

NJEGOŠ I HRVATI

P. Pimenter

Popović 2009

NJEGOŠ I HRVATI

POVODOM 200 GODINA ROĐENJA PETRA-II-PETROVIĆA NJEGOŠA

Akademik dr Radoslav Rotković

Dukljanska akademija nauka i umjetnosti

Institut za crnogorski jezik i književnost

NJEGOŠ I HRVATI

“Ne pita se ko se kako krsti”

Njegoš iz Beča 1847.

Ova je tema neiscrpna. Trebalo bi sugerirati katedrama književnosti i povijesti u Zagrebu, Zadru ili Osijeku, da se ovo dâ vrijednim istraživačima kao tema za disertacije. Naravno, kad je riječ samo o Njegošu i Hrvatima a ne o Crnoj Gori i Hrvatskoj, istraživanje je suženo na određeno vrijeme, no i to jedino ako se ograničimo na Njegoševe suvremenike.¹ Njegošem su se, naime, bavili mnogi Hrvati i poslije njegove smrti, a jedan od njih, Milan Rešetar, postao je glavni komentator i priređivač najvećeg broja izdanja “Gorskoga vijenca”. Tih izdanja je bilo toliko, da jedni pišu da ih je bilo 10, dok drugi navode 13. A njegov otac, Pavle, bio je Njegošev suvremenik i kotorski načelnik. Njegošu je pjesmu posvetio i Vladimir Nazor. Njegošev mauzolej na Lovćenu (1974) djelo je Ivana Meštrovića. Miroslav Krleža dobitnik je Njegoševe nagrade (1966). Zato smo mi bili prinuđeni da u naslovu stavimo: **Njegoš i Hrvati** a ne **Hrvati i Njegoš**.

Najznačajniji naučni skup posvećen ovim vezama bio je na Cetinju 27. IX – 1. X. 2009, o čemu je objavljen obimni zbornik, koji sadrži

¹ Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo “Ivan Mažuranić”, Cetinje, objavilo je korisnu knjigu: *Crna Gora i Hrvatska kroz galerijsku povjesnicu likova*, Vukića Pulevića i Čedomira Bogićevića, Cetinje, 2009, u kojoj su sažeto obrađene sve ličnosti koje su ostavile vidnijeg traga u nauci i umjetnosti, bilo da su to Crnogorci u Hrvatskoj ili Hrvati u Crnoj Gori. Autori kažu: “Podšetnik je samo osnova, sinopsis za pripremu jednog dobro promišljenog, međudržavnog projekta, koji bi, osim kulturne, znanstvene saradnje i uticaja, obradio i druge odnose dva susjedna naroda.” U toj biblioteci (Sarad-nja) objavljene su prije toga i knjige: *Kroatističke studije* akademika Vojislava P. Nikčevića i Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića*. Matica crnogorska upravo je objavila naš prijevod, kritičko izdanje knjige Josipa Jelčića (Giuseppe Gelcich), *Zeta i dinastija Balšića (La Zedda e la dinastia dei Balšidi)*; Bar je preštampano monografiju Eduarda Peričića, *Grgura Barskog Kraljevstvo Slavena* (1991). U navedenoj publikaciji objavljeni su izvještaji o radu Nacionalnih zajednica Crnogoraca Hrvatske.

i scenario svih aktivnosti i referate, pod naslovom “Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora”, pod uredništvom prof. dr. sc. Milorada Nikčevića. U vrijeme ovoga skupa otkrivena je Mažuranićeva bista u vrtu Centralne biblioteke Crne Gore, poklon Novog Vinodolskog. U tome zborniku našlo se i naše saopštenje, iz kojega ćemo ovđe prenijeti jedan dio, uz neke nove izvore.

Pod naslovom “Njegoš i Hrvati” objavio je Krsto Pižurica (1966) jedan zanimljiv rad.² “Pozamašna literatura od preko 3100 raznih studija, monografija, rasprava, članaka i novinskih priloga, svjedoči”, veli on, “o živom interesovanju Jugoslovena i stranaca za Njegoša i njegovo djelo.”³ “Svojom akcijom i mišlju Njegoš nije isticao svoje nacionalne supremacije na račun susjednih mu slovenskih pokrajina, već je, nadrastajući pojmove nacije i države brisao vjerske, jezičke i državne granice između Crnogoraca, Hrvata i Srba. U tom smislu on je 1848. poručivao banu Jelačiću – da želi sa Hrvatima ‘da se jednom sastavimo’.” Naglašavajući da su tradicionalni razlozi (pravoslavlje, Pečka patrijaršija) olakšavali kontakte sa Srbima, Pižurica veli da prije Ilirskoga pokreta nije bilo kontakata između Crnogoraca i Hrvata. Pritom je zaboravio na vjekovno strujanje naroda iz zaleđa na obalu i duž obale i na to kako su preci katoličkih nadbiskupa Zmajevića sišli iz pravoslavnog zaleđa u Kotor i kako je prvi *poeta laureates* u Kotoru bio Bernard Pima, čije prezime upućuje na pravoslavnu crkvenu terminologiju (igumana). Tako je u Njegoša pravoslavni barjaktar Pima a u Kotoru katolički pjesnik Pima, iz iste familije. Zato se mora ići u daleku starinu, da se prate korijeni crnogorsko-hrvatskijeh kontakata. Pogotovo s obzirom na činjenicu da je Kraljevina Vojislavljevića XI-XII st. bila katolička, i što je prava Zeta pod Nemnjićima štitio, koliko je mogao, nadbiskup barski Grgur Zadranin. On je napustio Bar 1189, zajedno sa potonjom kneginjom Desislavom, koja je Dubrovniku ustupila dva velika broda. Ugovor o tome je sačuvan, u fondu “Negrini”.⁴

Njegoševe veze sa Hrvatima nijesu ostale nezapažene, ali se ranije pominjala samo njihova saradnja u revoluciji 1848. Jedan od prvih koji su pisali o tim vezama bio je Dušan Vuksan, koji je i došao iz Hrvatske na Cetinje. On je u Šišićevom zborniku 1929. pisao o vezi Njegoša i kapetana Oreškovića, i o jednome hrvatskome prebjeglici iz Dalmacije u

² Krsto Pižurica, *Njegoš i Hrvati*, “Stvaranje”, 7-8, 1966, 794-804.

³ Ovo su podaci iz *Bibliografije o Njegošu*, Lj. Durkovića-Jakšića, Beograd, 1951.

⁴ HR-DADU – 7.3.2-33.

Crnu Goru i o Njegošu i Jelačiću. O interesovanju Hrvata za Njegoša nema tu ni jedne riječi.

Dr Ivan Bonači donio je više građe o Njegoševim kontaktima od Kotora do Trsta na putovanjima za Beč, Rusiju i Italiju.⁵

“U Kotoru i po svoj Boki”, piše Bonači, “Njegoš je imao mnogo prijateljskih veza sa familijama naših uglednih pomoraca. U Kotoru je često bio gost u kući Ilije Lombardića i kotorskog vlastelina Netovića. Tada bi se oko Vladike redovno skupilo odlično društvo. Od katolika dolazili bi i konti Ivanovići iz Dobrote. Kad bi pak ljeti Njegoš silazio na kupanje čekala ga je u Prčnju kuća Filipa Lukovića, a u Perastu dvori Đorđa Đuranovića.”

Ne zaboravimo da je Njegoš posvetio Matu Ivanoviću “Glas Kamenštaka”, protest protiv nepravde učinjene Crnoj Gori oduzimanjem Boke Kotorske”.⁶

Njegoš je u Dubrovniku više puta srijetao pjesnika Meda Pucića (1821-82), kome on piše kao Počiću, prema talijanskoj verziji prezimena Pozza. S njim je Njegoš imao intenzivnu prepisku. Razmjenjivali su i knjige. Imali su sasvim usaglašen stav o neophodnosti očuvanja narodnog duha u kulturi i književnosti.⁷

On piše “Počiću” 23. IV /5.V 1849, u vrijeme kad je već bio razočaran onim što je urađeno, odnosno nije urađeno četrdeset osme. Pismo je zbog nečega dosta uopšteno. Pominju se Talijanke, a to je u stvari naslov knjige elegija “Talijanke”. Njegoš veli da će te pjesme “svakom rodoljupcu dušu ograšiti”. “Dubrovnik je jedinstvena dika književnosti naše, a ti si dika njegova.” Ovde bi se moglo pomisliti i na “Dubrovnik”, zabavnik Čitaonice dubrovačke, koji je Pucić uređivao i u njemu, te godine, objavio “Žalostnu pjesan o smrti Smail-age”. Ovaj broj nijesmo uspjeli pronaći ni u Dubrovniku ni u Zagrebu.

Značajne su slijedeće Njegoševe riječi:

“Dragi Grafe, Ja sam se u početku nešto nadao, no danas vidim da je zasad jugoslavenstvo idealna riječ koja praznijem glasom lijepo zvoni. Što je Banovina (Trojedna Kraljevina) i Vojvodstvo? To su mrtve istoričke riječi, drugo ništa. Jugoslaveni svoje sile ne poznaju, pa i zasluge svoje ne vide. Stoga oni sebe i predaju slijepo u bezuslovno ropstvo tuđinu. Ovo je

⁵ Dr Ivan Bonači, *Njegoš u Splitu*, “Stvaranje”, 11-12, 1960, 992-995.

⁶ N.S. Martinović, *Svobodijada*, predgovor, Cetinje, 1967, 6; Jevto M. Milović, *Njegoš u svom vremenu*, 1985, 120.

⁷ V. Pulević, Č. Bogičević, *Crna Gora i Hrvatska*, Cetinje, 2009, 17. Arhivska građa o familiji Pucić u dubrovačkom Državnom arhivu sadrži, na žalost, samo “ostatke osta-taka”.

vječna muka za one koji su njihovi i za one duše koje ovo ošjećaju, - nego sve jedno biva kad naša braća ne znadu razumjeti što je dična svoboda.

G-n Medaković do koji dan poslati će Vam predbrojitelje za ‘Dubrovnik – cvijet narodne književnosti’” (Podvlačenja naša.)

Vjerovatno se radilo o spisku pretplatnika za “Dubrovnik”.

O Njegoševim prolascima kroz Split ima dragocjenih podataka čak i u “Kronici splitske gimnazije”. O prolasku za Trst 1844. pod datumom 16. januara kroničar bilježi: da je Vladika nosio narodno crnogorsko odijelo i da je svojim visokim stasom i ponositim držanjem privukao na sebe pozornost mnogih prolaznika. U kronici se spominje, piše Bonači, da je Njegoš tom prilikom bio pozdravljen i dočekan od splitskog okružnog kapetana, koji ga je proveo po gradu i pokazao mu starine i ostale znamenitosti. A kapetan je tada bio Eduard Griez, koji je prije toga (1841) bio u Kotoru član Komisije za razgraničenje Crne Gore i Austrije. Koncem marta 1842. Grije je išao na Cetinje da uruči Njegošu skupocjeni brilijantni prsten kao poklon austrijskog cara povodom završetka rada Komisije za razgraničenje.

Sačuvana je Njegoševa pjesma napisana njegovom rukom u Splitu 5/17. I 1844. Prema vedrom duhu kojijem odiše pjesma, vidi se da je Njegoš bio zadovoljan tim kratkim boravkom u gradu pod Marjanom.

Vjerovatno je već tada Njegoš upoznao Franćeska Kararu (Carrara) (1812-54), koji je 1842. stupio na dužnost konzervatora Muzeja starina u Splitu. Karara je poznat i kao antikvar, jer nije samo proučavao nego i skupljao antikvitete. A u Splitu Njegoš ga je srio u društvu engleskoga putopisca Endrjua Petna (Andrew Paton), koji se upravo bio vratio iz Crne Gore. Karara piše za Njegoša:

“On je bio, kao i njegova zemlja, čuven, a nepoznat.”

Tri godine kasnije Njegoš se ponovo zaustavio u Splitu i o tome piše Karara, pod godinom 1846. zato što je računao početak nove godine po mletačkom računanju, od 1. III, čega se Bonači nije šetio, pa je mislio da je Karara pogriješio u datumu.

Karara bilježi da mu je Njegoš rekao, povodom njegovoga opisa Dalmacije, koji je baš tada izlazio u štampi: “Zašto ne dođete da posetite Crnu Goru. Ja ću Vam biti pri ruci da upoznate cijelu zemlju, pokazaću Vam sve što sam do sada sakupio, i što znam, i što su zapisali strani putnici. Vi ćete videti i saznati ono što nisu videli ni saznali ni Englezi ni Njemci i bićete nadahnuti da upoznate Evropu sa jednom zemljom koja je doista nepoznata. Kod mene ćete naći skromnu biblioteku, dosta novina,

dobre knjige i dobar duvan, jednostavnu kuhinju, poneku bocu šampanjca i srdačno gostoprimstvo. I videćete da Crna Gora nije zemlja divljaka.”⁸

Ranije je Karara imao nepovoljno mišljenje o Njegošu, jer je o njemu dobijao negativne informacije od uticajnog franjevca Inoćencija Čulića, koji se u svojim pismima iz Dubrovnika izražavao o Njegošu ne samo negativno nego i nekulturno, veli Bonači. Sam Karara je pisao:”Ja ga nisam mogao nikako shvatiti iz knjiga i izvještaja drugih, ali držim da sam ga shvatio i jasan pojam o njemu dobio, razgovarajući s njim”.⁹ Negativnih stavova o Njegošu bilo je u Dubrovniku i među pravoslavnima, jer su kritikovali Vladiku što ne pošećuje crkve i ne nosi se kao mitropolit. Nijesu shvatali da on, i kroz nošnju, predstavlja Državu, a pravoslavlja ima i u Rumuniji.

Karara se po treći put srio sa Njegošem u Beču 1851. Opisao je slikovito kako je Njegoš bio bolestan.”Na odlasku stisnuo mi je ruku više puta. Činilo mi se da se rukujem sa studenim lešom.”

Karara je pisao da je “crnogorski jezik ‘ilirski’, očuvan u svojoj originalnoj čistoti”. A za njegovu bolest kaže da se po Dalmaciji pričalo da je otrovan.

Bonači naglašava da je malo ko kao Karara napisao Njegošu “tako lijep i sažet nekrolog”.

“Petar Petrović II, vladika, prvosveštenik, vojskovođa i bard Crne Gore ne živi više. Njegova je lira slomljena, njegova sablja ostaje još izvučena.”¹⁰

Zanimljivo je da je Kararin tekst “Petar Petrović II, Vladika Crne Gore” objavljen u trima brojevima galicijske “Zore” (9-11, 1856).¹¹

⁸ Vesna Kilibarda, *Tršćanska štampa povodom Njegoševe smrti*,”Matica”, 2, 2000, 996 - 997.

⁹ O Čulićevim uvrjedljivim pismima o Njegošu pisao je i Cvito Fisković u “Istorijskim zapisima”,1-3, 1952, 231-232. Čulić piše za Njegoša:”Ovaj je prekrasni magarac. Ova-mošnji pravoslavni ga preziru i jer je tako odjeven i jer nikad nije bio u njihovim crk-vama, a oni kažu da ga se nikad ne vidi da se moli bogu, niti da govori o svetim stva-rima.” Fisković veli da su Čulića prezirala i njegova samostanska braća,”znajući da je austrijski doušnik”. O Čulićevom uticaju na Kararu piše takođe Fisković. On citira Ka-rarin neobjavljeni putopis iz 1845, kada je Karara bio gost kod Meterniha i njegove supruge. Karara je tada nazvao Njegoša “krvoločnim Vladikom”, ali svakako da udo-volji Meternihu, mada je Njegoša upoznao kasnije i promijenio stav o njemu.

¹⁰ Na Internetu se može naći i drugi Francesco Carrara, rođen u Luki, Toskana 1805, umro 1888.

¹¹ Olga Krvavec, u zborniku *Ivan Mažuranić i Crna Gora*,Cetinje – Osijek, 2011, 528. Autorica navodi, bez imena autora, i bilješku o knjizi (ili pjesmi?) “Crnogorka ili stanje

Na ovim putovanjima, možda u Trstu, Njegoš je upoznao i Jakova Ćudinu (Chiudina).¹² Rođen u Filipjakovu kod Zadra, Ćudina je bio u Trstu 1847/48. kao nastavnik hrvatskog jezika i književnosti, a 1848/49. uređivao je u Zadru list "Gazzetta di Zara".

"Bio sam prijateljski povezan s glasovitim pokojnikom, koji mi je bio osobito sklon, budući da sam prvi preveo u talijanskim stihovima i upoznao Italiju sa nekoliko njegovih prekrasnih pjesama", pisao je Ćudina. Na jednoj Njegoševoj knjizi u Gradskoj knjižnici Splita čuva se Ćudinina bilješka: "Dono fattomi dal Vladicca nel Vapore", dakle, poklon koji je od Njegoša dobio na brodu.¹³

Ćudina je kasnije objavio zbornik naših narodnih pjesama: "Canti del popolo slavo" 1878. u Firenci a istoriju Crne Gore ("Storia del Montenero (Crnagora)") u Splitu 1882.

Jedan od prvih Hrvata koji je posetio Crnu Goru bio je slavonski ilirac, pjesnik Mato Topalović (1812-62). On je sa zanosom probuđenog rodoljuba, kao mlad čovjek, 1833. putovao po našim krajevima, želeći da ih bolje upozna i tako izvuče određene zaključke korisne za ilirizam i njegove koncepcije. Utiske sa putovanja izrazio je u stihovima "Pjesma tužne i vesele Slavonije", u kojoj alegorično zbore vile Srpkinja, Ilirka, Dalmatinka i Slavonka.

Pred Novu godinu 1837. ispjevao je Topalović nevješte ali iskrene stihove o Njegoševom dolasku u Beč, sa kratkim naslovom "Pozdrav" i dugim podnaslovom iz kojega se vidi da to nije samo njegov pozdrav nego "od strane mladeži slavoilirske dana 31. dekrembra 1836. u Beču". U pjesmi se, pored ostalog, kaže:

"Slavske smo majke slavilirska čeda...

Vjenac nevenij kitio te cvjeta!

Što god sa Tvog se srećom Roda slaže

Crne Gore za vladanja Petra II Njegoša", u istome listu 1852. a neki Kovaljski (Kovaljevski?) objavljuje u "Pčeli" 1849. tekst "Podaci o crnogorskom narodu ili Crnogorcima". Dakle, njima je bilo poznato da postoje Crnogorci.

¹² U italijanskome izgovoru *Chiudina* bi se čitalo kao *Kudina*, a *Ćudina* je izgovor u mletačkom dijalektu, kao što je *chiesa* (crkva) u mletačkome izgovoru "ćeza", a "Schjavoni" (riva u Veneciji) nije "Skjavoni" kako se u nas prevodi nego "Šćavuni", kako je to tačno čitao vladika Vasilije Petrović.

¹³ Dr. I. S. Mamuzić, *Još dva priloga o Njegošu i Hrvatima*, "Zapisi", g. IV, knj. VII, dec. 1930, 91-93. Mamuzić se bavio i pitanjem: kako su pojedine hrvatske knjige stizale na Cetinje.

Božja u tom Te vedla ruka sveta!
Budi!- o Ti nam mnogo moreš biti!
No već se vidi: navjek ćeš živiti!...
Anđeli boži pratili te svudi!
Te vjek Roda slavskog zlatan doživio.”

Kad je Gajev pokret, poslije prvih brojeva “Danice” i “Novina” dobio vidnije organizacione konture, dolazilo je i do smišljenijih veza između Hrvata i Crnogoraca. Interesovanje Hrvata za Crnu Goru kulminiralo je u Gajevoj poseti Njegošu i Mažuranićevom spjevu ”Smrt Smail-age Čengijića”. (O tome više u posebnom odjeljku.) Koliko je Ilircima odgovaralo povezivanje sa Njegošem i Crnogorcima, s obzirom na istorijski trenutak, toliko je njihove simpatije mamio i sam Njegoš, svojom upadljivom ličnošću i svojim političkim vidicima. Svi Hrvati koji su imali prilike da se sa Njegošem sretnu, bili su oduševljeni njegovim pogledima na aktualne probleme i događaje.

Njegoš je bio od samog početka uz hrvatski pokret i Ilirce. Vidio je u tome mogućnost zbližavanja Srba, Hrvata i Crnogoraca. Bliskost i toplinu u susretu sa Njegošem ošetio je Ivan Kukuljević-Sakcinski (1816-89), koji je 1837. u Beču, rado pošećivao crnogorskoga vladiku i bio rado viđen gost u vladčinom privatno iznajmljenome stanu. O tome je on pisao u svome dnevniku:

“Sa vladikom crnogorskim sam razgovarao od svakojakih i drugih stvari, najviše od blagostanja Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine, kao i cijele Ilirije, u čemu sam priliku smatrati imao oštri i prirodan um njegov kano i čeznuće za junaštvom i junačkim činima”.

Godine 1847. u Beču je Njegoša upoznao i Imbro Tkalac. On nam priča da je “na prolasku kroz Beč”, “upoznao vladiku Rada”, kod zajedničkoga prijatelja Karadžića. “Vuk je znao”, priča Imbro, “da skloni Vladiku da u Beču štampa dramu ‘Gorski vijenac’, a meni je on (Vuk) dao da pročitam odobrene tabake za štampu. Ova me divna pjesma očarala i Vuka sam zamolio da me predstavi pjesniku. Nije bila banalna učtivost što sam s Vladikom sa zanosom govorio o njegovoj pjesmi i što sam se obradovao što sam ga lično upoznao. Moje ushićenje očito je učinilo jak utisak na toga ozbiljnoga čovjeka koji je bio navikao na sve vrste poštovanja, jer me ljubazno pozvao da ga posjećujem svakoga dana za vrijeme svoga boravka u Beču. Kako sam bio mlad, to mi je veoma polaskalo i rado sam se odazvao tome pozivu... Morao sam mu pričati o

Berlinu i Parizu, o mojim studijama i glasovitim (“berühmten”) profesorima.”¹⁴

Njegoš ga je smatrao srećnim što može da uči kod tako velikijeh učitelja a Tkalac je odgovorio da bi svo svoje znanje dao za malo Vladičinoga pjesničkoga talenta.

Tkalac je kasnije išao i na Cetinje, i to za Njegoševa života, u jesen 1850. Njegoš ga je nagovarao da ostane u Crnoj Gori godinu dana, ali sam se tada spremao da ide u Napulj a Tkalac nije mogao da ostane tamo tako dugo. I bilo bi mu pusto bez Vladike pjesnika. O toj posjeti, na žalost, nije ostavio nikakav zapis. Kad su ga, u Rimu 1903, pitali je li što o tome zabilježio, rekao je da su mu bilješke sa toga puta uništene, a isuviše je star da bi pisao po onome što je zapamtio.

Tkalac je, inače, zapisao, slično Kukuljeviću, da je Njegoš “neosporno bio najljepši čovjek, koga sam ja ikad u životu vidio; jedna sjajna pojava s potpunom srazmjernošću svih svojih dijelova, s klasično lijepim licem i ozbiljnim ali blagim izrazom, s gotovo ženski malim nježnim rukama, a pri tom krupnoga glasa, koji je premašio u veliko i njegov visoki i ponositi stas. Nosio je kratko potsječenu okruglu bradu, a išao je gotovo uvijek u crnogorskom ruhu; niko ga nije nikad, od posvećenja mu, vidio u njegovom episkopskom odijelu. Njegova izredna ljepota učinila je velike utiske na dvorovima u Petrogradu, Beču i Napulju; otmeni ženski svijet na svim dvorovima uzdisao je za ovim knezom duhovnikom, a on je bio tako malo u stanju oteti se ovim čarima, da je podlegao sušici, koja ga je u njegovim četrdesetim godinama pokosila”.¹⁵

Stjepan Pejaković takođe je 1847. bio sa Njegošem u Beču. Pošećivao ga je i s njime teferičio. Šesnaestog februara Stjepan je poslao jedan primjerak “Gorskoga vijenca” Gaju i prijepis Njegoševe pjesme “Pozdrav rodu”, s jednim podužim pismom:

“Tako isto Vam pošilja vladika cernogorski, koji Vas serdačno pozdravlja, jedan Exempl. Svoje drame, zatim 8. for. Da mu novine u Cetinje za ovu god, šiljete, dakle, od 1og siječnja počevši, kano i pjesmu njegovu za ‘Danicu’ pošiljamo vam evo u prilogu. Ja sam bio kod njega više putah... On o Vami s ushićenjem govori.... Ja sam mu onaj sastavak iz ‘Danice’, gdje Kukuljević o njemu govori, čitao, i možete misliti kako ga je razveselilo... I kad bi ga upitao, je li mu poznato ono: ‘U ilirsko kolo mili...’

¹⁴ J. M. Milović, *Njegoš u svom vremenu*, 535-536.

¹⁵ Dr. M.R.V. u “Srđu”, br. 1, 1903. Isto i u zborniku *Savremenici o Njegošu*, Beograd, 1951, 134-135.

izgovori mi odmah cijelu strofu, veleći, da ima original te pjesme s *mjesecom* i *zvizdcom*, da su se Cernogorci radovali na ovaj poziv, i nisu se mogli načudit, da je cenzura propustila... Naš Bedeković, potkancelar, otkako je bio sa ženom na balu slavl. (koji preko 1600 for. stoji) i s vladikom se je razgovarao, vatren je domorodac postao...”¹⁶

“Pejakovićevo pismo Gaju važno je iz više razloga”, kaže Pižurica. “Prije svega, iz pisma se vidi Njegošev odnos prema Gaju, zatijem, što je od osobite važnosti, Njegošev stav prema ilirskom pokretu i borbi Hrvata u cjelini. Ono, dijelom, ukazuje i na porijeklo hrvatskih knjiga u Njegoševoj biblioteci. Naoko sitan ali je veoma dragocjen, Pejakovićev podatak da je Njegoš kudio ‘Zoru dalmatinsku’. ‘Zora dalmatinska’ bila je regionalni list sa dosta ograničenim nacionalnim vidicima i nestabilnim književnoprosvjetnim pravcem. ‘Urednici ‘Zore dalmatinske’ imali su, po Barcu, ‘pred očima uglavnom Dalmaciju’ i nijesu propagirali one ideje koje su nosile Gajev pokret. Drugim riječima, ‘Zora’ nije težila integraciji sa ostalim Hrvatima, već je ostajala po strani od pitanja koja su smatrana važnim za borbu hrvatskoga naroda. I u pitanju pravopisa ‘Zora’ je bila konzervativna, jer je od početka izlazila starim dalmatinskim pravopisom, u kome je ‘ljubav’ – ‘gliubav’. Kritikujući ‘Zoru’ Njegoš se samim tim okretao ilircima.”

“Kraj Pejakovićevog pisma, koji nije citiran u Milovića, zagonetan je”, veli Pižurica,” pa zato i izaziva naše interesovanje. Izražavajući uvjerenje da će mu Gaj odgovoriti, želju za odgovorom potencira time što bi rad bio da zna da li je Gaj ‘vladiki list poslao i još kroješta’. Što je Pejaković pod tim podrazumijevao?”¹⁷

Njegoš se u Beču upoznao i sa znamenitim hrvatskim pjesnikom Petrom Preradovićem (181872). “Njegoš se radovao Preradovićevom poetskom zaokretu i vraćanju hrvatskom jeziku i okretanju djelima Gundulića, Ljudevita Gaja i usmenom pjesništvu kao izvoru”, pišu Pulević i Bogićević.¹⁸ Emotivan odnos prema Crnoj Gori, a povodom Njegoševe prerane smrti, Preradović je izrazio u sonetu:

“Crne Gore s visokog vidika
Grob ti s’jeva na sve četir’ strane
I ti, buduć svoga roda dika
Roda svemu klanjaju se gore.”

¹⁶ *Povijest književnosti hrvatske*, Zagreb, 1909, knj. 6, 152-153.

¹⁷ Krsto Pižurica, *Njegoš i Hrvati*, “Stvaranje”, 7-8, 1966, 794-800.

¹⁸ *Crna Gora i Hrvatska*, Cetinje, 2009, 17.

Pižurica se opširnije osvrnuo na ulogu koju je u Njegoševome životu imao kapetan Fridrih Orešković. Orešković nije bio, Ilirac, ali radi kompleksnijeg sagledavanja problema koji tretiramo, veli Pižurica, Njegoševe veze sa njim zaslužuju našu pažnju. Orešković je bio porijeklom Ličanin. Diplomata po službi i oficir po zvanju, on je bio povjerljiva ličnost u službi bečke carevine. Austrija je smišljeno dodijelila Njegošu jednog pratioca koji neće biti «zakopčan». I za tu svrhu Orešković je bio najpogodnija ličnost. Uz to on je bio i ađutant vojnog guvernera Dalmacije. Njegošu se predstavio kao «sokrat». Čak je nosio i Vukovo pismo kao propusnicu. No Pižurica griješi kada piše da je Njegoš «dosta naivno nasio njegovim laskanjima i porijeklu».

Mi smatramo da je Orešković Njegošev – Ekerman.

Jer, upravo je Njegoš taj koji češće nego i jedan njegov savremenik, u pismima pominje «špionstvo», pa i u pismima Jelačiću. On je Oreškovića upoznao u Beču 1836/37. Da bi mogao da sačeka odgovor ruskoga cara na njegovu molbu da posjeti Rusiju, Njegoš je u Beču uzeo pod kiriju privatni stan i tu su se okupljali naši viđeniji ljudi. Dolazio je Vuk Karadžić i «obično ga prati kad se ovaj izveze» u grad. Orešković je zapisao da Vuk, od dolaska Njegoševog i stanuje kod njega, što nije tačno, a taj utisak Orešković je stekao zato što je Vuk, kad bi ostao dokasna kod Njegoša, ostajao i da prenoći kod njega u privatnome stanu, jer bi kasno noću morao da pređe veliki put od toga stana do svoga u predgrađu na Landstrasse, đe se i danju događaju ubistva.¹⁹ Njegošu dolazi «jedan ruski profesor, koji Vladiku poučava iz francuskog jezika». K njemu svraća i ruski potpukovnik Jakov Ozereckovski, koji je «prilično» upoznat sa francuskom književnošću. Neprestani njegov gost bio je i agent srpske Vlade Vilhelm Hope. Preko dana ga posećuje «prefinjeni austrijski špijun kapetan Fridrih Orešković», kako je to olako i nepromišljeno napisao Andra Gavrilović.²⁰ Dolazili su mu na viđenje i «neki ruski knez» i ruski sveštenik «koji je, izgleda, namješten kod ruske kapele» u Beču. Početkom januara 1837. knez Meternih (Metternich) poziva Njegoša na ručak. Na ručku su: ruski knez Gorčakov, baron Otenfels, grof Lilienberg, guverner Dalmacije, Feliks Švarcenberg (Schwarzenberg), Nojman i Fridrih Orešković. Orešković i Lilienberg služe kao tumači.

¹⁹ Andra Gavrilović u «Godišnjici Nikole Čupića», knj .XXXIII, 275.

²⁰ Isto.

Ne znamo kako su se Njegoš i Orešković upoznali, ali zaključujemo da njihovo poznanstvo nije bilo na tome ručku u januaru 1837. nego prije, iako je Njegoš stigao u Beč krajem 1836. Sa austrijske strane stvari su jasne. Tražili su obavještajca koji je po svojoj dužnosti u prilici da češće bude, službeno, u Njegoševome društvu. I da obavještava nadležne o svemu što je zanimljivo za Austriju. Prije svega, naravno, o njegovim planovima prema Austriji, o djelovanju u pograničnim krajevima i cijeloj Boki. Orešković je, i kao Ličanin i kao ađutant guvernera Dalmacije, bio za to pogodna ličnost. Usto, on je bio školovan u Parizu, u vojnoj akademiji u Sen Siru (Saint Cyr), pa je ujedno služio Njegošu i za konverzaciju na francuskome jeziku, koji je Njegoš učio kao diplomatski jezik. A i zato što je želio da vidi Pariz.

Meternih je, februara 1837. pisao baronu Štirmeru (Schtirmer): »Vladika naginje, kao što smo već imali prilike da primijetimo, slobodoumnim to jest revolucionarnim idejama».²¹ Zbog ovoga mu nije ni odobrena viza za Pariz. Njegoš je tada bio gnjevan što mu se ne dozvoljava ni da ode u Petrograd. Na odbijanje francuske vize Njegoš je reagovao na veličanstven način, ali mi o tome ne bismo znali ništa da to nije vjerno i lijepo zabilježio Orešković, koji je, usto, bio vrlo pismen čovjek:

«Ja sam slobodan čovjek; ja ne pripadam ni Rusiji, ni Austriji, ni Turskoj; ja nikome ne pripadam. Ja sam samostalan slobodan čovjek i bila bi najveća zloupotreba sile, ako bi šćeli spriječiti moje putovanje. Ko mi može zabraniti da radi svoga zadovoljstva proputujem čitavu Evropu?»²²

Ako se pažljivo osmotri ovaj dragocjeni pasus, videće se da Orešković nije prenio samo zadržaj Njegoševe izjave, nego je, kao fonograf, zabilježio redosljed riječi i ponavljanja, uobičajena u govorenju.

To je, koliko se moglo ustanoviti, bio prvi Oreškovićev izvještaj o razgovorima sa Njegošem, od 3. II 1837.

Kazivanje o Njegošu Orešković ovako počinje:

«Zabilješka o raznim izjavama Vladike Crne Gore, kako u političkom tako i u religioznom pogledu, koju sam imao prilike da uhvatim u ophođenju s istim sa što je moguće vjernijom upotrebom njegovih vlastitih izraza, ukoliko su, naime, mogle da ostanu u mome sjećanju riječi koje su se pojavljivale u tečnom razgovoru.»

²¹ Jevto M. Milović, *Njegoš u slici i riječi*, Titograd, 1974, 68.

²² Isto, 77.

Dakle, nije stenografisao. Nije, naravno, ni bilježio u njegovom prisustvu, barem tada, ali mi koji poznajemo Njegošev način izražavanja – prepoznamo njegov redosljed riječi, njegov temperamenat.

Dalje, u tome prvome izvještaju ima još zanimljivih stvari.

«O religiji se Vladika izrazio: 'Crnogorci se, doduše, plaše Boga; ipak posećuju crkvu vrlo rijetko, i to većina samo nekoliko puta godišnje.

U religiji vlada najveća sloboda; između pravoslavaca i ono malo katolika koji tu žive ne pravi se ni najmanja razlika.»

Dakle, ne «nikakva» nego «ni najmanja», što je preciznije. Dalje veli:

«Zaista bi bila velika glupost kad bi se i pravila razlika», piše dalje kapetan, citirajući Vladiku,» pošto mi svi tapkamo u mraku (s očevitim izrazom slobodnog duha izjašnjavao se Vladika uopšte). Smatram da smo kudikamo udaljeniji od saznanja istine nego oni koji su se klanjali Suncu. S naročitim uživanjem priča on odmah poslije toga kako mu je jednom neki obični Turčin sa svojim jednostavnim razumom rekao: 'E, vala, mi možemo da griješimo u svojoj vjeri, ali ipak ne vjerujemo u besmislenost da je žena rodila našega Boga.'»

Zar ne bismo bili mnogo siromašniji da nam Orešković nije sačuvao ove Njegoševe misli?

Iz navedenoga odlomka se vidi da je Njegoš i tada, početkom 1837. bio upoznat sa *mitraizmom* koji je njegovao kult Sunca, odomaćen i u Rimu, đe je Mitra definisan kao *Deus Invictus (Nepobjedni bog)*, pa je i hrišćanski Božić udešen da bude 25. decembra, na dan slavljenja boga Mitre, kako bi se i dalje nastavljalo sa slavljenjem praznika, koji bi postepeno zaboravljali na paganskoga boga Mitru a slavili rođenje Božijega sina.²³

Tada se u Beču pokušavalo sa nagovaranjem Njegoša da učini službenu pošetu turskome poslaniku. Na to je Vladika rekao:

«Ja nemam šta da tražim kod turskoga ambasadora. Kad se u društvu sretnemo neću se ustručavati da sa njim porazgovaram, ali ja ne nalazim nikakvoga razloga da ga posetim.»

U to vrijeme u Beču je dosta nošen turski fes. Imao ga je na glavi ne samo Vuk Karadžić nego i Branko Radičević. Prema Skerliću,

²³ Prema podacima koji se odnose na datum Isusovoga rođenja, sigurno je jedino da on nije rođen 25. decembra. Jevanđelista Luka (2, 8) jasno kaže da su pastiri noću bili kod svoje stoke u polju. A u jaslama, naravno, nije smjela da se piri vatra, jer bi sve izgorjelo od jedne iskre.

Branko ga nije skidao ni u sobi! Jovan Ilić je uzeo fes po uzoru na Vuka.²⁴ Pa je fes stavio i Njegoš na glavu. Ali kada je na bečkoj ulici čuo da prolaznici pretpostavljaju da je on sultanov ambasador, čim je došao u hotel, skinuo je fes i stavio na glavu crnogorsku kapu, i nije je skidao sve do smrti.

Ono što je Njegošu tada bilo na umu, osim posjeta Petrogradu i Parizu, bilo je razgraničenje Crne Gore i Austrije koje je u tim uslovima moglo da bude jedino nepravedno ali i kao takvo – veoma funkcionalno. Pošto ne može da očera Austrijance sa svoga Primorja, može da ozvaniči postojeću granicu kao granicu između dvije suverene države. I u tome je Orešković poslužio Njegošu, a ne Njegoš Oreškoviću.

Dakle, kada se piše o tome da je Njegoš naivno povjerovao u iskrenost Oreškovića, mislilo se na jednu veoma raširenu, humanu ali, u našim okolnostima, katastrofalnu crnogorsku osobinu. Crnogorci su naivno ušli čak i u rat protiv AustroUgarske 1914. godine, u odbranu Srbije, jer kralj Nikola I nije vjerovao da će mu unuk, srpski regent Aleksandar – uzeti državu! Crnogorci su i u vrijeme ruskojapanskoga rata (1904) išli da brane Rusiju. Naivno su masovno ustali i 1941, i oslobađali Beograd, da bi im, odmah poslije rata, rekli: da ima mnogo Crnogoraca u Beogradu! Zašto to nijesu rekli prije oslobođenja svoje prijestonice? Pa smo onda, 1948, naivno osnovali Institut za proučavanje istorije crnogorskoga naroda. Odmah je ukinut zbog pominjanja crnogorskoga naroda u naslovu, jer Ranković nije priznavao ni crnogorski ni makedonski narod, na isti način kao i Srpska pravoslavna crkva. Osim toga, smetalo mu je što je planirano da se Institut bavi istorijom od najstarijih dana, a to je predstavljalo opasnost, jer bi se otkrilo da Crna Gora kao država nije priznata tek na Berlinskom kongresu 1878. nego od moćnoga pape Grgura VII – 1078! Dakle, i Njegoš je, kao Crnogorac, morao da bude naivan. Naivno je nudio hiljade boraca Jelačiću. Ali – odnosi Njegoša i Oreškovića zavise od obojice. Njegoševa naivnost u tome odnosu ne donosi nikakve štete, ako Orešković ne zloupotrebljava to prijateljstvo! A dokazano je da ne zloupotrebljava. Jevto M. Milović je objavio veliki broj stranica Oreškovićevih izvještaja o Njegošu, ali ni u jednome detalju nije stavio primjedbu, da je Orešković nešto krivo prenio ili zlonamjerno iskoristio. Zato smo mi došli do čvrstoga zaključka: da je prijateljstvo između Oreškovića i Vladike bilo obostrano. Njegoš je, svakako, znao u kakvoj je funkciji Orešković kod njega. Orešković, čak, boravi danima kod Njegoša. Njegoš mu je posvetio i jednu pjesmu. Dakle, mogao je da vidi i sazna i ono što mu nije kazao Vladika. Pa kad mu je

²⁴ Skerlić, *Sabrana dela*, knj. II, 1964, 337.

postalo jasno da je Monarhija poslala Oreškovića kao obavješajca, što će se prikrivati na ručku kod Meterniha, da je bio prevodilac, on će tražiti da Orešković bude postavljen za člana Komisije za razgraničenje između Crne Gore i Austrije (1837/1841), tako da je, čudnim sticajem okolnosti, došlo do saglasnosti o Oreškoviću između Meterniha i Njegoša.

Njegoševa opijenost fanatizmom slavjanske uzajamnosti i naslijeđena vjerska tolerancija

U Njegoševome etničkome pojmovniku na prvome mjestu je *pleme* koje obuhvata sve Slovene, Slavene, Slavjane. Zato on u pismu banu Jelačiću (20. XII 1848/1.I. 1849) piše:

«Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda... svobodan, ali šta mi je bolje kad gledam okolo sebe milione moje braće da stenju u tuđe lance.»

Zanimljivo je da istu terminologiju nalazimo u to vrijeme i u Italiji. U jednome proglasu koji je potpisao kralj Karlo Alberto a napisao njegov ministar pravde, stoji:

«Zbog ljubavi prema našem *plemenu* u, zbog istovjetnosti prilika, zbog zajedničkih želja, mi smo se prvi pridružili onom jednodušnom divljenju koje vam odaje Italija.

Narodi Lombardije i Mletaka. Naša vojska, koja se već prikupila na vašoj granici, kada ste vi oslobodili slavni Milano, sada dolazi...»²⁵

O *plemenu* kao širem pojmu od pojma *narod* nalazimo i tada i kasnije mnoštvo primjera. No to ne zbunjuje Njegoša da pominje crnogorska *plemena*, kao djelove države.

A na Balkanu nije bilo više miliona Slavjana koji «stenju u tuđe lance». On je, dakle, mislio ne samo na Srbe, Hrvate, Slovence i Bugare, pa i dio Crnogoraca na okupiranijem teritorijama na Primorju i u Zeti i Brdima, nego i na Čehe, Poljake, Slovake. I svima njima, to jest njihovijem istaknutijem predstavnicima s kojijema je dolazio u dodir, obraćao se sa istom bratskom ljubavlju i privrženosti. Ako izgleda da se više okretao Srbima, to je stoga što su oni bili pod Turcima i u vrijeme navodne slobode pod svojim «vladarima». Srpske ustave 1835. i 1838. dao je Sultan, s tim što

²⁵ Pijetro Orsi, *Nova Italija*, prijevod M. Ristića, Beograd, 1909, 153.

je za prvi dao saglasnost i ruski car. Već je drugi ustav (1838) u stvari Sultanski Hatišerif u kome stoji:

«Po sili preimušćestva i svoboda, darovani žiteljima moje Provincije Srbije za njinu vjernost i njinu privrženost, i po soderžaniju više Carski Hatišerifa, istekši ranije i pod različitim datumima od moje strane, pokazalo se nuždnim, darovati ovoj p r o v i n c i j i jedno vnutrenje Pravlenije i jedan nacionalni Ustav, osobeni i preimušćestveni, pod uslovijem, da plaćaju ispravno na propisane termije mojoj visokoj Porti danak, kog je plaćanje opredjeleno i zaključeno...

Budući da su Serbi platežni podanici visoke Porte, Hristijani Zakona Grečeskog, inače nazvanog Cerква Vostočna, Ja sam darovao narodu Serbskomu punu svobodu, upražnjavati obične ceremonije zakona njiovog, i izabrati između sebe sa Tvojim sodejstvijem i Tvojim nadziranjem njiove Mitropolite i njiove Episkope, pod uslovijem da oni po duhovnom činopoloženiju budu podčinjeni duhovnoj vlasti Patrijarha, sjedećeg u Konstantinopolju, koji se smatra kao Načalnik ovog Zakona i Sinoda.»²⁶

Ovo je Srbija u Njegoševo vrijeme, kada su tamo «vladali» Miloš Obrenović (181539) i Aleksandar Karađorđević (184258). Zato je razumljivo da je Njegoš, razlikujući sukobe među hrišćanima, o čemu piše povodom narodne poezije i hrišćana i Osmanlija, poklonio posebnu pažnju oslobođenju istočnoga dijela Balkana od Turaka, jer se tu radilo o istoj vjeri (pravoslavnoj) i pravoslavnome življu, srpskome i crnogorskome, u geografskome doticaju.

Od svih Petrovića do kralja Nikole u Srbiji je kratko boravio samo vladika Vasilije (1750) i upravo je on najviše crnogorstvovao i protestovao što se vojvođanski Srbi preseljavaju u Rusiju pod imenom Crnogoraca. Zato je u svojoj «Istoriji o Crnoj Gori» (1754) napisao:

»Svak svojim imenom neka bude zadovoljan.»

On je, naime, obilazeći srpske manastire od Peći do Vojvodine, radi prikupljanja rukopisne građe, primijetio da se oni od opanaka do šajkače, razlikuju od Crnogoraca p sve, mnogo kasnije, zapisao i Jovan Cvijić.

«Ljudi iz ravnica imaju sasvim druge osobine», rekao je on patrijarhu Dožiću.²⁷

²⁶ *Ustavi kneževine i kraljevine Srbije 1835-1903*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1988.

²⁷ *Memoari patrijarha srpskog Gavrila*, Pariz, 1974, 43-44.

Ostali Petrovići i drugi Crnogorci upoznawali su Srbe ili kao «izvanjce» u Crnoj Gori (Milaković, Medaković, Milutinović, Karadžić, Nenadović, Matavulj) ili kao intelektualce i političare u Beču (Karadžić, Branko Radičević, Jovan Subotić, Miloš Obrenović). A kada bi došli u Crnu Goru, a dolazili su bez šajkače, najčešće sa šešikom, i zamijenili šešir crnogorskom kapom, pa čak i nošnjom, što je uradio i Sima Milutinović, koji je čak «zborio crnogorski iako nije Crnogorac», i uzeo pseudonim Čubro Čojković Černogorac, bili bi priznati kao domaća čeljad. Tako su i Nenadoviću u Napulju rekli, čim se pojavio u crnogorskoj robi, da zajedno sa Njegošem posjeti američki brod: »E, bogami, sada si čovjek kao i mi!» Dakle, ako nijesu stavili crnogorsku kapu na glavu, svi stranci, bili oni Srbi, Hrvati, Česi, bili su – *izvanjci*, i, prema Matavulju, nije se na njih lijepo gledalo.

Borba protiv Crne Gore nije se, dakle, mogla voditi negiranjem crnogorstva, nego laskanjem: da su oni oni Srbi koji su poslije poraza na Kosovu (1389) pobjegli u Crnu Goru i nastavili otpor.

«Što uteče ispod sablje turske,
što na vjeru pravu ne pohuli,
što se ne hće u lance vezati,
to se zbježa u ove planine
da ginemo i krv prolivamo,
da junački amanet čuvamo,
divno ime i svetu slobodu.»

Ovi stihovi bili su uvrjedljivi za one koji su tamo ostali, jer to je značilo da su pohulili na pravu vjeru i odbili da se žrtvuju, da junački amanet čuvaju, divno ime i svetu slobodu, ali se niko zbog ovoga nije bunio, jer je sagledao onu drugu stranu medalje: da im ovo pruža alibi da je, ipak, neko njihov nastavio borbu i da je to onaj viteški dio srpskoga naroda. Oni su, dakle, bili spremni i saglasni da Crnogorcima priznaju da su najbolji Srbi. A upravo to je formulisao Sima Milutinović prije dolaska u Crnu Goru:

«Crna Goro, naš Olimpe pravi,
Crna Goro, ubježište Srba!...
I malo vas, al' možete mnogo...

Crnogorci! Otcu Serbov pravi...»²⁸

A ovo su stihovi iz Simine «Serbianke», objavljene u Lajpcigu (Leipzig) 1826, dakle prije Siminova dolaska u Crnu Goru.

Zato se i mladome Njegošu činilo da je pravoslavna vjera mnogo jača koheziona sila nego što je bila, jer je ignorisao činjenicu da su ne samo Bugari pravoslavne vjere nego i Grci i Rumuni, koji su pisali ćirilicom sve do 1860. godine.

Naravno, hiljadugodišnja »borba neprestana« morala je da stvori crnogorski nacionalni ponos. A taj je ponos izrazio baš mladi vladika Rade, i to baš tome svome učitelju, Milutinoviću. A ovaj je u čitavome svome životu počinio korektno samo jednu stvar – objavio je ovu Njegoševu izjavu, povodom prepirke o tome da li su bolji junaci Srbi ili Crnogorci:

«A da, čôće, znam ja tu veselu Srbadiju; nu kud su joj ti junaci sinovi bili dok joj nije Bog dâ Karađorđa? Ta vi svi tamo fastate (sc. hvalite se) njega jednoga junaštvom, a kad vi Bog njega uze između vas, a vi sunovrat u turski jaram opet! No kršna i siromašna Crna Gora nehaje ni za Nemanje, ni za Murate, ni za Bunaparte; oni svi biše i preminuše, i mač svoj o Crnogorce đekoji òpitaše, pa nestaše, a Crna Gora ostade dovijeka i strašnoga suda, u svojoj volji i slobodi; a to ti je u slavi.»²⁹

Da se Srbija 1804. digla na Tursku a ne na dahije, kako to precizno stoji u naslovu pjesme Filipa Višnjića («Početak bune na dahije»), i Crna Gora bi učinila isto, da oslobodi Zetu i Brda. Istina, u tome bi teškoću stvarala Rusija, koja je zabranjivala da napadamo Turke. Zato i mitropolit Petar I piše 1806. nekoliko pisama Karađorđu, da je dobro što je uspio da skrši zulum dahija «da žalosnu raju ispod njihovog mučiteljstva istragne» (15. II 1806). U narednim pismima, prisiljen držanjem Rusije da se sa Turcima mora stajati u miru, on savjetuje Karađorđu «da i dalje ostane lojalan Sultanu koji je u savezu sa ruskim Carem», iako su ustanici bili drukčijega mišljenja.³⁰ No kako su se Turci spremali na ustanike, Karađorđe je tražio pomoć od Petra I:

²⁸ Nenadović citira stihove Sime Milutinovića iz «Serbianke», Lajpcig, 1826.

²⁹ Ovo je Milutinović objavio u «Golubici», 3, 1843-44, 18-22. pod naslovom *Dvoboj učenika i učitelja (istinit događaj)*. Nenadović je odavde vadio neke rečenice, ali je izostavio ovo glavno! Isti tekst je objavljen u cetinjskim «Zapisima», 10/1937, XVIII/4, 250-251 i u knjizi K. N. Nenadovića, *Život i djela Karađorđa*, 1884, knj. III, 15.

³⁰ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, II, 1992, 358.

«Ako Vi danas u Hercegovinu i Bosnu s vojskom ne udarite, znajte da ćemo mi žalosno proći(...) pohitajte s vojskom da se sjedinimo...»

Ovako je počela srpska borba do posljednje crnogorske kapi krvi! Mala Crna Gora treba da udari na Bosnu i Hercegovinu. A zašto to ne uradi velika Srbija?

A za slučaj srpske ofanzive prema Sandžaku, Petar I pisao je igumanu manastira Dečana: s ove strane Crnogorci a sa beogradske strane Srbi, pa na Kosovu da se sastanemo!

Karađorđevo ubistvo naredio je Miloš Obrenović (1817), kako bi uklonio takmacapovratnika, obezbijedio mir i oslobodio puteve za svoju trgovinu.

Njegoš je u svojim ranim stihovima krio ovo Miloševo ubistvo, zato što je smatrao da bi to zamutilo potrebu zajedničkoga djelovanja, pa je, po njemu, Karađorđe poginuo u borbi s Turcima. No u tome nije ni bilo neke suštinske razlike. Karađorđevu glavu je «ožalila knjeginina Milica, oprala je vinom, pa ju je neki ćurčija oderaо u mutvaku koji i sad stoji i potom je Naum Ičko na srebrnom tanjiru odneo u grad veziru Marašli Alipaši».³¹

Milošev izvještač Dimitrije Georgijević pisao je tada Milošu: »Sad je č(estiti) Vezir veseo«! Karađorđeva glava poslata je Sultanu.

Kad se ovo uzme u obzir, drukčije izgleda «Posveta prahu oca Srbije» Karađorđu u «Gorskome vijencu». Time je Miloš Obrenović, ubica Karađorđa, signiran kao Vuk Branković a Karađorđe kao Miloš Obilić. A to je, preko Karadžića i Sime Milutinovića, natureno i Crnoj Gori kao osnovna odrednica. Crna Gora, zapravo, nije ni imala velikoga izdajnika. Najčešće je sa tim atributom pominjan Staniša (Skenderbeg) Crnojević, ali on je bio talac kod sultana a sudeći po njegovim pismima iz 1523. koje je objavio Miklošić (1886), do smrti je ostao hrišćanin.

U kontaktima sa Hrvatima Njegoš nije imao ni teškoća ni predubjeđenja. Hrvati su bili jedan od naroda na grani slavjanskoga plemena, a njegova je duša, kako je pisao Rusima 17. I 1847, bila »opojena fanatizmom plemenske pripadnosti«.

Vjerska tolerancija u Crnoj Gori izvirala je iz nekoliko činjenica. Prije svega, prva crnogorska država, Kraljevina Vojislavljevića (XIXII st.) bila je katolička. Pravoslavlje se iz Raške prelijeva u Zetu tek 1233, kada Sava Nemanjić osniva prvu episkopiju na Vranjini. Pod Nemanjićima i kasnije dijelom pod Venecijom i Turcima, i u Njegoševo

³¹ Milan Ž. Milićević, *Pomenik znamenitih ljudi srpskog naroda*, 226-227.

vrijeme i pod Austrijom (od 1814), ustaljuju se na istome starome etničkome prostoru tri vjere. Na Rumiju, koja je bila kultno brdo, izlazili su na Trojičin dan, dan Vladimirove pogibije u Makedoniji 1816, prije sunca, zajedno: pravoslavni, katolici i muslimani, sve dok Srpska pravoslavna crkva nije okupirala brdo i na nj spustila helikopterom svoju crkvu od aluminijuma. Takav kult Sv. Vladimira postojao je i na Lovćenu, i u Njegoševoj kapeli su bile četiri ikone ispod velike ikone Hrista: Sv. Vladimira Dukljanskog, Sv. Petra Cetinjskog, Sv. Vasilija Ostroškog i Sv. Stevana Piperskog. Dakle, Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi nije smetalo što je Vladimir bio svetac one još uvijek jedinstvene Katoličke crkve, budući da je ubijen 38 godina prije crkvenoga raskola 1054, iz kojega je izašla Grčkokatolička, pravoslavna crkva, odvojena od Rimokatoličke.

Sveti Vladimir Dukljanski u Njegoševoj kapeli, uz sv. Petra Cetinjskog, sv. Vasilija Ostroškog i sv. Stevana Piperskog

Balšići su 1369. bili izrazili spremnost da pređu u katoličanstvo, ali im papa nije vjerovao, jer je mislio da to rade da lakše prodru u Kotor. Onda je, 1622. osnovana u Rimu Kongregacija za propagandu vjere, čiji je đak bio i Andrija Zmajević († 1694) potomak pravoslavnih Njeguša. Kad je postao nadbiskup, širio je onaj lijepi dio ideja te Kongregacije, da se širi vjerska tolerancija, kao preduslov ponovnom ujedinjenju hrišćanskih crkava. Kod njega su u Perast dolazili i Vasilije Ostroški i patrijarh Arsenije Čarnojević. Andrijin nasljednik Vicko († 1754), takođe barski nadbiskup, već je sprovodio sasvim drukčiju politiku. Pravoslavne je nazivao *šizmaticima* i otvoreno radio protiv vladike Danila. Ali njegovo djelovanje nije uhvatilo korijena, tako da je vladika Sava, koji je u Budvi imao bačve

sa uljem, pisao poslije smrti vladike Danila (1735), da se nada da će doći do unije hrišćanskih crkava. Inače:

«Ko će držat rimski zakon neka drži, tko li će grčaski neka drži.»³²

Takvu politiku naslijedio je i Petar I koji je 20 godina držao kao sekretara katoličkoga opata Sladu– Dolćija. On je poslije pada Mletačke Republike (1797) i Napoleonove najeзде, bez teškoća oslobodio katolike na Crnogorskome primorju od straha od pravoslavaca iz unutrašnjosti. Katolički opat Kojović zapisao je da je Budva nazvala Petra I «spasiocem, zaštitnikom i vrhovnim sudijom».³³ Zajedno sa katolikom Liepopilijem i svim opštinskim strukturama na primorju organizovao je skupštinu u Dobroti novembra 1813, na kojoj je proglašeno ujedinjenje kontinentalnog i primorskog dijela Crne Gore. Formalno je bilo riječi o ujedinjenju Crne Gore i Boke Kotorske, ali Boke u širem teritorijalnom opsegu, koja je obuhvatala i Budvu i Paštroviće, sve do Bara, koji je bio pod Turcima od 1571. Formirao je Centralnu komisiju u kojoj je on bio predsjednik a Frano Liepopili zamjenik.

Petar I je izražavao toleranciju i prema muhamedancima, jer je pisao:

«I ako Turci nijesu kršteni, i oni su od Boga stvoreni kao i ostali ljudi!»

Dakle, vladika Rade nije imao od koga da naslijedi neku averziju prema katolicima. Za njegov odnos prema vjeri on je imao i stih neobičan za crkvenoga poglavara:

«Laktom vjere glupost čojka mjeri.»

U svojoj opijenosti narodnošću Njegoš je pokušavao da u poturčenim Slovenima, turskim pašama i agama, probudi stari slavjanski osećaj. Takve je ideje saopštavao i ljutome protivniku Osmanpaši Skopljaku. Predlagao mu je (5. X 1847):«da operemo naša srca». Pitao ga je:

³² Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, II, 1992, 231.

³³ Antun Kojović, *Moje doba*, preveo i priredio S. Mijušković, knj. 26. Biblioteke «Luča», 1969, 37-38. Pod datumom 2. novembra upisao je da je stigao u Budvu pro-glas, «ugovor sastavljen na pokrajinskoj skupštini» u Dobroti 1813. Dalje piše da su u crkvi Sv. Sabe (u novije vrijeme pretvorenu u crkvu Sv. Save !) na istome oltaru služili i pravoslavni i katolički sveštenici.(Isto, 24)

«Pomisli će su mi braća slavni i glasoviti knezovi i vojvode našega carstva. Će je Crnojević (Bušatlja),³⁴ Će je Obrenknežević (Mahmutbegović?)...Će je Skopjak? Će je Gradićević?³⁵ Će je Stoćević? Će je Ljubović? Će je Čengić? Kamo gospoda i cvijet našeg naroda da s v o j e o taćastvo i svoju slavu z a j e d n o potražimo...»

Dakle, ovđe su kao ljudi našega porijekla navedeni i Osmanpaša Skopljak, i Husein beg Gradašćević, «Zmaj od Bosne», pobunjenik protiv Sultana, i Alipaša Stoćević Rizvanbegović, s kojijem se u Dubrovniku pobratimio, i beg Ljubović i sam Smailaga Čengić (!), za kojega je Nićifor Dućić pisao da je bio porijeklom od srpske porodice u Hercegovini.³⁶ No nezavisno od ovoga navoda činjenica je da se u porodici Čengića (taćnije je ono što piše Mažuranić: Čengijića, jer to prezime je nastalo po «čengiji», kafanskoj plesaćici) «srbovalo većma nego i u jednoj drugoj muslimanskoj i pravoslavnoj porodici u Bosni i Hercegovini».³⁷

Zato Njegoševi stihovi:

« Koje srce za svojost ne tuće
Zaludu se u prsa budilo,
Samo što se mrtvom krvlju truće.
Ne pita se ko se kako krsti,
no čija mu krvca grije dušu,
čije ga je ml'jeko zadojilo...
Lepo, lipo, ljepo i lijepo,
belo, bilo, bjelo i bijelo
listići su jednoga cvijeta,
u pupolj se jedan odnjihali»,

napisani u Beću 1847, nijesu izražavali nikakvo trenutno stanje. On je bio privržen cijelome Slavjanstvu a unutar « grane plemena» nije odvajao pojedine granćice.³⁸ Osim toga, on sa Hrvatima nije imao nikakve čegrsti a

³⁴ Mislio je na Ivanovoga sina Stanišu – Skenderbega od kojega su, po nećijema, Bušatlje, dok drugi vele da su Bušatlje sami izvodili svoje porijeklo od Vukašina Mrnjavčevića.

³⁵ Ovo ne može drukćije da se shvati nego da on u spisak ubraja i toga Osman-pašu Skopljaka ili njegovoga pretka. A “Gradićević” je Gradašćević.

³⁶ Nićifor Dućić u “Glasniku SUD”, 1878, XV, 67.

³⁷ Isfendijarbeg Čengić u beogradskom “Vremenu”, 2. I 1940.

³⁸ Da su svi Sloveni “pleme” pisao je i Rus Bakunjin (1814-76) koji je na Sveslaven-skome kongresu u Pragu 1848. predložio vrhovni slovenski savjet sa sekcijama za poje-

nije je mogao naći ni u povijesti. Jer i za ono za što su Crnogorci okrivljeni u vrijeme Napoleona, Appendini je tvrdio da su to radili seljaci iz mržnje prema svojim dubrovačkim gospodarima. I Grbljani su se četiri puta bunili protiv kotorske gospode za koju su radili kao «posadnici», u Srbiji «sebri», a ni jedan put nijesu digli ustanak protiv Turaka, jer je pod njima bilo snošljivije. Isto to za raju u Srbiji piše S. Ćorović. Jer seljak ne zna što je nacija, ali zna što je dacija. I Austrija i Ugarska su primamljivali Srbe upravo ekonomskim olakšicama, uz obećanje vjerske slobode. A starošedioci i u Krajini i u Kordunu, mrželi su došljaka zbog tih olakšica, iako su došljaci u zamjenu za to nudili svoje živote. Svoju su zemlju ostavili Turcima a tuđu su zemlju branili od Turaka! Tako treba gledati i na Konavljane i dubrovačku župu u vrijeme Napoleona, kada su mogli da žare i pale gosparska imanja, a da krivica za to padne na drugoga.³⁹ Prvi put u povijesti do sukoba Crnogoraca i Hrvata došlo je 1991, ali tada se Crna Gora borila i za svoj opstanak.

Da se Njegoševo sveslavenstvo podudaralo sa Gajevim, vidi se iz ovoga ključnoga Gajevoga stava iznesenoga u tekstu «Naš narod»:

«Na jednoj polovici Europe leži goropadne velikoće orijaš. Njegovo tjeme kuplje se u sinjem morju Adrije; a njegove goleme noge upiru se kroz sjeverni led i snijeg na zidine Kininske; u krepkoj, kroz srce Njemačke zemlje rastegnjenoj ruci drži Baltik. I taj orijaš jest naš narod narod vu Europi najveći – narod slavjanski; jerbo kosti i meso toga goropadnoga tijela jesu bratja Slavjani, a krv, koja ovo golemo tijelo oživljuje, jest jedna krv naše matere Slave, tj. Jedna narodnost slavenska.»⁴⁰(Podvlačenje naše.)

Zašto je hrvatski preporod nosio ime ilirskog pokreta?

Da su Iliri bili Slaveni, pisali su u svome panslavističkom oduševljenju Juraj Šižgorić (XV st.), Vinko Pribojević (XVI st.) i Mavro

dina slovenska plemena. A prije toga je u Parizu znameniti Poljak Adam Mickijević (1798-1855) propovijedao da je slovenska ideja važna i za preporod Evrope. "Zbornik Matice srpske za društvene nauke", sv. 51, 1968, 79-82; Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49*, Zagreb, 1979, 102-107.

³⁹ Grbljani su se 1697. otvoreno izjasnili za Turke, jer su im pod njima dažbine bile manje. Dubrovčani su tada imali posebnu brigu sa Đurinićima i Mikulićima, koje su nazivali "razbojničkim plemenom". (Resti, *Chronica Ragusina*, 222.

⁴⁰ Cit. prema Alojzu Štokoviću, u zborniku *Ivan Mažuranić i Crna Gora*, Cetinje-Osijek, 2011, 749.

Orbini (1601).⁴¹ Upravo s time, a prije Orbinija, papa Siksto V (porijeklom iz Boke), ustanovio je Ilirski kaptol za svećenike koji su dolazili iz Hrvatske, a poznavali su hrvatski jezik koji su nazivali ilirskim. Ovaj je Kaptol bio vezan za crkvu Sv. Jeronima, 1566, a Siksto V bio je njen treći kardinal.

Pošto je i tada bilo nedoumica oko «slavenskog ilirstva» u tako staro vrijeme, «pošto su marljivo odvagali riječi i misao vrhovnog svećenika (sc. Siksta V), došli su do zaključka da se pod ilirskom pokrajinom u istinitom i pravom smislu razumije Dalmacija, koje su dijelovi Hrvatska, Bosna i Slavonija, a sasvim su isključene Koruška, Štajerska i Kranjska» (Presuda Svete Rote 1655). Na osnovu toga je R. Katičić napisao: »Oslonjena na Ustanove sv. Jeronima u Rimu tu se kao *natio Illyrica* dvjestodvadeset godina prije preporoda pojmovno i pravno konstituirala hrvatska nacija». Predvodnik struje koja je pobijedila u sporu bio je Splićanin Jeronim Paštrić († 1700). Od samog početka, 1453. do 1901. pri Svetom Jeronimu djeluje Ilirska (Hrvatska) bratovština.

A onda se pojavio Napoleon koji je 14. listopada 1809. utemeljio Ilirske provincije (Les Provinces Illyriennes), sa sjedištem u Ljubljani, iako ranije pojam ilirizma nije obuhvatao Sloveniju. Stanovništvo ove novije Ilirije imalo je vlastito državljanstvo i lične isprave. Ove su pokrajine 15. travnja 1811. podijeljene na šest civilnih i jednu vojnu provinciju. Te su provincije imale ova sjedišta: Koruška (Lienz), Istra (Trst), Kranjska (Ljubljana), Civilna Hrvatska (Karlovac), Vojna Hrvatska (Senj), Dubrovnik i Dalmaciju (Zadar). Provincija Dubrovnik dijelila se na Dubrovnik, Kotor i Korčulu.

Naravno, mi se ovde ne bavimo historiografijom nego samo objašnjavamo povijesnu dubinu fiktivnog pojma slovenskog ilirizma.

Ilirsko ime uzeto je iz dva glavna razloga. Prvo, jer je postojala ta tradicija o Ilirima – Slavenima. Drugi razlog naveo je Dragutin Rakovac u «Malom katekizmu za velike ljude» (1842):

«Nu, *dato sed non concesso* da i nisu Iliri bili Slaveni, zašto se mi ne bi duševno sjedinili pod ovim imenom, kad se ne možemo pod nijednim drugim?»

⁴¹ Juraj Šižgorić, *O položaju Ilirije i grada Šibenika (De situ Ilyiriae et civitate Sibenici)*; Vinko Pribojević, *O porijeklu i uspjesima Slovena (De gestis successibusque Slavorum)* i Mavro Orbini, *Il regno de gli Slavi (Kraljevstvo Slovena)*. Ovo potonje je objavljeno 1601. godine.

A zašto nije bilo moguće odmah hrvatsko ime? Prosto zato što je Hrvatska pretvorena u Trojednicu, razdijeljena na Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, i na austrijsku i mađarsku okupaciju, pa bi prirodno prošireno hrvatsko ime naišlo na političke teškoće, dok bi sa druge strane to ime bilo shvaćeno usko, i odnosilo bi se samo na kontinentalnu Hrvatsku bez Slavonije. A onda, da ne bi hrvatsko ime smetalo Srbima, a srpsko – Hrvatima, uzeto je ovo fiktivno ilirsko.

No to nije bilo najčudnije. Teže je bilo pretpostaviti da će vođa toga hrvatskoga preporoda pod ilirskim imenom postati jedan stranac, koji je 1821. upisan u varaždinsku gimnaziju kao Ludwig von Gay. Njegov otac, apotekar, potpisivao se kao De Gay. Bio je pretplaćen na «Pressburger Zeitung». Majka Julijana bila je iz familije Schmitt. U njihovoj kući zborilo se njemački i latinski.⁴² Na očev uput, Ludwig je tražio dokaze za plemićku titulu. Našao je nekoga Alojza Gaya kao plemića u Beču 1733. Ali to plemstvo nije u Hrvatskoj mogao da dokaže, pa nije mogao da bude ni saborski tribun. To ga je moglo okrenuti i protiv Austrije i protiv Mađarske. Osim toga rano se zainteresovao za iskopine u Krapini, pa mu se učinilo da je Krapina kolijevka «čitavog slavenskog roda». Da su rodonačelnici Slavena Čeh, Leh i Meh.

Gaj je znao da može da stekne neko ime, držeći se režima, ali – ako ima titulu. A ako nema titulu, onda se može istaći borbom – protiv režima. Zagreb je tada imao oko 10.000 stranovnika, a od toga su 3.000 bili plemići i sveštenici. Dakle, on nije mogao da uđe među 3.000! U opoziciji mu je, još je veće čudo, pomagala majka Julijana, koja je voljela narodni jezik. Gaj dolazi do Kačićevog «Razgovora ugodnog naroda slovinskog». U Zagrebu je pokrenut list «Luna», sa tekstovima i na kajkavskom narječju. Tada Gaj počinje da piše na hrvatskom jeziku i prevodi samoga sebe sa njemačkoga jezika!

Godine 1827. Sabor je izglasao odluku da se mađarski jezik uvodi kao obavezni predmet u školama. Gaj je u dnevniku zspisao stihove:

«Rajši ćemo složno skupa vmreti,
Nek si damo jezik naš zatreti».

Počeo je skupljati narodne poslovice. Stanovao je zajedno sa Demetrom, kojega Tkalac zove Mitrom. Dimitrije Demeter, Grk, bio je član *Heterije*, tajne organizacije koja se borila za oslobođenje Grčke. I ta je

⁴² Naš rad, *Ilirske teme*, "Stvaranje", 5, 1966, 499-506.

organizacija dvostruko privlačila Gaja. Bila je *tajna* a borila se za *slobodu*. Putujući u Peštu i Grac upoznao je poljskog slavistu Kuharskog; sreo se sa Janom Kolarom i Šafarikom. Dobivši preporuku, da vodi računa o *evoluciji*, a da se ne upušta u *revoluciju*, čega se, srećom, nije držao, napisao je «Kratke osnove horvatskoslavenskog pravopisanja». On nastoji da «vsa narečja velikoga našega naroda, koliko moguće je, jedno k' drugomu približuju se». U ritmu poljske rodoljubive pjesme «Jeszcze Polska nie zginela» piše «Jošt Horvatska nij' propala».

On je vidio da narječja (ekavsko, jekavsko, ikavsko, kajkavsko) mogu da budu prepreka jedinstvu, pa je različiti izgovor *jata* riješio na češki način, uvodeći «ě», koje će svako čitati kako hoće.

Naravno, da je i oko toga bilo različitih reakcija. Možda je, ipak, sreća što to nije prihvaćeno, jer bi poslužilo za unifikaciju naših različitih, iako srodnih jezika, do koje je ipak dolazilo, čim je Poljanec bio ili inspirisan ili prisiljen da napiše besmisleni «Istoriju srpskohrvatskoslovenačkog jezika» (Zagreb, 1936), koji nije nikada postojao. A tako se moralo pisati, jer je u čl. 3. prvog Ustava SHS tako pisalo.⁴³

U martu 1832. podnosi molbu za osnivanje novina. Iako je ilirsko ime, kao što smo naveli, niklo u vrijeme renesanse i imalo već dugu tradiciju, on je shvatio da u Zagrebu treba početi sa listom na kajkavskome jeziku. Tako je, ipak, poslušao Kolaru i Šafarika. Preko evolucije došao je do revolucije. Dovoljno je bilo, na samome početku, da «Danicza» stavi do znanja svoj inteligenciji, da je ona nešto suprotno od «Lune» (Mjeseca). Kasnije je sam Gaj objasnio svoju uzdržljivost, rekavši da voće koje rano sazri, brzo istruli.

O različitim slojevima hrvatskoga društva toga doba i protivnicima ilirizma, pisao je Josip Horvat u knjizi o Gaju.⁴⁴ Otpor je Gaj prvo ošeo iz kajkavske sredine, pa je zato i počeo sa kajkavštinom. Znao je da mu je glavni protivnik kajkavski pisac i zagrebački kapelan Ignjat Kristijanović. A pomoć mu je pružio Drašković, koji je imao uticaja u Beču a simpatije za Gaja i ilirizam. Napisao je izvještaj Kolovratu u kome je malko preuveličao pojavu triju stranaka, koje su tada bile tek tri struje: ilirska (horvatska), mađarska i rusofilska. Rekao je da Mađari žele da se odcijepi od Austrije. Zbog toga je u interesu Beča da podupre Ilire, koji će okupiti južne Slavene za svoju narodnost, ali nužno i protiv Mađara. Osim

⁴³ Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski jezik*, knj. II, Matica crnogorska, 1997, 539.

⁴⁴ Nolit, 1960.

toga Drašković je vidio kako je 1830. brutalno ugušen ustanak Poljaka. Dakle, rusofilska ideja ne znači ništa drugo nego da se mađarski despotizam zamijeni ruskim.⁴⁵

Mađarski nacionalizam, koji se budio, išao je Gaju na ruku. Da bismo se borili, moramo da nađemo neprijatelja.

Pričalo se, naime, da Mađari traže da se čak i u pravoslavnim crkvama vrši liturđija na mađarskom jeziku. Austrija se plašila hrvatskog i mađarskog plemstva, pa se približavala Zagrebu, smatra. jući Mađare opasnijima. Zahvaljujući banu Vlašiću, koji je bio popustljiv prema narodnim zahtjevima, došao je do Franza Josepha, koji je dao dozvolu za novine. Car je 9. VII 1834. potpisao privilegij.

Dva dana kasnije Gaj je doktorirao u Leipzigu, pošto je 10 časova branio tezu.

Početkom naredne godine (6. I 1835) pojavile su se «Novine horvatskoszlavonszkodalmatinske». Dakle, naslov nije mijenjao službene nazive Trojednice. Majka mu je odmah zamjerila što u listu nema vijesti o kretanju žitnih cijena. Vlasti nijesu imale primjedaba, jer nijesu shvatili da je taj list trojanski konj, u kome čuči ilirizam, koji će noću, neopaženo izaći iz konjske utrobe. Jer «Danicza» je već od juna 1835. postala «Danica» i štampana je isključivo novim pravopisom, a 1836. i na štokavskom dijalektu. Otvarane su čitaonice, pisani i izvođeni komadi iz narodnoga života, slavila se prošlost, čitali dubrovački pisci, narodne pjesme. Pokrenut je almanah «Kolo».

Gaj nije bio glavni ideolog ilirizma, jer su mnogi prije njega formulisali ciljeve pokreta, ali on je glavni *organizator*. Bilo je nešto balzakovsko u ovome čovjeku, ako se izuzmu žene, jer je on stalno nešto pozajmljivao, nešto vraćao; jedva spajao kraj sa krajem, a u braku je, za razliku od Balzaka, bio postojan, možda stoga što nije imao vremena za avanture. Uvijek je Gaj lično tražio sredstva; uvijek je on lično dobijao pomoć, uvijek je on lično odgovarao i snosio posljedice, i kada je bio prinuđen da likvidira štampariju (mada je, kasnije, ustanovljeno da je aktiva ipak bila veća od pasive). Ali zbog toga su mnogi sumnjali da on mučka sa parama, pa je, oklevetan, dospio i u zatvor, iako nikada nijedna tužba nije dokazana. A među onijema koji su mu prvo pomagali a potom odmagali bio je i Stanko Vraz. Pa je stoga zanimljivo da se Njegoš žali baš Vrazu na sudbinu Gajevu, kao da ne zna da je i Vraz tome doprinio!

⁴⁵ Josip Horvat, navedeno djelo, 118-122.

Novine koje je Gaj pokrenuo imale su svega 200 pretplatnika. Ni jedan od bučnih pristalica pokreta nije pristao da barem dio imovine uloži u fond pokreta. Gaj je napadan zato da je sve *htio* sam, a on je u stvari sve *morao* sam!

Koliko je za kratko vrijeme učinjeno, vidi se iz činjenice da je u «Danici» 1835. objavljena *Sbirka nekih rječih, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznane*. A tu su se, na naše veliko iznenađenje, našle i ove riječi: *děvojka, knjiga, dom, blagdan, besěda, běda, bludnja, čvor, car, dnevnik, koplje, klica, jama, nevin, nemoć, nevolja, plug, poběda, ralo, rat, pravo, uspěh, stvar...*⁴⁶

Zaista, da se u nekome kvizu zapita: da li su ove riječi bile poznate u vrijeme ilirskoga pokreta, svako bi rekao da jesu. Bilo je, dakle, potrebno učiniti nešto krupno; zahvatiti iz dubine.

Danas se ipak ne bi moglo tvrditi da su Ilirci zaista mislili da su Iliri bili Slaveni. Tražeći ono što je zajedničko, oni su uvidjeli da je Ilirija barem oznaka određenoga prostora koji se prilično podudara sa Trojednicom, to jest cijelom Hrvatskom. Oslanjajući se na sličan narodni jezik na velikome prostoru, jačali su time osjećaj da je moguće oduprijeti se i germanizaciji i mađarizaciji.

I Jožef Šipuš je još 1796. u «Temelju žitne trgovine» naglasio da bi se trgovina lakše unaprijedila i širilo tržište ako ne bi bilo jezičkih prepreka, pa bi se nekakvog «dijalektuša vsaki u pisanju knih...držati moral». Antun Mihanović je u «Reči domovini» kazao da nikome ne smeta poznavanje stranih jezika, ali da se samo na svome jeziku čovjek može izraziti do kraja. Gaj u «Kratkoj osnovi horvatskoslavenskog pravopisanja» veli: »Dajte da naš materinski jezik od smetja i izvarkov (sc. taloga) izčistimo». Pavao Štos u «Kipu domovine» žali se da će svoj jezik Hrvati zaboraviti i drugi narod postati. Dakle, jezik se shvata kao bitno obilježje identiteta. Drašković u «Disertaciji» tvrdi da «mi narodnog jezika imademo, u kojem je sve izreći moguće što srdce i pamet zahteva». Ivan Derkos već 1832. piše tečno. On shvata složenost približavanja dijalekata, koje može dovesti do odnarođavanja, ako se ode u drugu krajnost, i brišu posebnosti.»U boju se žrtvuju čitave centurije», piše Derkos. «Treba žrtvovati malo da se izbavi mnogo». Gaj u «Pravopisu» upoređuje dijalekte sa potocima, koji teku u razna mora, a treba ih uliti u istu rijeku!»Talijani izveli su svoju slatku riječ iz svih narječja cijele Italije», što nije bilo tačno, ali je bilo funkcionalno.

⁴⁶ «Danica>», br. 28, str. 184.

Na kraju Dragutin Rakovac pita:

«Zašto se mi zovemo Iliri, a ne samo Hrvati?

Zato jerbo hoćemo da imamo literaturu, da tri hrvatske varmeđe s granicom hrvatskom literature imati ne mogu. Dakle, literatura treba da se protegne i na ostalu bratju po krvi i jeziku, naime na: Slavonce, Dalmatince, Srblje, Kranjce, riječju sve jugozapadne Slavene. Pod imenom hrvatskim ne može se protegnuti, jerbo svaki od ovih imao bi pravo zahtevati, da se njegovim imenom jezik i literatura naimenuje. Treba, dakle, primiti jedno obćinsko (opće) ime, koje nikomu nepravde ne čini...»

I tu je ta druga krajnost, da se sa ilirskom idejom ide i ka Srbima, i ka Crnogorcima i ka Slovencima (Kranjcima). Nije se shvatilo da tuđe ime smeta, u stvari, svima. I kao što je Stanko Vraz (Jakob Frass) pomogao ilirizam, time što se pridružio Gaju, a odmogao svojoj poeziji, tako je Prešern spasio Sloveniju, jer je ostao Slovenac, kao što su Njegoš i Radičević štitili svoje jezike.

«Vrazova je tragika kao književnika upravo u tome, što nikad nije toliko usvojio štokavštine, da bi mogao slobodno izreći svoje prelive čuvstva i misli», veli Antun Barac u predgovoru «Stihova i proze» Stanka Vraza. On nije imao prava ni onda kada je mislio da Slovenci neće biti u stanju da izgrade samostalnu kulturu. Samo vjera u sebe i mogućnosti vlastite nacionalne kulturne individualnosti sačuvala ih je od propasti. Jer da su Slovenci prihvatili drugi jezik, on ih ne bi približio Srbima i Hrvatima, već do postepenog ponjemčavanja, «jer je snaga njemačkog pritiska u građanstvu i malograđanstvu Slovenije bila jača negoli planovi udaljenih iliraca», veli Barac. «Jedino polazeći vlastitim putem, Slovenci su su se mogli izgraditi kao narod i stvoriti književnost, koja znači i naročitu vrijednost među jugoslovenskim književnostima uopće. Najveća slovenačka književna ostvarenja – djela Prešerna, Cankara i Župančiča – velika su upravo onakva, kakva jesu.»

Povodom Šurminovoga rada «Početak Gajevih novina»⁴⁷ Skerlić je pisao da « u našoj istoriji književnosti postoji jedna osetna praznina, a to je jedan naročiti rad o odnosima Srba prema ilirskom pokretu». ⁴⁸ Povodom objavljivanja Gajeve prepiske Skerlić navodi sve Srbe koji su se s njime dopisivali: Bogoboj Atanacković, Jovan Gavrilović, Sima Milutinović, Božidar Petranović, knez Miloš Obrenović, Sava Tekelija. On je tu kao Srbe naveo i Matiju Bana i Meda Pucića. Ali Sima Milutinović

⁴⁷ "Rad" JAZU, 162.

⁴⁸ Skerlić, *Sabrana dela, Pisci i knjige*, II, 1964, 27.

moli Gaja da mu skuplja «prenumerante»!⁴⁹ Spisak je, kao što se vidi, bez velikijeh imena.

U stvari, Srbi kao ni Slovenci, ni Crnogorci nijesu prišli «Ilirima» u lingvističkome smislu, i to je spasilo i jedne i druge, a «Ilirima» nije naškodilo, jer bi se oni našli u čudu upravo onda da je ta preširoka i nerealna ideja ostvarena. Svako zajedništvo koje podrazumijeva brisanje tisuću i više godina nataloženijeh razlika i posebnosti, predstavlja unitarističku pošast, kakvu smo imali ne samo između dva rata, nego i krajem XX stoljeća

Marks je u jednom pismu Kugelmanu javljao kako je njihov prijatelj Lafarg grmio protiv nacija, ali u Engleskoj, i to na francuskome jeziku koji slušaoci nijesu razumjeli. Pa veli: »Izgleda da naš prijatelj Lafarg, pod ukidanjem nacija, podrazumijeva stapanje svih nacija u jednu uzornu francusku naciju». Takvijeh je «ujedinitelja» koji nas razjedinjuju, bilo mnogo u našoj povijesti. Pa se u takvoj ulozi našao i jedan Jermen, poturčen u Makedoniji, čiji su preci, kao Pašajiti, došli u Srbiju i zatražili dozvolu da otvore dućan. I država im, je dala – ić. Tako je nastao vođa velikosrba Nikola Pašić.

Bez štetnoga uplitanja Slovenaca, Crnogoraca i Srba u ilirski pokret, on se pretvorio u ono što se i priželjkivalo *hrvatski preporod*.

Primijećeno je da nije sačuvana prepiska između Gaja i Njegoša, iako su se upoznali u Beču, u društvu sa Karadžićem i jednim zanimljivim poručnikom Stefanom Hrkalovićem. Kako veli Horvat, taj Hrkalović bio je iz oficirske porodice, «načitan, intelektualno budan, nacionalno svjestan oficir». Mislio je da ide u Srbiju, i Gaj je onda došao na ideju da mu on bude povjerenik za Srbiju. Inače, u društvu sa Njegošem pričalo se i o Grcima, koji su se, ustankom (1821/30) otarasili sultana, i o Alipaši, koji se 1831. digao protiv sultana. Rusija je svojom intervencijom 1833. spasila Tursku, kao što će 1849. spasiti Austriju.

«Crnogorci, ratnici bili su bliži romantičnom mentalitetu zagrebačkih 'Ilira' nego Srbijanci,», veli Horvat. «Srbijance su sudili prema Milošu Obrenoviću, nekoć svinjarskom trgovcu; srbijanski ustanci, upravljani u prvom redu protiv dahija, bez velike političke ideje, nisu toliko fascinirali koliko borba crnogorskih brđana s parolom 'Za krst časni i slobodu zlatnu'. Iz zagrebačke perspektive Crna Gora bila je predvodnik velikog obračuna, koji će donijeti opće oslobođenje balkanskim Slavenima.

⁴⁹ Isto, 28-31.

Vidi se to i po Gajevoj 'Danici', koja puni stupce slavom crnogorskih junaka, dok o Srbiji takoreći ni slova.

Eto zašto su i Crnogorci bili politički uz ilirce, ali nijesu mislili da svoj jezik miješaju ni sa jezikom Gundulića ni sa jezikom Gaja.

Gaj je potošio mnogo vremena u Pragu i na liječenju u Karlovim Varima, dok nije na kredit kupio tiskaru i našao stan u Zagrebu, na Kapucinskom trgu, đe je trebalo da bude smještena i redakcija, na čelu sa Antunom Mažuranićem, i tiskara i njegova majka i sestra, koja bi vodila brigu o kućanstvu.

No Njegoš je svakim svojim djelom djelovao istome pravcu, pa i onda kada je sve splasnulo, on je u Zagrebu demonstrirao «Jugoslavijom» na unutrašnjim koricama «Lažnoga cara». A Braća Župan su imala hrabrosti da to dozvole. No kada je Gaj pao u nemilost, Njegoš je napisao ono svoje poznato pismo Stanku Vrazu, 20. X 1848.

«Usrdna ti hvala na divni dar koji si mi poslao. Ko je udaljen od svjestnih ljudi i od literarnoga svijeta, toga i mala stvar ograši, pa još kada je dar bratski.

Čudna vremena! – potresa – događaja – preobrazovanja – uzdignuća, pa i vremena nestrpjenja! Noću se molim da što dobro snim, a danju da mi što dobro u novinama donese. Sto putah je lakše onome ko se bori no onome koji čama kod kuće. Da Vam mogu što po mucu pomoći, najsvetiju bih dužnost pod nebom ispunio. I da je iole sporazumjenja bilo, moglo se s našeg kraja veće pomoći no se ikomu čini, pa pomoći bez muke pjevajući. Ide li naša stvar na te strane pravcem? Hoće li se naš narod svijetu pokazati narodom blagorodnim i dostojnim samostalnosti svoje ili će vječno obožavati tuđe verige, koje im već tolika vijeka gotovo prepiliše vrat i satriješe narodnost?

Ja vidim strašne pogreške. Meni se čini da se od pravoga cilja daleko odstupilo. Bože daj da se varam. Ako se sada sagriješi, dugo ćemo taj grijeh kajati. Onaj silni i napredni Vaš napreg i podvig, ako se na zlo okrene, teško našem narodu. Ona blagodatna, usrdna i velika naša žertva, ako se prinese vražjem oltaru, iznevjerena je naša narodnost. Ja sam i strepio i pitao se nadom doklen nije B(an) lišen glavnog načalstva, a sad, čini mi se, vidim što je.

Još nešto. Ja sam se čudio što se to sa samim g. Gajom uradilo, dok mi sad raskazu sve potanko kakva je zbilja nesreća slijepoga demoni i kod vas donijela da svoje zlobno i otrovno seme i kod vas posije i da porok baci na opštega ugodnika naše narodnosti. Zar je kod vas nepoznat M(iloš)?

Ta, ljudi, Bog budi s nama, ono je pakostni i laživi nesrećnik kojega grde svi poroci najgadnijeg tirjanina.

Zbogom g. Vraz, bratski ti pozdrav sa svim narodoljupcima od tvojega počitatelja V(ladike) P.P. N jehoša». (Podvlačenja naša.)

Ovo pismo zasluži da bude najdetaljnije analizirano, kako bi se otkrilo na što sve Njegoš aludira. Prije svega, vidi se njegovo potpuno poistovjećivanje sa «Ilirima». Zato smo i podvukli sintagme: *naša stvar, naš narod, naša žrtva, naša narodnost*. Jasno je da se na Gaja odnosi laskava definicija, da je on bio «opšti ugodnik naše narodnosti». Takođe, jasno je da je srpski knez Miloš Obrenović «pakostni i laživi nesrećnik kojega grde svi poroci najgadnijega tirjanina». Upravo stoga je dobro došao pomen M(iloša Obilića) nasuprot Milošu Obrenoviću, koji je trgovao stokom i državom. Kažu da je prodavao volove do Zadra.

Njegoš i Mažuranići

«Ah da znadu svijeta puci ostali,
krst ov slavni nepobijeden igda,
vrh Lovćena što se k nebu diže,
ne bi tromе prekrstili ruke
dok vi za njih podnosite muke,
nit bi zato varvarim ve zvali
što vi mroste dok su oni spali.»

Mažuranić – Crnogorcima
u «Smrti Smailage Čengića»

Mi smo ovđe, hronološki, opkoračili vrijeme Smailage, njegovoga ubistva i Mažuranićevoga spjeva, jer je ilirski pokret začet ranije a izdisao je kasnije. Viđeće se da je u ovome intermecu došlo do susreta Njegoša i Gaja na Cetinju krajem maja i početkom juna 1841.

Bila su tri brata Mažuranića: Antun (180588), profesor Latinske škole u Zagrebu, urednik “Danice ilirske”, autor nekoliko knjižica o hrvatskoj književnosti, izdavač Zakona Vinodolskog; Ivan (181490), hrvatski ban (187380), pjesnik koji je dopunio Gundulićeva «Osmana» (XIV, XV pjevanje) i napisao čuveni spjev “Smert Čengićage” (1846) kojemu je mijenjan naslov, i Matija (1817 – 81), buntovnik i avanturista, čiji je život ispunjen doživljajima ”koji omogućuju stvaranje legende”.⁵⁰

Svi su oni pokazivali izvjesno interesovanje za Crnu Goru. Matija je 1839. pisao da ide u Crnu Goru kod Vladike da mu da oružje, ali

⁵⁰ Dr I. Brlić, *O braći Mažuranićima, Matiji i Ivanu*, “Građa za povijest književnosti hrvatske”, knj. 24, 110.

je stigao tek do Bosne, i napisao dragocjeni putopis “Pogled u Bosnu” (1852), a samo je Antun, zajedno sa Ljudevitom Gajem i grupom drugih naučnika, među kojima je bio i Vuk Karadžić, posetio Cetinje krajem maja 1841. godine, pod službenim izgovorom ali i intimnom zainteresovanošću za “dijalekte ilirskog jezika” i ilirske književnosti.⁵¹

Pošto je Njegoš i aprila 1842. pokazivao splitskom komesaru Griju Smailaginu glavu sa koje je skinuta koža i koja se još tada čuvala “u magazinu za žito”, a Grij pominje i dva Smailagina konja, J. Milović je logično zaključio da je Njegoš te trofeje, zajedno sa sabljom Smailaginom pokazivao i Mažuraniću i Gaju, dok je Smailagin sat bio poklonjen Novici Ceroviću, da bi ga Novičin sin Đorđije 4. I 1877. poklonio Ivanu Mažuraniću, zato što je u spjevu “onako lijepo spomenuo i opjevao” njegovoga oca. Iz ovoga se vidi da sin Novice Cerovića nije imao ništa protiv činjenice da je Mažuranić iskoristio “pjesničku slobodu” da, zbog potrebe zapleta, Novicu prikaže kao Turčina, Durakovoga sina.

Da je Mažuranić, uza svu slobodu usklađivanja činjenica sa potrebama svoje poetske zamisli, vodio računa i o detaljima koje je čuo od brata Antuna i Gaja, vidi se iz pjevanja *Kob* đe se pominju: Smailagina čalma, glava, odijelo, okovana sablja, zlačano oružje... što je sve stavljeno “u jednu izbu malu” što se nalazi “na domak Lovčengore”.

Tada su već bile ispjevane sve one narodne pjesme o pogibiji Smailage, koje je Vuk uvrstio u IV knjigu epskih pjesama, ali 1862. godine. Ne zna se što je od toga bilo poznato ranije. Tamo je prvo data okvirna informacija pod naslovom *Istiniti događaj* (458462) a onda slijede tri verzije pjesme pod naslovom: *Knjigu piše Đoko Maloviću* (463483), *Opet to, malo drukčije* (484501) i *Opet to, ali drukčije* (502504). Ovo narodno pjevanje, pa i mnogo onoga što je pisano o zavjeri protiv Smailage nije u skladu sa činjenicama. Naime, prema tim deseteračkim i proznim verzijama glavari su ubijedili Đoka Malovića, koji je, kao trgovac živio od poslovne saradnje i sa hrišćanima i sa muhamedancima, pa je bio i prijatelj Smailage, da mu napiše prijateljsku poruku: da je raja u Drobnjacima osilila, da ne plaća harač (što je bilo tačno poslije borbi na Grahovu 1836) pa da se priča i to – da on ne smije da dođe da skupi harač. Znalo se da će Smailaga, koji se stalno hvalisao junaštvom, koje nije ničim dokazano, na te riječi odmah skočiti i reći: “Što? Ja ne smijem? Sedlaj konje!” Tako je, navodno, Smailaga došao na Mljetičak, đe su mu glavari toga dana dolazili da mu ljube skute, da bi ga

⁵¹ U toj ekspediciji bili su još: dr Vilhelm Ebel, botaničar, ruske diplomate A. V. Čevkin, D. Knežević i N. Nadeždin.

u zoru napali i odrubili mu glavu. Dakle, oni su ga namamili pismom, klanjali mu se da ga zavaraju, i napali ga kad je spavao.

Ovde je nedovoljno istaknuta *činjenica* da je Smail –aga ubio Novičinoga oca popa Milutina, i da je on imao glavni motiv za osvetu! Ali to nije promaklo Mažuraniću!

Izvori zbore drukčije.

Smailaga je početkom septembra, dakle mjesec dana prije pogibije, krenuo sa 300 Gačana iz svoje rezidencije u Lipniku u Drobnjak. Takođe, on je pozvao Ahmeta Bauka da iz Nikšića dođe sa još 200 vojnika. Da za njega nije moglo da bude tajni u pogledu namjera Moračana i Drobnjaka, može se logično pretpostaviti iz činjenice da je on bio muslim gatačkopivski, pljevaljski, kolašinski i drobnjački, tako da se sve što je planirano protiv njega dešavalo na “njegovoj” teritoriji.

On je svakako znao da su Moračani i Drobnjaci kivni na Rušidagu i Dedagu Čengiće, zbog zuluma koje su činili. Dedaga je, na primjer, došao sa pratnjom na jedno jezerce u Drobnjaku i naredio okolnim selima da mu daju iće, piće i užice (dakle i đevojke, “a za nojcu obredom djevojku”). I kad je otišao, oni su se dogovorili da zatrpaju to jezerce, iako nijesu imali nikakvih drugih alata sem vila, motika, krampova i rala i volova. Kako su zatrpavali jezerce, dizao se nivo vode koja je na kraju našla put da oteče nizbrdo. Sve je to lijepo zaravnano i do naredne rane jeseni porasla je trava. Kad je iduće godine Dedaga došao sa pratnjom na isto mjesto, vidio je da nema ni jezera ni onoga brešića pored jezera. Pošto je bilo teško povjerovati da su seljaci zatrpali jezero, on je, sujevjeran kao i svi ostali Turci, pomislio da je to nekakav Alahov znak, uplašio se i vrnuo natrag. Zato, ako Smailaga nije lično bio zulumčar, a u vrijeme pogibije imao je 60 godina, pa nije imao ni skoposti da time plaši i kažnjava raju, činili su to drugi Čengići, a on ih nije u tome sprječavao. Dakle, bio je moralno odgovoran. Utoliko se Mažuranićeva “pjesnička sloboda” da ga prikaže drukčijim nego što je bio – može pravdati.

Ovome treba dodati i sve one pomenute i nepomenute čarke na granici i šečenje crnogorskih glava, njihovo nabijanje na kolac i paljenje koliba i sijena, da se shvati da Moračani i Drobnjaci, ali i Piperi i Bjelopavlići, Komani, Zagarčani i Rovčani koji se u Mažuranića pominju kao žrtve – moraju da budu kivni baš na Smailagu, jer on je muslim gatački, pivski, kolašinski, i sve te zulume je radila njegova vojska!

Iz čega se vidi da je Mažuranić vodio računa
o Njegoševim diplomatskim teškoćama ?

Kad se proširila vijest da je na Mljetičku 5. oktobra 1840. poginuo Smailaga, odnosno “ubijen”, kako se pisalo, odmah je to povezano sa pogibijom 9 Petrovića na Grahovu 1836. i na vladiku Rada koji je žudio da se osveti Smailagi. A Rusija mu je strogo naređivala da živi u miru s Turcima. Zato on, da bi odvratio pažnju od sebe, desetak dana po pogibiji Smailage piše ruskome konzulu Jeremiji Gagiću:

“*Glasoviti zločinac Smailaga ČengiĆ, muselim gatački, pljevaljski, kolašinski i drobnjački, gotovo svake godine su po nekolike hiljade ljudi napadao je na naše granice. On je ovijeh dana također razapeo bio svoj čador blizu naše granice 3 sahata i počeo bio kupiti vojsku da udari na naše pleme Moraču. Naši pak njegovo zlo namjerenije pride saznali, skupi ih se od tri do četiri stotine i udare mu jedno jutro... zorom na čador, njega istoga tu posijeku i još 40 njemu podobnije zlikovaca, među kojijema desetak namjerilo se od onije bosanske buntovnika protiv Veđipaše. Ovo je znatno lice bilo i više značilo u ove krajeve nego budi koji od vezirah. On se svojim zločinstvom oglasio, a vjerno i Vi ćete dobro znati o njemu tko je i kakav je bio. Ovo Vam dovodim do Vašega znanja, da ne bi tko drugi ovu stvar preinačivši ju ministarstvu kazao.*” (Kurziv naš.)

Iz izloženoga je jasno:

da se pogibija Smailage dovodi u vezu sa njegovim stalnim napadima na granicu.

Smišljeno se pominju riječi “zločinstvo”, “zlikovci”...

Uvećava se broj vojnika koji su napadali granicu, ali na Grahovu (1836) doista ih je i bilo 3000.

U strahu da mu Rusija ne uskrati pomoć, jer mu je stalno zapovijedala da stoji u miru s Turcima, budući da svaka čarka može da dovede do rata, a to ne voli ni jedna od velikijeh silah, jerbo se može promijeniti *status quo*, u korist jednih a na štetu drugih, Njogoš se pravda pred Gagićem. Osim toga spreman je da pošalje sekretara Milakovića u Rusiju, da usmeno obavijesti Cara o *pravome toku stvari*.

A sve je ovo, svakako, Njogoš ispričao i Antunu Mažuraniću i Ljudevitu Gaju. A oni obojica to prenijeli Ivanu.

Ivan je imao još jednu informaciju o pogibiji Smailage. Naime, Imbro Tkalac je izdao dvaput Mažuranićev ep, ćirilicom i latinicom. U Matasovićevom Pogovoru “Uspomenama” Imbra Tkalca nalazimo podatke iz Imbrovoga pisma Vladimiru Mažuraniću, a u vezi sa poemom njegovog oca o smrti Smailage.

“Pjesmi”, kaže Tkalac, “bila su dva povoda sasvim različita. Prvi je dolaz jednog Crnogorca u Karlovac na povratku u Crnu Goru. Ne sjećam mu se imena, no još mi je pred očima, kako je jedne večeri u našoj staroj čitaonici pričao o zulumu i smrti Čengića i koliko nam je srce ganuo svojim živim govorom i opisom borbe, u kojoj je i on prisustvovao. Sjećam se kako smo mi slušaoci: Tvoj otac, Nikola Vranjican, Mišu Musulin, Andrija i Joso Kunić, Prica i dr. Kaper među sobom sabrali nešto novaca za putni trošak Crnogorcu. Naravno da je pričanje ovoga čovjeka duboko dirnulo blagu i umjetničku ćud Tvoga oca; tako u čitaonici kao u vašoj kući dugo i često se razgovaralo o ovom Crnogorcu i mukama jadne raje pod Turcima i ludoj politici evropskoj.”⁵²

“Ne znam”, piše dalje Tkalac, “kada je tvome ocu došla misao, da piše Čengića... Može biti da je odma poslije polaska onog Crnogorca naumio pjesmu spjevati, no tek kad je Tvoj ujak Demeter Mitra moljakao Ivana, da mu za njegov almanah “Iskru” što napiše, a tvoja majka Roza, Prica i ja mu dosađivasmo, da zadovolji Mitra, vidjesmo, da je zaista počeo pisati, no vrlo sporo. Mitra (sc.Dimitrije Demetar) ga bombarduje pismima, no moj Ivanpaša – kako sam ga ja u šali nazivao – voli na večer razgovarati sa majkom, Rozom, Pricom i sa mnom i pušiti pet šest cigara jednu za drugom. Mitra muči ga svaki dan svojim pismima, majka Tvoja ljubazno ga nagovara, no Ivanpaša puši i – čini se, ne mari. No eto jedne večeri Tvoj otac dođe u salon s nekoliko tabaka artije u ruci, pa nam kaže: ‘Evo što sam napisao’, I počeo nam čitati prvu pjesmu ‘Agovanje’. Pomisli našu radost! Majka, Roza i ja grlimo ga i ljubimo, a on vidjevši utisak, što ga učini pjesma na nas, čini se zadovoljan. Ja, kao *diabolus rotæ*, primijetim, da se ne može kazati: ‘Sluge zove Čengićaga’, jerbo, kao što se u engleskom ne može konstruirati ‘Sir Scott’ nego ‘Sir Walter Scott’, tako i u naših Turaka treba konstruirati aga s imenom, a ne prezimenom. Ivan mi odgovori da ne zna drugoga imena Čengiću.”

Iako je ovo nevjerovatno, jer o pogibiji Smailage bilo je dosta novinskih vijesti, ipak moramo da vjerujemo Tkalcu. Nije, valjda, izmislio ovo da bi sebi pridao važnost. No on dalje priča:

“Sjutradan majka pošalje ovu pjesmu Mitri u Zagreb, odakle mu dođe velika hvala i molba, da nastavi rad što brže, da se uzmgone pečatati “Iskra”. I zaista Ivan revno nastavi svoj rad. Za nekoliko dana reče mi u čitaonici, da mu dođem na večer, da mi čita nastavak. I tako bijaše do konca

⁵² Imbro Tkalac, *Uspomene*, prijevod i pogovor J. Matasovića, SKZ, knj. 194, Beograd 1926, 105-106.

divnog eposa, kome se, osim lorda Bajrona, ništa u evropskoj literaturi ne može prisposodobiti. Gdjekada ja i Prica prigovarismo gdješto, jer kako ja tako i Prica bismo bili volili, da se služi gramatikalnim formama narodnih pjesama, nego li dubrovačkim. No nismo mogli nagovoriti ga; jedva da je privolio izmieniti gdjekoju rječ, ali nikad konstrukciju. Mitra si nije dao mira, dok nije svu pjesmu u rukama imao.

Kad izađe 'Iskra' (dakle, 1846), poslao sam je starome mome prijatelju Vuku Karadžiću u Beč. Starac ju je pozdravio s oduševljenjem i pisao mi, da nitko na svijetu ne bi bio kadar ljepšega što napisati.“

Po ovome bi se reklo da je priča onoga Crnogorca predstavljala glavnu Ivanovu informaciju o turskim zulumima, iako je o tome pisao Ivanov mlađi brat iz Bosne. No ono što iz ovoga zanimljivoga svjedočanstva treba izvući, jeste taj dugi period inkubacije, jer je Mažuranić dugo razmišljao o tome kako da pristupi obradi ove teme, pa je njima izgledalo da on ne mari što ga požuruju; samo puši. Ujedno, postaje jasno da je akcenat Ivanovoga interesovanja bio upravo taj *z u l u m*, koji se morao pripisati nekoj ličnosti, čija će se sudbina pratiti, pa je tako pjesnik prvo završio “Agovanje”.

Njegošu kao vladaru smetalo je isto ono što je smetalo i umjetnosti. Doslovno preslikavanje događaja vidljivo je u svim prvim verzijama epskih narodnih pjesama koje se bave određenim događajima (vjenčanjima, kao što je vjenčanje Đurđa Crnojevića ili bojevima), a za bojeve je najbolji primjer pjesma “Boj na Grahovcu, godine 1858”, objavljena u “Orliću” 1867, 9496. Pjesma mora da prati događanje, da vjerno navodi i lica i lokacije, i plemena čija vojska učestvuje u boju, i pogibije i junaštva. Ona zamjenjuje sredstva informisanja. Pjeva se 3 dana poslije događaja, pred učesnicima tih događaja! Dakle, ono što mora da sadrži prva verzija takve pjesme, a to je veliki broj za umjetničku kreaciju nevažnih podataka, poslije trista godina mora da otpadne, jer te ličnosti i lokacije više ne zanimaju slušaoce.⁵³ a za pjesmu mora da se smisli neka fabula, makar bila uzeta iz “Dekameronu”, kao u potonjoj verziji “Ženidbe Maksima Crnojevića”. Ta fabula nije bila moguća u prvoj verziji, jednostavno zato što mladoženja ne ide po mladu, pa otuda nema ni

⁵³ Pišući povodom Homera o vremenskom odstojanju, dr Kilibarda veli: “Vrijeme ide naruku vinu što ga odmiče od njegove šire i usmenom pjesniku što ga udaljava od događaja koji on opjevava. A u vinu i poeziji istine su u univerzalnim stavkama života”. (*Ilijada*, prijevod J. Kujačića, DANU, 2003, 6.)

moćnosti da ga, zbog krsta, zamjenjuje izmišljeni Miloš Obrenbegović. Da Ivan nije išao u Mletke da prosi mladu za sina, vidi se iz mletačkih dokumenata. Tamo su išli njegovi izaslanici. U dokumentu jasno stoji da su tamo došli njegovi “ambasciatori”. A da Đurđe nije išao po mladu 1490, kazuju arhivski dokumenti.

Dakle, isto ovo dokumentarno nizanje imena i lokacija nije odgovaralo Mažuraniću kao stvaraocu, i on je godinama smišljao kostur fabule. I našao je rješenje koje je odgovaralo zakonima poetike ali i položaju vladike Rada.

Prvo, u naslovu se ne pominje ni *ubojstvo*, niti *pogibija* Smailage nego *smrt*. A ta je riječ idealno odgovarala zamisli da se kao tema nametne *zločin i kazna* ! Otuda se u spjevu i navodi *zločin* i to kroz dva pjevanja (*Agovanje, Harač*), a kazna slijedi u istome drugome pjevanju, a ne posebno, kao direktna odmazda na zločine. Naravno, i motiv osвете također je ugrađen u spjev, ali *Vladičina osveta* za pogibiju 9 Petrovića na Grahovu je prećutana a istaknuta *Novičina osveta* oca! A da bi taj čin ubistva Smailage bio što više udaljen od Njegoša, i Novica gine od Hasanove ruke, tako da su između Njegoša i toga čina postavljena dva emotivna akcenta: Smailaga gine, što će neke rastužiti i razgnjeviti a neke obradovati i Novica također gine, što će, također, nekoga obradovati a nekoga razalostiti. I tu čitalac nema vremena da misli na vladiku Rada.

Mi, zato, smjelo ipak pretpostavljamo, da su ovi diplomatski problemi Njegoša: da otkloni od sebe krivicu za zavjeru protiv Smailage, pomogli Mažuraniću da nađe nedokumentarni ali funkcionalan kreativni pristup izgradnji spjeva. Jer samo kad se oslobodi olovnijih tegovah činjenica, umjetnost može da se vine do neslućenijih visinah.

Mažuranić je od tri moguće osnovne ideje:

1) da ubistvo Smailage prikaže kao Njegoševu osvetu za pogibiju 9 Petrovića na Grahovu 1835;

2) da za to ubistvo iskoristi činjenicu da je Smailaga ubio Novičinog oca popa Milutina ili da

3) uzme kao kostur zavjeru iz narodne pjesme, preko Đoka Malovića, koji je svojim tačnim navodom: da raja ne plaća danak, i dodatkom: a da se priča da on ne smije da dođe da ga pokupi i tako pogine,

izabrao korigovanu drugu verziju, da iskoristi ubistvo Novičinoga oca kao motiv osвете Novice Cerovića, ali je, dramatičnosti radi, toga oca prikazao kao muslimana, s tim što je zaboravio da i za Novicu nađe tursko ime kao što je našao za Milutina, koji je postao Durak. Novica bi to ime dobio tek nakon pokršćavanja. To je jedina omaška koju

Mažuranić nije želio da ispravlja u ponovljenim izdanjima, iako je mijenjao naslov.

Mažuranić je s pravom zaključio da je funkcionalnije da Novičin otac bude Durak i da ga aga vješa samo zato što je molio Smailagu da bude humaniji prema raji i opominjao ga da bi surovim ponašanjem mogao da izazove gnjev Brđana i izgubi glavu. Time se u samome početku postavlja temelj i razlog i Novičine osvete i Smailagine pogibije, što će se sve desiti na zadnjim stranicama. Na kraju spjeva i Novica gine, tako da je sva pažnja skrenuta sa Njegoša na Novicu.

Mažuranić je, dakle, uspio da zadovolji i državni interes Njegoša i zakon dramaturgije u spjevu, mada se nije mnogo ogriješio o činjenice, jer zaista je Novica imao jači motiv da osveti oca Milutina nego Njegoš da se sveti Smailagi zbog Petrovića koji su poginuli u boju, a to se smatralo lijepom smrću.

Njegoš na slovenskome balu u Beču 1847.

Slovenski bal u Beču 27. I 1847. bio je organizovan u “Sofijinom kupatilu” (“Sophienbadsaal”). Na tome balu “bijaše najviše Čehah, onda Jugoslavjanah, potom Rusah, Njemacah i Francuzah; Poljakah bijaše vrlo malo” pisao je Hrvat dr Kuretić. Svega je gostiju bilo “do dvije hiljade dvjesta”.

Kuretić je naveo poznatije ličnosti koje su bile na tome balu:”Bi tu Ghika, knez vlaški, vladajući knez Lichtenstein, Schwarzenberg, Miloš Obrenović, bivši knez serbski, knez Lambach, grof Harah, grof Cernin, grof Auersperg, grof Wrba, grof Deym, grof Kolovrat, grof Festetić, grof Leo Thun, grof Kinski, grof Šandor, vicekancelar baron Bedeković, Medem, ruski poslanik, Metel Ožegović, savjetnik u namestničtvu Ugarske i sduženih kraljevinah, general Šimunić, Vuk Stefanović Karadžić, doctor Miklošić i više...”⁵⁴

Kuretić veli da ga je “poslužila sreća” te je tada s Njegošem “razgovarao podugo”, najviše o hrvatskoj književnosti”koju on (Njegoš) vrlo dobro poznaje”. “Prije nego se (Njegoš) krene odavle put slavne naše

⁵⁴ Prvi dopis dr Bogdana Kuretića o slavjanskom balu u Beču, “Danica”, 20. II 1847, br. 8, 32.

Cerne Gore, što će za malo biti, izit će od njega drama jedna iz historije cernogorske, koju je on sam spis'o".⁵⁵

Njegoševa pjesma "Pozdrav rodu" (Iz Beča 1847) dobro je poslužila kao manifest zajedništva, budući da "nije važno ko se kako krsti".

Njegoš, Jelačić, Kossuth i četrdeset osma

**"Naše stvari svekolike imaju veliku glavu,
a slabe noge, te ne mogu opstati..."**

Njegoš nekom Trščaninu 2. XII 1848.

**"Biljega bo ovoga vijeka jest: uskrisivanje
narodnosti, bratinstvo i sloboda naroda i
jednakost jezika."**

Ivan Mažuranić, 1848.

Uvijek se kroz povijest dešavalo da se neke primamljive ideje jave prije nego se stvore uslovi za njihovo ostvarenje. Tako je u svijetu nastala riječ "utopija", koja u našim jezicima kobno asocira na "utapanje", "davljenje". Gledana iz današnje perspektive i obaviještenosti, te ideje, kao na primjer Križanićevo nastojanje da se ujednače slavjanski jezici, izgledaju besmisleno. I one to objektivno i jesu, jer to bi značilo da se svi slavjanski narodi odreknu svoga jezika i prihvate neki novi jezik izvučen iz postojećih jezika, kao što je urađeno sa esperantom, za koji je uzeta osnova iz jednoga postojećega jezika, pa je od "La stella del sud" (Zvijezda juga) napravljeno "Lo suda strello"! I taj je vješatčki jezik Lenjin ugurao u školske programe, smatrajući da će se tako lakše ujediniti "proleter i svih zemalja". A kad su se ti proleter i našli u Španiji (1936/39), niko od njih nije zborio esperanto. Istina, i Križanić (1618/83) i drugi koji su zagovarali slične ideje 1847/48. isticali su da bi svaki slovenski narod u toj zajednici zadržao nešto svoje, ali ako bi jezik bio jedan, a jezik je bitno obilježje narodnosti, što bi to bilo drugo nâko ono što je i ostvareno ukazom Kraljevske vlade od 1931: "Od danas postoji jedan narod i jedno nacionalno osećanje"! Dakle, narod se stvara vladinim ukazom a to ime Jugoslavije ipak nije bilo ništa drugo nego pseudonim Velike Srbije. Jer "Kola srpskih sestara" i u Hrvatskoj i u Sloveniji i dalje su bila "Kola srpskih sestara" a ne "Kola jugoslovenskih sestara". No ipak, barem kad je u pitanju Križanić, to ne znači da smijemo tvorca tih utopističkih ideja o jednom slovenskom jeziku ismijavati, jer on je

⁵⁵ Isti, 27. II, br. 9, 36.

kao dijete gledao kako germanski vojnici seljacima iz obijesti pale žito, a sa istoka u pljačkaške pohode dolaze Turci.

Velike ideje ne rađaju se onda kada za njihovo ostvarenje postoje uslovi, nego onda kada se za njima oseti potreba! A to je razlika vaseljenska.

Kad je Njegoš štampao "Lažnoga cara" (1851) u Zagrebu, kod Braće Župana, "U Jugoslaviji", on je na kraju dao i spisak "predupisnika" iz Jugoslavije.⁵⁶ Tu su spiskovi pretplatnika iz Crne Gore, Slovenije, pri čemu je na prvome mjestu Trst; Hrvatske, počev od Rijeke, koju su svojatali Mađari, pa Karlovca, Zagreba, Križevaca, Siska, Gospića, Senja... Razumljivo je da je morao posebno da navede Slavoniju sa gradovima: Osijek, Vukovar, Đakovo, Daruvar, Nova Gradišta; i posebno Dalmaciju, sa Zadrom, Šibenikom, Spljetom, Makarskom, Dubrovnikom.

I na ovo se osvrćemo emotivno, kao na našto što je vizionarsko, iako je to bilo, po sudu samoga Njegoša, jedna ideja sa velikom glavom a slabim nogama, koja nikada nije zaživjela, jer je, u stvari, bila pseudonim za Veliku Srbiju. I kad je Jovan Cvijić, dvorski etnogeograf, 1915. nacrtao i dao ruskome vojnome atašeu mapu one Jugoslavije koja će biti začeta na Krfu 1917. a ostvarena u Beogradu 1918, iako je Radić zborio: "Nemojte da srljate kao guske u maglu!", na toj mapi buduća Jugoslavija SHS bila je označena kao Velika Srbija! I ta mapa je omaškom objavljena u šestoj knjizi "Istorije srpskog naroda", 1983, 69. Izdavači nijesu obratili pažnju na legendu na ruskome jeziku koja je lako čitljiva: "Namečenie granicy budušej Serbii".

Riječ "Jugoslavija" prvi je upotrijebio Dubrovčanin Matija Ban (1818-1903) u pjesmi "Prizrenu" '1848. godine.⁵⁷ On je, doduše, tu imenicu pomenuo i 1844, u pjesmi "Karađorđe", ali ta je pjesma objavljena tek 1853. Sama činjenica da se ime Jugoslavije pominje uz Karađorđa i Prizren zbori da se iza nje krije nešto drugo, a to je, u stvari, Garašaninovo "Načertanije", koje je Ban prihvatio, i ne znajući što Garašanin smjera. Na isti način se prema Garašaninu odnosio i vladika Rade, zato što je to "Načertanije" u početku bilo tajni plan za stvaranje jugoslovenske države, pod vođstvom Srbije, pa su, nemajući pojma o tome, hiljade ljudi, koje su se oduševljavale samom idejom južnoslovenske (južnoslavjanske) uzajamnosti i nadale se da ćemo zajedno lakše da se oslobodimo i od Ugarske i od Austrije, ne

⁵⁶ Tiskarnica Braće Župana djelovala je nekoliko decenija, tako da je krajem XIX vijeka preko nje nabavljen fonograf.

⁵⁷ Lj. Durković-Jakšić u "Stvaranju", 12, 1953.

pretpostavljajući, kada se oslobodimo od tuđinskog jarma (pri čemu se zaboravilo na Tursku), opasnost od jarma koji će nam staviti na leđa – naša braća!

Svaka ideja koja uđe u mase ima tu vrlinu i manu da se širi emocijama. A onda je razum u zapećku.

Istina je da rodoljubiva omladina, i srpska i hrvatska, nije tada računala sa potpunim oslobođenjem od Austrije i Ugarske, jer je bilo jasno da je to nemoguće bez nekoga jakoga oslonca, koji se tada nije mogao naći u Rusiji. Tek na Sveslavenskoj izložbi u Moskvi 1867, u vrijeme novoga cara Aleksandra II (1855-1881), ošetilo se strujanje sveslavjanske uzajamnosti. Car je dočekivao delegacije. Jedino Poljaci nijesu došli, jer nijesu vjerovali u promjenu. U vrijeme četrdesetosmaških vrenja car je bio Nikolaj I (1825-1894), koji je ugušio poljski ustanak (1830-31) i spasio Austriju (1848).

Česi su (12. VI 1848) digli ustanak protiv Habsburga, ali su bili poraženi od kneza Vindišgreca. Ovo neprijatno iskustvo nije, naravno, moglo da bude poznato unaprijed, ali je moglo da se nasluti. Zato ćemo u svjedočenju PolitDesančića o težnjama srpske omladine 1847-48. naći objašnjenje Njegoševe poruke Bokeljima i Dubrovčanima 14. V 1848:

“Prvo, molim Vas kao našu braću, da sva druga namjerenija i pozive odbacite na stranu, i da budete srcem i dušom privrženi svojoj narodnosti i sasvim vjerni i poslušni Jelačiću, svome jedinoplemenom banu od trojedne kraljevine, koji je pod krunom ćesarском.”

Na prvi pogled to je nejasno, jer rodoljublje ne može da se poveže sa okupacijom. Ali, evo što kaže PolitDesančić, kao jedan od aktera događaja u Vojvodini.

“Nije mislila (sc. omladina) da sebe organizuje kao tajno društvo... jer je imala to uverenje, da ona ne ide protiv državnog jedinstva. Omladina hoće samo drugu organizaciju države, u kojoj bi nacionalno biće pojedinoga naroda bilo osigurano, te bi pojedinom narodu data bila mogućnost, da u državnom stroju razvije svoj nacionalni život na političkom i kulturnom polju.”

Dakle, i Njegoš je shvatao da se u tome trenutku ne može očekivati više od autonomije u kojoj bi bio u slobodnoj upotrebi u školama i novinama jezik svakoga naroda, kao bitan preduslov za razvijanje i njegovanje sopstvene kulture, bez koje se ne može formirati nacija. Dakle, sama okupacija, ako je površinska, može da bude kao led na rijeci, koji ne sprječava rijeku da teče.

Što se tada dešavalo u Evropi?

Godina 1848. počela je u Milanu letkom o uzdržavanju od pušenja, kako bi se oštetile državne finansije! Odziv je bio veliki i austrijska reakcija oštra.⁵⁸ Već 3. januara bilo je 59 žrtava od nasilja konjice koja je probadala one koji nijesu uspjeli da uteknu. Naređeno je da se u Mlecima uhapsi Nikola Tomazeo. Uslijedila je pobuna na Siciliji. Austrija je u Lombardiji zavela vanredno (iznimno) stanje sa pravom da se vješa bez suđenja.

Kao da su čekali italijanski mig sa odbijanjem pušenja, Francuzi su za 22. II 1848. zakazali u Parizu zbor, predvođeni socijalističkim prvakom Lujom Blanom, koji je predstavljao radničku klasu i LedriRolenom, predstavnikom srednje buržoazije, koja je tražila opšte pravo glasa. Predsjednik Vlade Gizo (Guizot) zabranio je manifestaciju. To je dovelo do sukoba sa policijom i ustanka koji je trajao tri dana (2224. II). Gizo, videći da je dolio ulje na vatru, naknadno je odobrio da se drži zbor, ali su odgovorili da je to kasno. Ustanici su podigli oko 2000 barikada. Kralj Luj Filip prvo je raspustio Gizoovu vladu, pa kad je video da to ne smiruje duhove, abdicirao je. 22. II obrazovana je privremena vlada. U njoj su glavne uloge igrali predstavnici krupne boržoazije: Lamartin i LedriRolen, ali je kao sekretar uveden i Luj Blan, zajedno sa radnikom Alberom. Nova je vlada odmah proglasila Republiku i uvela opšte pravo glasa. Pitanje nezaposlenosti pokušano je da se riješi osnivanjem "narodnih radionca", od kojijeh je ostalo nekoliko popločanih ulica u Parizu. Kada su iz vlade ispali socijalisti Luj Blan i Alber, 22. VI 1848. izišao je dekret o ukidanju "narodnih radionica", što je 150.000 radnika izbacilo na ulicu. Na taj način srednja buržoazija se otarasila radnika koji su joj pomogli da sruši Monarhiju. Radnici su se pobunili 2326. VI, i tu je junsku bunu poslije tri dana krvave borbe ugušio general Kavenjak (Cavaignac), koji je u uličnu borbu uključio topove!

Između dvije faze francuskoga ustanka (februar, jun), 13. III došlo je do ustanka u Beču. Na barikadama su se borili radnici, studenti i zanatlije. Zbačen je Meternihov policijski režim i obrazovana liberalna vlada, koja se odmah pokazala kao neprijatelj radništvu. Slično kao i u Parizu, ili kasnije u Crnoj Gori (191418) iskorišteni su svi koji su mogli da doprinesu pobjedi, a poslije odbačeni, prema narodnim stihovima: "Kad je bilo bojak vojevati..." Ovo je oslobodilo austrijsku vojsku da može da se odupire ustancima u Lombardiji i Ugarskoj.

⁵⁸ Pijetro Orsi, *Nova Italija*, SKZ 1909, prijevod M. Ristića, str. 145.

Mađari protiv Beča i Slovena

Sa strane Srba i Hrvata prvo je trebalo da se vidi raspoloženje Mađara. I oni su željeli da se oslobode Beča, ali pod uslovom da zadrže i Vojvodinu i Hrvatsku! I nije samo Hrvatska bila u titulama ugarskih vladara od *Pacta conventa* 1102. godine nego i Raška. *Pacta conventa* ili *Qualiter*, prema prvoj riječi u dokumentu ("Kako i kojim sporazumom su se predali Hrvati kralju Ugarske"), Hrvati su priznali Kolomana za svoga kralja i obećali da će ga pomagati u ratu, o svome trošku do Drave, a o njegovome preko Drave. A on je sa svoje strane obećao hrvatskim velikašima neke povlastice.⁵⁹ Hrvati su imali pravo: imenovanja bana, potvrde na Saboru izglasanih odluka, skupljanje poreza i carina, vrhovno zapovjedništvo nad svojom vojskom i vanjsku politiku.

Kakvo je etničko stanje bilo u Vojvodini 1848, vidi se po onome što je bilo osam decenija kasnije. Prema popisu iz 1921. godine, u Vojvodini je bilo 953.000 Mađara i Njemaca. Broj Srba nije prelazio 24%. Eto zašto je poslije 1946. bilo organizovano naseljavanje Vojvodine na folksdojčerska imanja. Pa su tamo upućeni i oni koji su šćeli da se vrate na Kosovo. Srpsko rukovodstvo je mislilo: da ima Kosovo i da treba obezbijediti srpsku većinu u Vojvodini! I to je postignuto tek 1951. godine. Tada je u AP Vojvodini bilo 51,4% Srba, 23,9% Mađara, 7,8% Hrvata, 4% Slovaka, 3,1% Rumuna, 1,9% Crnogoraca; ostalih (Mekedonci, Slovenci i dr.) manje od 1%. Pojedinačno.⁶⁰ Zato je jasno da Srbi u Vojvodini nijesu 1848. mogli da pretenduju više nego da dobiju što snošljivije uslove kulturnopolitičkog života i razvoja pod okupacijom.

Zašto su onda pred Mađarima izjednačeni Srbi i Hrvati? Zar položaj Srba u Vojvodini nije išao na ruku Mađarima, da time negiraju i Hrvate?

Da li je bilo realno da se kuju planovi za južnoslovensko zajedništvo, uz ignorisanje mađarskih težnji? Slaveni (Srbi, Hrvati, Slovenci, Česi, Slovaci) mogli su da sruše Habsburge, ali samo uz podršku Mađara i podršku, odnosno neutralnost Rusa. No u Rusiji je tada bio car Nikolaj I (1825-55), koji je bio austrofil, kao i njegov prethodnik,

⁵⁹ Dokumentat je prvi objavio Ivan Lucić 1666. Rukopis se čuva u Narodnom muzeju u Budimpešti. Mađarski povjesničar István Horváth pokrenuo je 1844. pitanje autentičnosti toga pakta, no njegova argumentacija imala bi veću silu da se nije prezivao Horvat.

⁶⁰ *Mala enciklopedija Prosveta*, 1, 1968, 97.

Aleksandar I (do 1825), koji je pristao da se Boka da Austriji (1814). Tek nasljednik cara Nikolaja I Aleksandar II (1855-1881) bio je slovenofil. Dakle, trebalo je znati da će ruski car pomoći Beč. Da li je bilo logično očekivati da će Mađari odustati od pretenzija da izbiju na Jadran, ako su zbog te obale ratovali sa Venecijom u vri jeme Balšića, stizali do Boke i uporno insistirali da imaju uporište na moru barem u Rijeci?

Njihov nepomirljivi šovinizam vidio se i u faktu da su šednice mađarskog Sabora držali poglavito u Požunu, a to je Bratislava! Dakle, tretirali su Bratislavu kao centar Mađarske. Istina, Budim i Pešta su, prije izgradnje gvođenoga mosta, bila dva grada, spojena politički tek poslije nagodbe sa Bečom od 1867, kada je nastala Dvojna Monarhija, AustroUgarska.

Košut je rekao i Srbima i Hrvatima da on ne zna za te narode koje oni predstavljaju. Zato mu je hrvatski poslanik u mađarskom saboru 5. i 7. II otkazao području, i Košut je bio nadglasan. On nije našao drugi odgovor nego da taj hrvatski glas nije zakonit. Dalje, izjavio je da bi Hrvatska Mađarima bila “samo za jedan fruštuk” (Frühstück), to jest doručak. Na to je Miletićeva omladina iz Požuna (Bratislave) objavila u Gajevoj “Danici” odgovor na “zajutrak”:

“Kad sa Fruške, Velebita,
I sa Cera ponosita,
Sokolovah jatio pane
Na te utve, na te vrane.”⁶¹

Na žalost, srpski predstavnici u mađarskom Saboru (Rajačić, Hadžić i drugi) nijesu ništa preduzimali da se odgovori na ovu mađarsku aroganciju. Zato je omladina iz Bratislave poslala Miletića i Đorđa Radaka u Beč na dogovor sa Hrvatima (Gaj, Vranjicani, Kukuljević) i Slovencima. Odatle je 20. III upućena proklamacija Hrvatima, Slavoncima i Dalmatincima (dručkije se to nije smjelo nazvati), da se u odbrani svojijeh prava okupljaju oko bana Jelačića. Dakle, to je isto ono što je poručivao i Njegoš.

Neposredno poslije 15. III 1848. deputacija novosadske omladine pošla je u Požun, da izdejsstvuje ostvarenje slavjanskih prava od Mađara, onako kako to oni zahtijevaju za sebe od Beča. U delegaciji je bio i Đorđe pl. Stratimirović, kojemu je mitropolit Stevan bio stric. Delegaciju je

⁶¹ Vasa Stajić, *Svetozar Miletić*, Beograd, s.a., 34.

primio i Košut, koji je tada bio ministar finansija. Konverzacija se vodila na njemačkom, jer Srbi nijesu znali mađarski. Otac PolitDesančića, starac od 60 godina, zamjerio je Košutu što Srbe nazivaju Racima, kad oni imaju svoje narodno ime. Košut je odgovorio: da nije znao da naziv Raci vrijeđa Srbe. Stratimirović je rekao da Srbi žele da budu priznati kao narod, kao nacija. Košut je odgovorio da su Srbi građani Ugarske, kao i drugi građani. Na prigovor da su Srbi priznavani kao nacija onda kada su prolijevali svoju krv za Ugarsku, Košut je energično odgovorio:

“U Ugarskoj može biti samo jedna nacija, i to je mađarska nacija... Ako vi ne priznajete Mađare kao jedini narod koji predstavlja Ugarsku, dann wedrden wir unsere Degen kreuzen (onda ćemo ukrstiti svoje mačeve)”.⁶²

Jasno je da je isti stav Košut saopštavao i Hrvatima.

Misija Matije Bana od Beograda do Zagreba i Cetinja

Za shvatanje atmosfere koja je vladala na širem južnoslovenskom prostoru onda kada je u Evropi već počela buna, indikativno je ono što je zabilježeno uz misiju Matije Bana (1818-1903) iz Beograda, preko Karlovaca, Zagreba i Dalmacije do Cetinja. Ovo je Banovo putovanje živo opisao Ivo Tartalja.⁶³

Ban se zatekao u Beogradu zato što je srpski knez Aleksandar 1845. povjerio Banu vaspitavanje svojih šćeri. Ban je postao “prvi vaspitatelj ženski” u Srbiji. (Ne zaboravimo da je Medo Pucić (1821-1882) učio kralja Milana (1854-1901) srpskom jeziku, jer je Milan odrastao u Rumuniji i Parizu.) A te kneževе šćeri, 12-godišnja Kleopatra i 14-godišnja Poleksija slušale su mladoga Dubrovčanina kako im vatreno priča o bogovima slavjanske mitologije, o tome da su nepristojne prijedpodnevne posete koje traju duže od pola sata, o književnosti Južnih Slavena i o tome kako se priprema kiseli kupus. A ove detalje nalazimo u čitanci “*Воспитатель женский*”, Beograd, 1847. Tako je Matija Ban bio u prilici da dođe u kontakt i sa Garašaninom, autorom tada tajnoga

⁶² Mihailo Polit-Desančić, *Kako je to bilo u nas Srba u Buni godine 1848*, Novi Sad, 1996, 64-65. Ovaj razgovor pominju i drugi autori, ali ovđe je najdetaljnije iznesen.

⁶³ Ivo Tartalja, *Godine na rasršću*, “Stvaranje”, 9-10, 1961, 752-759.

Načertanija. A Garašanin je, na žaru koji je ostao od ilirskog pepela i na vatri koja će buknući januara 1848. gradio svoj imperijalni plan *Drang nach Süden und Westen*, pohod na Jug i Zapad.

“Da nas događaji ne preduhitre” bilo je tada geslo Banovo. I on je krenuo na turneju, ne znajući do kraja u što je zabrozdio. Ostavio je porodicu u Zemunu i pošao prvo za Karlovce. Austrijski konzul Majerhofer javio je 27. III 1848. Beču ovu vijest uz napomenu:”Bilo bi poželjno da se on u Srbiju više ne vrati.” Karlovački mitropolit nije mogao da odbije podršku takvoj jednoj južnoslovenskoj ideji. Čak je napisao i jedno pismo Hrvatima, u kojemu ih poziva na saradnju. Matija je produžio za Novi Sad da štampa proklamaciju vojvođanskim Srbima, da zamijene carske vlasti narodnim. To je već bio otvoreni poziv na prevrat, i štampar se nije usudio da ga umnoži. Ali, Vojvođani su ga prepisivali i slali krišom na sve strane. Proglas je čitan na skupovima. Posebno one tačke koje se odnose na zahtjev za povratak ranije autonomije u Vojvodini.

Iz Novog Sada (Ujvideka) Matija se vratio u Zemun, da Savom zaplovi ka Zagrebu. Parobrod je vukao šlepove i klizio je veoma sporo. Zato je Matija sa saputnikom u Mitrovici uzeo konje. Znao je da je trostruko skuplje ali i brže. Tako su, krećući se Slavonijom, videli ono što bi im bilo daleko sa rijeke: zborove, zastave, pjesme, revolucionarno vrenje. Na mnogim zborovima Ban je držao govore. U jednom selu Vojne krajine ustade jedan carski oficir na Matiju, naređujući svome kaplaru da ga uhapsi. Pošto je došlo do vike i prepirke, narod je shvatio što oficir sprema, pa ga je onemogućio da bilo što učini.

U Zagrebu je bilo kao na svetkovini, piše Tartalja. Prolazile su delegacije sa barjacima; po ulicama i gostionicama tiskao se uzbuđeni svijet. U jednoj velikoj akademskoj Sali Ban je govorio omladincima, da se umiješaju među vojnike koje su na Harmici čekali da budu upućeni na front protiv Italije, koja se budila i bunila, kao i oni.

Prije nego se sastao sa banom Jelačićem, Ban je posetio Gaja. Bio je kod njega na svečanome ručku, đe su, po običaju, držane mnoge patriotske zdravice. Gaj mu je preporučivao oprez prema Jelačiću, govoreći da je on “više dvorski nego narodni čovjek”. No Jelačić, kao da je znao za ovakvu preporuku, primio je blagonaklono poruke i iz Beograda i iz Karlovaca, jer, uostalom, on nije radio ono što je želio nego ono što je smatrao mogućim. Bio je oran da radi na okupljanju Srba i Hrvata protiv prijatnijeg mađarskoga šovinizma. Jedino je bio rezervisan prema mogućnosti eventualne skore pomoći Slovenima pod Turskom. A to je bilo realističko

gledanje. Ipak, Ban je ošetio antagonizam Gaja i Jelačića i učinilo mu se da će, “ako do rata dođe, ban postati diktator”.

Iz Zagreba Matija Ban je pošao u Karlovac, kod Ivana Mažuranića. Tu je raspoloženje za oslobođenje Bosne i Hercegovine, zbog blizine granice, bilo naročito jako. Ljudi su se nestrpljivo raspitivali zašto se oklijeva sa oslobođenjem tih susjednih krajeva. Ban je diplomatski odgovorio: “Srbija ne spava, ali ni jedna država ne može pričati o svojoj politici na ulici”.

Carskim drumom u udobnoj diližansi, veli Tartalja, Ban se prevezao na južnu stranu Velebita i ugledao more od kojega je 9 godina bio odvojen. Zaustavio se u Zadru. Tu je dao da se tiska proklamacija Dalmatinaca, u kojoj se traži prisajedinjenje kontinentalnoj Hrvatskoj. To je odgovaralo željama patriota, koji su se odupirali talijanašima, propagatorima italijansoga jezika i kulture i protivnicima ujedinjenja Primorja i Zagorja. (Ovu će akciju, poslije otvaranja parlamentarizma, voditi St. M. Ljubiša, don Miho Pavlinović, Miho Klaić i dr.) Matija je znao da je seosko stanovništvo protiv tuđega jezika, pa je na konju obišao Skradin, Knin, Vrliku i Drniš, nagovarajući mještane da šalju u Beč peticije sa zahtjevom za sjedinjenje. Iz Šibenika lađom dospio je u Split, đe je odmah upoznat sa protivljenjem autonomaša da se dira u njihov Spalato. Odatle je Ban kopnom krenuo ka Dubrovniku i Cetinju. Uspout se dogovarao s narodnim prvacima kako da se napadne barutana u Livnu i opkoli Travnik.

U Dubrovnik je stigao neki drugi Ban a ne onaj koji je odatle pošao 9 godina ranije. Sada je bio tribun nacionalnoga oslobođenja. Pisao je stihove dubrovačkoj omladini, a ona ih je recitovala, prepisivala i pjevala.

Krajnja tačka ove maršrute bilo je Cetinje.

Tek što se on prijavi Njegoševom sekretaru, piše Tartalja, po njega dođe glasnik da ga vodi vladici crnogorske koji ga očekivaše. Prošavši kroz vrata koja je čuvalo šest perjanika, veliki putnik se obrete u prostranoj dvorani zidova prekrivenih biranijem oružjem junačkim. U sredini dvorane zauzimao je mjesto bilijarski sto, po kome je čitav konak dobio svoj popularni naziv. U skupini živopisno odjevenijeh starješina, prispjeli gost stade očima tražiti neobičnog pjesnika, kome je i sam sastavio odu... Pred njega stupi, osmjehujući se, stasit i naočit Crnogorac u narodnoj odjeći. Poslije jednog, više pjesničkog nego diplomatskog pozdrava, na neprimjetan Vladičin znak, prisutni se udaljiše. Pošto se Vladika udobno namjesti u svojoj ogromnoj crnoj fitelji (sc. gvozdenoj stolici kojoj su, zbog

njegove visine, produžene noge), krenu razgovor dvojice diplomata koji se neprimjetno prelijevao u ispovijest dvojice pjesnika.

Udar nađe iskru u kamenu. Akciju koju je Matija došao da ugovori Njegoš je već odavno, i ne samo u mašti, pripremao.

“Znate li što sam namjeravao da nijeste došli i sve mi te stvari saopštili?”, zborio je Vladika.” Namjeravao sam pregaziti tursko zemljište, ući sa Crnogorcima u Srbiju, narod pobuniti i primorati Vladu na radnju.”

Dakle, on ne kaže da će sa “Srbima” iz Crne Gore ući u Srbiju nego sa Crnogorcima.

“Kakav je”, pomisli Ban, “on bi, bogami, bio kadar to i učiniti.”⁶⁴

Pričali su i o “Gorskome vijencu”. Njegoš je bio svjestan dramaturških slabosti svojeg djela, jer se samo šedi i priča, a događaj se glavni odvija izvan scene. Ali, Vladika je rekao:

“On će se samo dopasti mojim Crnogorcima, zato što sam u njemu iznio njihove običaje, njihov način mišljenja i govora, te se vide kao u ogledalu.”

I pogodio je, jer Srbi ni danas ne mogu da ga čitaju bez rječnika. To je i bio razlog što su o Njegoševim djelima malo pisali, pa ih je kritikovao Stanko Vraz u “Kolu” 1847. godine:

“Ni jedan dosad sarpski list ili časopis do pukih naslovah nije dosad ništa spomenuo za prekrasne pjesni ‘Luča mikrokozma’, i ‘Vijenac gorski’ za pjesni narešene silom duhovnih i visokih misli... Valjda su ju radi toga mučki mimoišli kritici sarpski, što na njoj nijesu našli bolnoga mjesta, koje bi napipali, ljute svijetu pokazivajući rane?”

Njegoš je zadržavao Matiju Bana na Cetinju, ali on nije mogao da ostane. U Dubrovniku ga je čekalo pismo da je njegova supruga ponovo rodila. Preko Trsta došao je u Ljubljano. Bio je izenađen radom na širenju narodne prosvjete i nacionalne svijesti, ali ne i oduševljenjem za “Ilire”. “Slovenci su na praktičnom putu”, bio je njegov zaključak, “a ako se za sad ničemu od njih ne možemo nadati, možemo u budućnosti”.

U Zagrebu je video da postoji mnogo zakulisnih političkih igara. Jelačić je, svjestan opasnosti za sebe, potiskivao Gaja a njihovi zajednički protivnici spremali su se da zamijene Jelačića pouzdanijim Mađarom. Srpski knez Miloš Obrenović bio je u Zagrebu uhapšen, svakako na inicijativu Beograda. On sam je tvrdio da će se vratiti u Srbiju, “ali ne

⁶⁴ Ban je susrete sa Njegošem opisao u “Preodnici”, 1844, 7-8. Ti tekstovi preštampani su u knjizi *Savremenici o Njegošu*, Beograd, 1951.

pomoću Mađara”. Beograd je, ipak, planirao likvidaciju Miloševu, do koje nije došlo.

Matija Ban je u Beogradu postavljen za “kolovođu zapadne polovine”, pa se vratio sa porodicom u Dubrovnik, đe je tajno radio na propagiranju ustanka. Odatle je ponovo išao na Cetinje. Donio je Vladici dvadesetak svitaka po sto dukata, mito iz Srbije, da se povinuje njihovijem planovima.

Čeh František Zah, koji je napisao prvu verziju Garašaninovog “Načertanija”, pisao je ovo:

“Crkva pravoslavnih Slovena nije imala u Turskoj na balkanu priznatu svoju autokefalnost, osim jedino Crne Gore, I radi toga upravo tamo na Cetinju trebalo je stvoriti verski centar koji se dotle nalazio u Carigradu: dostojanstvo pak crkvenog starešine dati crnogorskom Vladici. To se mora – kaže Zah – dopasti Vladici, koji je čovek prosvećen, mudar, željan velikih stvari i koji vidi da kao poglavar Crne Gore ne utiče na sudbinu Slovena u Turskoj. Crnogorci, videći svoga vladiku na čelu zajedničke crkve, lakše će pristati na ujedinjenje sa Srbijom, a docnije i sa ostalim jugoslovenskim krajevima.”⁶⁵

Eto kako je planirano da Crna Gora kao država nestane, a da Njegoš postane srpski patrijarh. U isto vrijeme priznaje se da je Crnogorska pravoslavna crkva bila jedino autokefalna, a upravo to se u potonjih sto godina negira!

Velika narodna skupština Bokelja u Prčanju 1848. i Hrvatski sabor

Do grbaljskoga ustanka došlo je septembra 1848. Prije toga u Boku je stigla proklamacija Hrvatskoga sabora, ali je, izgleda, bilo poziva i iz Italije, koji su zgodno poslužili Njegošu da opomene Bokelje da ne nasijedaju “laskaniju od tuđinaca”, a da se brani da Bokelje želi da sačuva od p o z i v a s a s t r a n e, kako bi vlasti mislile da se on protivi i inicijativi Hrvatskoga sabora.

Ovo su sasvim sigurno poruke italijanskih iredentista, koji su željeli da se ponovo dokopaju istočne obale Jadrana. A to se vidi iz zahtjeva Eduarda Grijea da razjasni svoj proglas. Njegoš veli da je proglas inspirisan “posvednevnim vijestima koje su ovamo dopirale, da se hoće bokelji talijancima predati”. Dr L. Tomanović je tačno prikazao ovo stanje,

⁶⁵ Prijevod B. Ćirlića u “Zapisima”, 1939, 347. Podvlačenja naša.

jer se naučno bavio baš periodom propasti Mletačke Republike (1797) i njenim posljedicama, pa je uočio i opasnost obnove te Republike, koju je shvatio i Medaković. Njegošev sekretar je pisao da se vijest o pobuni Mlečana 1848. protiv Austrije prosula po svoj Dalmaciji i Boki i da je narod pamtio da mu je pod Venecijom bilo bolje nego pod Ćesarom i da su Bokelji zaista bili “voljni da se pridruže novoj mletačkoj republici, negdašnjoj carici na moru”. Pa Tomanović nastavlja: “Strahovanje vladučino od mletačke republike dakle je imalo osnova, jer osobito ondašnje veliko brodovlje bokeljsko, taj jedini ali veliki izvor bokeljskog blagostanja, uzdisalo je za zaštitom negdašnje pomorske carice, koju zaštitu Austrija nije znala ni kašnje pružiti mu, te mu već odavna ni traga nema, a negdašnja bogata Boka odavna je počela siromašiti... Ali su Petru IIom lebdili pred očima viši narodni interesi; i njegova riječ morala je u ono mutno doba u Boki biti poštovana tako, da se mletačka propaganda nije mogla s njom u koštac hvatati.”⁶⁶

Tada je došlo i do privremenoga razlaza Njegoša i Tomazea koji je bio na čelu tada pobunjenih Mletaka, a marta 1847. mu je pomagao oko građe o Ščepanu Malome u Mletačkome arhivu.⁶⁷

Što je sadržala Njegoševa poruka?

On se 20. maja obratio Bokeljima i Dubrovčanima, “braći od obje crkve” i uputio im “dragi pozdrav”.

“Čujemo da u ovome prevratu stvari u svijetu i do vas dohode nekakvi pozivi i laskanja od tuđinaca.”

“I to znam da se vaše skupštine na različite partaje drobe (sc. dijele, usitnjavaju), radi toga i mi, kako vama najbliža braća i najveći dobroželateli u svijetu, šaljemo Vam ovo objavljenje kojijem Vam čisto dajemo na znanje.

Prvo, molim Vas, kako našu braću, da sva druga namjerenija i pozive odbacite na stranu, a da budete srcem i dušom privrženi svojoj narodnosti i sasvijem vjerni i poslušni Jelačiću, svomu jedinoplemenomu banu, koji je pod krunom Ćesarском. Drugo, ako pak, sačuvaj Bože, pokažete se nevjerni svome banu i primete se tuđina, a svoje dobro odbacite, znadite čisto, mi ćemo postati vaši zakleti neprijatelji, s nama će se mnogi valjasti junak od ta dva okružija združiti i krv će se izdajničeska nemilice

⁶⁶ Dr Lazo Tomanović, *Petar II Petrović Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896, 176-177.

⁶⁷ Na to se i odnosi Njegoševo pismo Tomazeu od 1/12. marta 1847, koje mu je poslao po g. Krniću, koji je i radio na tome u Arhivu. Njegoševo pismo se odnosi na “misti-česko vlijanije” Venecije i izgleda namjerno uopšteno.

proliti i kuće izdajničke u pepeo razasuti. Vi znate da se mi ne umijemo šaliti, no pazite dobro što ćete raditi. Treće, u slučaju napadenija kakvoga neprijatelja na Vas, mi smo u svaki čas gotovi Vama na pomoć priteći i za Vašu slobodu s Vama ujedno našu kriv proliti. Tako znadite i da ste zdravo.”(Podvukli mi.)

Dakle, nije se moglo odgovoriti oštrije. No, ujedno, zagarantovana im je odbrana u slučaju napada neidentifikovanoga neprijatelja.

Osim ove postojala je još jedna poruka iz istoga mjeseca maja, koja se odnosila na sukob sa vlastima. Njegošu nije bilo lako da ih prisiljava na pokornost, ali je znao da se ne mogu u isto vrijeme loviti dva zeca. S obzirom na šovinizam Mađara, bilo je neizbježno da se ispoljava lojalnost prema Beču, kako bi se izdejstvovale povlastice koje će pogodovati razvoju narodnoga jezika, kulture, školstva, institucija, svega onoga što je preduslov za afirmaciju i razvoj narodnosti i nacije. Zato on piše:

“Čuo sam i uvjerio sam se da je sva Boka u dogovoru združena i nepokorna se pokazala svojem zakonitomu cesaru Ferdinandu i bez ikakva uzroka ili nevolje, nego po primjeru drugi maniti naroda koji će sebe i vas bez ikakve potrebe upropastiti. Boka je i Crna Gora tako spojena kao duša i tijelo, jedan narod i duh, jedan običaj i jezik, i jedan bez drugoga ne može ni živjeti ni umrijeti, I zato vas ja u srcu ne razlikujem od Crnogoraca i gotov sam vazda s vama dobro i zlo dijeliti. Ali ja danas ne vidim da vam je ikakva nevolja no prava vaša obijest.”

Pa je ponovio prijetnju iz prvoga pisma. I pozdrav, naravno.

Prema odlukama koje je donijela Skupština 13. juna 1848, vidi se da se diskutovalo: 1) o odgovoru crnogorskom Vladići, 2) odgovoru Hrvatskom saboru i 3) o sporazumu za međusobnu pomoć i odbranu.

Prčanj je izabran zato što je pružao uslove za rad, u dvorištu franjevačkog manastira Sv. Nikole i zato što je tu moglo da se radi bez nadzora vlasti iz Kotora.

A za Skupštinu je postao legalni okvir, jer je kotorski načelnik Mato Netović poslao 3. VI svim opštinama zahtjev da se zajednički izjasne o pitanju sjedinjenja sa Hrvatskom i Slavonijom, što je u ono doba bilo maksimum zahtjeva koji su se mogli legalno postaviti, jer se ne dira u Monarhiju. Netović je naglasio: prvo, da različititi odgovori iz raznih opština štetili bi i tim opštinama i Saboru, i drugo, da odgovor mora da bude u skladu “s pravim interesima Boke”. On je pozivao opštinare u Kotor, za 7 jun. Oni su se svi odazvali, ali su otišli u Prčanj, da se dogovore među sobom, bez nadzora vlasti. I stvarno u Prčanju su došli svi načelnici opština,

čak i glavari sela i brojni ugledni pojedinci, svega oko 400 na broju, od Paštrovića do HercegNovog. Naravno, oni su pozvali Netovića da dođe u Prčanj, što je on i prihvatio. Na skupu je ne samo učestvovao, nego se vidi da je učestvovao i u redigovanju odgovora Stefan Mitrov Ljubiša, tada opštinski bilježnik u Budvi.

Odgovor Njegošu je glasio:

“Od strane Skupštine Naroda bokokotorskoga Njegovome Prevashoditeljstvu Gospod. Mitropolitu Cernogorskome.

Primismo od vašega prevashoditeljstva Počitaemo Pismo od 20. Maja u kojemu Nas prinuđavate dase banu od troedne kraljevine združimo.

Podanašnom datom pišemo Narodnomu Saboru u Zagrebu da mi nikakvo protivno nemamo soeditise sviem državama SlavenoSerbskoga, kad one postanu samostalne i od tuđeg upliva pod Cesarskom krunom. Ukoliko obećavate ruku pomoći protiv svakoga inostranog napadanija mi vi zato blagodarimo naime svega Naroda. U proćem ostaemo s otličnim počitanijem i nadamose tvrdo i bezkolebno da ćete poznatim rodoljubiem nama, đebise ta potreba javila bratinski priskočiti s koieom ostajemo navieki pokornjiše sluge.”⁶⁸

Hrvatskome saboru je odgovoreno:

“Slavnomu Saboru Hervacko – Slavonskomu u Zagrebu.

Naša su odštestva imala čest primiti mnoga pisma od strane Hervatskoga naroda u koima javljenae vaša želja da se današnja kraljevina Dalmatinska Vašoj državi saedini.

Najperva i najsvetia naša dužnost ta e javiti pred svijetom da mi Dalmatinci niesmo no Bokezi. Što smo zatrajali do danas na ta počitovana pisma odgovoriti, uzrok je tai sami što kroz različne događaje nismo mogli narodni duh i narodno mjenje tome poslu upitati...

Bez sumnje kad bi postoeći dogai do toga kloračili da se države Slavonoserbske to jest J u g o s l o v e n s k e u jedno soedine pod štitom Cesarskiem, bez upliva nikakve tuđe narodnosti kao na primjer Talijanske, Mađarske, Njemačke i tako dalje, bez sumnje Bokokotorska protivna biti neće da se želja vaša ispuni štose soedinjenja našega tiče.

Ali današnja obstojateljstva a navlastito ona što se vi Ungarskoi kruni podložni, nedopuštavaju da mi za to soedinjenje žertvujemo

⁶⁸ Don Niko Luković, *Velika Narodna skupština Bokelja 1848. giodine*, "Istoriski zapi-si", 1948, 1-2, 16. Nijesmo isporavljali gramatičke greške, kao ni don Niko.

nezavisnost naše narodnosti, koja je naša pripoznana novomu ustavu Carstva Austrijskoga.

Kad svaka jugoslovenska država pravilnim putem p o s t a n e s a m o s t a l n a bez tuđeg upliva, kad se zbude ono što svi želimo to jest o s n o v a S l a v e n s k o g C a r s t v a pod Cesarskim Štitom, kad unaiposle jednaka prava budu slobodno među rečenima dežavama ugovorena i postavljena. okružije bokokotorsko od svoje strane radosno će sebe u tome sojuzu pripisati.”

U potpisu: predstavnici, i to načelnici ili sindici Kotora, Budve, Novoga, Perasta, Risna, Dobrote, Prčanja, Grblja, Paštrovića, Maina, Pobora, Brajića, Stoliva, Krtola, Luštice, Škaljara, Špiljara, Lepetana i St. M. Ljubiša iz Budve.⁶⁹

Prvo što treba primijetiti, jeste osetljivost svakoga pa i Bokelja, koji jesu administrativno priključeni Dalmaciji, ali ipak nijesu sebe smatrali Dalmatincima, kao što ni Dalmatinci nijesu smatrali da su Bokelji Dalmatinci. I kad je Simo Matavulj krenuo za Novi iz Dalmacije, majka ga je pitala:”Zar sinko čak u Boku?”. Kao što je Hrvatsko primorje prirodno težilo zaleđu, tako je i Crnogorsko primorje prirodno težilo zaleđu. Zato su Bokokotorske opštine poslije I svjetskog rata slale delegaciju u Beograd da se Boka vrati Crnoj Gori, jer je po tradiciji duge mletačke i austrijske uprave bila 1918. vezana za Dalmaciju.⁷⁰

Treće, i oni su osetili realnost i opasnost mađarsku. Nikakvoga sjedinjenja nema dokle se Mađari protežu do Jadrana.

I četvrto, oni su sami objasnili da postoji i upliv Italije. A pominjanje Cesarskoga štita je obavezna formula bez koje se ne bi smjelo ništa javno saopštiti. Pominjanje njemačkoga upliva jasna je aluzija da njima nije simpatična ni Austrija, protiv koje je u Grblju već sazrijevala buna.

⁶⁹ Luković, 17-18.

⁷⁰ Maja Crnić-Pejić, *Herceg-Novi poslije prvog svjetskog rata*,”Boka”, 15-16, 1984, 140-141. Termin slavenoserbske države već je bio u opticaju. U Mlecima je 1768. izašao prvi i potonji broj “Slaveno-serbskog magacina”. U prvom broju “Leto-pisa Matice srpske” za 1825. objašnjeno je da se pod Slaveno-Serbskim koljenom podrazumijevaju i Bugari i Srbi, štokavski Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci (koji su inače prikazani kao “Slavenski obitelji planina Cernogorski”), dok su čakavci i Slovenci nazivani Venedima, prema germanskom nazivu za sve Slovene (Wenden). Što se tiče Srba izvan tadašnjih granica, kaže se da su tamo naseljeni u novije doba. A učesnici Skupštine u Prčanju sami su objasnili da pod tim vještačkim nazivom podrazumijevaju Jugoslaviju.

Njegoš i grbaljska buna 1848.

“Grbalj je etnički nastavak Crne Gore, kao i veći dio Boke”, pisao je don Niko Luković, prčanski paroh i historičar umjetnosti, i sam porijeklom iz Crmnice. “Budući da je u srednjem vijeku – po ondašnjem feudalnom uređenju – čitava grbaljska nizina pripadala kotorskoj vlasteli, Grbljani su često dizali bunu protiv nje.” Prva grbaljska buna bila je 100 godina starija od Gupčeve.⁷¹

Nezadovoljstvo Austrijom ispoljilo se onda kada je ona, suprotno obećanjima datim 1797, kad je propala Mletačka Republika, zavela porez na zemlju i kuće. Pošto njihova žalba Beču nije urodila plodom, oni su se digli na ustanak, smatrajući da je za to zgodan čas, zbog haotičnog stanja u Habsburškoj Monarhiji. Naime, vlasti su im zabranile izlazak iz Grblja, pa su oni otkazali plaćanje poreza. Zabranili su prolaz preko svoga područja austrijskim vojnim jedinicama, žandarmima, finansijskim i poštanskim službenicima i ostalim državnim funkcionerima. Odvojili su se od kotorskog državnog suda i osnovali svoje, narodne sudove, prema starome običajnome pravu. Tadašnji okružni kapetan u Kotoru Grije (Grietz de Ronse) uputio je Grbljanima više poziva da se pokore, ali bez uspjeha. Na kraju je došlo i do oružanoga sukoba. Austrijske vlasti su poslale u Grbalj vojnu ekspediciju da ih zastraši. Okružni kapetan je pozvao glavare na dogovor, ali se oni nijesu odazvali. Niz lovćenske strane su, sa znanjem Njegoša, sišli Crnogorci u pomoć, pa su zajedno zapucali na vojsku. Na obje strane bilo je i mrtvih i ranjenih. Vojska je zapalila neke kuće.⁷²

Ovo što don Niko navodi kao sigurnu činjenicu (silazak Crnogoraca sa brda u Grbalj), bilo je predmet dopisivanja ne samo od strane okružnog kapetana u Kotoru i dalmatinskog guvernera nego i Jelačića. Njegoš je u pismu Eduardu Grijeu (bez datuma), priznao: “Nemir koji se dogodio na (!) Grblju meni je neprijatan tim više što su se poslje u njem neki Crnogorci pomiješali”, ali na kraju pisma dodaje: “Što pak mislite da su neki Crnogorci nagovorili Grbljane da se pobune, budite uvjereni da nijeste dobro izviješteni, zašto ja ne znam kakav bi to interes njihov bio od

⁷¹ Don Niko Luković, *Stogodišnjica narodnog ustanka u Grblju*, “Istoriski zapisi”, knj. I, sv. 5-6, 1948, 249. i dalje do 255.

⁷² Ovako je to prikazao Luković. O ovome je bilo nagađanja i prepucavanja.

pobune grbaljske, a vrijeme će sve najljepše pokazati”.⁷³ U pismu Jelačiću od 3/15. juna 1849, veli da ga je začudilo banovo pismo od 3. travnja. “Prelaska crnogorskog s oružanom rukom u Boku Kotorsku sasvim nije bilo... Što se tiče upliva mojega bratskog sovjeta na Bokelje, on je istina dosta jak, i ja sam ga gotov u svako doba na polzu (sc. korist) sobratsku upotrebiti, nego u tom slučaju ako se Bokeljima učini olakšica shodna njihovom bjednom stanju; onda čisto se uzdam da će jedna moja riječ sva komešanja Bokeza utamaniti; ako li svi ti tereti nesnosni, od neko doba na Boku nametnuti, ostanu Bokeljima na vrat, ja se u tom poslu ne bih mogao umješati, jerbo bih postupio protivu sopstvene časti.”

Poruka je, dakle, jasna. Ako popusti pritisak na Bokelje, ja ću ih držati u miru. Ako li nastavite sa pritiskom, ja ih neću umirivati.

Takvo stanje nije odgovaralo Austriji, koja se plašila ustanka u cijeloj Boki, i uključenja Crne Gore u oružanu akciju, a imala je teškoća sa vrenjem i u drugim krajevima, pa i Beču. Zato je poslat u Kotor vladin savjetnik i carski komornik Vlaho pl. Getaldić, Dubrovčanin, koji je sazvaio široki skup Grbljana i državnih funkcionera u Kotoru i tu je na kraju zaključeno da se buna stiša, da se protiv pobunjenika ne preduzimaju nikakve represalije, a da se sagleda njihovo ekonomsko stanje, da se privremeno obustavi skupljanje poreza i da se Grbljanima dozvoli dolazak u Kotor tradi trgovine, što je odgovaralo i Kotoru. U stvari, Grbljani su uspjeli u svojim ekonomskim zahtjevima, a aktivno učešće Njegoševih boraca na njihovoj strani objasnilo je protokolarnost zahtjeva da budu vjerni česaru.

Njegošev ujak i njeguški kapetan Lazo Proroković, svakako u saglasnosti sa Njegošem, pisao je tada Dobroćanima:

”Mi smo braća najbliža i najrođenija, pa ne treba da međusobnim krvničanjem sladimo dušmanina, nô da živimo u bratskoj ljubavi kao deca od jedne majke”.⁷⁴

Djelatnost bana Jelačića

Sve su ovo bila pitanja koja su mučila i Njegoša i Jelačića.

Grof Josip Jelačić rođen je u Petrovaradinu, đe mu je otac bio privremeno sa službom, 1801. Godine 1841. bio je pukovnik i zapovjednik

⁷³ Pošto je pismo bez datuma navodimo da je objavljeno u III knjizi Njegoševih pisama u Celokupnim delima, 1951, 399.

⁷⁴ Jagoš Jovanović, *Crna Gora u reovolucionarnoj 1848. godini*, "Istoriski zapisi", 1948, sv. 1-2, 4-5.

Prve banijske pukovnije u Glini. Bio je potom ban hrvatskodalmatinskoslavonski 1848/59, ali sa promjenljivim ovlaštenjima u pogledu vojne komande, jer se protiv njega rovarilo i u Beču i u Zagrebu. Čak se sumnjalo i u njegovo mentalno zdravlje. Službovao je u Beču, Galiciji, Ogulinu, Drežniku, Italiji, Zadru, Glini. Znao je nekoliko jezika. Pisao je i pjesme koje su se pjevale kao koračnice, a mnoge su pjesme ispjevane njemu u čast. Prvu zbirku pod naslovom "Eine Stunde der Erinnerung" (Trenutak uspomene) objavio je u Zagrebu 1825. Dok je bio u Glini ratovao je protiv Turaka, ali je sa nekima od njih i prijateljevao, pa mu je Mahmudbeg Bašić iz Bihaća dao rasnog konja bijelca, na kome je došao na bansko ustoličenje a potom išao i na Mađare.

Za bana, tajnog kraljevskog savjetnika, generalmajora i zapovjednika obiju banskih pukovnija imenovan je 23. III 1848. Svečanost njegovoga ustoličenja pratilo je i otvaranje Hrvatskoga sabora koji u 30 točaka sažima svoje zahtjeve. U Beč ih nosi 400 osoba u narodnim nošnjama, gardisti i grenadiri u vojnim uniformama a svećenici u svojim odeždama. Kralj Ferdinand V je obećao da će te zahtjeve potvrditi.

Očigledno je da su sa ovoga zasijedanja poslata ona pisma u Boku Kotorsku.

25. IV 1848. Sabor je proglasio ukidanje kmetstva, zapravo, potvrdio da je kmetstvo ukinuto, ali da oni koji dobijaju zemlju ili su je dobili nemaju obaveze nikakvih plaćanja prema onijema kojijema je ta zemlja oduzeta, što je povoljno odjeknulo na selu.

Tri dana kasnije izdaje se hrvatski novac (forint) a 9. V Sabor određuje svoj odnos prema Ugarskoj: ustrojenje Banskog vijeća – hrvatske Vlade i korišćenje hrvatskoga jezika kao službenoga. To je izazvalo protivljenje Mađara, tako da je kralj 19. VI lišio Jelačića svih služba i časti. Ali on to nije znao kada je 19. VI predavao kralju rezoluciju u kojoj Hrvatski sabor zahtijeva "uređenje Austrije kao federacije ravnopravnih naroda". Za to se saznalo tek šutradan, tako da je Sabor na izvanrednoj sednici 21. VI donio zaključak: da se sav narod digne na oružje i pozove natrag 35.000 graničara iz Italije, a dva dana kasnije je trg Harmica u centru grada dobio ime bana Jelačića. Jelačić se tada zatekao u Celovcu, pa je ocijenio da se otišlo predaleko, jer se ne može u isto vrijeme biti i protiv Beča i protiv Mađara. Na njegovo traženje Hrvatski sabor je 29. VI prihvatio posredovanje nadvojvode Ivana i opoziv prethodnoga manifesta.

Na zasijedanju od 1. VII Sabor je raspravljao o pismu nadvojvode Ivana, kojim se Jelačić poziva u Beč na pregovore sa mađarskim predsjednikom Batijanijem (Batthyany). U vezi s tim

pripremljeni su zahtjevi u 11 tačaka. Nije se moglo natrag. Samo je forma zahtjeva bila blaža. U Saboru je bila jaka grupa mladih demokrata, predvođenih Kukuljevićem, na strani Jelačića, dok je desnica na čelu sa baronom Kulmerom bila za Mađare. Kako su jedni jačali, tako su drugi slabili. Neko vrijeme je klerikalni konzervativac baron Franjo Kulmer (180653) bio na strani Jelačića. On ga je, u prvi mah, i predlagao na visoke funkcije. Srbi iz Vojvodine nijesu bili zadovoljni Jelačićevim ponašanjem u Vojvodini. On je bio protiv patrijarha Rajačića. S druge strane vojvođanski Srbi bili su nezadovoljni i Beogradom, jer je zvanična Srbija bila pod protektoratom Rusije i Turske. Opozicija iz Srbije prebacivala se u Vojvodinu, pa je u Katanskoj buni (22. IX 1844) pokušala i da obori vlast srpskih Ustavobranitelja, koje su nazivali i turkofilima. Dok su Kulmerovi zastupnici bili protiv pomisli da u Hrvatski sabor uđu "Vlasi, Raci", dotle je radikalnoliberalnodemokratska struja Kukuljevića i Vrbanića imala u Saboru 1848. uza se srpske zastupnike iz Požege, Karlovaca i Osijeka. Ta je struja imala šire poglede, ali upravo zato i maglovitije. Ta liberalna struja bila je ranije pod uticajem Gaja, koji se zalagao da Jelačić bude samo vojni komandant. Gaj se u Beču, poslije martovskih događaja 1848. sastao sa Rajačićem i Jovanom Hadžićem, pa je otuda, i pod njihovim uticajem, bio prije Jelačića za otpor Mađarima. Pritom se moralo misliti i na pangermanske tendencije, čega su se najviše plašili Česi i Slovaci, jer bi ujedinjenje Njemačke i Austrije konačno pokopalo slovenske nade na oslobođenje. To bi bio prejak neprijatelj i okupator. Eto odakle dolazi i racionalno oslanjanje na Beč, protiv Prusa i Mađara. Frankfurtski parlamenat je neprekidno zasijedao 1848. i 1849. i pružao snažnu podršku mađarskome vođstvu, za asimilaciju nemađarskih naroda. Dakle, neka Mađari asimiluju Slavene, a Germani su ionako jedno pleme. Vidjevši da među Srbima i Hrvatima nema jakoga slaganja, veli Slavko Gavrilović,⁷⁵ bečki dvor je procijenio da može da ide i na jedne i na druge. Baron Kulmer je rekao: "Neka nas Bog sačuva od bilo kakvog saveza sa Srbima, s Vojvodinom – jer bi to značilo da si dozvolimo vlast vlaških popova". Dakle, iz njega je govorio katolički klerikalac.

Među Srbima su bili u početku glavni: Rajačić i Đorđe Stratimirović. Rajačić je u početku bio dosta pasivan. Naime, otišao je u Beč i tamo saznao da se vojvođansko pitanje neće rješavati u Beču nego u dogovoru sa mađarskom vladom. Zato se zalagao da se Srbima prije svega obezbijedi vjerska ravnopravnost. Iz njega je zborio interes pravoslavne

⁷⁵ Intervju na internetu "Naša borba", 10. V 1997.

crkve, kao iz Kulmera interes katoličke. Ali kada je proglašen za patrijarha, a kasnije za “narodoupravitelja” Rajačić nije imao kud.

Imao je opoziciju ne samo u Pešti (Požunu) i Beču nego i u Zagrebu. Gaj je bio u pravu kad je tražio da mu se povjeravaju samo vojne funkcije.

Pod pritiskom Mađara, car Ferdinand V je 10. VI ukinuo Jelačićevo postavljenje za bana i vojničkog zapovjednika, ali kako taj manifest nije bio objavljen, došlo je do neobične scene, da Jelačić, u svojstvu bana, iako to više nije bio, predaje istom kralju Ferdinandu V zahtjev Hrvatskoga sabora, da **“Austrija bude uređena kao federacija ravnopravnih naroda”**, i da u Hrvatskoj bude obnovljena **banska vlast od Drave do mora**. Na osnovu toga kralj je postavio nadvojvodu Ivana za posrednika između Trojedne Kraljevine i Ugarske. Jelačić je pozvan u Beč na razgovor sa predsjednikom mađarske vlade Batijanijem (Batthyany). Pa kako Batijani nije prihvatao hrvatske zahtjeve, rastali su se tako što je Batijani rekao: “Vidimo se na Dravi”, a Jelačić odvratio: “Nema potrebe da se umarate. Vidimo se na Dunavu.”

Za kraljev manifest doznalo se dan kasnije, pa je Sabor na izvanrednoj šednici (21. VI) u odsustvu Jelačića, donio očekivane, emotivno diktirane odluke: da se narod digne na oružje; da se pozove natrag 35.000 graničara sa italijanskoga fronta, a dva dana kasnije usvojen je i prijedlog da se stari trg Harmica nazove Trgom bana Jelačića. On se tada nalazio u Celovcu (Klagenfurtu). Zaključio je da se u njegovome odsustvu otišlo predaleko; da se ne može u isto vrijeme ratovati i protiv Mađara i protiv Austrije. U akciju smirivanja uključio se i nadvojvoda Ivan i Sabor je 29. VI opozvao svoje odluke.

A 6. IX kralj je poslao Jelačiću pismo kojim opoziva njegov opoziv, i vraća ga na ranije funkcije bana i zapovjednika!

Pošto su Mađari krenuli u napad na Hrvate, hrvatska vojska je 11. IX pod carskim barjakom krenula na Mađare, preko mosta kraj Varaždina, sa 52.000 vojnika, i u Slavoniju, sa 10.000 vojnika.

U Pešti je 28. IX došlo do pobune protiv kraljevskog dvora i ubistva kraljevskog povjerenika, koji je bio postavljen za vrhovnog komandanta sve vojske u Ugarskoj, pa i one kojom je ranije komandovao Jelačić. Mađari su krenuli na Beč, u očekivanju da im se pridruži i vojska koja se već nalazila na tome pravcu, i ona u Češkoj i Slovačkoj. To je prisililo kralja Ferdinanda V da se osloni na istoga onoga Jelačića kojega je bio smijenio, na pritisak Mađara, pa rehabilitovao, u strahu od Mađara.

Tako je Jelačić imenovan za vrhovnog zapovjednika sve ćesariskokraljevske vojske u Ugarskoj.

No i u Beću je 6. X izbila revolucija koju si izazvali pristalice ujedinjenja Austrije i Njemaćke, o ćemu je raspravljao Svenjemaćki parlamenat u Frankfurtu na Majni. Dakle, iste one ideje o ujedinjenju tri dijela Trojednice, i o stvaranju Jugoslavije, zapalile su i Germane. Kralj Ferdinand je morao da pobjegne, a ministrar vojni Lattur (Latour) je ubijen.

Dan kasnije Jelačić je obaviješten o događajima u Beću, pa je vojsku koja se zaputila da guši mađarsku bunu krenuo na Beć, da spasava Austriju. Jelačić je poveo 60.000 vojnika, i ta se vojska popunila sa još 20.000 ljudi iz Ćeške i drugih krajeva Austrije.

Videći opasnost po opstanak Habsburga, kralj Ferdinand V je imenovao kneza Vindišgreca (Windischgraetz), do tada zapovjednika u Ćeškoj, za feldmaršala i komandanta sve vojske sem one koja je bila prema Italiji, pod zapovjedništvom maršala Radeckog (Radetzky). S druge strane Mađari su dolazili u Beć sa 33.000 vojnika, u pomoć ustanicima, germanofilima. Dakle, Mađari su pomagali Nijemce protiv Austrije, a Hrvatska je branila Austriju od Mađara. Svako je gledao svoj interes ili – manje zlo.

Tri dana (2830. X) Jelačić je vodio teške borbe sa Mađarima. Njegova strategija bila je mudra. Prvo je artiljerijom tukao mađarske položaje, a onda jurišao pješadijom. Trećeg dana nije bilo borbi. Dva dana kasnije Jelačić je doćekan u Beću, kao spasitelj, i prvi vojskovođa poslije Napoleona, a novi kralj Franc Jozef (Franz Joseph) I postavio ga je za namjesnika Rijeke i Dalmacije. Osam dana kasnije dobija i od ruskoga cara Nikolaja I Orden sv. Andrije i titulu viteza Reda sv. Vladimira I stupnja. Među priznanjima zapažena je i spomenmedalja, na kojoj je ranije bio tekst: « Za kralja, zakon i ravnopravnost naroda», a urezan je novi: »Za Austriju, zakon, slobodu i jednakopravnost», u kojoj je, dakle, izbjegnuto pominjanje naroda, pa se tekst odnosi na građane. Ta će se medalja pokazati kao licemjerna, jer su, kao što je poznato, Hrvati za zasluge dobili isto što i Mađarska za kaznu!

Godina 1849. donijela je Hrvatskoj ukidanje svega onoga što je postignuto u 1848. godini: sloboda tiska i slobodan politićki život, a u zamjenu za to dobija se policijski nadzor. Ipak, ban Jelačić je uspio da potkraj 1849. prikljući Međimurje Hrvatskoj, da obezbijedi hrvatski kao službeni jezik, uz zvanićno dopisivanje na njemaćkome jeziku.

Bile su to samo «mrvice sa gospodarevoga stola».

Za ocjenu postupaka bilo koje ličnosti mora se voditi računa o hronologiji. Uobičajeno je, na žalost, da se politizacija povijesnog prosuđivanja koristi za uzimanje onijeh elemenata koji se istraživaču sviđaju, uz izostavljanje onijeh koji mu nijesu po čudi. Tako se o svakoj značajnoj ličnosti može sačiniti ubjedljiv prikaz koji se želi. Ako se želi slaviti Jelačić, navode mu se pobjede i priznanja. Ako li ga neko želi ružiti, onda se navodi da je pisao pjesme na njemačkome jeziku i da se nije dvoumio da u krvi ugušuje pobune, pa je Krleža pisao: »Prilično mnogo buntovnog naroda pobila je i povješala njegova banska vlast 1848/1849, a sve je odnio vjetar i nitko o tome ništa ne zna».⁷⁶ Zato su Hrvati bili protiv Jelačićevog spomenika u Zagrebu, kao i Mađari protiv njegovoga spomenika u Pešti (koji je srušen kad i Staljinov.).

Kod toliko izukrštanih i suprotstavljenih interesa, zaista je bilo teško djelovati naj mudrije. A Jelačić nije bio tako jaka i velika ličnost da bi uticao na događaje. On ih je samo pratio! Pa i preminuo je desetak godina kasnije, kad mu je bilo svega 58 godina. No pravo pitanje glasi: da li se moglo postići nešto više, s obzirom na činjenicu da je, u konačnom raspletu, Rusija spasila Beč a pokorila Mađare, ne uzrokujući time nikakav gubitak u Hrvatskoj.

Njegoš nudi pomoć Jelačiću

Za ocjenu Njegoševih ideja i njegovoga odnosa prema Jelačiću, važno je procijeniti: što je on mogao da sazna od svega što se događalo u Hrvatskoj, Mađarskoj i Austriji.

Činjenica je da je Njegoš bio spreman da pošalje Jelačiću 2000 Crnogoraca, ali do toga nije došlo, 1) zbog toga što se nije moglo naći brodovlje koje će prevesti toliki broj ljudi, i b) što od bana nije dolazio odgovor na tu ponudu. Protiv koga bi djelovala ta crnogorska vojska? Svakako – protiv Mađara. Sam taj prijedlog nije bio mnogo realan, ali odslikava emotivnost koja je i prouzrokovala toliko razočarenja, kada je sve splasnulo i kad se videlo da su nade iznevjerene.

Njegošev sekretar Medaković pisao je 6. X 1848. Njegoševome ađutantu Vukoviću u Trst:

⁷⁶ M. Krleža, *Panorama pogleda i pojmova o Jelačiću*, knj. III, 104.

«Ako bi naša braća Hrvati kćeli koga od Crnogoraca zvati u pomoć, trebaće brodova do Senjske Rijeke za njih odpraviti, da Crnogorce prevezu i trebaće nekoga naznačiti u Rijeci ko će Crnogorce upraviti kuda sljeduju i (o) njihovim neophodnostima premišljati». ⁷⁷ Jelačić nije prihvatio ovu pomoć. On piše (1. XII 1848): »Ovaj čas razumio sam da je od strane vaše na mene *prije dužeg vremena* bilo upravljeno pismo, kojim ste mi ruku pomoći u narodnom mom pretprijatiju (sc. poduzeću) pružili; meni je veoma žao da ja počitajemo pismo Vaše primio nisam i na isto još odavno odgovoriti ne moga, zato dolazim Vam ovim moju najserdečniju izjasniti blagodarnost na ljubavi Vašoj, tim više, što ste mi pomoć baš u ono magnovenje ponudili, kad sam ja za svetu stvar naroda moga i carevine oružje digao, jer to je pokazalo iskrenu i susjednu ljubav Vašu prama meni i Domovini našoj – to je zasvjedočilo da ste uvažili razloge, koji me na taj korak pobudili jesu. Što se pak tiče ponudite (sc. ponuđene) pomoći, prinuždeno se smatram objasniti Vam da ja takovu bez dozvoljenja Diplomacije primiti i pribaviti u stanju nisam, a i nuždne korake kod popečiteljstva bez osnovnog izjasnjenja Vašega činiti ne mogu. V proćem, budući se je vid preduzeća moga preobrazio, nadati se da će se zadatak moj skorim riješiti, međutim za svaki slučaj uzderžajem sebi upotrebljenje zasvedočene ljubavi Vaše i molim da mi tu nigda ne uskratite, preporučujem se u susjednu ljubav». (Kurziv naš.)

Nije nelogićno da je Jelačić primio Njegoševo pismo sa zakašnjenjem, jer se stalno nalazio na položajima. Takođe, jasno je da on stranu pomoć nije mogao primiti a da za to ne dobije saglasnost Beča.

Na ovo pismo Njegoš je odgovorio 20. XII 1848.

«Vaša Svjetlost,

Svakomu se napretku Tvojemu radujem kako sopstvenome svome, jerbo je **Tvoj napredak narodni, a to se zna i moj, kako Tvojega sabrata**. Svijetli Bane, trudno li je tvoje sveto zvanije, no veličanstveno i divno. Tebe je tajna sudbina na čelo Južnih Slavjanah postavila, tebe sreća s divnima naprednostima vjenčaje, ali se vidi sve Tvoje izopačuju. Spasâ si prestol, dinastiju i sve njezine posljedovatelje; učinio si im uslugu kakvu im, niko jošte nije učinio od njina postanja, pa Tvoji zadušnici poslije nekoliko dana mjesto zahvale nameću Dalmaciji stari gvozdeni jaram. A Dalmacija je Tvoja banovina. Dalmacija za divnim bratstvom ne čezne, ali što je sirota

⁷⁷ Jagoš Jovanović, *Crna Gora u revolucionarnoj 1848. godini*, «Istorijski zapisi», 1-2, 1948, 3-11.

kriva kad ne vidi dalje od nosa? Ali sada, ili hoće ili neće, morati će se trsititi talijanstva.

Svaki narodoljubac, cijeli narod naš u tebe je očima opro i k tebi ruke pružio kako nebom poslanome Mesiji. Tvoj je zadatak velik, njim Evropa novi lik dobiva, on miče gadnu ljagu sa lica silnih Slavjanah, koji do dana današnjega ništa drugo nijesu bili do prodani i žalosni robovi i nadničari drugih naroda. Ah, dragi Bane, već zemlja od ove mrske nepravde stenje, duše su blagorodno mislećih Slavjanah u vječnoj muci, stide se svijeta i ljudih zbog ovoga niskoga stanja u kojemu smo sprama drugih narodah evropejskih, našom sobračom. Radi čega mimo proče narode ovaj zli narok nas prati? Rašta smo privikli robovati, rašta svoje sile ne poznavamo? Rašta slijepo zadahnuće upravlja Slavljanima, te se samovoljno u tuđe verige vežu? Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda pod anatemom tirjanstva i špijonstva svobodan, ali što mi je bolje kada gledam okolo sebe milione moje braće će stenju u tuđe lance?»

Njegoš se osvrće i na Jelačićevo pismo njemu od 7. oktobra.

«Veoma me je obradovalo potonje Tvoje pismo od 7ga Xbra. Nek ih bude tuga. Može im biti nazivati te banom dalmatinskim. Neka imenuju kako hoće, **samo neka je Dalmacija u Tvojim ruci, da se jednom sastavimo**. Nesnosno mi je ono što Ti prvo znanije i mjesto u carstvu obećашe pa odstupiše, – od svašta će odstupiti i što se snažnom mišicom ne uzmogne držati one sve treba za ništa smatrati.»

Na kraju se osvrće i na ponudu vojne pomoći:

«Želio sam, da mi je moguće bilo, poslati Vam u pomoć nekoliko Crnogoracah i gotovi su svagda na Tvoj glas i na korist opštu. Ništa me dosada na svijetu nije interesiralo koliko Tvoj posao. Radi toga bi veliku zadužbinu učinio da me češće udostojiš Tvojim neocijenjenim pismom. Svako, malo i veliko, moli Ti Boga za zdravlje i za srećan uspjeh, a ja više svakoga, koji s najvišim poćitanijem ostajem

Vaše Banske Svjetlosti
predani sluga.»⁷⁸

Ovo istorijsko pismo donijeli smo u cjelosti zato što to zaslućuje, i zbog odnosa Njegoša prema Jelaćiću i Hrvatima, i zbog njegovoga stava prema svim Slavljanima.

Njegoševu razoćarenje i smrt

⁷⁸ U Njegoševim Celokupnim delima, 1951, treća knjiga pisama, 405-406. Podvlaćenja naša.

Njegoš je pratio i događaje u Vojvodini. Knezu Aleksandru Karađorđeviću pisao je 2/14 maja 1848:

«Kazati će Vam gn Ban moje namjerenije. Ne dao Bog u današnjim opstrojateljstvima da Vi sebe ne pokažete pred srpskim narodom za onoga koji i kuda Vas prizvanije (sc. sudbina) naznačuje. Neka sve prepone padnu koje bi se digle na uniženije Vaše pred narodom, koji Vas već spasiteljnim naziva. Neka se krv srpska rijekama prolije, neka stradanije bude koje hoće, samo silno i sveto ime Karađorđevo neka bude nepreklono (sc. nepokolebljivo) na opredjelenije sudbe. Sve će dobro biti. **Veliki Vaš otac ako Vam bude ogledalom, Vi ste besmrtni. Ako li se sklonite pod vlijanijem (sc. utjecajem) sebičnosti straha, zagrmleće na to vječno prokletstvo roda.»**

Istoga dana piše i Iliji Garašaninu:

«Ako je igde ikoga, nas evo. Ako li nema nikoga, ja ne mogu ništa do stidjeti se što sam vam brat. Sad ali ikad, nikad ako ne sad.»⁷⁹

Slično je pisao i Vrazu 20. X/1.XI 1848:

«Ako se sada sagriješi, dugo ćemo taj grijeh kajati.»⁸⁰

I kao da je postojala neka nevidljiva i nepojamna veza između bolesti društva, poslije nerealnoga oduševljenja i iznevjerenijih nada, i bolesti Njegoševe. U dva pisma žali što se nije kasnije rodio, da vidi neki napredak u svome *narodu* i slavjanskome *plemenu*. Zamišljao je i svoju nadgrobnu ploču. Natpis na njoj «pročitao» je Nenadoviću u Napulju:

«Ovde leži vladika crnogorski; umro je a nije dočekao da vidi spasenje svojega naroda».

I dalje:

«Sedamdeset miliona moga plemena mrtvim snom spava, kad svi narodi napreduju i uživaju plodove slobode i prosvjete».

I dalje:

«Ala se mi Sloveni narobovasmo!... Ali mi, Crnogorci, bogami nijesmo! Svakom slobodnom čovjeku možemo slobodno u oči pogledati. Ni pred kim se ne moramo zastiđeti».

Iz ovoga se vidi da on cijelo Slavjanstvo naziva svojim narodom. No zanimljivo je da se on u svojoj spoljnopolitičkoj djelatnosti navjše okretao ka Evropi i Hrvatima.

I nije umro samo od grudobolje.

⁷⁹ Njegoš, *Izabrana pisma*, Titograd, 1967, 282-283. Podvlačenja naša.

⁸⁰ Isto, 287.

PISMA PETRA II PETROVIĆA NJEHOŠA

PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ

PISMA

III

1843 – 1851

1955

PROSVETA
IZDAVAČKO PREDUZEĆE SRBIJE
BEOGRAD

STANKU VRAZU

Cetinje, 20 oktobra 1848 god.

Počitajemi g. Vraz, bratski te pozdravljam.

Usrdna ti hvala za divni dar koji si mi poslao.

Ko je udaljen od svjesnih ljudi i od literaturnoga svijeta, toga i mala stvar ograši, pa još kad je dar bratski.

Čudna vremena! – potresa – događaja – preobrazovanja – uzdignuća, pa i vremena nestrpljenja! Noći se molim da što dobroga snim, danju da mi dobro u novinama donese. Sto puta je lakše onome ko se bori no onome koji čama kod kuće. Da Vam mogu što na mucu pomoći, najsvetiju bi dužnost pod nebom ispunio. I da je iole sporazumjenja bilo, moglo se s našega kraja veće pomoći no se ikomu čini, pa pomoći bez muke i pjevajući. Ide li naša stvar na te strane pravcem? Hoće li se naš narod svijetu pokazati narodom blagorodnim i dostojnim samostalnosti svoje ili će vječno obožavati tuđe verige, koje im već tolika vijeka gotovo prepiliše vrat i satriješe narodnost?

Ja vidim strašne pogreške. Meni se čini da se od pravog cilja daleko odstupilo. Bože daj da se varam. Ako se sada sagriješi, dugo ćemo taj grijeh kajati. Onaj silni i napredni Vam napreg i podvig, ako se na zlo ne okrene, teško našem narodu. Ona blagorodna, usrdna i velika vaša žrtva, ako se prinese vražjem oltaru, iznevjerena je naša narodnost. Ja sam strepio i pitao se nadom doklen nije B[an] lišen glavnog načalstva, a sada, čini mi se, vidim što je.

Jošt nešto. Ja sam se čudio što se to s našim g. Gajom uradilo, dok mi sada raskazu sve potanko kakva je zbilja nesreća slijepoga demona kod vas donijela da svoje zlobno i otrovno sjeme i kod vas posije i da porok baci na opštega ugodnika naše narodnosti. Zar je kod vas nepoznat M[ilož]? Ta, ljudi, bog budi s vama, ono je pakosni i laživi nesrećnik kojega grde svi poroci najgadnijega tirjanina.

Zbogom, g. Vraz, bratski ti pozdrav sa svim narodoljupcima od tvogega počitatelja

Cetinje, 20 okt. 1848 goda

1 nov.

V[ladike] P. P.
Njegoša

JOSIPU JELAČIĆU

Cetinje, 20 decembra 1848 god.

Vaša svjetlost,

Svakomu se napretku Tvojemu radujem kako sopstvenome svome, jerbo je Tvoj napredak narodni, a to se zna i moj kako Tvojega sobrata. Svijetli Bane, trudno li je Tvoje sveto zvanije, no veličestveno i divno. Tebe je tajna sudbina na čelu Južnih Slavjanah postavila, tebe sreća s divnima naprednostima vjenčaje, ali se vidi sve Tvoje izopačuju. Spasa si prestol, dinastiju i sve njezine posljedovatelje; učinio si im uslugu kakvu im niko jošte nije učinio od njina postanja, pa Tvoji zadušnici poslije nekoliko dana mjesto zahvale nameću Dalmaciji stari gvozdeni jaram. A Dalmacija je Tvoja banovina. Dalmacija za divnim bratstvom ne čezne, ali što je sirota kriva kad ne vidi dalje od nosa? Ali sada, ili hoće ili neće, morati će se trsiti talijanstva.

Svaki narodoljubac, cijeli narod naš u tebe je očima opro i k tebi ruke pružio kako nebom poslanome Mesiji. Tvoj je zadatak velik, njim Evropa novi lik dobiva, on miče gadnu ljagu sa lica silnih Slavjanah, koji do dana današnjega ništa drugo nijesu bili do prodani i žalosni robovi i nadničari drugih naroda. Ah, dragi Bane, već zemlja od ove mrske nepravde stenje, duše su blagorodno mislećih Slavjanah u vječnoj muci, stide se svijeta i ljudi zbog ovoga niskoga stanja u kojemu smo sprama drugih narodah evropejskih, našom sabračom. Radi čega mimo proče narode ovaj zli narok nas prati? Rašta smo privikli robovati, rašta svoje sile ne poznavamo? Rašta neko slijepo zadahnuće upravlja Slavjanima, te se samovoljno u tuđe verige vežu? Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda pod anatemom tirjanstva i špionstva svobodan, ali šta mi je bolje kad gledam okolo sebe milione moje sabraće đe stenju u tuđe lance?

Veoma me je obradovalo potonje Tvoje pismo od 7^{ga} decembra. Nek ih bude tuga. Može im biti nazivati Te banom dalmatinskim. Neka imenuju kako hoće, samo neka je Dalmacija u Tvojoj ruci, da se jednom sastavimo. Nesnosno mi je ono što Ti prvo zvanije i mjesto u carstvu obećашe, pa otstupiše, – od svašta će otstupiti. I što se snažnom mišicom ne uzmogne držati ono sve treba za ništa smatrati.

Želio sam, da mi je moguće bilo, poslati Vam u pomoć nekoliko Crnogoracah i gotovi su svagda na Tvoj glas a na korist opštu. Ništa me

dosada na svijetu nije interesiralo toliko koliko Tvoj posao. Radi toga bi veliku zadužbinu učinio da me češće udostojiš Tvojim neocijenjenim pismom. Svako, malo i veliko, moli Ti boga za zdravlje i za srećan uspjeh, a ja više od svakoga, koji s najvišim poštovanjem ostajem

Cetinje, 20 dek. 1848 god.

Vaše Banske Svjetlosti
predani sluga

JOSIPU JELAČIĆU

3 juna 1849 god.

Veoma me je udivilo Vaše pismo od prvog travnja o.g. Prelaska crnogorskog s oružanom rukom u Boku Kotorsku sasvijem nije bilo, daže i najmanjih nemirah veoma se malo događalo, kojijeh je svagda pođešto bivalo, kanoti među naoružanim općinama, koje su privikle često putah domaće spokojstvije narušavati. Ja sam svagda iz svih silah nastojavao, kako što i danas nastojim, da nevredimo spokojstvije ostane među Bokom i Crnom Gorom. Mene je k ovome interes Crne Gore vodio, mene je na ovo zaklela iz djetinstva najjača i najsvetija sveza i ljubav bratska. Dragi bože, ove će riječi Vam cio narod bokeski jednijem glasom potvrditi.

Što se pak tiče upliva mojega bratskoga savjeta na Bokelje, on je istina dosta jak, i ja sam ga gotov u svako doba na polzu sobratsku upotrebiti, nego u tom slučaju ako se Bokeljima učini olakšica shodna njihovom bjednom stanju; onda čisto se uzdam da će jedna moja riječ sva komešanja Bokeza utamaniti; akoli svi ti tereti nesnosni, od neko doba na Boku nametnuti, ostanu Bokeljima na vrat, ja se u tom poslu ne bih mogao umješati, jerbo bih postupio protivu sopstvene česti. O ovom mi je nešto i g. Štadion pisao, i ja sam njemu isto ovako za Bokelje odgovorio. Zbogom, Svjetljejši Bane. Želim ti od boga zdravlje, u svakom pretprijatiju srećan uspjeh.

Tvoj sobrat i najiskreniji prijatelj.

HRVATSKI AUTORI

IMBRO PL. TKALAC O PJESNIKU GORSKOG VIJENCA

„..... Njegov nasljednik i sinovac Rade, koji je kao duhovnik i vladika poznat pod imenom Petra II (1839-1851), bio je do krajnosti zanimljiva i važna ličnost. To je neosporno bio najljepši čovjek, koga sam ja ikada u svome životu vidio; jedna sjajna pojava s potpunom srazmjernošću svih svojih dijelova, s klasično lijepim licem i ozbiljnim ali blagim izrazom, s gotovo ženski malim nježnim rukama, a pri tom krupnoga glasa, koji je premašio u veliko i njegov visoki i ponositi stas. Nosio je kratko potsječenu okruglu bradu, a išao je gotovo uvijek u crnogorskom ruhu; niko ga nije nikad, od posvećenja mu, vidio u njegovom episkopskom odijelu. Njegova izredna ljepota učinila je velike utiske na dvorovima u Petrogradu, Beču i Napulju; otmeni ženski svijet na svim dvorovima uzdisao je za ovim knezom duhovnikom, a on je bio tako malo u stanju oteti se ovim čarima, da je podlegao sušici, koja ga je u njegovim četrdesetim godinama pokosila“.

„Vladika Rade – tako je i sam narod volio da ga zove – bio je čovjek neobično od prirode obdaren. Oskudno svoje naučno obrazovanje dopunjavao je on ozbiljnim i prostranim samoučenjem, što mu je pomoglo da nauči ruski, francuski i italijanski, i da se u ovim književnostima gotovo potpuno odomaći. Njegovi književni ideali bili su vazda naročito grčki klasici, s kojima se upoznao u ruskim i francuskim prijevodima, i Dante. Bio je u veliko obdaren kao pjesnik, opjevao je u mnogim izvrsnim junačkim pjesmama ratnička djela svoga naroda, napisao je duboki filozofski spjev *Luča Mikrokozma*, za tim savremenu tragediju *Lažni Car Šćepan Mali*, epizoda iz prošlosti Crne Gore, i jedan dramski spjev osobite pjesničke jačine i ljepote, u slobodnome ruhu Geteovoga Geca fon Berlihinga: *Gorski Vijenac*, u kome se predstavlja oslobođenje Crnogoraca ispod turskoga jarma u god. 1696, i koji neosporno uz spjev Mažuranićev *Smrt Smail age Čengića*, zauzima najvidnije mjesto u novijoj srpskohrvatskoj književnosti. Neće se s toga niko čuditi, da je čovjeku s takvim darom i obrazovanjem, pored svega njegovog najtoplijeg patriotizma, bilo na domu često tijesno i teško, te da je s toga, kad god je mogao, odlazio u inozemstvo, da se osobito, i najradije, zaustavljao u Mlecima; ali se isto tako ne će moći osuditi ni zamijeranje njegovih podanika, da je dosta zanemarivao upravne poslove u svojoj zemlji i crkvi“.

„Ja sam poznao lično vladiku Rada god. 1847. prilikom prolaska kroz Beč, kod zajedničkog nam prijatelja Vuka Karadžića. Vuk je uspio da nagovori vladiku, da svoj spjev *Gorski Vijenac* štampa u Beču, te mi je bio dao na čitanje njegove prve otiske još u listovima. Mene je ovaj veličanstveni spjev oduševio u tolikoj mjeri, da sam umolio Vuka, da bi me predstavio vladici. Moje oduševljenje pred samim vladikom za njegov spjev nije bila obična banalna učtivost, moja radost što sam ga lično mogao poznati bila je vrlo usrdna. Moje iskreno divljenje moralo je učiniti vrlo prijatan utisak na ovog ozbiljnog čovjeka, naviknutog na svakovrsne hvale, jer me je odmah za tim pozvao i ohrabrio da ga posjećujem svakog dana, dokle se u Beču budem zadržavao. Kako sam tada bio još vrlo mlad, ovaj mi je poziv jako polaskao, te sam mu se vrlo rado odazvao. Vjerovatno da mu je Vuk o meni već bio govorio s prijateljskom pristrasnošću, te će se jamačno time objasniti, da se knezvladika obhodio sa mnom kao s vršnjakom, koji bi mu u svaskom pogledu bi ravan. Na njegov zahtjev ja sam mu morao pripovijedati o Parizu i Berlinu i o svojim slavnim učiteljima. Pri tome bi on po koji put uzdahnuo i dodao: «Kako si srećan, da u svojim mladim godinama možeš učiti sve tako dobre i lijepe stvari u tako izvrsnih učitelja! Šta bih ja dao, da mi je takva sreća mogla u dio pasti! Jer šta sam ja mogao naučiti u našoj Crnoj Gori i u jednoj bogosloviji? Istina je, da ja neprestano učim, trudeći se da nadoknadim što sam u mladosti morao propustiti. Ali sve se to sad radi na parče i na mahove, jer mi nedostaje naučna osnovica». Jednom sam se usudio odgovoriti mu na ta jadikovanja: «Ja bih, Svjetlosti, sa svoje strane promijenio sve naučeno za tako veliki pjesnički dar kao što je Vaš. Učiti se može koliko god nam u glavu ide; ali veličina i izvornost duha stoje mnogo više nad onim što nam učenje može dati.» – „Tebi se jamačno čini, odvratio mi je on na ovo s osmijehom, kao i našem Vuku, koji tvrdi, da je glava starija od pera. Dođi međutim na jednu godinu u Crnu Goru, pa ako po njenome isteku opet budeš tako mislio, povjerovaću u to i ja“.

„Ja svakako nijesam mogao primiti poziv, da godinu dana ostanem u Crnoj Gori; ali sam obećao da ću tamo otići na kraće vrijeme, što sam i učinio pod jesen 1850. O ovome svome prvom boravku u Crnoj Gori, koji je morao biti tim kraći, što je Vladika imao uskoro poći u Napulj, pošto je stanje njegovih pluća bilo jako pogoršalo, ja ću možda govoriti u kojoj drugoj prilici. Ovdje samo da napomenem, da prebivanje u Napulju nije zadžalo ni ublažilo bolest, i da je pjesnikfilozof «Crnih Brda» izdahnuo ravnu godinu za tim na svome domu, duboko i iskreno žaljen od svih, koji su bili srećni da poznadu ovoga duhovitog i plemenitog čovjeka“.

Iz Berlinskog dnevnika, septembar 1896 (podlistak Das Fürstenhaus von Montenegro) preveo dr Milenko R. Vesnić.

Srđ (Dubrovnik). God. II, br. 1 (16. januara 1903), str. 132134.
Imbro Ignjatijević TKALAC

VLADIKA RADE I BAN JELAČIĆ

O odnosima između vladike Rada i hrvatskoga bana Jelačića sudbonosne 1848/49. godine, već je i do sada mnogo pisano. Nije mi zato ni na kraju pameti da ponovim sve ono što se već zna, već sam samo htio da ovim člančićem skrenem pažnju na jedno još neobjavljeno pismo vladčina podsekretara Filipa Vukovića hrvatskom političaru i intimnom prijatelju bana Jelačića, Metelu Ožegoviću, pisano s Cetinja 30. oktobra (11. novembra) 1848. Zna se, da je ban Jelačić prešao 11. septembra (po novom) Dravu kod Varaždina i na taj način započeo rat s Mađarima. Od onda nije bana bilo u Zagrebu do 1850, već se ponajviše bavio u Mađarskoj u ratu, a od oktobra do decembra 1848 u Beču. Budući da se na Cetinju nije znala tačna adresa banova, Vladika Rade uputio je svoga potsekretara Filipa Vukovića da piše pismo Metelu Ožegoviću, koji će onda već umjeti da ga pošlje Jelačiću. U stvari, dakle, možemo uzeti da je *ovo pismo* pisao vladika banu. Da je zaista tako, još nam bolje pokazuje njegova sadržina. (Ovo se pismo danas čuva u arhivu Jugoslovenske akademije u Zagrebu u prepisci Metela Ožegovića).

Pismo glasi današnjom (našom ortografijom) ovako:

„Vaše Viskorodije !

Po našem razgovoru u Zagrebu mi sve očekujemo odgovor na odluku Svijetloga Bana; naša je vojska pripravna i jedva čeka da krene. I tako smo nestrpljivi da smo kćeli i bez odgovora jedna hiljada krenuti, nego ne nađosmo priličnih brodova, do dva mala, koji ne mogu ujedno više od 500 ljudi povesti; tako opet nađosmo za priličnije da Vašemu Visokorodiju to ja objavim i da Vas molim, ako ste odgovor od Svijetloga Bana primili, da mi nekoliko vojske pošaljemo, da bi ste izvolili nam odma objaviti i za bržu uspjehu brodova iz Senjske Rijeke poslati. Ako li pak još nemate odgovora od Svijetloga Bana, ali da takovi nije Vama mogao doći, da nama isto date na znanje. Ipak, ako vi sami hoćete da Vam vojske pošaljemo, tako izvolite samo nama pisati, brodove s Rijeke poslati, kako bi na taj način vojska prije tamo prispjeti mogla i naredbu na Rijeki dati za vojsku kad dođe.

Primate voopšte bratimski pozdrav. S visokopočitanjem i predanošću Vašega Visokorodija pokorniji sluga.

Cetinje,
30 oktobra 1848

Filip Vuković
Vicesekretar“

Adresa je na kuverti ova:

„Njegovom Visokorodiju Gospodinu Metelu Ožegoviću u Zagreb – Agram per Zara“. Ono „Zagreb“ je drugom rukom prebrisano i napisano: Pettau (Ptuj u Dravskoj banovini na Dravi) – znak da onda, kad je ovo pismo stiglo u Zagreb, Metela Ožegovića ondje nije bilo, već je pošao u Ptuj.

Iz ovih se redaka vidi, da se vladika Rade i njegovi hrabri Crnogorci nijesu samo riječima zagrijavali za bratsku ljubav i slogu s Hrvatima i njihovim banom Jelačićem, nego da su im nudili i svoju pomoć, dakle mislili su raditi onako, kao što su i činili Srbijanci Vojvodanima. Poznato je, da je Bečki dvor tu pomoć iz Srbije rado i primao i gledao, jer je dobro znao, da se srpska vlada na taj način i sama brani od kneza Miloša Obrenovića i sina mu kneza Mihajla, koji su mislili da se koriste revolucionarnim stanjem u Austriji i Mađarskoj, tako da se opet vrate na kneževski presto u Srbiji. Još se tada općenito govorilo i vjerovalo, da su Obrenovići tajni saveznici Mađara.

No sa Crnom Gorom bila je stvar drugojačije. U Beču su dobro znali da je vladika Rade oduševljeni patriota *jugoslovenske orijentacije*, i da mu je glavna želja bila da steče Hercegovinu i Boku; a znali su i to, da su se vladika Rade i Crnogorci oduševljavali za bana Jelačića iz čisto idealističkih slovenskih motiva, a nikako ne u težnji da učine neku uslugu carskom dvoru bečkom.

Tako se i zgodilo da je bečko vojno ministarstvo – kad ga je po dužnosti svojoj kao carski đeneral izvijestio o ponudi crnogorskoj ban Jelačić – prosto odbilo crnogorsku „*veoma sumnjivu pomoć*“ i banu Jelačiću zabranilo da primi među svoje «dobrovoljce» crnogorskih četa; u isti mah naredilo je bečko vojno ministarstvo banu, da se lijepim riječima zahvali vladici na ponuđenoj pomoći. «Šta se tiče ponudite pomoći – pisao je onda 1 decembra (19 novembra) 1848 ban Jelačić „iz moga glavnoga stana u Beču“ vladici Radu – prinužden se smatram objasniti Vam, da *ja takovu bez dozvoljenja diplomacije primiti i pribaviti u stanju nijesam, a i nužne korake kod popečiteljstva (ministarstva vojnog u Beču) bez osnovnog (pismena i službena) izjašnjenja Vašeg učiniti ne mogu*“. To je Vladici docnije bilo krivo i veoma žao. *Vladika Rade bio je revolucionaran duh, a ban Jelačić, doduše iskren jugoslovenski patriota, ali ipak konzervativac.*

Bilo kako bilo, gest Crne Gore spram Hrvata 1848 bio je plemenit, viteški i hrabar.

Zetski glasnik. God. VI, br. 4243 (1934), str. 2.

NJEGOŠ I HRVATI

Kada je 1848. godine Njegoš nudio vojničku pomoć hrvatskom barunu banu Josipu Jelačića, u svojoj gorućoj želji za slobodom i bratstvom među južnim Slavenima, on nije još znao kako je s tim bečkim plaćenikom. Kako da sumnja u izdaju čovjek koji je službu tuđinu smatrao najgrđim zločinom i stalno je žigosao u svim svojim djelima.

Njegoš je na sva zbivanja gledao iz ondašnje crnogorske perspektive gdje je ono malo najtežim žrtvama stečene slobode bilo jedino i najveće blago koje je trebalo neprestano čuvati i proširivati krvlju i životom. Boreći se s osnovnim problemima ujedinjenja crnogorskih plemena koja su kao okamina jedne posebne prošlosti vjekovima živjela tako patrijarhalnim životom, postavljajući temelje nove, po svim atributima i u pravom smislu, države, Njegoš je sagledao stvari daleko izvan crnogorskih brdina, njemu se belodano otkrio put kojim treba da krenu južnoslavenski narodi kao put neprestane i uporne borbe za oslobođenje, za međusobno sve veće približavanje, za slogu i jedinstvo. Oslobođenje svih južnih Slavena postalo je njegov najveći san, najstrasnija mašta, najljepša misao, a borba za budući bolji život do istrage jedina mogućnost i jedini smisao postojanja.

*»Trijebimo gubu iz torine
nek propoje pjesma od užasa,
oltar pravi za kamen krvavi!«*

Tek tada će »iznići cvijeće za daleko novo pokoljenje«.

Iz njegoševske Crne Gore, jedinog ondašnjeg gnijezda slobode, prve borbene linije naše, gdje je borba za nacionalnu slobodu bila ujedno borba protiv stranih ugnjetača i protiv pomuslimanjene vlastele (i po tome je Njegoš čudesno aktuelan i u ove naše dane), i gdje se misao o slobodi otkrivala kao pitanje gole egzistencije, a u najsvjetlijim momentima uspona čitavog naroda, mogao je tako duboko ljudski i tako visoko umjetnički progovoriti samo takav genij kao što je bio Njegošev. (No, o veličanstvenom Njegoševom djelu ovdje nije riječ.) Samo iz te i takove Crne Gore koja je bila u to kod nas gluho doba nada i podstrek svim južnoslavenskim narodima, mogao je smjeli, slobodoumni, rodoljubni i

čovjekoljubivi Njegošev duh sagledati položaj i put naših naroda, pa i položaj i put hrvatskog naroda.

Međutim, historijska je istina da se do pojave radničke klase s Komunističkom partijom na čelu u Hrvatskoj ni u borbi za nacionalnu nezavisnost nije našla klasa, koja bi u ovom kutku svjetske pozornice mogla i znala određeno, jasno, revolucionarno postaviti ciljeve i zadatke i povesti široke slojeve naroda u borbu za njihovo ostvarenje“, – „aristokracija i kasnije buržoazija stalno su manevrirale između nastojanja za zadobivanjem veće nacionalne samostalnosti i između straha za vlastite klasne položaje protiv svoga naroda. Tako oni nisu imali određenog cilja, a oslobodilački pokret nije mogao dobiti šireg zamaha. Jasno je, da se uz takve prilike ovi rukovodioci narodnog života nisu mogli vezati uz progresivne snage čovječanstva, nego su, naprotiv, obično morali tražiti oslonac na carskim dvorovima i među reakcionarnim snagama“ (Dr. Vladimir Bakarić). To je suština, osnovna nit koja se provlači kroz hrvatsku historiju od pada domaće dinastije do najnovijeg vremena. To je pogotovo suština zbivanja 1848. i uopće Njegoševa vremena.

Ilirski pokret, iz koga izrasta i Jelačić, donosi Hrvatima konačno prihvatanje štokavštine (zajedničke Srbima, Hrvatima i Crnogorcima) kao književnog jezika – stvar koja po svom značenju široko prerasta književne okvire, – i konačno prihvatanje pravopisa zasnovanog na Vukovu i Kopitarevu. S ovim pokretom započinje i nova epoha u hrvatskoj književnosti, on je prvi općehrvatski pokret koji razvija težnje za ujedinjenje svih hrvatskih oblasti, za pretvaranje feudalnostaleškog sabora u buržoaskodemokratski, za saradnjom svih južnoslavenskih naroda. Ali ilirski pokret uza sve to pati od istih slabosti koje su karakteristične za hrvatsku historiju. On stoji na uskom temelju još nerazvijene i kolebljive buržoazije i malobrojne inteligencije, u njemu se lako mogu otkriti utjecaji jednog sloja plemstva, pa čak i klera (biskup Haulik), zato je njegova demokratičnost vrlo »umjerena«, zato ovaj pokret ne pokazuje tendenciju da se osloni na široke narodne mase, da se poveže s progresivnim snagama izvan Hrvatske (radnička klasa je još nerazvijena, ali seljaštvo je i u to vrijeme kao i u vrijeme Ivanića i Gupca, veoma buntovno), zato je njegov nacionalizam pun patetične romantike, budnica, davorija i nazdravica, a njegovo jugoslavenstvo nejasno i nestvarno. To je ujedno i razlog zbog koga tzv. lijeva grupa (Kušlan, Brlić i drugi, a po idejama i radikalni I. Tkalac) ne dolazi do izražaja, iako u teoriji stoji dosta određeno na naprednim pozicijama i to svoje stanovište čvrsto brani preko »Branislava« (koji zbog cenzure izdaje u Beogradu) i »Slavenskog juga«. U tzv. konzervativnoj

grupi, koja u takvim prilikama prirodno izbija u prvi plan, glavnu riječ vodi uz Gaja grof Kulmer, čovjek bečkog dvora, i odigrava poznatu reakcionarnu ulogu austrijskog žandara u revolucionarnoj godini četrdesetosmoj.

A tome i takvom čovjeku Njegoš, koji bi »radije no išta na svijetu da vidi slogu među braćom, u kojima jedna krv kipi, a koju je jedno mlijeko odojilo«, upućuje i ove riječi: »Tebe je tajna sudbina na čelu Južnih Slavena postavila, tebe sreća s divnim naprednostima vjenčaje... Svaki narodoljubac, cijeli narod naš u tebe se očima upro, k tebi ruke pruža... Tvoj je zadatak veliki, njim Evropa novi vid dobiva, on miče gadnu ljagu sa lica silnih Slavjana... Ja sam, istina je, sa ovom šakom naroda, pod anatemom tiranstva i špijunstva slobodan, ali što mi je bolje? Kad gledam oko sebe milion moje braće dje stenju u tuđe lance«. On, Jelačića, dakle, vidi na čelu Južnih Slavena i već u mašti razigranoj snom o slobodi sviju, gleda kako se odmeće od Austrije i vodi oružanu borbu. Zato mu je Jelačić nekom poslani Mesija »koji okuplja oko sebe sve i on ga hrabri i podržava, u toj tobožnjoj namjeri koja kod bečkog čovjeka Jelačića nije nikad ni postojala. On direktno govori tomu i takvome Jelačiću da sve »što se snažnom mišicom ne uzmogne držati, ono sve treba za ništa držati«. Ne nazire li se u tim riječima već tračak sumnje? No ta sumnja bila bi i suviše krvava i Njegoš jednom drugom prilikom nastavlja: »Ništa me do sada na svijetu nije interesovalo toliko koliko tvoj posao«. Da ove riječi nisu obične konvencionalnosti i fraze, dokazuje nam čitav Njegoš svojim životom i djelima. A Njegoš uistinu hoće da pređe na djela, i da Jelačiću u kojemu još uvijek gleda beskompromisnog borca za slobodu pomogne na sve moguće načine. On šalje Jelačiću vojvodu Radonjića, nudi mu pomoć u ljudima, poziva Bokelje na posluš »svome jednoplemenome banu«. Jasno da Jelačić, koji se sprema na gušenje revolucije i spasavanje bečkog dvora, ne može primiti pomoć »bez odobrenja diplomacije« i traži od Njegoša »osnovno izjašnjenje«.

U takvoj situaciji javlja se u Njegošu sumnja, izbija stravično pitanje koje postaje sve akutnije: A što ako se radi o izdaji? Gorčina se kupi – i raste: »Ja se svagda čudim i nigda se načuditi ne mogu kako nekim ljudima može postidno ropstvo tako drago biti! Oni su podobni paščetu, jerbo se pašče trza da dobije slobodu, no kako istu dobije, nanovo k verigama trči da ga svežu«. Marks je, kao što znamo, oštro prekoravao Južne Slavena za njihovu reakcionarnu ulogu u revolucionarnoj 1848. godini. Nisu li gorke Njegoševe riječi isto tako oštra osuda ljudi i klase koja je desetke hiljada Hrvata povela u borbu za spasavanje austrijske tamnice naroda, u kontrarevoluciju, u tešku izdaju vlastitih interesa. No taj prekor ne ide posebno Hrvatima i Jelačića, on je upućen jednako Rajačiću i Knićaninu i

svima koji su pošli putem kontrarevolucije. On piše knezu Aleksandru: »Vojvodstvo na slabe grane stoji, pa i da je sasvim oslobođeno od Mađara, za Srpstvo nikakva napretka, kako Srbi za sebe ne vojuju nego za tuđina« ... »Može li što gadnije na svijetu biti od njine sljepoće?«, postavlja Njegoš teško, krvavo pitanje. Njemu postaje konačno sasvim jasno: »da je za sada jugoslavenstvo idealna riječ«. Ali te riječi, te konstatacije ne mrve njegovu borbenost, ne uništavaju borbeni elan. – Njegoš dobro zna i osjeća da će biti »što biti ne može« – makar je »banovina (trojedna kraljevina) – mrtva istorijska riječ«, makar hrvatski ban Jelačić od habsburškog spasioca postaje obični austrijski žandar, koji surovo guši pobune u Primorju i Grobinštini i krvnik koji po stablima Stubice i Zagorja vješa seljačke borce baš kao nekad njegov predšasnik biskup Drašković ili početkom 16. vijeka venecijanski providur V. Capello po jarbolima svojih galija. Makar »sva braća naša ne mogu razumjeti što je dična sloboda« ipak će doći vrijeme kad će potomci »kad bilo da bilo dati dostojnu cijenu otačestvoljubivim mislima«.

Jer, barun Josip Jelačić je, istina, Hrvat, ali on nije predstavnik hrvatskog naroda u kojem se u to vrijeme iako mutno i neodređeno, ali ipak sve jače razrašta misao o potrebi čvrstog povezivanja među jugoslavenskim narodima i njegoševska svijest o neophodnosti borbe bez koje nema slobode. Činjenica, s kojom se Hrvati s pravom mogu ponositi, da je baš u Hrvatskoj po prvi put zapažena i naglašena velika vrijednost »Gorskog vijenca«, nikako nije slučajna. U Hrvatskoj se ne će u to vrijeme roditi jedan Svetozar Marković, a ljudi kao što je Milan Šarić ili Pajo Žetić ne mogu se ni po vrijednosti ni po značenju uporediti s ovim velikim demokratorevolucionarom; oni, kao što je i razumljivo, nisu u književnosti zarezali onako duboku brazdu kao što je to uspio učiniti Svetozar, i to sa sama dva kratka članka o književnosti. Ali ljudi koji su, u vrijeme kad se Marković još nije bio ni rodio, tražeći slavenski duh u književnosti isticali velike uzore Puškina i Gogolja (»Kolo« II., 1842.), mogli su da zapaze i veličinu »Gorskog vijenca«. Ne samo to. Pjesnik Stanko Vraz ide i dalje. On kori srpske kritičare: »Čini se da je krivi pojam o kritici već zavladao i kod istih sudija književnih, jerbo kojim drugim načinom možemo si protumačiti čudno pojavljenje da (dočim se je o »Kralju Dečanskom« već napisala čitava knjiga) ni jedan dosad srpski list ili časopis nije ništa spomenuo za prekrasne pjesni »Luča mikrokozma« i »Vijenac gorski«, za pjesni narešene silom dubokih i velikih misli, za pjesni pravog vrućeg nadahnuća! Za pjesni kakvih nema svakolika poezija naša!! Dvije ima već godine što je prva izašla, a sve još nijedna riječca o cijeni njezinoj! Valjda su je radi toga mučke mimoišli kritici srpski, što na njoj nijesu našli bolesnog mjesta, koje

bi napali, ljute svijetu, pokazujući rane.« (»Kolo« V.). Posebno o »Gorskome vijencu« kaže Vraz da je »najkrasnije djelo u ovoj struci što ga imamo«. To djelo on preporučuje »svima i svakome«. A kad su do Zagreba doprli glasi da se Njegoš razbolio i otputovao u Italiju radi liječenja, Stanko Vraz, »tajnik Matice Jugoslavjanske«, (7. VII. 1850.) preko nekoga od ljudi bliskih Njegošu (ime nepoznato) šalje pismo i sav zabrinut (»vrlo smo ovdje zabrinuti njega radi«) preporučuje da se pismo dostavi »jerbo se i ono tiče njegova zdravlja, do kojega (sudim) da je ne samo svakome čestitome Srbinu već i svakome pravome Slavjaninu stalo koliko do svojega posebnoga«. U drugom pismu Vraz, koji bi htio da nešto doprinese ozdravljenju »toli slavnog sina roda slavjanskog«, poziva Njegoša da »odmah ostavi za vremena Taliju, zemlju slavnu, nu za nas prokletu, jer je već mnogo poždrila sinovah slavjanskieh« i da dođe u Laške toplice, koje je on sam iskušao. Nije li to ona ista misao o Italiji, Slavenima i posebno Hrvatima koju je Njegoš izrekao na usta vojvode Draška:

»Ne, božja ti vjera, Mandušiću,
O junaštvu tu ne bješe zbora!
Nego bjehu sebi domamili.
domamili pa ih pohvatali,
jadnu našu braću sokolove,
Dalmatince i hrabre Hrvate
pa brodove njima napunili
i tiska' ih u svijet bijeli,
te dovukuj blago iz svijeta
i pritiskaj zemlje i gradove«.

Eto, tako Njegoš govori o hrabrim Hrvatima baš nekako u isto vrijeme kad Hrvat Mažuranić piše veličanstvenu epopeju o junaštvu, rodoljublju i slobodoljubivosti crnogorskog naroda, malenog po broju, ali velikog po borbi za slobodu i ljubavi za svoju zemlju. »Smrt Smailage Čengića« nije slučajna riječ osamljena čovjeka – veliki pjesnici uvijek progovaraju iz srca naroda, oni odražavaju najbolje i najljepše misli i osjećaje narodne, njegove čežnje. I Mažuranić je u svome spjevu baš tako progovorio, a tako je govorio Njegoš u svojim djelima. Zato je Mažuranićevo djelo ne samo dokumenat o veličanstvenoj borbi Crnogoraca, nego i o zanosu Hrvata za borbu bratskog naroda.

Da i sam Njegoš dijeli Jelačića od hrvatskog naroda, vidi se među ostalim iz toplih i neposrednih pisama Stanku Vrazu. Jer Njegoš sada već

dobro vidi da se u Zagrebu događaju stvari koje ne mogu oduševljivati, osjeća da tamo ne ide sve kako treba, naslućuje da se u koštac hvataju dvije grupe, a on i suviše dobro znade da se to i te kako tiče budućnosti Crne Gore kao što se i borbe u brdima Crne Gore tiču budućnosti Hrvatske. Njemu je teško što u toj borbi ne može pomoći: »Sto putah lakše onome ko se bori, no onome koji čama kod kuće – da vam mogu što na mucu pomoći najsvetiju bih dužnost pod nebom ispunio«. U tim pismima Njegoš govori potpuno otvoreno, baš onako kako se govori svome, izriče sumnju takvom brigom kao da se radi o njegovom rođenom, kao da je vizija sutrašnjice sasvim jasna pred njegovim očima i kao da je potpuno naučno proračunao dalekosežnost posljedica: »Da je iole sporazumienja bilo, moglo se s našeg kraja veće pomoći, no se i kome čini«. On postavlja i to teško pitanje: »Hoće li se naš narod svijetu pokazati narodom blagorodnim i dostojnim samostalnosti svoje? Ili će vječno obožavati tuđe verige, koje im već toliko vieka gotovo prepiliše vrat i satrieše narodnost«. I onda sasvim otvoreno i jasno: »Ja vidim strašne pogreške! Meni se čini da se od pravog cilja daleko odstupilo: Bože daj da se varam – ako se sada sagrieši, dugo ćemo taj grieh kajati. Onaj silniji i napredniji Vaš napreg i podvig, ako se na zlo okrene, teško našem narodu – ona blagorodna usrdna i velika vaša žrtva, ako se prinese vražjem oltaru, iznevjerena je narodnost«. I pita se Njegoš kao u čudu: »Što se to s našim g. Gajom uradilo?« On, dakle, jasno vidi što se oko njega zbiva, no isto tako jasno i nepokolebivo vjeruje da će danas ili sutra pobijediti pravedna stvar, koja traži velike žrtve i mnogo pregaranja i borbu neprestanu, ali koja konačno dovodi do slobode. Njegoševe oči upravljene su uvijek u pravcu poprišta borbe i otale njegova pisma Jelačiću i Vrazu. Iz tih pisama jednako zrači ljubav za bratski narod, ali – još se to jednom vidi – Jelačić i Vraz nisu isti ljudi i zato jednako i ne reaguju.

»Gorski vijenac« bio je, dakle, kao što smo vidjeli, u Hrvatskoj odmah zapažen, ocijenjen kao velika književna pojava. O njemu se od Vraza i od B. Šuleka pa do danas pisalo relativno mnogo. Njegova djela izdavana su mnogo puta. Poslije prvog ne baš naročito uspjelog izdanja latinicom u Zadru 1868. godine (Matica Dalmatinska, redakcija S. M. Ljubiše) i slabog novosadskog izdanja iz 1889., došlo je solidno Rešetarovo (Zagreb, 1890.), a zatim su se nizala jedno za drugim sve do najnovijeg jubilarnog izdanja »Matice Hrvatske«. Međutim kad se zna da je »Gorski vijenac« izašao u jedanaest prevoda na strane jezike i u dva izdanja na našem jeziku u inozemstvu (Čikago, 1915. i Ženeva, 1917.), a pogotovo kad se uzme u obzir vrijednost djela, onda taj broj i ne izgleda tako velik.

»Gorski vijenac« istina, prodro je više manje ne samo u sve moguće školske čitanke, nego i u narod. Mnoge misli iz »Gorskog vijenca« postale su svojina naroda, no ipak on nije u prošlosti mogao da postane ono što je po svojoj vrijednosti trebalo da postane. Razloge znamo. Pravog Njegoša, koji nepokolebljivo vjeruje u bolju budućnost svoga naroda i ostalih bratskih slavenskih naroda, Njegoša, koji se čitavog života bori za istinu i pravdu, koji slobodu smatra najvećim dostignućem čovjeka, a borbu za slobodu i progres najvećom ličnom srećom, – nastojali su sakriti od naroda. Zato su ga htjeli što više iskriviti, uviti u maglu misticizma, zato su ga proglašavali pesimistom, zato su htjeli umrtviti, sakriti sve ono što je kod njega živjelo kroz stotinu godina naše prošlosti i što i danas živi i govori milionima oslobođenih jugoslavenskih naroda. Neki su od tih reakcionarnih kritičara bili i toliko drski da su Njegošu nijekali i pjesničku vrijednost, iako to nije ni sa njihova reakcionarnog stanovišta bilo osobito mudro, jer time zaista – nikoga nisu mogli zavesti.

Tako je pjesnik koji je u borbi za slobodu vidio smisao života po zamisli raznih reakcionera, mračnjaka i površnih kritičara imao da postane korifejom pesimizma kod nas, a njegova »filozofija pandan Šopenhauerovoj«. Takvu će sudbinu nekoliko decenija kasnije doživjeti i Kranjčević. Svrha je veoma providna: eliminirati borbenu i progresivnu osnovu »Gorskog vijenca«, zamagliti je prepodobnim mudrostima, da bi se na nekim perifernim refleksijama, često refleksijama lica čije riječi nemaju nikakve veze s temeljnim Njegoševim stavom, stvorila baza za neke mistične kultove, za mračna poniranja u besmisao života, drugim riječima baza za buduću dekadentnu poeziju kod nas. Prešutiti se, naime, ovako veliko ime nije moglo. No »Gorski vijenac« kao ni čitavo životno djelo Njegoševo nije ni časkom dozvolilo ovakvih mistifikacija. Ono je živjelo u narodu i uza sve napore tih takozvanih autoriteta poput Petronijevića, Velimirovića ili Dvornikovića bilo shvaćeno i doživljeno onako kako je i napisano. Ono je svojim stavom, svojom umjetnički izraženom istinom o životu, razgolićavalo negativne strane života, dizalo i bodrilo postavljajući primjere boraca za slobodu. Nema i ne može biti slučajnih postavki u tako veličanstvenom spjevu kao što je »Gorski vijenac«. A najmanje slučajan može biti onaj završetak s džeferdarom Vuka Mandušića (»na moru je od svašta majstorah, bi l' mi mogli pušku prekovati?«). I riječi vladike Danila:

»ti ćeš pušku drugu nabaviti,
a u ruke Mandušića Vuka
biće svaka puška ubojita!«

Da, jedna pobjeda je izvojevana, poturice su istrijebljene, ali borba tek počinje i džeferdar Mandušića Vuka bit će još dugo i dugo potreban, sve dok se ne izvojuje sloboda svih južnih Slavena, dok buduća pokoljenja o kojima je maštao veliki pjesnik ne postave slobodu kao spomenik slavnj prošlosti i temelj budućega ljepšeg života.

Eto, takav Njegoš živio je u narodu i njegove riječi bile su neprestani poziv za borbu, one su jasno govorile o visokoj cijeni slobode tog najvećeg narodnoga blaga, one su govorile o mukama rađanja, o naporima stvaralaštva, no i o radosti ostvarenja, o slatkoći plodova borbe i rada. Te riječi su naročito zvonko odjekivale u našoj bližoj prošlosti kad je uistinu »bilo što biti ne može«.

...

Pisci i problemi. Beograd: Kultura, 1948, str. 95 – 104.

Fridrih OREŠKOVIĆ

MEMOARI O ISPRAVLJANJU GRANICE IZMEĐU DALMACIJE I CRNE GORE

Najodanije i najpokornije slušajući naredbu njegove svjetlosti kneza i državnog kancelar¹, koja je za mene isto toliko laskava koliko i časna, da treba da podnesem izvještaj o pregovorima koji su vođeni sa stvarno postojećom crnogorskom državom, usuđujem se da ovdje aforistički objasnim ono što sam saznao, kako zvaničnim putem, tako i pomoću povjerenika, za vrijeme svoga podčinjenog položaja; ali moram unaprijed da molim za oprost, jer ću biti prisiljen da govorim o Vladiци kao o najozbiljnijoj osobi, koji je, što mi je uvijek čudnovato bilo, zahvaljujući okolnostima i mojem ličnom držanju prema njemu kao prema saplemeniku² i blagodareći mojim ranijim vezama s njim, postao moj prijatelj; to se ne može zaobići, a da ne strada jasnoća, tim prije, jer sam imao čast, pored svojih zvaničnih poslova oko ispravljanja granice, da dobijem i tajne naloge od njegove ekselencije gospodina guvernera dalmatinskog³ koji su me raznim prilikama upućivali na lični razgovor s Vladikom, i tako sam samo mogao da nađem sredstva da prozrem pravo mišljenje ovoga lukavoga narodnoga starješine i da zadobijem tako daleko njegovo povjerenje da je na kraju skinuo masku s lica i otvoreno mi priznao ono što su već ranije njegovi postupci fino sakriveno nagovještavali, što će biti dokazano na jednom drugom mjestu.

...

Karakteristika Vladicina

¹ Klemens Lotar Vencel Meternih, knez i austrijski državni kancelar.

² U prvom svom pismu od 6. novembra (25. okt. po starome) koje je vladika Rade uputio Fridrihu Oreškoviću spominje se riječ „sonarodnik“: „Ваше почтено писмо одъ 13 овогъ мјесеца мило ми е и повољно было, колико и какво писмо што може бити човјеку мило кадъ прими одъ свогъ сонародника, кои съ искренностію свога знанца люби ...“ (Ljubo Vlačić: Vladika Rade po spisima tajne arhive Namesništva dalmatinskog, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor Pavla Popovića, 1927, knj. VII, sveska 1-2, str. 87).

S kolikom je "iskrenošću" volio Orešković svoga "znanca" Njegoša, to nam pokazuju njegovi „Memoari“ iz 1838 g. kao i drugi njegovi izvještaji iz kasnijeg vremena.

³ Tadašnji dalmatinski guverner bio je Vencel Feter fon Lilienberg.

Razni važniji povodi, koji su se ukazivali za vrijeme pregovora oko ispravljanja granice, iziskivali su češće lični razgovor s Vladikom; ja sam ga revnosno prihvatio nešto da bih po mogućnosti ubrzao uspjeh same stvari, za koju sam bio određen, a nešto da bih zagledao što dublje u politiku Vladičinu čije mi je dvosmisleno ponašanje davalo pravo da podozrevam na njega. U stvari, neprijatna slutnja postala je stvarnost. Utvrdilo se da je baš, kod ionako veoma nepovoljnog narodnog raspoloženja za povlačenje granice, mišljenje Vladičino glavna prepreka, koju je tim teže ukloniti, jer je on zapravo, pod maskom kao da je spreman da dođe do poravnanja, protivnik, šta više podbadač, koji traži da izazove kod ovoga lako razdražljivog malog naroda neprijateljsko raspoloženje prema Austriji. Djela kojima sam ušao u trag, riječi koje mi je bez straha kao rođenom Slovenu saopštio, otkrića koja mi je često puki slučaj dao u ruke, – udarili su ovom neprijatnom odnošaju pečat nepobitne stvarnosti. Ovdje je mjesto samo da se nabroji nekoliko ovih primjera da moji iskazi ne bi bili tvrđenje bez oslonca. Neophodno se mora prije svega poznavati karakteristika Vladičina da bismo upoznali osobu sa kojom smo morali pregovarati: iako je njegov brat Pero bio poslat kao punomoćnik za ispravljanje granice, ipak je Vladika lično stvar vodio.

Živeći deset dana u kući Vladičinoj⁴, imao sam priliku da steknem vrlo žalosno uvjerenje o njegovoj nemoralnosti i o njegovim nedostojnim načelima; on nije zazirao da mi izjavi da bi još sjutra sunce obožavao kad bi mu to bilo od koristi.

Uopšte, on nema bogzna kakvo mišljenje o religiji, oslanja se više na oružje nego na crkvene ceremonije, posjećuje crkvu u godini dana najviše dva puta, i ugledajući se na njega, i njegovo sveštenstvo sjeća se isto tako rijetko dužne molitve Bogu. Sveštenici se ne razlikuju ni po svome odijelu, ni inače po nečem drugom od ostalog običnog naroda, idu stalno naoružani pištoljima, puškom i handžarem (dugačkim nožem) i oni su, sem toga, većinom kolovođe razbojničkih crnogorskih družina.

Svake večeri, u krugu oko vatre, pričali su, u njegovom prisustvu i ne obzirujući se na moju prisutnost, ljudi iz taloga naroda, kao i njegovi senatori, o najnovijim pljačkaškim pohodima protiv Turaka, i oni su kao junaci opjevavani koji su počinili najjezovitije strahote; usto je Vladika uzgred stalno one uzdizao koji su se naročito istakli; šta više, on mi je lično

⁴ Fridrih Orešković je i docnije bio često na Cetinju gost vladike Rada. – Orešković misli ovdje na Vladičinu nepobožnost; on je mislio da će kod Njegoša naići na veliku katoličku pobožnost kao što je to bi obično slučaj sa visokim crkvenim dostojanstvenicima.

pretstavio kao harambašu (to znači razbojnički kapetan) ponekog od tih sramotnih razbojnika, nabrojivši njegova gnusna djela, i prikazao mi ga kao čestito i korisno biće.⁵

On sam čuva u svojoj vlastitoj sobi oteto oružje i odijela koja su Crnogorci pod voćstvom njegovoga ličnog sobara, koji je u isto vrijeme svještenik (pop Toma), oduzeli od turskog kapetana od Žabljaka⁶ koga su napali.

On mi je lično povjerio da je Ceklinskoj⁷ opštini, koja se na malim čamcima bavi gusarenjem na Skadarskom jezeru, poklonio jedan mali top da bi, pomoću njega, prilikom svojih pljačkaških pohoda, bili van dometa turskog pušcanog zrna u slučaju ako bi ih Turci potjerali.

Da bi kod paše skadarskoga izazvao neprijateljsko raspoloženje prema nama, pisao je istome da Austrija namjerava da preko crnogorskog područja upane u albansku oblast i čak mu je imenovao i mjesta koja ćemo zauzeti, i za vrijeme dok je nama u Kotoru podnio izvještaj austrijski konzul⁸ iz Skadra, koga je paša radi toga prekorio, pričao mi je istodobno Vladika da ga je ovaj paša obavijestio da će austrijske trupe napasti Crnu Goru i da će mu on u tome slučaju dopustiti da uzme praha iz Skadra onoliko koliko mu je za odbranu potrebno.⁹

Ovaj Vladika je isto toliko odlučan koliko i tvrdoglav u svojim donetim planovima; tako je naprimjer jednom pozvao u svoju rezidenciju dva glavara iz najuglednije porodice (kneza Kaluđerovića), koji su se protivili jednoj novini koju je on uveo u zemlji, i samovoljno, bez sudske presude, naredio je da se pobiju.

Za njega nijedno rdavo djelo ne izgleda suviše sramno, samo ako ima koristi od njega; on je vrlo lukav, ima brzi dar shvatanja i zna da se njim posluži lukavo i spletkaski. Njegovo lice je uvijek u stanju da pruruši njegovu ideju, što važi uopšte za svakog, pa i najprostijeg Crnogorca, a to je prirodni dar onoga gorštačkog naroda.

⁵ 28 decembra 1837 g. piše kapetan Orešković vladici Radu: „.... Поздравите мога побратима Георгиу, и све Ваше сенаторе, капетане, сердаре и остале главаре, и кад увече код ватре витежке пјесме и храбрена црногорска дјела појали буду, нека се кадкад спомену и Вашег покорнога слуге и искренога пријатеља Орешковића.“ (Cetinje, Državni arhiv).

⁶ Pop Tomo Davidović bio je u službi kod Vladike i svršio je tragično svoj život 1842 g.

⁷ Ceklin je pleme u Crnoj Gori (Jovan Erdeljanović: Stara Crna Gora, str. 175).

⁸ Tada je bio u Skadru austrijski vice-konzul I. Pavle Balarin.

⁹ Iz istorijske građe u Državnom arhivu u Zadru može se vidjeti da su se Turci služili svim mogućim sredstvima da bi što u crnjim bojama prikazali vladiku Rada. Prema tome, i ovo je svakako bila intriga skadarskog paše.

On iskorišćuje svaku priliku da s naročitim naglašavanjem uzdigne djela Rusije; svakom zgodom hvali na sva usta vanrednost ruskih ustanova¹⁰, a napotiv napada Austriju nepoštedno i očigledno neprijateljski.

Tako je, naprimjer, učio napamet stihove Viktora Iga iz opisa bitke kod Navarina¹¹ kojima je pogrdno prikazana Austrija, i idući po sobi tamo amo, recituje ih vrlo često kao omiljenu izreku¹².

¹⁰ O vanrednom utisku koji su na nj ostavile mnogobrojne palate sa ogromnim dimenzijama u Petogradu 1833 g. pisao je s velikim oduševljenjem vladika Rade svome prijatelju Vuku Karadžiću odmah čim je stigao u glasoviti manastir Aleksandra Nevskog...

¹¹ Antid Žom je svakako skrenuo pažnju vladici Radu na djela Viktora Iga, a i na djela Volterova i raznih drugih slobodoumnih francuskih pjesnika i filozofa; Žom je, nema zbora, raspirivao kod Vladike mržnju i prema Austriji, i prema crkvi. (Njegoš citira na jednom mjestu svojih djela stihove Viktora Iga:

„C'est lui qui fait briller ton regard sur terre

Comme l'étoile aux cieux“.

(„Manje pjesme Petra II-oga Petrovića Njegoša“, Srpska književna zadruga, Beograd 1912, 141, str. 173).

10 jula 1840 ovako karakteriše Fridrih Orešković vladiku Rada: „Što sam otada češće provodio vrijeme s njim, sve sam se više uvjeravao da je on taj čovjek koji je u stanju da odvažno upravlja ovim divljim narodom i da ga postepeno približi evropskoj kulturi u koliko to naime dopusti njegovo vlastito samoodržanje. Lukav i podmukao kao najgori Crnogorac, Vladika pokazuje s druge strane osobine koje su svojstvene samo plemenitim ljudima: on je nesebičan, darežljiv, pravičan, ljubazan i snishodljiv prema svakome, pa i prema onome Crnogorcu koji mu je najmanje naklonjen. Njegovo ponašanje prema nekim svojim neprijateljima pokazuje velikodušnost i plemenitost. Kad je on naime imao u rukama njihova pisma koja su oni svojom rukom pisali i kojima su bunili narod protiv njega i iz kojih se očito vidjelo da su oni krivi, on im je pisma vratio i samo ih je opomenuo da drugi put tako nešto nepromišljeno ne rade. Ovim potcenjivanjem svojih ličnih neprijatelja, čiju je sudbinu imao u svojim rukama, uzdigao se nad običnim ljudima, naročito nad osvetljivim Crnogorcem, i time je u velikoj mjeri stekao opšte poštovanje, dok je on s druge strane, gdje mu je izgledalo potrebno, žrtvovao vrlo lako ljudski život i znao je krajnom strogošću da ulije strahopoštovanje čitavoj masi naroda. Neosporo, on je već u mnogim prilikama i kritičnim momentima pokazao vrlo mnogo takta, a šta više se pokazao i kao fini političar. Vladika ima veliku želju za znanjem i neprestano nastoji da nadoknadi svoje obrazovanje koje mu nedostaje; on govori prilično tečno francuski, a sad uči njemački jezik i da crta topografske karte“. (Italijani su ponijeli „Geheime Akten“ iz Državnog arhiva u Zadru, i mi smo ovdje iskoristili njemački tekst koji je objavio Ljubo Vlačić: Petrović Petar II Njegoš, Beograd, 1936, str. 50-51).

O ličnim osobinama Vladčinim na osnovu istoriske građe iz Državnog arhiva u Zadru moglo bi se još mnogo interesantnih pojedinosti navesti.

Koncem 1846 g. Vladika Rade je prodao u Trstu, na svome putu za Beč, trgovcu Sabatu Besu jedan krst s brilijantima, medaljonsku ikonicu Bogorodice, ukrašenu brilijantima i smaragdima, i još jedan krst na prsima, takođe ukrašen brilijantima i ametistima da bi

Ovo djelo pruža dvostruki dokaz o njegovom neprijateljskom raspoloženju prema našem presvijetlom carskom domu, a u isto vrijeme i

mogao da kupi žita za svoje jadne Crnogorce koji su 1846 i 1847 g. bili u velikoj bijedi zbog nerodnih godina.

Svakako to nije mala stvar, osobito kad se ima u vidu da su to bili pokloni ruskoga cara Nikole I i austrijskoga ćesara Ferdinanda I.

Za vrijeme Njegoševa boravka u Beču 1846 i 1847 g. vladala je velika glad u Crnoj Gori. Skadarski paša Osman Malcan počeo je da miti Crnogorce. U Crmničkoj nahiji izbila je pobuna. Vladičin brat Pero poslao je u Crmnicu Đorđija Petrovića koji je u krvi ugušio ustanak. Kad se Vladika prve polovine aprila 1847 g. vratio iz Beča, „javno je osuđivao“ ponašanje svoga zamjenika i brata Pera dodajući da nije trebalo da se Pero miješa u crmničke stvari. Vladika je izjavio da su se mnogi odrekli njega zato što ih je bijeda na to natjerala i bio je spreman svima da oprosti. To je saopštio dalmatinski guverner Johan August Turski u Beču grofu Karlu Incagi-u, vrhovnom šefu Ujedinjene dvorske kancelarije, i grofu Jozefu fon Sedlnickom, predsjedniku Vrhovne policijske i cenzurne dvorske vlasti.

Ko se u vezi s ovim Vladičinim opraštanjem ne bi sjetio onih njegovih sihova iz „Vijenca“:

„Da, nijesu ni krivi toliko:
Premami ih nevjera za vjeru...
Slatka mama, no bi na udicu...“

¹² Ovo su stihovi Viktora Iga koje je vladika Rade učio napamet:

NAVARIN

... Je te retrouve, Autriche! – Oui, la voilà c'est elle!
Non pas ici, mais là, dans la flotte infidèle.
Parmi les rangs chrétiens en vain on te chercha.
Nous surprenons, honteuse et la tête penchée,
Ton aigle au double front cachée
Sous les crinières d'un pacha!

C'est bien ta place, Autriche! – On te voyait naguère
Briller près d'Ibrahim, ce Tamerlan vulgaire;
Tu dépouillais les morts qu'il foulait en passant;
Tu l'admirais, mêlée aux eunuques serviles,
Promenant au hasard sa torche dans les villes,
Horrible, et n'éteignant le feu qu'avec du sang.

Tu préférais ces feux aux clartés de l'aurore.
Aujourd'hui qu' à leur tour la flamme enfin dévore
Ses noirs vaisseaux, vomis des ports égyptiens,
Rouvre les yeux, regarde, Autriche abâtardie!
Que dis – tu de cet incendie?
Est – il aussi beau que les siens?

Novembre 1827.

(Odes et ballades de Victor Hugo, Tome II; Francfort s. M., H. Bechhold, str. 125, 126).

dokaz njegova povjerenja u mene, pošto se usudio da s patosom češće deklamuje ovaj pogrđni spis u mom prisustvu.

Radi predaje oružja, koje je Austrija za vrijeme posljednjeg sukoba na Paštrovskoj visoravni izgubila, ispoljavao je svoje veliko zadovoljstvo i pokazuje ga izloženog u svojoj kući svakome strancu koji na Cetinje dođe kao svoje pobjedonosne trofeje¹³.

Crmnička nahija, koja mu je odvajkada bila nenaklonjena, i čiji su neki glavari već bili preduzeli korake da potpanu pod austrijsku zaštitu, bila bi baš ona provincija sa kojom bi se najlakše i na najprijateljskiji način izvršilo razgraničenje. Kad je Vladika bio o tome obaviješten, gledao je mučki da posije razdor između Austrije i ove provincije; on je naučio Crmničane da svoje pogranične zahtjeve, koji su, kao što se to iz priložene karte vidi, trebali da se ograniče na crvenopovučenu liniju, prošire do plavopovučene linije, a za to im je on, kao što sam to saznao iz najpouzdanijeg izvora iz njegove najbliže okoline, obećao svoju sigurnu i izdašnu pomoć u oružju.

On se nadao da će ovim udarom ne samo za sva vremena osujetiti plan tih glavara da se stave pod austrijsku zaštitu, nego se uzdao da će time pridobiti za sebe duhove koji su mu bili nenaklonjeni, jer je lukavo i

¹³ 28 oktobra 1838 žali se guverner Feter fon Lilienberg grofu Ignacu fon Hardegu, predsjedniku Dvorskog ratnog savjeta u Beču: Vladika „pokazuje još uvijek svakome, pa i našim podanicima koji dolaze u Crnu Goru, austrijsko oružje, pravi aluziju na pojačanje koje treba da dođe iz Hrvatske i kaže da će to pojačanje da služi da poveća njegovu zbirku“. (Zadar, Državni arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 218 (b. VIII-a. k. X/5. 1. 1838).

I grofu Antonu Fridrihu Mitrovskom, vrhovnom šefu Dvorske kancelarije, žalio se Lilienberg na Njegoša radi izlaganja austrijskog oružja, zaplijenjenog na Paštrovskoj planini: „Mora se trpjeti i praviti se kao da se ne zna da Vladika na Cetinju izlaže u vlastitoj sobi svoga stana carsko oružje koje je djelimično skinuto sa palih vojnika, a djelimično sa vojnih bjegunaca, kao pobjedonosne trofeje; on isto oružje pokazuje svakome, poglavito Turcima, a šta više i našim podanicima...“ (Zadar, Državni arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 218 (b. VIII-a. k. X/5. 5. 1838).

31 maja 1839 g. pisao je kapetan Fridrih Orešković guverneru Lilienbergu: „Dokle ćemo još morati da trpimo ovu sramotu da posmatramo svoje oružje u blizini od dvije milje kao ratne trofeje u rukama ovih Crnogoraca! Kad bi mi se dopustilo, ja bih ga u toku jedne jedine noći sa jednim bataljonom otuda odnio pošto sad poznajem sve prilaze ka Cetinju i kad bih smio da radim prema svome shvatanju, u isto vrijeme digao bih u vazduh čitavi razbojnički zamak, pri tome bi mi učinile najbolju uslugu nagomilane količine Vladičinoga praha“.

(Zadar, Državni arhiv, Spisi Namjesništva 231 (b. IX-a. k. X/4. 1. 1839).

Razni strani putopisci spominju Njegoševu sobu za stanovanje čiji su zidovi bili obloženi oružjem koje su Crnogorci zaplijenili u borbi protiv Turaka i Austrijanaca...

promišljeno znao da proračuna da bi se oni, držeći se svojih razbojničkih načela, rado i pohlepno latili svakog proširenja svoje oblasti.

U osnovi politika Vladičina da naime za sebe zadobije Crmničku nahiju ne bi bila za osudu da se u nj nije sumnjalo da će ovom prozirnom namjerom postići da nasilno otme čitavu već imenovanu Paštrovsku planinu koja je u pogledu svoje plodnosti dragocjena.¹⁴

Njegova eksekucija gospodin guverner dalmatinski bio mi je izdao nalog da, zgodnom prilikom, stavim Vladiči u izgled neki poklon kao znak priznanja; mislio sam da smijem da mu samo u neku ruku nagovijestim da će sigurno za svoj trud dobiti neki dar bar u vrijednosti od 1000 dukata ili brilijantni krst iste vrijednosti¹⁵, samo ako se granica tako ispravi da obadvije strane budu s njom zadovoljne.

S podrugljivim izrazom lica odgovorio mi je: „Meni nije potrebno u mojim planinama ni zlato, ni drago kamenje; to ne može moje dostojanstvo ni smanjiti, ni povećati“¹⁶.

Smjesta sam stvar prikazao kao da smo daleko od toga da time postignemo neku korist, ali da on lično poznaje velikodušnost naše visoke

¹⁴ Ferdinand Šaler javlja 9 juna 1841 g. Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru da se vratio s Cetinja izaslanik ruske vlade za razgraničenje između Austrije i Crne Gore Aleksandar Vladimirović Čevkin i kaže između ostalog i ovo: „Prilikom našeg prvog susreta bila je naravno Planina predmet našeg razgovora, i on mi je takođe ponovio ovom prilikom da ne može biti govora o ponovnom zauzimanju čitave Planine, jer Vladika ne bi to nikad mogao odobriti radi opozicije svoga naroda. Po njegovim riječima Vladika je izjavio da će se on šta više rađe odreći ruske pomoći nego što će pristati na nešto što nikad ne bi mogao da sprovede i što bi prisililo njegov narod, kome su očigledno potrebna zemljišta i pasišta na Planini, da ustane protiv njega. On je primijetio da Vladika, prema računu na Cetinju napravljenom, ne bi Planinu mogao ustupiti ni za milion (forinti)“. (Zadar, Državni arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 260 (b. XI-a. k. XIII/1. 4. 1841) „pr. 16/6. 1841. 1374/p. p. 264“.

Koliko je samo odlučnosti u ovome Vladičinom postupku!

¹⁵ U toku jula mjeseca 1841 g. pošlo je za rukom Komisiji za razgraničenje da prepolovi Paštrovsku planinu, oko koje su se u toku pregovora najviše koplja lomila, i da time povuče konačnu granicu između Austrije i Crne Gore...

¹⁶ Vladika Rade nije mnogo mario za odlikovanja; kad ga je ruski car 1841 g. odlikovao ordenom svete Ane I stepena radi toga što je bila sretno povučena granica između Austrije i Crne Gore, Crnogorci su bili, po riječima Gubernijalnog pretsjedništva u Zadru, „sasvim sretni“ zato što je ukazana tolika čast njihovom gospodaru; i dok su se oni na Cetinju veselili i topovi pucali, dotle je Vladika bio „sasvim ravnodušan“ prema tome visokom odlikovanju („Dieser selbst soll sich darüber ganz gleichgültig zeigen“). (Zadar, Državni arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 257 (b. VIII-a. k. X/2. 1. 1841).

vlade i da stoga može sigurno računati da će mu se na pravičan način nadoknaditi šteta za mnoge žrtve koje je Vladika, usljed čestih putovanja i skupocjenih misija, koje će nastati oko ispravljanja granice, spreman da podnese, da sam sve to već stavio na znanje njegovoj ekscelenciji gospodinu oblasnom guverneru i da sam mislio da će mu ovim svojim izvještajem malu prijateljsku uslugu ukazati; ovim zadovoljan, Vladika mi se toplo zahvalio.

Ovim se detaljima već ocrtava karakter Vladičin koji u vezi sa već ranije imenovanim, stalno pokretnim, lakomim i tvrdoglavim narodom odgovara lako na pitanje koje se nameće: da li se zbilja može zamisliti poravnanje dobrim putem, tim prije što ne treba da pregovara država sa državom već opština sa opštinom čiji se privatni interes razlikuje na najraznovrsniji način. Zaista su poravnanja u svakom pogledu težak zadatak, naročito tamo gdje se radi o ustupanju zemljišta koga se otac, u neku ruku, za svoje cijelo potomstvo treba da odrekne, a koje on posmatra kao urođeni životni kapital; ako se pak doda tome još zlonamjerna razbojnička narav Crnogorca koji se svaki put pojavljuje na komisijskom odlučivanju s čvrstom odlukom da duboko pomakne svoju granicu na austrijsko zemljište tako da on mora po načelu diobe razlike da uvijek dobije još jedan dobar dio, jasno je onda da se pregovorima nije postigao očekivani rezultat i pored uloženog strpljenja, i pored primijećene popustljivosti od koje smo se morali stidjeti, i pored ugušivanja svih razdraživanja, i najzad smo morali sasvim prekinuti s pregovorima da ne bismo dopustili da izbiye ono što je najgore.

Šta više, nesumnjivo je da bi Crnogorci, sa svojom urođenom razbojničkom naravi, i kad bi nam pošlo za rukom da dođe do mirnih nagodbi između pograničnih stanovnika na Paštrovskoj planini, poslije kratkog vremena ponovo istakli nasilno svoje nepravredne zahtjeve i ognjem i mačem protjerali mnogo slabije austrijske podanike baš sa onom drskošću kao što su sad sa zadivljujućom bestidnošću osporavali dokumente koje su prije tri godine sastavili, iako su pak tu lično bili prisutni oni koji su ih u ime Crnogoraca i potpisali.

Da bi čovjek još očiglednije pretstavio ovu vrlo tešku i mučnu situaciju Komisije za razgraničenje i da bi dao pravu sliku s kakvim smo protivnicima morali da vodimo pregovore, usuđujem se da ovdje navedem još karakteristiku jednog ozloglašnog Crnogorca. To je Lazo Proroković koji je zbog jednog ubistva koje je izvršio na austrijskoj oblasti bio u okovima 10 godina u Koperu; ovaj drski zlikovac, koji je sposoban za sve

zločine i užase i koji je svoga vlastitog oca ubio¹⁷ u Crnoj Gori, veoma je lukavi čovjek od 60 godina, sa sasvim naročitom umnom sposobnošću, od prirode obdaren i jakog sklopa¹⁸; njegovi su prigovori počivali na samim drskim, bezočnim lažima, nepovezanim izjavama i na namjerno uvredljivim napadima. Pošto smrtni slučaj u Crnoj Gori, šta više iako čovjek ubije svoga oca, ne povlači sa sobom kod javnog mišljenja nikakvu sramotu (čak se tamo ubica proslavlja kao junak), to i Lazo Proroković uživa zbog ostalih svojih osobina vrlo uticajan politički položaj; on je kapetan od Njeguša i ujak Vladičin; on kao takav i kao potomak jednog od prvih crnogorskih plemena ima veliki ugled kod naroda, zna da isti lukavo iskoristi i daje tamo jak potstrek, tako da od tog zlikovca drhte ne samo Crnogorci nego i naši podanici. Ovo je čudovište, za vrijeme pregovora, često sjedjelo preko puta od mene; on je vodio glavnu riječ kod Vladike i bio stalno naš najuporniji neprijatelj.

I zar je od ovoga trebalo da očekujemo da nam jevtino prizna našu granicu?! Iz ovoga se jedinog primjera već vidi sa kakvom je vrstom ljudi morala Komisija da pregovara i sa kakvim se neobičnim poteškoćama morala prestano boriti.

Ova se crnogorska drskost oslanja još dalje na moćnu zaštitu Rusije; Crnogorci misle da imaju pravo da se u svakom pogledu ubrajaju u provinciju koja je zavisna od ovoga prostranog carstva i ne stide se da to lično izjave za vrijeme pregovora.

Tako su me, naprimjer, crnogorski poglavari na mnogim sastancima obično oslovljavali ovim riječima: „Pa šta je! Mi smo ovdje! Moskovski car i bečki česar hoće da znaju gdje su njihove granice“. Imaću čast da u toku izlaganja stvarno još pobliže rasvijetlim ovaj podatak. Neka mi se još samo dopusti da dodirnem ranije smišljenu i po planu izvedenu zlu namjeru Crnogoraca; oni su me često primoravali, šta više i u slučajevima gdje nije

¹⁷ Ovo tvrđenje Oreškovićevo je neosnovano. Ni u Državnom arhivu u Zadru, ni u Arhivu na Cetinju nijesmo mogli da nađemo ni jedan dokumenat koji bi išao u prilog ovome njegovom tvrđenju.

Gustav Riter fon Frank kaže ovo 1840 g.: „Kapetan Proroković, jedini koga sam video na Cetinju, bio je, kažu, nekoliko godina zatvoren u jednoj austrijskoj tvrđavi, i ova kazna, koja je nad njim izrečena zbog ponavljanih pljački na austrijskom zemljištu, izgleda da mu je samo digla ugled i u očima naroda i u očima svog vladara“. (Letopis Matice srpske, Novi Sad, 1925, knj. 306, sv. 1, str. 41)

¹⁸ Izgleda da je vladika Rade naslijedio umnu sposobnost od porodice Prorokovića; nažalost, vrlo malo nam je podataka sačuvano o njegovim roditeljima. Neke dragocjene podatke o ocu Vladičinom saopštio je prof. Risto J. Dragičević: „Njegoševi roditelji i braća“ (Istoriski zapisi, Cetinje, 1948, knj. II, sv. 1-2, str. 9-38).

bilo uopšte prigovora oko povlačenja granice i gdje se više nije radilo o razgledanju zemljišta na licu mjesta, da se pentram po golim liticama, u visini do 2000 stopa, sve do krajnje granice samo da ne bismo revnosno radili i da bismo izgubili u vremenu.

Iz ovoga što je već rečeno i što djelimično prikazuje ličnost Vladičinu, a djelimično karakter naroda i njegovu težnju, izvodi se zaključak sam po sebi da mora propasti svaki pregovor sa ovim prema nama rđavo raspoloženim narodom i s njegovim poglavarom, ako se ne oslanja na drugu podlogu. Vladika bi, kao što je to i dosad činio, dao licemjernim riječima najljepša obećanja i naveo bi dobro sporazumijevanje s Austrijom kao jedini cilj svoga djelanja; međutim, on neće nijedno sredstvo ostaviti neiskorišćeno da bi ogorčio Crnogorce protiv nas i da bi ih potstakao na nasilja, i dok bi njihove pothvate grdio pred nama sa nevinim izrazom lica i tvrdio da mu je ta stvar sasvim nepoznata, šta više obećao bi brzo posredovanje i prijateljsko izravnanje, dotle bi on u isto vrijeme na svaki način štitio podmuklo takva razbojnička djela, čiji je on lično stalni pokretač i čitavom svojom snagom bi ih potpomagao. Na nj se, dakle, čovjek ne može osloniti; on ne odstupa od svoje tendencije ni pod kakvim uslovom. Šta više, kad bismo, imajući u vidu više ciljeve, bezuslovno priznali Crnogorcima sve njihove zahtjeve, pa ma koliko to bilo nepravično za naše pogranične stanovnike i štetno u vojničkom pogledu po Austriju, iako bismo im bez ustručavanja ustupili komade zemlje na koje polažu pravo, a svojim podanicima zemljištem ili novcem nadoknadili pretrpenu štetu, ne bi se nikad došlo do željenoga mira, i prema tome bi prosto propala podnesena bolna žrtva, jer ono što bi dala plemenita velikodušnost za sreću naroda, to bi bilo sasvim pogrešno shvaćeno; šta više, oni bi to protumačili kao popustljivost koju su prkosom zadobili, kao strah od njihove uobražene moći i kao slabost naše presvijetle vlade i ubuduće bi udvojenom bezočnošću polagali pravo na naše zemljište i činili dalje upade u našu oblast i tek bi postigli svoj cilj kad bi izišli na morsku obalu....

Orešković, Fridrih: Memoari o ispravljanju granice između Dalmacije i Crne Gore / predgovor napisao, preveo i saopštio Jevto M. Milović. Cetinje : Istorijski institut NR Crne Gore, 1949, str. 9 26.

NJEGOŠ U BEČU 1847

... Tako isto Vam pošilja vladika crnogorski, koji Vas srdačno pozdravlja, jedan eksamplar svoje drame, zatim osam for. da mu novine u Cetinje za ovu godinu šalžete, dakle od 1og siječnja počevši, kano i pjesmu njegovu za *Danicu* pošiljamo vam evo u prilogu. Ja sam bio kod njega više puta, i mogu vam kazati da mi se je neizmjereno dopao. On o Vami s ushićenjem govori, više putah bilo je čuti gdje ovaj soko našeg naroda govori da Vam vječna pohvala, da je sveta stvar Hrvatah, da su Horvati njem prvi itd. Je li je ovaj muž naše novine dosad drž'o, ne znam, to ćete vi znati. Ja sam mu predložio da ću ga predbrojiti, ako želi, na što on se veoma srdačno zahvali i popita koliko se na godinu plaća. Ja mu kazah osam for. sr. Ne znam jesam li malo rekao, i ako bi ovo bilo, tak oprostite mi. – Ja sam mu sastavak onaj iz *Danice*, gdje Kukuljević o njemu govori, čitao, i možete si misliti kako ga je razveselilo. Pavlovićeve novine i *Zoru* kuduo je, a naprotiv naše beogradske veoma hvalio. Njegovu sliku litografiranu veoma dobro pogodenu, s kalpakom na glavi, na prsih s desna red sv. Ane, a s leva kolajna crnogorska srebrena, na jednoj strani dvoglavi oro sa lavom u sredini, a s druge strane za dom, veru i hrabrost krasi toga muža. Njegova slika prodava se ovdje javno kod Milera na Grabenu. Ja sam mu poklonio Gundulića, *Teutu*, *Iskru*, kalendar zagrebački, knjigah od Hrvatah odavde u Crnu Goru za knjižnicu; k čemu će se i onaj člančić u naših novinah, gdje Miloš Popović pošiljanje knjigah prikazanih u Crnu Goru, a Vi naše spisatelje pozivajte da i oni svojih delah prikažu istoj biblioteci, zato prosim da se knjige u Zagrebu sabiraju, pa onda otprave u milu Crnu Goru. Vi se možete misliti, kako je taj muž za napredak i prosvjećenje zauzet, on kaže da su pozivi Hrvatah našli odziv kod srodnje braće. I kad bih ga bio upitao je li mu je poznato ono: „U Ilirsko kolo mili...“ izgovori mi odmah cijelu strofu, veleći da ima original te pjesme s mjesecom i zvijezdom, da su se Crnogorci radovali na ovaj poziv, i nisu se mogli prečuditi da je cenzura propustila...

... Naš Bedeković potkancelar otkako je bio sa ženom na balu slavjanskom (koji 1600 for. stoji) i s vladikom također se je razgovarao, vatren je domorodac postao, tako je Jakčinu onomad kazao da je natus agens itd. i skoro da se je samo hrvatski razgovarao. Ovako vidite nastojmo ono što je naše ovim načinom k sebi pridružiti, a i ovdje u licu vlade i

državnikah Slavjanstvo uveličiti i rasprostrti. Ovaj bal je od neiskazane važnosti za sve Slavjane. Novce osam for. za novine vladicine i uspomenicu za suprugu Vašu, jedan eksamplar drame od vladike predat će Vam g. Frigan, a ovaj list, kako napomenuh sažete, i oprostite da Vam tako drljam, jerbo imadem toliko posla; i ufam se da ćete mi dati list pisati, da znadem jeste li vladiki list poslali i drugo koješta.

... Ja sam vladiki rekao da bi više putah dao pisati u naše Novine iz Crne Gore, što je i obećao, a i njegov tajnik Medaković obrekao mi je da će to učiniti ...

Iz pisma Ljudevitu Gaju, Beč, 16. februar 1847. godine

SAVREMENICI o Njegošu / [izabrali i redigovali Vido Latković i Nikola Banašević]. Beograd : Novo pokolenje, 1951, str. 128129.

SLOŽILA SE TROJKA: NJEGOŠ, HERKALOVIĆ I GAJ

...

U Beču je (Gaj, primj. urednika) sklopio dva nova poznanstva. Kad upoznamo nekog čovjeka, nikad ne možemo znati da li se radi o prolaznom susretu ili o preokretu u vlastitom životu koji će to poznanstvo izazvati. Gaj je u Beču upoznao poručnika Stefana Herkalovića i crnogorskog vladiku Petra II Petrovića Njegoša. Započeo je nov odsjek u Gajevoj aktivnosti i novo poglavlje u životu balkanskih Slovena.

Herkalović, Gajev vršnjak, sin krajiškoga potporučnika, nekoć i oficira u francuskoj vojsci, rodom iz Doljana kod Otočca, već je trinaestu godinu služio daleko od domovine kod linijske pješadijske regimente u Đuru. Bio je načitan, intelektualno budan, nacionalno svijestan oficir. Gajev je rad pratio otpočetak, pa je htio Gaja upoznati i lično, upravo zbog toga je doputovao u Beč. Bit će da je i Gaj čuo za Herkalovića od pobratima Vakanovića, koji je u Karlovcu mnogo općio s krajiškim familijama. Herkalović je odlučio da napusti austrijsku službu i da prijeđe u Srbiju. Gaj sa svojom brzom kombinatorikom bit će da je odmah smislio da bi Herkalović mogao postati njegov pouzdanik u Srbiji, gdje dotad nije imao nikoga svoga. Od prvog časa su se zbližili, nešto ih je uzajamno privlačilo, Gaj je otpočetak povjerljiv prema Herkaloviću kao da ga zna od davnina. Bio je Herkalović čovjek jake volje, pronicav posmatrač ljudi i stvari, smion i konzekventan u odlukama, sistematičan u svakom poslu. Taj crnomanjasti oficir prćasta nosa, koji je govorio i pisao u kratkim rečenicama, odsječnim kao da komandira, bio je jedini čovjek koji je stekao neku psihičku prevlast nad Gajem.

Vladika Njegoš bio je već od februara u Beču. Bit će da je Gaja k njemu doveo Vuk Karadžić. Čini se da je Gaj odmah predstavio i Herkalovića Njegošu. Vladika se bavio u Beču po političkodiplomatskom poslu, koji je, dakako, krio pred austrijskim policijskim njuškalima. Započeo je već „mali rat“ između Crne Gore i Alipaše Hercegovačkoga. Doduše, u Crnoj Gori su kreševa s turskim vlastima bila dnevna pojava, no ovog puta je taj lokalni rat imao dalekosežno značenje. Grčka je narodnooslobodilačka borba potresla temelje Turskog carstva i dovela u prvi red zbivanja egipatskog potkralja Mehmed Alipašu. On je još 1831 poveo

otvoren rat protiv sultana, ugroživši sam Istanbul. Mogućnost da se tursko carstvo raspane pokrenula je interese i zapadnih vlasti i Rusije. Rusija je 1833 svojom intervencijom spasila sultana, za naplatu stekla i slobodan prolaz za svoje ratne brodove kroz moreuze i kontrolu nad njima. Zapadne su vlasti u tome vidjele izazov. Sve više su se gomilali oblaci evropske krize, crnogorskoturski rat postao joj je vidljiv znak. Balkan je zbog toga područje manevriranja zapadnih vlasti i Rusije. U Beču je Njegoš u kontaktu s ruskim poslanstvom. Pregovara o materijalnoj, političkoj i vojnoj pomoći, planira koordiniranu akciju za eventualnu budućnost. Mnogo opći s novinarima, želi povesti i propagandističku akciju u publicistici. I u Zagrebu su pratili te događaje. Crna Gora je naročito prirasla srcu zagrebačkim „Ilirima“. Crnogorci, ratnici, bili su bliži romantičnom mentalitetu zagrebačkih „Ilira“ nego Srbijanci, za njih govedari, svinjari. Srbijance su sudili po Milošu Obrenoviću, nekoć svinjarskom trgovcu, srbijanski ustanci, upravljani u prvom redu protiv dahija, bez velike političke ideje, nisu toliko fascinirali koliko borba crnogorskih brđana s parolom „za krst časni i slobodu zlatnu“. Iz zagrebačke perspektive Crna Gora bila je predvodnik velikog obračuna, koji će donijeti opće oslobođenje balkanskim Slavenima. Vidi se to i po Gajevoj „Danici“, koja puni stupce slavom crnogorskih junaka, dok o Srbiji takoreći ni slova. Njegošu je poznanstvo s Gajem i Herkalovićem došlo u pravi čas. Gaj je, tad već moćni kolovođa u Hrvatskoj, a pogotovu u Vojnoj krajini, Herkalovića, profesionalnog oficira, možda je Njegoš pokušao pridobiti za svoju službu. Ta trojka, sve ljudi ispod trideset godina, istih osjećaja, zbog toga i istih misli, mora da su snivali na javi mnoge snove o budućnosti. U jednom pismu „braći“ u Zagrebu piše Gaj kako će im moći štošta usmeno pripovijedati kad se vrati. Pismu se nije htio povjeriti, austrijska je cenzura nadzirala svačiju korespondenciju.

Saznavši da mu je molba povoljno riješena, Gaj je produžio u Češku. Neko je vrijeme boravio u društvu sa Šafarikom u Karlovim Varima, gdje se i liječio, u septembru se vratio u Prag. Trebalo je stvoriti tiskaru. Sklopio je ugovor s firmom „Bohumil Hase i sinovi“ da mu dobavi slova i strojeve. Vjerojatno ga je preporučio Šafarik. Posao je sklopio na kredit. Tek u oktobru je u Zagrebu, gdje je trebalo urediti da tiskara proradi početkom 1838. Unajmio je novi stan na Kapucinskom trgu, u kući Stjepana Josipovića. Najamni je ugovor sklopio s njegovim tutorom Antunom Danijelom Josipovićem. U stanu je imala biti redakcija, administracija i tiskara. Morao je ispuniti i davnu želju materinu da je uzme k sebi, zajedno sa sestrom Fani, koja će mu voditi kućanstvo. Sve do polovice decembra nije mogao znati kad će nova tiskara započeti rad, jer su strojevi i materijali

putovali iz Praga u Zagreb većim dijelom na kolima. Tek u posljednje dane 1837 mogao je početi da instalira novu tiskaru. Kod pristalica je ponovo došao na glas kao čovjek kojemu sve polazi za rukom. Za zagrebački je pak svijet Gaj tek sad, kao vlasnik tiskare, postao netko, jer gdje je tiskara, tu mora biti i para.

Mogao je vedrije gledati u svoju materijalnu budućnost, no tek sad je počeo pravo osjećati da je ilirski pokret u krizi. Nije ga mnogo iznenadio, a, čini se, niti zabrinuo otpor protiv ilirskog imena i štokavštine u kajkavskom području. Čudo bi bilo da se nitko nije odupro. No potkraj 1837 vidljivi su znaci da se ilirizam nasukao i drugdje. Otklonili su ga Slovenci, prihvativši jedino Gajev pravopis. Za ilirizam su se zagrijali pojedinci u Štajerskoj i u Koruškoj, gdje je pritisak germanizacije bio najjači, pa je mlada slovenačka inteligencija tražila oslonac na ilirstvo Hrvatske, koja je usto od svih južnoslovenskih zemalja u austrijskoj carevini, zbog vjekovnih državnopravnih «starih pravica», i neki zaseban politički faktor. U Kranjskoj, mada tamo nije bilo strano: zasadio ga je francuski režim, ilirsko ime otklonjeno je poglavito zbog plana o jedinstvenom književnom jeziku. Slovenci u Kranjskoj našli su već u Prešernovom pjesničkom djelu svoj književni jezički izražaj. Usto je u Kranjskoj Kopitar, protivnik ilirizma, bio u javnom životu veliki autoritet. Kompaktno pak slovenačko pučanstvo u Kranjskoj otpornije je protiv germanizacije, ne osjeća potrebe oslonca na Hrvatsku.

Gaja, njegove pristalice, pogotovu Janka Draškovića, bolno je dirnulo kad su Srbi u Ugarskoj odlučno otklonili ilirizam. Prvi srpski publicist u Ugarskoj, Teodor Pavlović, napisao je u četrdeset prvoj knjizi „Letopisa“ članak kojim je osudio ilirsko ime. Pozdravio je, doduše, „bratsku slogu“, ali je izjavio da Srbi nikako ne mogu prihvatiti ilirsko ime, jer su narodi u Ugarskoj, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Dalmaciji, Slavoniji i Hrvatskoj po podrijetlu, po imenu i jeziku svi Srbi, čudeći se što Srbi rimske vjeroispovijedi neće da se zovu Srbima, a govore srpskim jezikom – „ime Ilir nigda u srce Hrvata ni Srbalja ukoreniti se ne može“. Taj je otklon bio po „Ilire“ koban u času kad se pojavio: argumentacijom svojom i konačnim zaključcima posve se poklapao s argumentacijom i zaključcima konzervativnih kajkavaca i s mađarskom agitacijom. To je slabljenje ilirizma u Ugarskoj moglo koristiti jedino mađarizmu. Pogotovu su se zabrinuli u Zagrebu da se to shvaćanje ne proširi po Vojnoj krajini. Zaludu je bilo dokazivati da ilirizam neće da briše ni ukida tradicionalna imena, dapače hoće da ih poštuje i njeguje, a ilirsko ime nosi isključivo kao višu sintezu, taktičku vezu između pojedinih ogranaka.

Naoko je ilirizam uspio u Dalmaciji. Prvi put se nakon stoljeća pojavilo nešto nalik književnokulturnoj saradnji s ovu i s onu stranu Velebita. Probudene su zadrijemale tradicije iz Marulićevih vremena. U Bosni je ilirizam postao ferment novih mogućnosti, o kojima se povjerljivo govori, ali ne piše. Tamo dobiva izrazito političkosocijalni karakter, cilj mu je političko i socijalno oslobođenje. Za Srbiju, zaokupljenu novom slobodom i svakodnevnim sitnim hrvanjem s turskim vlastima, ilirizam je nešto daleko, što sa stvarnošću nema mnogo veze.

Drašković i Gaj s najužim krugom vodstva ilirizma gledali su glavnog protivnika ilirske ideje u visokom kleru obje vjeroispovjedi. Narodne mase još uopće nisu bile pravo svijesne svoje nacionalne pripadnosti, dijelile su se po vjeroispovjedi. Tu je bilo najteže krčiti vjekovne predrasude, jer ih je kler sistematski nijetio, već zbog svojih materijalnih interesa i političke uloge. Pravoslavni se visoki kler okomio i na Vuka zbog njegove jezičke reforme, jer je u crkvenoj staroslovenštini vidio bedem svoga utjecaja na mase. Vodstvo je ilirizma bilo u još težem položaju, jer je moralo računati s otporom i katoličkog i pravoslavnog klera. Visoki pak kler bio je velika moć u feudalnom sistemu Hrvatske. Protiv njega se nije smjelo istupati, – bez obzira na mogućnosti takvog istupanja, – jer je bio saveznik protiv mađžarizma. Drašković i Gaj bili su, kako bi se danas reklo, izraziti antiklerikalci. Bio je to duh vremena, oblikovan prosvjetiteljstvom i Francuskom revolucijom, odraz liberalnoga pokreta u Zapadnoj Evropi. Na mlade ljude oko Gaja pogotovu je bio odlučan utjecaj Draškovićev. Drašković je pokušao dati vodstvu ilirizma čak i neke biljege slobodnozidarske simbolike, podjeljivao je „upućenima“ kao znak raspoznavanja „ilirsko prstenje“. Važnije su bile ideje koje je kalamio: borba protiv socijalnih i vjeroispovjednih predrasuda, parole, pogotovu aktuelne u stvarnosti južnoslavenskih naroda. Draškovićev je utjecaj izgradio temeljnu misao ilirizma: slogu i ljubav prema cijelom narodu, bez obzira na to kako se tko krsti. Ilirizam prvi u historiji Južnih Slavena propagira vjeroispovjednu snošljivost. To mu daje crte revolucionarne pojave. Mladi su, kako bilježi Ivan Mažuranić, gledali u Janku Draškoviću utjelovljenje drevnih heroja, pili svaku njegovu riječ. O svemu se tome, dakako, nije smjelo javno govoriti. Gaj je tek u svojim bilješkama i dnevnicima smio otkriti antiklerikalizam, jedini je Ivan Mažuranić uspio, popunjujući Gundulićeva „Osmana“, prokrijumčariti posve antiklerikalne stihove: „Ah, proklet da je tko cijec vjere na svojega reži brata ...“

...

Ljudevit Gaj. Beograd: Nolit, 1959, str. 118133.

DALMATINSKA ŠTAMPA O ZADNjim GODINAMA I SMRTI NjEGOŠA

Za Njegoševa života izlazila su u Dalmaciji, pored ostalih, dva značajnija lista u kojima susrećemo, obzirom na ondašnja vremena pred sto i više godina, prilično veliki broj vijesti o Njegošu i Crnoj Gori. Ta dva lista bijahu „Gazzetta di Zara“, koji počinje izlaziti u Zadru već 1832 godine, a prestaje godinu dana pred Njegoševu smrt, dok je drugi list bio „Osservatore dalmato“. Ovaj zadnji list počeo je izlaziti 1 marta 1849 godine dvojezično sa naslovom „Osservatore dalmato – Smotritelj dalmatinski“, i to do konca maja iste godine. Sa brojem 52 od 2 juna pa dalje izlazi samo „Osservatore dalmato“ pod uredništvom Jakova Ćudine¹, dok 4 juna izlazi prvi broj „Glasnika dalmatinskog“ pod uredništvom Ante Kuzmanića² kao nastavak „Smotritelja dalmatinskog“. Oba lista izlazila su u Zadru, glavnom gradu tadašnje austrijske pokrajine Dalmacije.

Zadnje dvije godine svoga izlaženja „Gazzetta di Zara“ prenosila je uglavnom vijesti iz lista „Osservatore dalmato“ koji je o političkim, kulturnim i drugim dnevnim događajima bio bolje informisan nego ova prva. Upravo i radi toga, pošto je riječ o zadnjim godinama života i smrti Njegoša, vijesti su u ovom članku crpljene samo iz lista „Osservatore dalmato“, upravo iz „Glasnika dalmatinskog“, koji nije bio ništa drugo nego doslovni prevod ovog prvog. Sasvim je razumljivo, da je „Osservatore dalmato“, odnosno „Glasnik dalmatinski“, kao zvanično glasilo dalmatinskog Namjesništva, bio dobro informisan o Njegošu i prilikama u Crnoj Gori, a to nije ni čudo kad znamo da su austrijske vlasti budno pratile svaki korak Njegošev, pa i svaki i najbeznačajniji događaj u Crnoj Gori, kao što bjelodano dokazuju ispisi iz bivšeg arhiva Namjesništva u Državnom arhivu u Zadru³.

Još dok je „Osservatore dalmato“ izlazio kao dvojezični list, štampano je nekoliko vijesti, koje se odnose na Njegoša i njegovu bližu okolinu. Tako je preštampano u cjelosti pismo bana Jelačića datirano u Pešti

¹ O Ćudini vidi: D. Berić, Nekoliko podataka o prvom prevodu „Gorskog vijenca“ na italijanski jezik. Istoriski zapisi IV/1951, knj. VII, sv. 1-3, str. 109.

² O Kuzmaniću vidi: I. Bulić, Splićanin Ante Kuzmanić (1803-1888). Novo Doba, Split 14. IV. 1938, br. 90.

³ Istoriski zapisi VII, str. 125.

1 aprila 1849 godine, kojim moli Njegoša da nastoji utjecati na Bokelje, da je „potrebno u Boki Kotorskoj mir držati“⁴. Odmah ispod pisma štampan je i „proglas za Kotorane“. U vezi sa značajnijim političkim zbivanjima četrdeset devete, novine donose dvije vijesti o namjeravanom učešću Crnogoraca u borbama izvan Crne Gore. Tako se po jednoj neprovjerenoj vijesti početkom maja javlja „da je u Cetinju sabrana jedna četa od 1000 dobrovoljacah, određenih u pomoć Srbima, i to na poziv učinjeni u tu svrhu od Rusie Preosvetjenom Cernogorskom Vladiki“⁵. Ali već u vijesti od 11 maja iz Kotora doznajemo, da se tih hiljadu „dobrovoljaca“ sprema „u Banat priko planine Vujoševića, za vojevati protivu Mađarskih buntovnikah koji onu zemlju opustoše“ te zbog toga namjeravanog pohoda „Cernogorci ugovorili su s Arnautima primirje za jednu godinu“⁶.

U zadnjim brojevima dvojezičnog lista „Osservatore dalmato“ ima detaljnijih informacija o Đorđu Petroviću, prvobratučedu Njegoševom⁷. Tako doznajemo da je Đorđe stigao u Kotor 12 maja „radi nekih osobenih svojih posalah“, a da mu je također bila namjera „okružnog kapitana kavaliera od Ivačića podvoriti, i njemu nove pozdrave od strane vladičine doniti, i uvirenje tvrdog njegovog hotjenja zadržati prijateljska i dobrog susidstva otkošenja sa ovim okruženjem“. U nastavku ove vijesti iznešena je kratka biografija Đorđeva⁸. U Kotoru se Đorđe zadržao do 21 maja, kada se povratio na Cetinje. Nepotpisani izvjestitelj iz Kotora, a to nije niko drugi do okružni kapetan Ivačić, javlja: „Pozdravljajući se pri odlasku opetovao mi je (t. j. Đorđe) izražnja uviritelna od vladičine i njegove strane, da će se postarati na najbolji način za uzdržanje mira i reda na granici“⁹.

Pošto se razdvojio dvojezični list, „Glasnik dalmatinski“ je izlazio sa malim zakašnjenjem u vijestima, koje su bile, kao što sam napomenuo, prevod iz „Osservatore dalmato“. Vijesti o Njegošu u prvom godištu „Glasnika dalmatinskog“, to jest 1849 godine, ponajviše su povezane za različite događaje ne samo privatne, nego i javnopolitičke naravi. Više vijesti i događaja povezano je za lica iz najbliže rodbine Njegoševe. Tako se Andrija Perović, zet Njegošev spominje povodom ubistva popa Marka

⁴ Osservatore dalmato – Smotritelj dalmatinski 14 travnja 1849, br. 25. – Radi lakšeg navodjenja skraćeno: ODSD

⁵ ODSD 10 svibnja 1849, br. 40.

⁶ ODSD 17 svibnja 1849, br. 44.

⁷ O Đorđu Petroviću vidi: D. B(erić), Jedan nesuđeni crnogorski knjaz, Republika, Beograd 19 avgust 1947, br. 97.

⁸ ODSD 21 svibnja 1849, br. 46.

⁹ ODSD 31 svibnja 1849, br. 51.

Komnenovića iz Krivošija. Već u jednom od prvih brojeva „Glasnika dalmatinskog“ opisano je kako je pop Marko Komnenović ubijen iz „nevire“ kod utvrde u Omutiću zvane Palanka nedaleko Nikšića u Hercegovini¹⁰. Da bi osvetili smrt popa Komnenovića, dogovore se 8 do 10 Crnogoraca da zapale spomenutu utvrdu, te 18 juna lukavstvom zavladaju istom. Nakon što su utvrdu spalili, svezane stražare odvedu u Trešnjevo serdaru Andriji Peroviću, zetu Njegoševu, koji stražare „zaderža kod sebe dva dana, pak jih onda zdrave čitave pusti doma“. Tako je Palanka, koja „branila je da ne bi Cernogorci prodirali priko međe, te robili“ bila na taj način „sva u pepeo obraćena“¹¹.

Osim o Đorđu Petroviću i Andriji Peroviću imamo nekoliko vijesti o Njegoševim sinovcima. U dopisu iz Kotora od 6 juna javlja se o „dvi nesriće“, koje su nekoliko dana prije toga zadesile Njegoša. Govor je naime o smrti njegova petogodišnjeg sinovca, jedinca njegova brata Pere, koji je umro na Cetinju, te o smrti šesnaestogodišnjeg sina Njegoševa zeta Perovića, koji je umro u Srbiji, a gdje je „na odhranjenje poslat bio“. Osobito je „jako ožalostila“ Njegoša sinovčeva smrt, jer je ovaj „po običaju njihove zemlje određen bio da mu naslidnik bude“¹².

U jednom pak drugom dopisu iz Kotora novine javljaju, da su 13 jula stigli tamo iz Srbije Stevan i Petar Petrovići, Njegoševi sinovci, koji su bili u Srbiju „otišli na nauk“. Taj su nauk prekinuli „zbog kolere koja se tamo pojavila“. Njih je dopratio, kako javljaju novine, Matija Ban, koji se „izdaje za opravnika principa Srbije“ (sedicente agente del principe di Serbia)¹³. U vijesti iz Dubrovnika od 6 avgusta „Osservatore dalmato“ donio je ispravak što je Ban nazvan „Sedicente agente del principe di Serbia“, već da je on pred više godina prije toga bio pozvan kao odgajatelj djece srpskog kneza, te pošto je završio sa svojim radom, vratio se poslije dugog odsustvovanja natrag u domovinu¹⁴.

Značajne su vijesti o podlaganju Kuća i Vasojevića Njegošu. Poslije pogibije Đorđa Rafajlova Drakulića „glavara Nahie (krajine) Kućske“ 29 maja, a koji je držao tursku stranu, ustaše Kući na oružje, pobiju se sa Turcima i njihovim simpatizerima, te ih nadvladaju. Nakon toga 4 juna „više od stotine što glavarah što staracah“ odoše na Cetinje i poniješe „pet

¹⁰ Glasnik dalmatinski 18 lipnja 1849, br. 5. - Osservatore dalmato 14 giugno 1849, No. 59.
– Radi lakšeg navođenja skraćeno GD i OD.

¹¹ GD 2 srpnja 1849, br. 9. – OD 28 giugno 1849, No. 67.

¹² GD 16 srpnja 1849, br. 13. – OD 12 luglio 1849, No. 75.

¹³ GD 2 kolovoza 1849, br. 18. – OD luglio 1849, No. 88.

¹⁴ OD 14 agosto 1849, No. 94.

glavah turskih poglavica da jih bace prid noge Vladičine“ u znak podložnosti. Njegoš ih „rado pod svoju vlast primi“, a uz to ih je darivao „s dosta praha i olova“. Na kraju dodaje se „da Kuči krivim okom gledaju Podgoričane, te da „omiraju i ovu zemlju od Turakah osvojiti i Cernoj je gori podložiti“¹⁵.

U izvještaju od 10 avgusta, novine se ponovo vraćaju na pitanje Kuča pišući, da „nije Cernogorcima pošlo za rukom primamiti na svoju stranu do jedan samo dio stanovništva one pokrajine“. Radi toga, da bi onemogućio povratak Kuča pod Turke, Njegoš „smišljenom hitrinom znao jih je zavaditi sa stanovnicima Podgorice“. U borbi između Kuča i podgoričana palo je oko dvadeset ovih zadnjih, pa su glave nekolicine ovih poslužile „za divlji ures Cetinjskih kula“. Ovo novo neprijateljstvo uvjetovalo je, da su Kuči „podčinili se Vladići za imati u njemu branitelja protiv turskom napadanju“¹⁶.

Osim Kuča otpali su od skadarskog vezira i potčinili se Njegošu i Vasojevići. Oni su 2 jula donijeli na Cetinje četiri turske glave „za znak njihove ljubavi prema Cernogorcima“. Pri tome je Njegoš „lipo dočekao i obdario poglavice ratobornog ovog naroda oružjem i jasprom“¹⁷.

U vezi sa ubistvom Đorđa Drakulića stoji i ubistvo Periša Markešina Đuraškovića „starešine nahie Riečke u njegovoj kući u Zeklinu“. Ubistvo je izvršio 21 juna „jedan od kuće Stragara iz osвете sikirom“. Rođaci poginulog Periša 23 juna ubiju „dvojicu iz kuće Stragara“, te se zbog toga, kao što javljaju novine, izrodila „velika smutnja u ovoj krajini“¹⁸. Četvorica sukrivaca u ubistvu Periša Đuraškovića bila su dopremljena na Cetinje, od kojih dvojica „priznavši učinjenu krivicu“, bili su 30 juna „mušketani na Cetinje, a druga dvojica nalazila su se u tamnici ne bi li se bolje dokazalo njihovo zločinstvo“. Po naredbi Njegoševoj kuće ubojica i njihovih pomagača „razorene su do temelja; zemlje njihove podijeljene siromasim ovog sela, a kućna čeljad, ne štedeći ni staracah ni same dice, do 40 protirana su iz Cernegore i opravljena u Tursku“¹⁹. Međutim, u vijesti od 27 jula iz Kotora doznajemo, da je Periša Đurašković bio ubijen po nagovoru skadarskog vezira zbog pogibije Đorđa Drakulića „bivšeg poglavice od sela Kuči“. Kao što je, javljaju novine, ubica Đorđa Drakulića bio „dobro primljen“ od Njegoša, tako je i ubicu Periša Đuraškovića prihvatio skadarski

¹⁵ GD 7 lipnja 1849, br. 7. – OD 21 giugno 1849, No. 63.

¹⁶ GD 20 kolovoza 1849, br. 23. – OD 9 agosto 1849, No. 95.

¹⁷ GD 16 srpnja 1849, br. 13. – OD 12 luglio 1849, No. 75.

¹⁸ GD 5 srpnja 1849, br. 10. – OD 5 luglio 1849, No. 71.

¹⁹ GD 16 srpnja 1849, br. 13. – OD 12 luglio 1849, No. 75.

vezir, te „da bi u sigurnosti bio, odredio mu je za stanovanje tvrđavu Žabljaka“²⁰.

Neprestani okršaji sa Turcima, pa čak i najmanji napadaji, pružaju obilje materijala za novine. Tako je zabilježen napadaj 18 juna na međašnom mjestu Đukanova Dolina na „Sterkanici od Krivošijah u okrugu Austrianskom“. Tada je jedna četa od 43 Crnogorca napala „turmu“ Turaka iz Banjana, koji se vraćahu sa pazara u Risnu. Crnogorci su oteli od Turaka „devetnaestero konjah, nikoliko vrićah soli i kukuruza, jasprih, oružja i drugih stvari“. Pošto se ovaj incident odigrao na austrijskom teritoriju, austrijske su vlasti obavijestile o tome Njegoša tražeći „da što beržje krivce pedipsa, i da se povrati sve što je ukradeno“²¹.

U novinama zabilježeni su također i napadaji Turaka na Crnogorce. Tako je zabilježen napadaj 28 septembra izvršen od Turaka iz Podgorice, koji su na konjima napali na 22 Crnogorca iz Lješanske Nahije „koji su kukuruz brali u polju Zente, te svekolike ajdučki poubijali“. Ovaj je pokolj jako dirnuo Njegoša, te „svaki čas očekuju se posljedice ovog kervavog dila, jer Cernogorci znaju se osvetiti“²². Kada su pak neki Crnogorci 18 novembra ubili jednog turskog podanika na putu kroz Paštroviće na austrijanskom teritoriju, a koji se sa jednim svojim drugom vraćao iz Albanije, Njegoš se na ovo „izdajno ubojstvo“ izvinio austrijskim vlastima, koje su mu se radi toga potužile. Istodobno je Njegoš, kao što pišu novine, obećao „da Cernogorci priličnih zločinstvah na našem (t. j. austrijskom) okrugu više učiniti neće, i da će poslati c. k. preturi od Budve tri konja, jednu pušku veliku i jednu kuburu (malu pušku) i ništo jaspurah, što su ubojice odnili“, a zlikovci su, kako se govori, bili „osuđeni u Cernojgori na globu“²³.

Revnosni dopisnik iz Kotora izvješćuje novine, da je 29 juna stigla tamo pošiljka od 16.000 fiorina za Njegoša „sve u cesarskim cekonima, što mu je poslao konzuo ruski (Jeremija Gagić – D. B.) koi se u Dubrovniku nalazi“. Po ovaj novac došla su u Kotor dvojica perjanika²⁴.

U jednom od zadnjih brojeva 1849 godine novine se po prvi put osvrću na bolest Njegoševu. U tom kratkom dopisu iz Kotora od 15 decembra govori se da Njegoš „jaku persobolju ima“, te da mu je 10 decembra na njegovu molbu bio poslan na Cetinje „okružni rukolihar

²⁰ GD 6 kolovoza 1849, br. 19. – OD 31 luglio 1849, No. 86.

²¹ GD 5 srpnja 1849, br. 10. – OD 5 luglio 1849, No. 71.

²² GD 25 listopada 1849, br. 42. – OD 20 ottobre 1849, No. 131.

²³ GD 18 prosinca 1849, br. 57. – OD 15 decembre 1849, No. 163.

²⁴ GD 16 srpnja 1849, br. 13. – OD 12 luglio 1849, No. 75.

Naučitelj Goldi“. Prema izvještaju Goldija Njegošu je „ništo lakše, ali još nije sasvim van pogibelji“²⁵. U dopisu od 22 decembra javlja se, da je Njegoš sretno „pribolio nemoć, koja pogibelju pritijaše njegovu životu“, te da se ljevak Goldi povratio u Kotor „prije tri dana“ t. j. 20 decembra²⁶.

„Gazzetta di Zara“ javila je bila u drugoj polovini januara 1850 godine kako se, tobože, u Crnoj Gori „pobuna izrodila“, i da se Njegoš „ostavio vlade i pobigao“, a sve radi toga što nije htjeo dozvoliti Crnogorcima da priskoče u pomoć Grbljanima, ako bi se ovi sukobili sa austrijskom vojskom²⁷. „Osservatore dalmato“ i „Glasnik dalmatinski“ odmah su reagirali protiv takvog neodgovornog pisanja slijedećim riječima: „Mi nahodimo za dužnost proglasiti ove glase za neistinite, i svitujemo N o v i n u Z a d a r s k u da bude pametnija, pa da ne razglasuje onako slobodno prilične laži, jere bi inostrani uzeti mogli za istinite, i opet kao takove i drugi listovi svitu objavili“²⁸. U drugoj vijesti iz Kotora od 8 februara 1850 ponovo je demantovano pisanje lista „Gazzetta di Zara“, a prema informacijama „iz pouzdanog izvora kom se doista virovati može“, jer da u Boki Kotorskoj o tobožnjoj pobuni protiv Njegoša „nitko nije ni u snu snio o toj stvari, a kamo li da je za istinitu deržao“²⁹.

O stvarnoj pobuni protiv Njegoša javlja „Osservatore dalmato“, odnosno „Glasnik dalmatinski“ u vijesti iz Kotora od 10 februara iste godine, kada su se pobunili Moračani. Novine donose, da su iz „pouzdanog baš izvora“ doznale da su se „stanovnici Morače u Cernojgori odmetnuli od Vladike i da su izabrali sebi za starešinu Arhimandrita onog manastira“, ali da to stanje nimalo ne zabrinjuje, jer Njegoš u Crnoj Gori „ima i sada istu onu moć, koja ga stalnim čini u svojoj vladi divljeg onog' naroda“³⁰. Ova je pobuna kako stoji u jednoj vijesti iz Zadra od 6 marta „legla“³¹, dok o samoj pobuni novine ne govore ništa detaljnije.

Austrijske vlasti su, osim Njegoša, kao što se može vidjeti i iz samih novina, budno pratile i sva ona lica, koja su dolazila u dodir s Njegošem. Tako je zabilježen bio sastanak Njegošev sa kapetanom Ristićem. Javlajući da je 10 marta kapetan Ristić krenuo iz Kotora za Dalmaciju, novine bilježe, da se ovaj kapetan, koji se „s' hrabrim vojnicima generala Knićanina junački

²⁵ GD 25 prosinca 1849, br. 59. – OD 21 decembre 1849, No. 167.

²⁶ GD 1. sičnja 1850, br. 1. – OD 28 decembre 1849, No. 170.

²⁷ Gazzetta di Zara, 26 gennaio 1850. No. 12.

²⁸ GD 1 veljače 1850, br. 10. – OD 27 gennaio 1850, No. 16.

²⁹ GD 10 veljače 1850, br. 15. – OD 14 febbraio 1850, No. 26.

³⁰ GD 10 ožujka 1850, br. 18. – OD 26 febbraio 1850, No. 33.

³¹ GD 12 ožujka 1850, br. 21. – OD 7 marzo 1850, No. 38.

borio protivu odmetnicim u Ugarskoj“, prije toga „nikoliko danah zaderžao kod Vladike“. Njegoš je kapetana Ristića, za iskazati mu svoje povjerenje, obdario „srebernom medaljom hrabrosti“ i istodobno mu dao i „pismo udiljene izverštine“. Na kraju vijesti dodaje se, da se „pogovara“ da budući se Njegoš „dopisuje sa Serbiom, priprave čini za boj“³².

U zadarskim novinama zabilježen je Njegošev put u Italiju i natrag polovinom 1850 godine u svrhu liječenja. U dopisu iz Kotora od 25 aprila javljeno je o boravku Njegoševom u Prčanju, te da je „zadovoljan s' načinom ličenja naših likarah, i on se podobro oporavio od svoje nemoći“³³. Iz Boke Njegoš je 10 juna jednim od parobroda austrijskog Lojda stigao u Zadar, jer „zbog' zdravlja odlazi u Taliansku“. Kako je parobrod kasno stigao u Zadar, Njegoš je odlučio da će „zbog erdjavog' i slabog' zdravlja ostati na parobrodu“. Radi toga „politički i vojeni starešine“ poklonili su mu se na brodu, dok naveče vojna muzika „na poštenje njegovo svirala je na obali“. Njegoš sutradan 11 juna u 8 sati „uz sviranje iste svirke (glazbe) odputovao je za Terst“³⁴.

U međuvremenu dok je Njegoš izbivao iz Crne Gore, odigrale su se tamo nekolike krvave osvete, a od kojih novine bilježe ubistvo popa iz sela Sotonića iz Crmnice. Ubica sa pet ljudi bio se zatvorio i jednu kuću i počeo braniti od Crmničana, pristajući da se preda samo dvojici braće Plamenaca, a od kojih je jedan bio zet Njegošev. Kada Plamenci dođuše „oni šest opale na njih puške i obojicu sa zemljom sastave“. Nakon toga Crmničani „navale na kuću, i kao što niki pripovijaju – bilježe novine – govori se da su jih poubiali, a drugi opet kazuju da su kuću zapalili i četiri krivca živa izgorila, a dvojici pođe za rukom te su pobigli“. Dalje doznajemo, da se „pogovara“ da su Crmničani protjerali jedanajest porodica, koje su bile u rodu ili prijateljstvu sa krivcima, a „kuće zapalili i sva dobra razgrabili“. Saznavši za ove događaje Đorđe Petrović „podpridsidnik starovića“, otišao je odmah u Sotoniće „da ljude smiri i red povrati“, a što mu je i pošlo za rukom, a nekoliko osoba je od prognanih porodica „pohvatao i zatvoriti dao“³⁵. Tek po povratku Njegoševom iz Italije, održana je 18 jula, kako javlja „Osservatore dalmato“, skupština senatora i poglavara crnogorskih, da bi se donio definitivni sud zbog ubistva braće Plamenaca. Krivci su bili kažnjeni globom od 1400 talira i prognani skupa sa porodicama iz Crne Gore³⁶.

³² GD 22 ožujka 1850, br. 24. – OD 19 marzo 1850, No. 45.

³³ GD 7 svibnja 1850, br. 37. – OD 30 aprile 1850, No. 69.

³⁴ GD 14 lipnja 1850, br. 48. – OD 11 giugno 1850, No. 93.

³⁵ GD 5 srpnja 1850, br. 54. – OD 2 luglio 1850, No. 105.

³⁶ OD 23 luglio 1850, No. 117.

Njegoš se nije mnogo zadžao u Italiji. Već 2 jula „na jednu uru popodne“ projedrio je pokraj Zadra ratni brod „Seemöve“ pod komandom kapetana Henrika od Litrov, vozeći Njegoša put Kotora, koji se nalazio „u vehoma pogibenjnom stanju zdravlja, i zbog toga nije ni mogao otići u kupala talianska“³⁷. Brod je 4 jula u sedam sati izjutra stigao u Kotor, te iskrcaвши Njegoša i njegovu pratnju, odmah krenuo sutradan natrag za Trst. Tom zgodom novine donose, da Njegoš „zbog zdravlja svog' kratko vrime bavio se u Mletcim, i nezadovoljan s' načinom ličenja, odlučio je vratiti se u otačbinu“. Iz Kotora je Njegoš krenuo 5 jula rano ujutro put Njeguša³⁸. U dopisu iz Kotora 12 jula javljeno je da je vladika iz Njeguša otišao na Cetinje, ali da se „u zdravlju ni najmanje nije oporavio“³⁹. Tek u dopisu iz Kotora 19 jula „Osservatore dalmato“ javlja, da izgleda da stanje zdravlja crnogorskog vladike kreće na bolje⁴⁰.

Interesantno je zabilježiti oglas za izdavanje „Šćepana Malog“ od Andrije Stojkovića iz Trsta. Taj oglas štampan u „Glasniku dalmatinskom“ glasi: „G. Andria Stojković izdati će u Terstu novo jedno dilo Vladike od Crnegore pod naslovom „L a ž n i C a r, S ć e p a n M a l i“. Ova knjiga saderžavaće oko 10 tabakah (cilih listovah) i izaći će na svit do nikoliko nediljah za cinu od četrdeset karantanah, i platiće se kad se primi“⁴¹.

U avgustu novine javljaju da se „Vladika cernogorski sve bolje u zdravlju poispravlja“, ali istodobno savjetuju, da se Njegoš „za koje vrime posve vladanja ostavi, skine brigu s' glave, i podigne duh svoj, kojim je malo klonuo“, ali da ni on sam ne zna na koji bi se način „uklonio da na kome poslove ostavi“⁴². O poboljšanju Njegoševa zdravlja javljeno je i u septembru⁴³ i u oktobru⁴⁴.

Početkom novembra novine pišu o dolasku Omerpaše i njegovih četa u Hercegovinu, te u vezi s tim razmatraju političku i vojnu situaciju, koja bi mogla nastati. Čak se napominje o eventualnoj pomoći nikšićkim Turcima protiv Omerpaše⁴⁵. Ali, Njegoš baš tada traži lijeka za svoju bolest, nastojeći klimatskom promjenom sebi pomoći. Novine pak sveudilj javljaju,

³⁷ GD 9 srpnja 1850, br. 55.

³⁸ GD 12 srpnja 1850, br. 56. – OD 9 luglio 1850, No. 109.

³⁹ GD 19 srpnja 1850, br. 58. – OD 16 luglio 1850, No. 113.

⁴⁰ OD 23 luglio 1850, No. 117.

⁴¹ GD 2 kolovoza 1850, br. 62.

⁴² GD 23 kolovoza 1850, br. 68. – OD 20 agosto 1850, No. 133.

⁴³ GD 10 rujna 1850, br. 73. – OD 3 settembre 1850, No. 141.

⁴⁴ GD 5 studenog 1850, br.89. – OD 31 otobre 1850, No. 174.

⁴⁵ GD 15 studenog 1850, br. 92. – OD 6 novembre 1850, No. 179.

kao na primjer, u vijesti iz Zadra od 13 novembra, da se Njegoš „u zdravlju sve to bolje oporavlja“, te da je po jednoj osobi iz Kotora poručio da mu se „stan nađe u onom gradu“. U Kotoru bi Njegoš imao „samo nekoliko danah provesti, te će ondah put Mletakah poći“⁴⁶. U Kotor je Njegoš stigao 12 novembra, a o namjeravanom njegovom putu saznajemo, da „misli u Mletcima ili drugom gradu u Talianskoj zimu provesti“⁴⁷. U Zadar je stigao 20 novembra, ali „s' erdjavog vrimenta ne iziđe na suho – zato starešine c. k. građanskih i vojenih vlasti hodoše na parobrod pokloniti mu se“. Iz Zadra je sutradan 21 novembra krenuo dalje za Trst⁴⁸. O daljnjem Njegoševom putu prenijeta je jedna vijest iz zagrebačkih „Narodnih novina“ od 4 decembra 1850, da je stigao u Beč, te izgleda da će u Beču „i svu zimu provesti“⁴⁹.

Njegoš se nije dugo zadržao u Beču. Po jednoj vijesti, datiranoj u Veneciji 23 decembra vidimo da se već tada nalazi u tom gradu i da je „odnio u gostionici kod C e s a r a A u s t r i a n s k o g a“⁵⁰. Iz Venecije krenuo je dalje na put po Italiji. Tako milanski list „Bilancia“, odakle prenosi i „Osservatore dalmato“, javlja da je Njegoš 2 januara 1851 stigao u Milano i da je prisustvovao operi u pozorištu milanske „Skale“. Novine pišu da Njegoš putuje zbog zdravlja. U Beču ga je pregledao jedan češki ljekar, te ga je uvjerio da njegova bolest nije ni hronična ni opasna. Na svom povratku iz Beča u Trst Njegoš se „potpuno oporavio“, ali po savjetu ljekara treba da zimu provede u Italiji, te će zbog toga posjetiti kraljevstvo Lojmbardiju – Veneto, Torino, Đenovu, Firencu, Rim i Napulj, gdje će se najduže zadržati. Na kraju dodaje se, da će Njegoš vjerovatno napisati uspomene sa svoga putovanja na način „dostojan jednog razboritog i duboko slavenskog uma“, a koje će biti publikovane na zadovoljstvo i čast njegovih saplemenika⁵¹. O daljem Njegoševom boravku u Italiji, po zadarskim novinama, doznajemo jedino to, da je 10 januara 1851 stigao u Rim istodobno kada i ruski knez Paskevič⁵².

U međuvremenu, novine donose pojedine vijesti u vezi sa Njegoševim imenom. Tako u vijesti iz Dubrovnika od 31 marta javlja se, da je ruski konzul iz Dubrovnika uputio u Crnu Goru „jedan iznos od 14.000

⁴⁶ GD 19 studenog 1850 br. 93. – OD 14 novembre 1850, No. 182.

⁴⁷ GD 22 studenog 1850, br. 94. – OD 19 novembre 1850, No. 185.

⁴⁸ GD 25 studenog 1850, br. 95. – OD 21 novembre 1850, No. 186.

⁴⁹ GD 13 prosinca 1850, br. 100. – OD 8 decembre 1850, No. 193.

⁵⁰ GD 3 siječnja 1851, br. 1. – OD 29 decembre 1850, No. 207.

⁵¹ OD 12 gennaio 1851, No. 7.

⁵² OD 21 gennaio 1851, No.12.

fior. u cekinima“⁵³. Poznato je, da je Njegoš za svoga boravka u Italiji također primio novaca od Jeremije Gagića. Svakako, neće biti mjenica od 1997.50 rubalja u srebru, koju je Gagić preko Trsta uputio Njegošu u Napulj⁵⁴, uračunata u spomenutu sumu od 14.000 fiorina, koja je poslana na Cetinje.

Dalje novine izvešćuju, da je po naređenju „starovića“ bio 19 maja „mušketan“ na Cetinju Milić Grujica iz Čeva „jedan od najhrabrijih cernogoracah“, kojega je Njegoš bio nagradio „oružjem Hrabrosti“. Grujici Miliću je bio pred dvije godine ubijen sinovac u Pivi kod Gacka, kamo je sa još nekim drugima „radi deračine otišao bio“. Ovoga je osvetila „gomila jedna Cernogoracah ubivši jednog' seljaka iz Pive“, a po nagovoru Grujice Milića. Senat je našao da je Grujica Milić krivac, jer je prekršio utanačeni mir između Crne Gore i Kadiluka od Gacka. Da nije ovaj prekršaj na taj način kažnjen „u velike bi se raspre zaplelo Cernugoru s' kerštenim narodom Hercegovine, a takove (raspre) u ovom času glede na svaki način ukloniti“⁵⁵.

Njegoš je 24 maja bio već u Beču⁵⁶. U vijesti datiranoj iz Zadra 2 jula, a prema dopisu iz Kotoru, novine javljaju kako se u Kotoru „glasa“ kako će „do koi dan povratiti se Vladika iz Beča, i da će u povratku svom zadržati se niko vrime u Dubrovniku, gdi će se, kao što svit nagađa, sastati sa Serašćiom Omerpašom ili će ga Serašćir pozvati na dogovor“⁵⁷. Za boravka Njegoševa u Beču u novinama je opširno pisano o misiji Teodosija Mirkovića, kaluđera manastira Kosijereva u Hercegovini, u mjesecu julu 1851 godine, a o kojemu je također pisano kada je početkom aprila iste godine dolazio u Grahovo⁵⁸. Kaluđer Mirković došao je 1 jula iz Mostara u Grahovo, a odatle je skupa sa grahovskim vojvodom krenuo za Cetinje 3 jula, noseći od Ismailpaše „Staroviću Cernogorskom jednu knjigu“, a novine nagađaju da se tiče „pograničnih sukoba“⁵⁹. U pismu Ismailpaša „poziva Staroviće da pazi da se na međi mir i red ne poremeti“, a ono mu je odgovorilo „da će se o tom starati“. Povodom izmjene ovih pisama pronio se glas, da će se „spomenuti Paša i Vladika Cernogorski (i ako ne bi oni mogli njihovi poslanici) naberzo dogovora radi sastati između Sliva i

⁵³ GD 15 travnja 1851, br. 30 – OD 10 aprile 1851, NO. 57.

⁵⁴ CF. R. J. Dragičević, Članci o Njegošu, Cetinje 1949, str. 189.

⁵⁵ GD 30 svibnja 1851, br. 43. – OD 27 maggio 1851, No. 84.

⁵⁶ GD 3 lipnja 1851, br. 44. – OD 19 maggio 1851, No. 85.

⁵⁷ GD 8 srpnja 1851, br. 54. – OD 3 luglio 1851, No. 105.

⁵⁸ GD 15 travnja 1851, br. 30. – OD 10 aprile 1851, No. 57.

⁵⁹ GD 15 srpnja 1851, br. 56. – OD 10 luglio 1851, No. 109.

Nikšićah“, dok Crnogorci „jedva čekaju na Njegošev povratak“, a „Staroviće mu je“ poslalo u susret dva poslanika⁶⁰.

Njegoš je iz Beča stigao u Trst 27 jula⁶¹. Iz Trsta je krenuo za Kotor poslije 15 avgusta, jer je već 19 avgusta stigao u Zadar, ali „s' erdjavog vrimena nije izlazio na suho“. Naveče istog dana „otišao je na parobrod gosp. odpravitelj pridsidništva baron od Getaldi da mu se pokloni“, a izjutra 20 avgusta krenuo je Njegoš dalje za Kotor⁶², kamo je prispio 21 avgusta⁶³.

Ujutro 9 septembra iz Zadra „dalje je na parobrodu nastavio svoj put u Terst mladi Danilo Petrović, bratučed Vladike Cernogorskoga“. Novine bilježe, da Danilo putuje u Beč „da tamo sebi pribavi koristnih znanjah, da se uči nimačkom i francuskom jeziku, jerbo je on određen za naslidnika sadašnjega Vladike⁶⁴. Dan prije toga, 8 septembra, u Kotor je bio stigao ban Jelačić, pa mu uz ostala izaslanstva „i Vladika Cernogorski poslao je odbor jedan da pozdravi Bana“⁶⁵.

Po svom povratku Njegoš je da bi stišao „žestoko neprijateljstvo“ između jednog sela Katunske i jednog sela Bjelopavličke Nahije, te da se „ne bi izmetnula kervava borba“ poslao 5 septembra „starovićnika“ Purana Mitrova iz Piperah sa još nekoliko perjanika, kako bi uznastojali da „na lipa leže raspra onih dvaju selah“. Međutim, kada su se počeli „o miru dogovarati“, zametne se među njima borba u kojoj „starovićnik“, a osim toga „i nikoliko osobah i s' jedne i s' druge strane pane mertvih, i opet mnogi dopadnu ranah“. Ovaj događaj je „vehoma ražalostio Vladiku bojeći se da se iz ovoga ne izvrgne nova razpra između Piperah (zbog ubistva Purana Mitrova – D. B.) i stanovnikah rečenih dviuh nahiah“⁶⁶. U nastavku u istom broju novina javljeno je kako Njegoš „sa zdravljem ne stoji dobro“ iako govore da mu se „pripravi kuća jedna u Riječkoj Nahii, gdi misli s' blagog podnebja zimovati“, a ako mu ne bude pogodovala ta klima da će „još ove zime ostaviti Cernugoru i sići k' moru“⁶⁷.

„S naumom da što ogule“ 30 septembra provale 300 Crnogoraca iz Gluhog Dola, Boljevića i Limljana u rimokatoličko selo Zupce u Albaniji, ali ovi „odupru se i svojiski odbiju navalu“. U okršaju „dva Cernogorca i dva

⁶⁰ GD 22 srpnja 1851, br. 58. – OD 17 luglio 1851, No. 113.

⁶¹ GD 5 kolovoza 1851, br. 62. – OD 3 agosto 1851, No. 123.

⁶² GD 26 kolovoza 1851, br. 68. – OD 21 agosto 1851, No. 133.

⁶³ OD 26 agosto 1851, No. 136.

⁶⁴ GD 12 rujna 1851, br. 73. – OD 9 settembre 1851, No. 144.

⁶⁵ GD 19 rujna 1851, br. 75. – OD 16 settembre 1851, No. 148.

⁶⁶ GD 23 rujna 1851, br. 76. – OD 18 settembre 1851, No. 149.

⁶⁷ Ibidem.

Zubčana pogiboše, i treći jedan Cernogorac smertnih rana dopadne“, dok je Crnogorcima uspjelo te su „odsikli glave ubijenim Arbanasima, i jednom od njih ugrabe i oružje“. Kada su napadači došli Njegošu na Cetinje „kom su donešene bile glave dvajuh ovih ubijenih keršćanah nije jih htio primiti, niti je obdario one što su jih donili, neodobravajući da se napada na sela kerštenog' naroda“⁶⁸).

Dopisnik zadarskih novina iz Kotora javio je 11 oktobra da se tamo vratio iz Dubrovnika „tajnik Vladike Cernogorskoga“ vitez Milaković, te da odlazi opet za Crnu Goru. Dopisnik javlja da se „promakao“ glas da Milaković „misli ostaviti službu Vladičinu“⁶⁹. Vjerovatno se još za boravka Milakovićeua u Dubrovniku pronio glas o dolasku u Dubrovnik jednog poslanika od strane Serašćer Omerpaše da se sa Njegoševim poslanicima „o nikim poslovima dogovara“. Demantujući ovu glasinu, novine u vijesti iz Zadra od 30 oktobra pišu da taj „glas“ tada „biaše prinagao“, pošto „uviravaju da u Dubrovnik nije stignuo nikakovi još poslanik Serašćirov“. Ujedno je javljeno da su „prošastih danah svejednako letili ulaci od Vladike Cernogorskog k' Serašćiru Omerpaši i od ovoga opet k' Vladiki“. Razlog ovome bio je za „opet povratiti prijateljska odnošenja između Cernegore i Turske, kraj učiniti uzajamnim zločinstvima i mir učverstiti na međama“. Pisma Serašćerova nosio je Njegošu poznati nam kaluđer Teodosije Mirković, koji se povratio po uspješno obavljenoj misiji u Mostar, te „donio odgovore, koji su mnogo povoljnog saderžaja“⁷⁰

Već u idućem broju, nakon što su novine u prethodnom broju opširno pisale o izmjeni pisama između Serašćera i Njegoša, javljena je smrt Njegoševa. Dopisnik iz Kotora javio je tu vijest 3 novembra, a u Zadar je obavijest o tome prispjela tek 5 novembra⁷¹. Odmah je po Njegoševoj smrti „Staroviće Cernogorsko poslalo dva znamenita Cernogorca da službeno priobće glas ovi c. k. odpravitelju okružja Kotorskog i carskoruskom konzulu koi pribiva u Dubrovniku“⁷². Kada su skadarski Turci saznali za Njegoševu smrt, od radosti su „pivali i pucali iz pušakah“, a Turci iz Podgorice i Spuža „prikeršivši viru zadanu susidnim Cernogorcima, provališe u okolinu od Piperah, i nasernuvši iznenada na pastire one Nahie, dva ubiše, a jednog' raniše odagnavši pri tom sva stada“. Novine pišu da se zbog ove „deračine“ Crnogorci „misle žestokim načinom osvetiti“. Inače u

⁶⁸ GD 10 listopada 1851, br. 81. – OD 7 ottobre 1851, No. 160.

⁶⁹ GD 21 listopada 1851, br. 84. – OD 17 ottobre 1851, No. 166.

⁷⁰ GD 4 studenog 1851, br. 88. – OD 31 ottobre 1851, No. 174.

⁷¹ GD 7 studenog 1851, br. 89. – OD 6 novembre 1851, No. 177.

⁷² GD 11 studenog 1851, br. 90. – OD 7 novembre 1851, No. 178.

čitavoj Crnoj Gori vlada mir, dok se „Staroviće“, pod rukovodstvom Njegoševa brata Pere, primilo upravljanja poslovima. U samom Cetinju poslije Njegoševe smrti sakupilo se „priko 200 znamenitih Cernogoracah i čekaju na perjanika Radovana Pipera, i Petra sina Starovnićnika Stevana Perkova Vukotića, koji su poslani u Dubrovnik k ' carskoruskom konzulu da mu jave smert Vladičinu i da prime od njega oporuku (teštamenat) pokojnoga Vladike...⁷³. Jeremija Gagić otvorio je oporuku Njegoševu u prisustvu spomenute dvojice perjanika 4 novembra. Novine, iako ne donose sadržaj oporuke, javljaju da se govori, da je Njegoš „naimenovao zakonitim svojim naslidnikom i duhovne i svitovne vlasti u Cernojgori mladog' sinovca svog' D a n i l a P e t r o v i ć a N j e g u š...“, a da je u oporuci ovome preporučio, da se „koristuje svitom i iskustvom strica svoga P e r a T o m a P e t r o v i ć a, pridsidnika Starovića, i u upravljanju da slidi politiku koje se deržaše pokojnik⁷⁴. Premda zadarske novine u tom broju javljaju da ne znaju sadržaja oporuke, ipak po navođenju vidi se da su austrijske vlasti imale u rukama prepis iste, ali je nijesu htjele javno publikovati prije nego što bude obznanjena javno u Crnoj Gori.

Detaljne vijesti o zadnjim časovima i smrti Njegoševoj, kao i o njegovoj oporuci novine donose tek u izvještaju datiranom 20 novembra iz Zadra. Pošto je od interesa cjelokupnosti taj novinski izvještaj, to ga donosimo u cjelosti:

„Vladika videć se pri smerti, dao je da se oko njega na Cetinju saberu glavari Cernogorski, i očitovao im, da je učinio oporuku u tri ispisa; jedan da je položio kod ruskoga konzula u Dubrovniku; drugi kod ruskoga poklisara u Beču; a treći kod ruskoga ministarstva u Petrogradu.

Živo je Cernogorcima preporučio, da se derže njegove poslidnje volje izrečene u onom pismu, izričuć prokletstvo nad onim, koi bi smio pristupiti je.

Nego jih je opomenuo, da je naminio za svoga naslidnika Danila Petrovića, onoga istoga, kog' je on opravio na nauk put Beča u Petrograd, i dok se ne povrati u otačbinu da vrimenito umisto njega ima vladati rođeni mu brat Pero pridsidnik starovića.

Verlo je pak priporučio svimkolicim da živu među sobom u najboljem skladu, i da uzderže dobra odnošenja s' Austriom, a osobito sa stanovnicima Boke.

⁷³ GD 18 studenog 1851, br. 92. – OD 14 novembre 1851, No. 182.

⁷⁴ GD 21 studenog, br. 93. – OD 18 novembre 1851, No. 184.

Cernogorski glavari obećaše Vladiki da će usve i posve poštovati njegovu posljednju volju.

Istom je Vladika umro, pošla su dva Perjanika, kao što je već kazano, u Dubrovnik, da od ruskoga konzula prime pokojnikovu oporuku. Međutim Pero, pridsidnik starovića, brez ičie suprotivštine uzeo je na se s' pomoću starovića vladanje, a prie svega svuda je razposlao naredbe, da se glavari i drugi činovnici Černogorski saberu na Cetinju, te da pribivaju pri proglašenju Vladičine oporuke.

Došav ona dva Perjanika iz Dubrovnika, tajnik Milaković veleglasno je sabranim Cernogorcima proštio posljednje Vladičine odredbe i jednu knjigu ruskoga konzula u Dubrovnik, s' kojom pobuđivahu se Cernogorci na slogu i podpuno izveršenje oporučnih odredbah.

Pošto je to proštiveno, svikolici obećali su da će poštovati pokojnikovu volju, a Đorđe njegov bratučed, oni isti za kojega kazivalo se da će se staviti na čelo partaje protivne naslidniku, kog' je Vladika naminio, i dočepati vlade Cernogorske, najpervi pristupio je k' pridsidniku starovića, Peri, nazvao ga svojim gospodarom, i u znak podloštva poljubio ga u ruku. Na Đorđev primer starovićnici i svi ostali tamo sabrani Cernogorci isto su učinili.

Pero je onda govorio Cernogorcima, i obećao da će pomnjivo raditi o blagostanju zajedničkom, i sve je nagovarao na slogu, mir i uzderžanje dobrih odnošenjah sa susidnim prijateljima, a navlastito s' Austriom, priteć' da kogod bi smio smutiti mir na međi, i kakvogod zločinstvo učiniti Kotaru Austrianskom, glave na njemu neima.

Zatim novi je vladar zauzeo kuću gdi pokojnik stanovaše, pisma, jaspru, i dragocine stvari, koje je Vladika ostavio.

Što se do sad izaznati moglo o oporučnim odredbama, ovo je, da je Vladika naminio za svoga naslidnika Danila Petrovića, pod ugovor, da se u Petrogradu dobro podnese, i pokaže da će umiti višto upravljati Cernogorom; a za vrime je naminio za Cernogorskoga vladara svoga brata Peru s' dužnostju da na svoje vrime i kad se ispuni rečeni ugovor prida Danilu vladanje Cernegore.

Jošte je odredio, da se onih, 100.000 fiorinah položenih u Beču, dobitak na jednake dile daju ocu mu Tomi, materi mu i dvima sestrama udanim, za života njihovoga, i da se dobitci iz druge glavnice od 100.000 fiorinah, položenih u Petrogradu, upotribljuju na javne potrebe Cernegore.

Ali je naredio, da se perva glavnica digne iz Beča, i uloži u Petrogradu, i da se obe, iza smerti njegovih roditeljah i sestarah imaju smatrati kao narodna svojina, kojom će upravljati njegov naslidnik.

Zapovidio je da se od 50.000 fior., postojećih u pineznici na Cetinju, namiriva plaća Starovičnikah, Glavarah, Perjanikah, i drugi trošak za upravnništvo, a da se druga glavica od 50.000 fiorinah položena na Cetinju, i određena za skupoću koja bi nastala, razgodi u zajam na male dile među potrebnjake Cernogorske uz 4 na sto dobitka.

Cernogorcima je priporučio slogu, uzderžanje dobrih odnošenjah s' Austriom i Hercegovinom, i koliko je god moguće da se s' Rusiom paze⁷⁵.

Sasvim je razumljivo da su austrijske zvanične novine sa svoje strane pridometnule ponešto u spomenutom opisu, ali su u biti dosta tačno ispričani poslednji časovi Njegoševi, kao i sadržaj njegove oporuke. Njegoševu smrt u zadarskim novinama, između svih tadašnjih književnika u Dalmaciji, oplakala je jedino književnica Ana Vidović sa podužom pjesmom pod naslovom: „U prigodi smerti Vladike pjesma Ane Vidovićeve od Šibenika“⁷⁶. Pjesma se završava alegorijom, kako dolaze slavenske vile na Cetinje crnogorskoj vili, koja im javlja smrt Njegoševu, te skupa polažu vjence na njegov grob:

„Nije prošlo ni pol dana doba
Da su skupno Vile doletile
K' Cernogorskoj Vili u Cetinju,
A kad ih je ona upazila
Staše njim' ovako govoriti:
Neima nam već slavnog' Vladike?
Neima nam već P e t r a P e t r o v i ć a?;
On se s' dušom jutros razdijelio
Pjesnik oni toli verli, mio!,
Mi dakle grob njegov s' našim vjencem
Počastimo sad, i okrunimo! –
Svaka s' glave svoje vjenac skida,
Ter su skupno u Cetinju pošle,
Paka na grob PETRA PETROVIĆA
Sve su vjence njemu poklonile.“

(Split)

Istoriski zapisi: organ Istoriskog društva Narodne Republike Crne Gore.
God. V, knj. VIII, sv. 13, 1952, str. 4761.

⁷⁵ GD 25 studenog 1851, br. 94. – OD 21 novembere 1851, No. 186.

⁷⁶ GD 18 studenog 1851, br. 92. – O Ani Vidović vidi: K. Stošić, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik 1936, str. 90-91.

NEKOLIKO BILJEŽAKA O NJEGOŠU I O CRNOJ GORI IZ PRVE POLOVICE 19 STOLJEĆA

Njegoševa vladavina u Crnoj Gori izazvala je u prvoj polovici 19 stoljeća živi interes kod susjednih naroda. Njegov rad na učvršćenju središnje vlasti i uređenju zemlje, jednako kao i njegovi odnošaji sa Turskom, zanimali su austrijsku vlast i njene podanike, stoga se u dalmatinskim arhivima i nalazi mnogo podataka o Crnoj Gori u tom vremenu.

Iznijeti ću odatle nekoliko bilježaka koje će upotpuniti dosada uglavnom već poznate činjenice. U studenom 1817 godine osnovana je u Splitu gimnazija i uprava škole je otada počela voditi svoju kroniku. Rukopis kronike je sačuvan u Muzeju grada Splita i nosi naslov „Historia Gymnasii Spalatensis ab anno Domini 1817 usque ad annum 1850“. Prema jednoj bilješci iz školske godine 1824/1825 vidi se,¹ da je školski pravilnik naređivao, da se u tu kroniku bilježe i svi važniji događaji koji su se zbili tokom pojedine godine u svijetu pa i u gradu Splitu. To uzdiže i vrijednost ove kronike, pisane službenim talijanskim jezikom, jer pored vijesti zanimljivih za razvoj dalmatinskog školstva, vidi se tu i zanimanje splitskih intelektualaca za pojedine događaje u svijetu, iako su ovi prikazani naravno, pod službenim ograničenjem, jer je zapise svake godine na kraju potpisivao upravnik gimnazije koji je ujedno bio najistaknutija politička ličnost u Splitu, poglavar splitskog kotara. Stoga su zapisi o pojedinim događajima potpuno usklađeni s ondašnjim političkim državnim smjernicama.

Dok su vijesti iz Austrije i svijeta prepričavane i stoga nemaju osobite važnosti, bilješke o mjesnim događajima zanimljive su kao građa za povijest Splita, ukoliko i te ne opetuju dužnom servilnošću u ovo doba vladarskih hvalospjeva, dekorativnih i šupljih državnih i dinastičkih svečanosti izraze odanosti i pohvale članovima kraljevske kuće.

Godine 1820/1821 je između ostaloga zabilježena pobuna Grka protiv Turaka na Peloponezu, a zatim i ustanak Karbonara u Napulju i u Piemontu. Kronika austrijske državne škole osuđuje, naravno, najgore taj

¹Str 38. NB. Listovi kronike su naknadno označeni brojevima.

pokret.² „Napolitanci i Pijemontezi slijedeći gadna načela prevrtljivih duhova koji nisu težili drugome već da sruše prijestolje i oltar, neprijatelja boga i društva članova tzv. sekta Karbonara, koji u biti nisu nego ogranak sramotne sljedbe Slobodnih zidara, došli su do nepravedne nakane, da otmu svojim zakonskim vladarima ona prava, koja se ne mogu odijeliti od kraljevske vlasti, zahtijevajući od njih konstituciju, koja neće težiti drugome nego da olakša osnove njihovih izopačenih uvjerenja, uniješe uzbunu i metež u njihove lijepe i cvatuće krajeve. Ali dobro je za njih, da se njihovim opasnim nesrećama smilovalo osjetljivo i puno ljubavi za čovječanstvo srce našeg veličanstvenog vladara, uputivši u Napulj i prema Piemontu brojnu vojsku svojih hrabrih vojnika, da vrati onom prevarenom narodu mir, koji je on bio uspostavio nedavno u čitavoj Evropi. Ušlo je proslavljeno oružje Franja I u Napulj i na zapadu preko hrbata Alpa, te tamo i amo prestane bijes razjarene i opasne oluje.“

Pored toga u kronici je zabilježeno da je 14 travnja 1822 godine u splitskoj stolnoj crkvi pročitana bula pape Pia VII, kojom izopćuje Karbonare iz katoličke crkve.³

Godine 18241825 kroničar je pozdravio autonomiju Irske u doba O' Connella. Tu vijest je kroničar zabilježio zatim kao „najradosniju od sviju“, radujući se tome kao pripadnik katoličke crkve. Godine 18251826 bilježi sa žalošću smrt ruskog cara Aleksandra I i osuđuje⁴ zavjeru Dekabrista protiv njegova nasljednika Nikole I jednako onako kao što kasnije, 1831 godine, napada ustanak Poljaka protiv Nikoline vladavine.⁵ Godine 1832 zabilježen je bijeg Firdusa kapetana Livna i ostalih istaknutih pobunjenika protiv Porte, koji se skloniše za par sedmica u Split, a odatle prosljediše put Rijeke⁶, čim se stiša pobuna i borba muslimanskih Bosanaca za autonomiju Bosne.

Prirodno je, dakle, da je pored toga u kronici⁷ zabilježeno i nekoliko vijesti o Crnoj Gori, u kojoj su događaji i promjene zanimale Splićane, budući da je Crna Gora graničila Dalmacijom.

² Str. 22.

³ Str. 27.

⁴ Str. 48.

⁵ Str. 84.

⁶ Str. 86.

⁷ U kronici ima i mjesnih vijesti o poljepšavanju Splita, o otvaranju ubožišta za siromahe u lazaretima 1832, o otvoru ugljenokopa u Promini kod Drniša 1834 godine, opširni opis kuge u Splitu i u ostalim mjestima 1836, o izlasku turskih karavana u Split 1845 godine, o mirnom stanju u gradu 1848 godine: “Dok su u drugim krajevima i gradovima Evrope nastali neredi i tolike nesloge puka i građana, mora se priznati u prilog istini da ovdje u Splitu nije bilo ni najmanje uzdrmano mirno stanje. Stanovništvo primjerno mirno!” Među

Prva vijest o Crnoj Gori je poznati posjet saksonskog kralja Fridriha Augusta Njegošu 1838 godine. Vijest o tom događaju, koji je onda bio značajan za afirmaciju Crne Gore u Evropi, dopro je i u Split. Kronika ga bilježi ovako: „(Kralj) otplovi do Boke Kotorske, pa kad se i tu neko vrijeme zaustavi, zaželi da vidi dio Crne Gore. Na granici tog dijela dočeka ga i primi Vladika, koji ga povede do svog boravišta, te se odatle vrati k našim granicama“.⁸ Nastavljajući da piše o završetku kraljeva puta, kroničar je zabilježio da je kralj darovao Njegošu brilijantni prsten⁹. Tu je vijest mogao da preuzme iz zadarskog lista „Gazzetta di Zara“, koji je u svom broju od 12 lipnja spomenuo taj kraljev dar.

Posjet Fridriha Augusta Petru II. Njegošu opisao je i dr Bartolomeo Biasoletto, tršćanski botaničar¹⁰, koji je bio u kraljevoj pratnji, a vijesti i podatke o tome nedavno su objelodanili Jevto Milović i Ljubomir DurkovićJakšić¹¹. Događaj je, dakle, detaljnije poznat.

Postoji, međutim, i njegova ilustracija, koja dosada nije bila poznata. To je jedan od veoma rijetkih prizora iz Njegoševa života, koji je naslikao jedan očevidac, stoga ga ovdje objelodanjujem.

Pratnji saksonskog kralja iz Kotora i kroz Crnu Goru bijaše se naime pridružio Feodor Karacsay od Walje Szaka, austrijski pukovnik i zapovjednik grada i tvrđave Kotora.¹² On je bio pripadnik stare obitelji koja se od sredine 18 stoljeća ubraja u hrvatsko plemstvo.¹³ Rođen je 1787 a umro 1859 god., prema tome slikao je ove akvarele u svojoj muževnoj dobi. Poznat je kao pisac rasprave „Vltava i njeni stanovnici“, a vjerovatno je autor i knjige „La Sicile, manuel de voyageurs“. Po zanimanju je bio oficir.¹⁴ Poznat nam je već kao dostavljač izvještaja o Njegošu svom guverneru

školskim vijestima ima podataka o školovanju Nikole Tommasea, koji se kao đak isticao u učenju.

⁸ Str. 146.

⁹ Str. 147.

¹⁰ Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838, dalla / Maesta del Re Federico Augusto di Sassonia neli Istria, Dalmatia e Montenegro, str. 77-105. Trst 1841.

¹¹ J. Milović, Posjeta kralja saksonskoga Fridriha Augusta Vladici radu 1838, Istoriski zapisi, 1949, knj. III, str. 50 i Lj. Durković, O poseti saksonskog kralja Njegošu 1838 godine, Istoriski zapisi, Knj. VIII, sv. 1-3, str. 36. Cetinje 1952. Milović J., Neki podaci o izgubljenom Njegoševoj pohvalnoj pjesmi saksonskom kralju Fridrihu Augustu. Ibidem, knjiga VI, sv. 10-12, str. 498. Cetinje 1950.

¹² Almanacco della Dalmazia per l' anno 1837, str. 187. Zadar 1837.

¹³ Bojničić dr. Ivan, Der Adel von Kroatien und Slavonien, str. 83. Nurnberg 1899.

¹⁴ Wurzbach C., Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, str. 462. Wien 1863. Tu se ne spomogne njegovo službovanje u Dalmaciji.

Vencelu Feteru von Lilienbergu u Zadar 1836 godine¹⁵. Zna se da je u Beču izdao kartu Crne Gore, a dr. Jevto Milović mi je saopćio da je u Državnom arhivu u Zadru našao podatke da je on i slikao Njegoša.

Kao crtač geografskih karata on se je, dakle, poput mnogih ličnosti različitih zanimanja u prvoj polovici 19 stoljeća, bavio slikarstvom i akvarelirao. Zna se, na primjer, da se saksonski kralj zabavljao slikanjem i da je Njegoša Danilo Kokotović učio slikanju.¹⁶

Nedavno sam našao njegov album, koji nosi naslov „100 vedute delle coste orientali del mare adriatico diseguate dal colonello conte Fedor Karacsay“. Tu je, kako je u nazivu spomenuto, uvezano stotinu listova, precizno izrađenih akvarela primorskih gradića, sela i predjela od Zadra do Bara. Neki listovi prikazuju i gorske predjele Crne Gore, a dva zadnja Cetinje. Način slikanja je potpuno u stilu onog vremena. Narativnost dopisnice ističe se u detaljnoj obradi krajolika i zgrada, nježne i meke boje daju slikama blijedi, mirni i idilični ugođaj, a obrisu označeni perom tačnu uvjerljivost pojedinosti, kuća, spomenika, te ljudi, osobito seljaka u narodnoj nošnji, koji pojačavaju anegdoticnost. Zbog svoje tačnosti akvareli imaju više povijesnu negoli umjetničku vrijednost. Ranije su naime od najstarijih fotografija naših primorskih gradova i predjela, gdje su mnoge starinske zgrade, zidine i trgovi izmijenili kasnije svoj povijesnourbanistički izgled. Zbog toga mogu poslužiti konzervatorima, koji popravljaju spomenike tih mjesta, povjesničarima i svima onima, koji proučavaju urbanističke sklopove i pojedinosti tih krajeva.

Stoga ću nastojati da Karacsayev album objelodanim u cjelini, ali zasad nas ovdje zanima samo par listova, koji su neposredno povezani uz Njegoša, iako u albumu ima više akvarela koji prikazuju Crnu Goru sa Bokom Kotorskom i crnogorskim primorjem i to baš iz Njegoševa vremena. Album, dakle, ima dokumentarnu vrijednost jednog značajnog razdoblja.

U vezi sa Njegošem može nas najviše tu zanimati manastir Podostrog u Mainama, jer je naslikan onih godina kad se pjesnik za nj naročito brinuo i tu boravio. Karacsay je naime svoje akvarele cetinjskog manastira i barskog zaliva, sa ruševinama poznatog benediktinskog samostana sv. Marije u Ratcu, datirao 1838 godine, pa je vjerojatno tada, ili možda koju godinu ranije naslikao i ovaj manastir.

¹⁵ Milović J., Vladičin boravak u Mainama od 13 februara do 8 aprila 1836 godine i postanak “Svobodijade”, Istoriski zapisi, knjiga VI, sv. 7-9, str. 280, 281, 283. Cetinje 1950.

¹⁶ Milović J., Njegoševa „Biljarda“. Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 1-3, str. 15. Cetinje 1951.

Mladi je Njegoš netom je stupio na vlast odbranio manastir od austrijskog otimanja 1830 do 1832 godine¹⁷, a zatim je tu boravio u osvit proljeća 1836 godine, dovršavajući svoju „Svobodijadu“, nadzirući unutrašnje pregrađivanje, popločavanje terase, te sađenje loze, voćaka i maslina, koje je on bio potaknuo¹⁸.

Manastir je jednostavni, ali prijatni građevinski sklop mediteranskog izgleda. Dvokrilna jednokatnica je obranjena vitkom poluoblom ugaonom kulom, pred njom se prostire terasa na svodovima, na kojoj je kruna zdenca primorskog oblika sa grbom, dvoglavi orlom koji stiska zmiju i mletačkim lavom u reljefima.

U jednoj od soba zapadnog krila je reljefni kameni grb, prenesen vjerojatno sa pročelja istočnog pregrađenog krila, kojemu natpis na vrpci: PETROVICH označuje, da je Njegošev rod bio vlasnik zgrade. Petrovići su boravili, vjerojatno, u zapadnom krilu uz kulu, jer je taj najprijatniji. U prizemlju je mala skrovita kapela sa freskama 17 stoljeća, ali se pod njima vide tragovi fresaka ranijeg doba.

Iza manastira se uzdiže prostrana crkva, sazidana izjednačenim nizovima bijelog i crvenog kamena, kojoj se nad jedinom lađom uzdiže osmerostrana kupola sa slijepim lukovima na tamburu. Njena vrata imaju lunetu, a okvir im je iskićen reljefnom lozicom, vrh koje je anđeo i orao. Sred pročelja je ruža. Taj spomenik pretstavlja očiti primjer kako su se domaći primorski majstori tokom 17 i 18 stoljeća, u doba baroka, vraćali lokalnoj građevinskoj tradiciji, povodeći se vjerojatno za željom donatora. Nizovi bijelog i crvenog kamena, te osmerostrani tambur kupole sa slijepim lukovima zidani su po uzoru na romaničke kotorske kolegijalne crkve sv. Marije, ruža sred pročelja je također u svojoj osnovi romanička, ima gotičkih i renesansnih motiva, ali je u načinu izrade već barokna, jednako kao i vrata, koja imaju romanički oblik i motiv lozice svinute u polukrugove, tipično romaničke, ali u mekoći obradbe već barokne. U unutrašnjosti crkve vide se pak jednako tako romanički motivi. Prvi travej svoda opetuje krstata i široka rebraudignuta na ugaonim konzolama prema sličnom motivu nad svetištem crkve sv. Trifuna iz 11 stoljeća u Kotoru.

Svi ti kameni ukrasi crkve i manastira nose očite znakove pojednostavnjenog, rustičnog baroka, te se mogu datirati, iako su kao motivi podrijetlom romanički, u 17 i 18 stoljeće, kada je manastir obnovljen, a

¹⁷ Milović J., Pokušaj Austrije da otme Njegošu Pod Maine i Stanjeviće, Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 7-9, str. 311. Cetinje 1951.

¹⁸ Milović J., o. c. (15), str. 275.

crkva podignuta¹⁹. Po stilu i izvedbi mogu se pripisati domaćim graditeljima i klesarima.

Karacsay je naslikao stariji oblik manastira, dok je još postojao mali zvonik na preslicu vrh kule i dok još ne bijaše uzdignuto istočno krilo zgrade, kojemu je austrijska vlast izmijenila okvire prozora. U akvarelu se vidi i stari most nad potokom i čvrsti zidovi u desnom uglu, koji podsjećaju na neko utvrđenje. Možda je to ulaz u vrt manastira.

Treba se osvrnuti i na Karacsayev akvarel, koji prikazuje posjet saksonskog kralja Njegošu, o kojemu sam iznio bilješku iz spomenute splitske kronike.

Pri jutarnjem svijetlu, pred Cetinjskim manastirom, Petar II: Njegoš dočekuje Fridriha Augusta. Manastir je prikazan vjerno, skoro u svim pojedinostima, sa svojim starim, kasnije preinačenim, zvonikom u obliku kule, ogradnim zidom i crkvom koja je po starom običaju okrenuta apsidom prema istoku, te okolnim kućama, pa i štalom, te sa „Tabljom“, koju je Njegoš iznad ovog sklopa bio podigao tri godine ranije²⁰, te konačno sa Lovćenom u pozadini. Da je manastir vjerno prikazan, vidi se očito, ako ga uporedimo s ondašnjim slikama Cetinja iz 1837 godine, koju je objelodanio Vratislav Černy u svojoj knjizi „V glavni meste Černe Hory“ tiskanoj 1902 u Pragu i botaničar Biasoletto u svom već spomenutom putopisu 1841 godine²¹.

Osnovni raspored cjeline i pojedinih zgrada, te neki prozori još su se sačuvali i danas u manastiru. Bitne izmjene su nastale kasnije pregradnjom gornjeg dijela kule, nadogradnjom grobišnih arkada uz crkvenu apsidu i nekim izmjenama izvršenim na glavnoj manastirskoj kući, u kojoj je sada riznica. Vrh kulezvonika dvaput je mijenjao svoj oblik. Najprije je vrh nje uzdignuta mala loža, vjerojatno za zvona i umetnuta kazaljka sata, koje se vide na akvarelu A. Cheliusa iz 1895 godine,²² a zatim je to srušeno i podignuta je današnja široka i glomazna loža, u koju uzidaše gotičkorenesansne glavice stare crkve iz druge polovine 15 stoljeća. Vjerojatno su tada umetnute slične glavice istog stila i u gornje niske arkade

¹⁹ Strika B., Dalmatinski manastiri, str. 255-257. Zagreb 1900; Luković N., Boka Kotorska, str. 216-219; Šerović P., Manastir Podostrog u Podmainama, Poseban otisak iz „Glasa Boke“. Kotor 1937.

²⁰ Milović J., Dnevnik Eduarda Grija od 7. aprila 1842. Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 1-3, str. 75, bilješka 22. Cetinje 1951.

²¹ Uporedi sliku i članak Rista J. Dragičevića. Istoriski zapisi, knjiga I, str. 120. Cetinje 1948.

²² O. c., str. 100.

manastirskog pročelja. Svinuto lišće na stranama, cvijet i lavlja glava sred tih glavica odaju njihov primorski tip i one svjedoče prodor prelaznog gotičkorenesansnog stila krajem 15 stoljeća sa primorja na Cetinje. Istoj toj skupini pripadaju i preostale glavice u vrtu muzeja i kamene konzole uzidane u vanjski zid manastirske crkve. Može ih se smatrati ostacima stare crkve Ivana Crnojevića, koji je podigao manastir na Cetinju 1484 godine, jer ih se prema njihovom stilu može datirati u to vrijeme.

Karacsayev akvarel, datiran 31. svibnja 1838. godine i potpisan od autora, pored već spomenutih slika u knjizi Černya i Biasoletta, jedna je od ta tri najstarija prikaza cetinjskog manastira. Budući da Černy ne navodi odakle je 1902. godine uzeo tu sliku, a jer je Biasolettova kasnija, ovaj Karacsayev akvarel može se smatrati kao najpouzdanijim među njima. Tim više što se zna da je autor baš tog dana, kada je datirao akvarel, boravio na Cetinju. Može nam, dakle, poslužiti kao vjerna slika Cetinjskog manastira, koja je možda nešto tačnija negoli drugi njegov akvarel, koji prikazuje taj građevinski sklop, datiran iste godine, sa nekim kućama i ograđenim vrtom u prednjem planu.

Promotrimo li sam prizor kraljeva prijema, vidjet ćemo da se taj, iako je Karacsay lično tome prisustvovao,²³ ipak ne podudara sa dosadašnjim opisima, u koje se ne može sumnjati.

Prema opisu botaničara Biasoletta²⁴ i izvještaju austrijskog kapetana Fridriha Oreškovića²⁵ dalmatinskom guverneru Lilienbergu, Njegoš nije dočekaao Fridriha Augusta pred manastirom u jutro, već u crnogorskom selu Mircu i to u civilnom putničkom odijelu sa crvenom kapom na glavi,²⁶ a ne u odijelu vladike, kao što ga je prikazao Karacsay. Njeoš je, doduše, kako javlja Orešković, naknadno pozdravio kralja u svečanoj odjeći vladike, ali to bijaše uveče i u samom manastiru. Ni broj uže kraljeve pratnje na Karacsayevom akvarelu ne slaže se s izvještajem Oreškovića,²⁷ tu ih je manje.

Na slici se ističe visoki Njegošev lik u crvenoj odjeći sa kamilavkom na glavi. On dočekuje kralja odjevenog u zelenkastoplavo odijelo sa slamnatim ljetnim šeširom na glavi kao i trojica iz njegove pratnje. Pred manastirskim vratima stoje dva kaluđera, dvojica u civilnom crnom odijelu, od kojih bi jedan mogao biti Dimitrije Milaković, dugogodišnji Njegošev

²³ Biasoletto, o.c., str. 77, 89.

²⁴ Ibid, str. 78.

²⁵ Durković-Jakšić Lj., o. c., str. 37.

²⁶ Ibid, str. 39.

²⁷ Ibid, str. 37.

sekretar, Njegošev đetić u narodnoj nošnji, dva stražara uz vrata i ostali. Dva austrijska oficira u kraljevoj pratnji mogli bi biti Orešković i sam slikar Karacsay, koji je sama sebe u sličnoj uniformi, a sa svojom slikarskom bilježnicom, nekoliko puta naslikao u ovom albumu. Na prednjem dijelu akvarela su konji tek prispjeli sa vodičima i jahačima, vjerojatno austrijskim oficirima.

Karacsay je, dakle, smatrajući da doček u Mircu nije bio svečan, jer se zbio u planinama i na cesti, prenio ovaj prizor pred Njegoševu rezidenciju.

Za nas je njegov akvarel svakako zanimljiv, jer je vjerno prikazao Cetinjski manastir, pa iako minijaturno, ipak dosta tačno Njegoša sa njegovom okolinom i saksonskog kralja sa dijelom njegove pratnje. I on je, dakle, dolazak Fridriha Augusta na Cetinje smatrao važnim, pa je stoga i naslikao ovaj prizor, dajući mu svečaniji, službeniji izgled. Drugog povijesnog prizora, osim sukoba Crnogoraca i austrijskih vojnika, nema u njegovom albumu.

Baš taj pogranični sukob, koji se zbio 2. kolovoza 1838 godine, zabilježen je i u kronici splitske gimnazije opširnije negoli posjeta saksonskog kralja.

Austrijski geometri, koji su od rujna 1837 do sredine srpnja 1841 godine označivali granice Austrije i Crne Gore, bijahu svojevoljno podigli triangularni znak vrh brda Trojice u Paštrovićima, te su Crnogorci, osjetljivi na svoja prava, zbog toga napali austrijske vojničke posade kod Gomile i Vidraka,²⁸ protjeravši odatle vojnike. Kao represaliju na taj događaj, potpukovnik Rosbach je prodro s austrijskom vojskom na Paštrovsku Planinu, ali su ih Crmničani odbili i zaplijenili im dio oružja.

Kronika splitske gimnazije ovako opisuje taj događaj:²⁹

„Ljeti tekuće godine Crnogorci su izazvali neke razmirice u Kotorskoj pokrajini. Prvi povod nezadovoljstva bijahu radovi koje su izvršile čete cesarokraljevskog katastra na nekim pograničnim mjestima otetim nazad dugo vremena od Crnogoraca, a koja su im ili nemarom ili zbog ostalog od bivših vlada bila prepuštena u posjed. Tu bi svakog časa buknu li sukobi i svađe između graničara dviju država, koji završavahu skoro uvijek krvoprolićem. U času dakle, kad su na jednoj od tih tačaka geometri

²⁸ Milović J., Šta je bilo sa austrijskim oružjem koje su Crnogorci zaplijenili na Paštrovskoj Planini u borbi od 2 avgusta 1838 godine protiv Austrije, Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 7-8, str. 404. Cetinje 1951.

²⁹ Str. 149-151.

mjerili, bijahu napadnuti od naoružanog ogranka ovih brđana i pobjegavši jedva su dospjeli da se spase. Dotrčaše po potrebi nekoji vojnici sa jedne od obližnjih pograničnih posada i započe okršaj. Premda su se naši vojnici dosta hrabro podnijeli, ipak bi bilo loše svršilo, da nije hitro priskočila posada sa nekog drugog mjesta, zbog čega se još jače raspali sukob i postane uporan, a završi nakon nekoliko sati gubitkom nekolicine života s obje strane. O tome se javilo u Kotor. Odmah se sve poduzelo da se u ovaj kraj pošalju čete posade, a otišli su tu i oružani strijelci. Crnogorci, koji bijahu pojačali svoj broj na mnogo stotina, su ih iščekivali. Dođe do sukoba, u kojemu su se obe strane žestoko borile, dok se neprijatelj nije povukao obeshrabljen znatnim gubitkom i iznenađen sposobnošću i ponosom, koje su osobito pokazali cesarokraljevski austrijski lovci.

Naši su također morali žaliti gubitak nekolicine dobrih vojnika, jednog oficira i nekih podoficira, a bilo je i ranjenika. Ipak, major Rosbach, koji je zapovijedao pohodom, htio je iskoristiti zgodan čas i upustivši se u proganjanje neprijatelja zaposjedne mu znatan dio zemlje, paleći zaselke i jedno veliko selo, te nakon toga, bojeći se zasjede ili druge nesreće u jednom vrletnom i nepoznatom kraju punom provalija i klanaca, smatrao je potrebitim da skrene natrag svoj marš. Nekoji od naših vojnika i strjelaca zbog vrijednosti koju su pokazali u tom sukobu bili su odmah odlikovani. Ali, budući da se to dogodilo nepredviđeno, nedostajahu mu municije opskrbe i vojnika da poduzme dalje napade, koji bi se bili pretvorili u pravilno vođeni rat, vojna vlast u sporazumu sa političkom prista na primirje, koje je neprijatelj tražio u očekivanju naredba vlade i dvora. Zbog toga je bilo nekoliko sastanaka između crnogorskog biskupa sa upravnikom okruga i zapovjednikom posade. O ovome se ipak raspravlja između Beča, Zadra i Kotora. Međutim događaji su ostali u neizvjesnosti i ne zna se kakav će biti svršetak.³⁰

Karacsay je također ilustrirao ovaj događaj i njegov akvarel na dvadesetšestom listu spomenutog albuma nosi naslov „Piccolo combattimento fra Cacciatori austriaci e Montenegrini“. Nažalost, kad je album bio uvezan, donji dio natpisa je bio odrezan, ali bi se ipak mogao po gornjim ostacima slova rekonstruirati: „. . . Pastrovichio li 8 di . . .“. Prema tome tu je bilo zapisano mjesto borbe, negdje u Paštrovićima i označen datum.

³⁰ Izvještaj o tom događaju zabilježila je i „Gazzetta di Zara“ 14 kolovoza 1838, prema dopisu iz Budve, a taj se ne slaže sasvim sa ovim splitske kronike.

Među sivim brdima, kroz gudure prodiru austrijski vojnici, a iza stijene vrebaju na njih dva Crnogorca i Crnogorka u staroj narodnoj nošnji sa puškama.

Vjerojatno je ova sličica prvi prikaz vjekovne borbe Crnogoraca u obrani svoje domovine. Nije poznato da je ijedan slikar prije toga naslikao ovaj motiv. Iako akvarel nema umjetničke vrijednosti, Karacsay je ipak dao junački izraz onoj trojici Crnogoraca, postavivši ih na stršću stijenu prema austrijskim vojnicima koji se šuljaju.

U spomenima splitske kronike tokom školske godine 1842/1843. zabilježeni su odnosi i sukobi Crne Gore s Turskom u pitanju Grahova, spomenut je dubrovački sastanak Njegoša sa Alipašom Stočevićem, hercegovačkim vezirom, urečeni sastanak u Slivlju na rubu nikšićke ravnice i sukobi, koji su uza sve to nakon toga izbili, te napad skadarskog vezira Osmana paše na Crnu Goru 1843. godine³¹. O tome kronika bilježi detaljnije sljedeće:

„Turska. Zbog nekih spornih pitanja o okrugu Grahova prošle godine se održao u Dubrovniku sastanak između Crnogorskog vladike i hercegovačkog vezira. Zbog istog pitanja bio je određen sredinom srpnja ove godine sastanak u Slivlju, ali budući da su rezultati tu bili nepovoljni, buknuše neprijateljstva. U prvim napadajima Turci zauzeše i spališe različita crnogorska sela, ali zatim bijahu skoro odasvud odbijeni, premda je mostarski vezir brojio petnaest do šesnaest hiljada boraca, osim drugih petšest tisuća, koje mu je doveo u pomoć skadarski paša, a Vladika je imao samih pet do šest hiljada. Najjači sukobi su bili 17., 20. i 21. rujna. Turci su se zatim 28. tog mjeseca spustili u dolinu Grahova sa pet pješaka i tri konjanička odreda, ali Crnogorci, jer bijahu malobrojniji, držahu se visova i bilo im je veoma strogo naređeno da ne napuštaju svoje položaje. Rezultat tog boja, koji je trajao osam sati, izazvao je opće čuđenje. Crnogorci su imali dva mrtva i nekoliko ranjenika, Turci sedam mrtvih i četrdeset ranjenika. 29. rujna Crnogorci odbiše jedan turski odred od dvije tisuće ljudi, koji je pokušao zauzeti stijenu Veproviću. Pljusak je 30. srpnja omeo svaki ratni pothvat. Pojedinačna puškaranja tu i tamo bila su 1. listopada, ali ništa naročitog. Sljedećeg dana Turska se vojska pokrene natrag, a vezir je 3. listopada uputio izaslanika da pregovara o primirju, koje je dva dana

³¹ O tome Đurić H., Crnogorsko-hercegovački odnosi u doba Petra II. Petrovića Njegoša, Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 7-8. Cetinje 1951; Kapidžić H., Odnosi Ali paše Rizvanbegovića i Vladike Petra II Petrovića, Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 1-3. Cetinje 1952; Jagoš Jovanović, Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti, str. 219. Cetinje 1948.

kasnije zaključeno, našto su obe strane poduzele najjače mjere da ga pretvore u redoviti mir. Međutim dosad još ništa nije zaključeno“.

Značajno je da kronika navodi tačne nadnevke ovog događaja, te bi bilo zanimljivo saznati odakle joj te vijesti, jer neki pisci³² zasada samo pretpostavljaju da su se ti sukobi zbili, iako se iz izvještaja austrijskog internuncija od 11. listopada 1843 godine vidi da je tih okršaja bilo i da se zauzimahu pogranične utvrde.³³

O samom pak dubrovačkom sastanku Njegoša sa hercegovačkim vezirom Alipašom Stoćevićem, koji kronika na ovom mjestu spominje i koji je bio značajan, jer je vezir priznao tada nezavisnost Crne Gore i ujedno se sprijateljio sa Njegošem,³⁴ naišao sam na jednu dosada nepoznatu vijest. U Arheološkom muzeju u Splitu čuva se naime prepiska između arheologa i publiciste Franja Carrare i sakupljača hrvatskih starih književnih djela, franjevca Inocencija Čulića, u kojoj ima podataka za kulturnu i književnu prošlost Dalmacije.

Čulić je stigao u Dubrovnik 1806 godine i tu boravio u franjevačkom samostanu kao nastavnik na bogoslovnom sjemeništu, svog reda, sve do smrti 1852 godine. U svojim tajnim izvještajima on je obavještavao austrijsku vlast i policiju o nezadovoljstvu i potajnoj mržnji Dubrovčana prema Austriji.³⁵ Njegovi se izvještaji čuvaju u zadarskom arhivu i u njima se jasno ispoljava njegov loši karakter. Takav je i u ovim pismima Franju Carrari, za koje je Ivan Milčetić preblago kazao da je tu „njegova kritika ljudi i stvari bezobzirna i često nepravedna“.³⁶

Inocencije Čulić javlja Carrari iz Dubrovnika u Split 11 rujna 1842 godine pri zavšetku svog pisma: „čekam Vladiku i mostarskog Vezira koji bi se trebali sastati u Brgatu“, a 23. tog mjeseca mu opisuje taj sastanak, pišući mu kao uvijek talijanski:

„Petak 23 rujna (1842)

Predragi prijatelju,

Htjedoh Vam pisati prošle subote, bio sam Vam također počeo pismom, ali moradoh ga odgoditi, jer su me razni prijatelji pozvali na Brgat da vidim dva istaknuta i čuvena lopova. Ovdje sam ostao tri dana i još sam i

³² Kapidžić H., o.c., str. 96.

³³ Ibid. str. 96.

³⁴ Đurić, H., o. c., str. 343; Jovanović J., o.c., str. 221.

³⁵ Bersa J., Dubrovačke slike i prilike, str. 66-68. Zagreb 1911.

³⁶ Milčetić I., Dr. Julije Bajamonti i njegova djela, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 192, str. 103. Zagreb 1912.

sada u pokretu, ne toliko da ih vidim već da promatram njihove korake, kako bih od toga za sebe sastavio kratki dnevnik za svoju upotrebu. Trebate znati da se je po nalogu carigradskog dvora imao u mojoj župi Brgatu održati sastanak crnogorskog Vladike i mostarskog Vezira zbog nekih zemalja i granica. Budući da su u tom zaseoku kuće uske, siromašne i nečiste, podigoše tu šator na osami kraj kukavne crkve. Sastanku je imao prisustvovati jedan austrijski savjetnik i bio je određen Gabrijel Ivačić i ovaj. Vladika i Ivačić su stigli ovamo parobrodom. Vladika je obučen po crnogorski, boravi kod nekog dobrostojećeg pravoslavca, gdje nosi hranu iz gostione, njegovih deset pratilaca jedu u gostioni, i spavaju u različitim kućama. Ovaj je prekrasni magarac. Ovamošnji pravoslavni ga preziru i jer je tako odjeven i jer nikad nije bio u njihovim crkvama, a oni kažu da ga se nikad ne vidi da se moli bogu, niti da govori o svetim stvarima. On je izjavio da se neće drugđe sastati nego u Dubrovniku ili na dubrovačkom pregrađu Pločama. Vezir, kojemu je to bilo pisano, odgovori, da se ne može prema nalogu svoga dvora udaljiti iz Brgata.

Prošlog ponedjeljka oko osam sati ujutro stigao je mostarski vezir u Carinu (tursku tvrđavu udaljenu milju od Brgata). Tu stigoše u jedanaest sati okružni poglavari, major sa različitim oficirima i vojnicima (mnogo ostalih činovnika i veoma mnogo znatiželjnika, jednom riječi, veliko mnoštvo svijeta), te neki podređeni Vladikin činovnik. Poklonili su mu se i bijahu zadovoljni njegovim lijepim ophođenjem, visokim lijepim stasom, oholom bradom, krasnom i bogatom istočnjačkom odjećom i njegovim gošćenjem, spomenutima je ponudio slatkiše, kafu, limunov sok i lulu. Svi su se tu i tamo udaljili da ručaju. Mene su bili pozvali neki koji su bili naručili objed, ali ja odoh k Pasku Šišici, dobrom i dobrostojećem seljaku i objedovah bolje od svih. U tri sata poslije podne Vezir je sišao u ono groblje, razgovarao se dugo sa oba savjetnika i reče im da se neće sastati sa Vladikom, jer je uvidio da on nikad ne održi riječ ni obećanje, niti je ikad htio dati pismenu notu niti potpisati onu koju mu se nudi. Vezir se vrati u svoju tvrđavu, znatiželjnici u grad, a ja sam ostao tamo gdje sam ručao. Slijedećeg dana vratih se u osam sati u Dubrovnik sa Hasan begom, zapovjednikom Trebinja i kapetanom Nikšića, čovjekom moćnim na svom dvoru i prisnim prijateljem Vezirovim, koji ga je slao u Dubrovnik, da se u njegovo ime pokloni Vladići. Ovaj ga nije htio niti da vidi, jer su zakleti naprijatelji. Oba okružna poglavara založili su se kod ovog Turčina da uvjeri Vezira da dođe u ovdašnji lazaret. Doista Vezir je došao prošle srijede, očistit će se i zadržat će se tri dana da se savjetuje sa ljekarima zbog reume u nozi. Vladika je bio kod njega, ali o dogovoru, o uspjehu i o zaključku ne će se tako brzo doznati. Lopovi sa

njihovim namjerama dugo mirno žive. Budući da neprestano daždi, ne idem k onoj strani...”

U drugom dijelu pisma Čulić jednako tako uvrijedljivo kao i o Njegošu piše Carrari o naprednom splitskom liječniku i književnikupolihistoru Juliju Bajamonti.³⁷ Ostavljajući na stranu nedolični način kojim Čulić prikazuje Njegoša, jer taj i dolikuje čovjeku kojega su prezirali čak i njegova samostanska braća, znajući da je austrijski doušnik, treba se osvrnuti na podatke iz ovog pisma, koji imaju povijesni značaj i doprinose da se bolje upozna ovaj događaj, o kome zasada nedostaje detaljnijih podataka.

Odatle se doznaje da skupina dubrovačkih Srba nije voljela Njegoša, jer nije pokazivao važnosti vjerskim i crkvenim poslovima i jer nije došao u Dubrovnik odjeven kao vladika, što je i prirodno, jer on je na ovaj sastanak stigao i htio da se pokaže kao vladar države. Vidi se da je Njegoš zahtijevao sastanak u starom dubrovačkom lazaretu na Pločama i da je Vezir, iako bijaše predstavnik više sile, na to popustio. Sastanak na tom mjestu bio je ugovorio dubrovački okružni kapetan, baron Karlo Rosner već 8. studenog sa Hasan begom Resulbegovićem u Carinama³⁸ i Njegoš se pridržavao tog dogovora, te stoga nije ni htio da se penje na Brgat, iako je Alipaša izjavio da on to traži po zahtjevu Porte. Čvrstoću svog značaja i odlučan stav Njegoš je pokazao i pri odbijanju jednoga od najistaknutijih hercegovačkih muslimana Hasan bega Resulbegovića, zapovjednika Trebinja. Hasan beg je bio glavni organizator grahovske bitke 1836 godine u kojoj je poginulo mnogo Cetinjana,³⁹ Njegošev brat i njegovih osam rođaka, čijim je glavama on bio okitio trebinjski grad, a zatim je zapovijedao turskom vojskom koja je 1840 godine u Tušini pobijedila Drobunjake i Crnogorce,⁴⁰ stoga se i bio zamjerio Vladići.

Njegoš je doista došao ovom prigodom u sredinu koja je više cijenila Vezira negoli njega, kako se to vidi i iz Čulićeva pisma. Zna se da je, kao što franjevac i piše, bio loše smješten i da je Rosner zamjerio dubrovačkom načelniku što se nije pobrinuo da bolje ukonači Njegoša i njegovu pratnju, te da je zahtijevao da mu se za to izvini.⁴¹ Ali sa svim tim ovaj sastanak je

³⁷ Milčetić, o. c., str. 103, je objelodanio samo taj odlomak u izvornom obliku. Čulićevo dopisivanje sa Carrarom objelodanit će Jakša Ravlić.

³⁸ Kapičić H., o. c., str. 86.

³⁹ Nikolajević D., Prilozi bosanskoj istoriji iz 1838 g., Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXII., str. 663. Sarajevo 1911.

⁴⁰ Ćurić H., o. c., str. 340.

⁴¹ Kapičić H., o. c., str. 87.

bio Njegošev diplomatski uspjeh, jer je Alipaša tada priznao nezavisnost Crne Gore, a ujedno i sklopio prijateljstvo sa Njegošem, koje je mnogo poboljšalo odnose Hercegovine i Crne Gore.⁴²⁾ Iz Čulićeva pisma se također doznaje da je Dubrovčane ovaj sastanak jako zanimao, kao što je to javljeno i Dalmatinskom namjesništvu u Zadar,⁴³⁾ ali da ih je i njegov uspjeh kasnije iznenadio vidi se iz pisma, koje Njegošu piše ruski predstavnik Gagić iz Dubrovnika: „ pametni ljudi opšte je mijenije, da ste Vi s otomanskom Portom jedan diplomatski akt zaključili, s kojim je Porta priznala nezavisnost Crne Gore i da se niko nije nadao da ćete Vi u tome uspjeti. .
“⁴⁴

Prirodno je, dakle, da je i Čulić vrebao da nešto dozna o svemu tome, čak je i svoj privatni dnevnik o ovome vodio. Bilo bi zanimljivo potražiti njegove bilješke o Njegoševu boravku u Dubrovniku, ukoliko su se sačuvale, jer će u njima biti zanimljivih podrobnosti. Vjerojatno se je on zbog toga, jer nije mogao ništa potanje doznati o ovom sastanku, loše izrazio o Veziru i o Njegošu.

U kasnijem pismu Carrari dne 4. listopada 1842 godine, on samo napominje: „ . . . sa O. Sabom bijah u Slanu da primim ovog okružnog kapetana, koji je pratio mostarskog Vezira na putu k Neretvi, budući su htjeli da se smjeste u onom samostanu, međutim su odsjeli drugamo, a slijedećeg dana proslijediše put.“ On tu ne spominje uspjeh Njegošev; iznenadio ga, a nije mu se ni sviđao.

Njegošev prijatelj Franjo Carrara mora da u to vrijeme također nije cijenio Njegoša, stoga mu je fra Inocencije i mogao onako pisati.

U još neobjelodanjenom Carrarinom putopisu i opisu boravka u Beču 1845 godine⁴⁵ ima samo jedna bilješka o Njegošu, koja ipak nije na odmet, jer se iz nje vidi kako su bečki službeni i dvorski krugovi svugdje tražili obavještenja o njemu. Carrara je došavši iz Splita u Beč bio 13. listopada kao provincijalac ushićen prijemom kod kneginje Metternich, kod koje ga je uveo njegov zaštitnik baron Karlo Hügel. On taj prijem ovako opisuje:

„Ponedjeljak 13. studenog. Dan poput sna! . . . Otvarajući vrata reče mi: „Uvodim Vas kneginji“. I ušavši bez daljnjega, nađoh se u zemaljskom raju, punu mirisa, slika, poprsja, cvijeća i što li ja znam, a u sredini sjedeći

⁴² Jovanović J., o. c., str. 222.

⁴³ Čurić H., o. c., str. 344, bilješka 38.

⁴⁴ Vuksan D., Vladika Rade i Ali paša Rizvanbegović, Zapisi sv. III, str. 133. Cetinje 1927.

⁴⁵ Rukopis na talijanskom jeziku čuva se u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu pod br. 49 g/8.

na divanu kraj nekog visokog crkvenog dostojanstvenika, iskićenog odlikovanjima i križima, Njeno Visočanstvo Kneginja, a tu i tamo poneki par kavalira u razgovoru. Netom me Kneginja ugleda progovori mi francuski: „Vidjela sam Vas već jednom“ – „Da, Visosti, prošle godine u Trstu.“ Kad to rekoh francuski, prihvatih njemački. Ponudi mi stočić pred sobom, a baron se postavi nasuprot da pilji u me kao uvijek. Zapita me o mom putu, a zatim započeše razgovori o Crnoj Gori i o onom krvoločnom Vladici, o gospodinu Courtu, o Wilkinsonu, o njegovim novčanicama, o njegovom izletu u Crnu Goru i u Mostar, te o načinu kako se probio kod mostarskog Vezira. I ona i visoki crkveni dostojanstvenik slušahu s užitkom stvarčice koje sam im pričao, unoseći u njih ponešto duhovitosti. Nakon dvadesetak minuta dođe u dvoranu sa nekoliko kavalira neki maleni starčić, s mnogo odlikovanja. Kneginja ustane, pozdravi nas, reče mi da me rado želi ponovno vidjeti i uđe kroz neka vrata sa velikim zastorom kod Kneza. Bijaše odjevena poput anđela i izgledaše prava divna odaliska, puna mirisa cvijeća i dragulja. Kad je izišla baron me predstavi visokom crkvenom dostojanstveniku; bio je to sada čuveni monsinjor Dieppenbroch biskupknez Breslave, koji je ovdje stigao da položi zakletvu.“

Nazvavši Njegoša „krvoločnim“ Carrara nije o njemu ženi bečkog kancelara, koji je budno vrebao na uzdizanje Crne Gore, dobro pričao. Jasno je da se Carrara u svom častohleplju dodvarao Metternichovoj reakcionarnoj vladi. Antun Bajamonti u svom panegiričkom spisu spominje da su ga jednom nakon 1848 godine, kad je pao zloglasni Metternichov sistem nazvali „špijun i dobro poznati Metternichov agenat“,“⁴⁶ ali o tome nema podataka.

Svakako obje bilješke, Čulićevo pismo i ulomak Carrarina dnevnika, očituju kako je Njegoševa pojava bila u žarištu zanimanja, a ujedno kako je on bio ocrnjivan i preziran od Beča do Dubrovnika.

Carrara je doduše kasnije promijenio svoje mišljenje o Njegošu, kad ga je slijedeće godine upoznao u Splitu, a zatim kad ga je već bolesna posjećivao 1851 godine u Hietzingu. On je ipak osjetio njegovu veličinu i poslije Njegoševe smrti pisao je pozitivno i dirljivo o njemu.⁴⁷

U kronici splitske gimnazije, gdje je i Carrara bio najprije đak a zatim profesor, zabilježen je i ugovor koji su sklopili u Kotoru pretstavnik i

⁴⁶ Bajamonti A., *Della vita e degli scritti dell' abate Dr. Francesco Carrara*, str. 41. Split 1854.

⁴⁷ *Lecture di famiglia*, str. 58-60. Trst 1852. Prijevod D. Berića, *Istoriski zapisi*, knjiga VII, sv. 7-9. Cetinje 1951.

tajnik Njegošev Dimitrije Milaković i opunomoćenik Ali paše, hercegovačkog Vezira, Osman aga Zvorničanin 9. studenoga 1843 godine, kojim se uređuje grahovsko pitanje. Kronika ga bilježi⁴⁸ u školskoj godini 1843/1844 ovako:

„Devetog istog mjeseca (studenog) sklopljen je u Kotoru između poslanika hercegovačkog vezira i Vladičina tajnika u prisustvu gospodina okružnog kapetana Gabrijela Ivačića ugovor o miru, od kojega evo ukratko uvjeti.

- I. Da Grahovljani neće plaćati nikakvu daću osim carskih harača.
- II. Da će im biti vojvoda Jakov Daković, u čijoj će obitelji ostati nasljedna čast vojvode.
- III. Da se na Grahovu sruši kula i da ni Turci ni Crnogorci ne mogu od sada unaprijed ništa zidati u spomenutom okrugu.
- IV. Da se pobunjenici, izbjeglice iz Hercegovine, vrate mirno svojim kućama, budući da je vezir obećao opće pomilovanje.
- V. Hercegovački vezir obećava da će platiti Vladići troškove, koje je imao na Humcu (novac je bio predan kotorskom okružnom kapetanu, a on ga je dostavio Vladići preko njegova tajnika).

Ovom ugovoru slijedio je istog dana drugi od kojega evo poglavlja:

- I. Na granice Hercegovine i Crne Gore treba postaviti kao stražu na obje strane pandure.
- II. Nijedan Crnogorac ne smije zaći u Hercegovinu bez propusnice i nitko iz Hercegovine u Crnu Goru bez putnog lista.
- III. Zateknu li panduri nekoga da luta noću uz granicu bez propusnice, moraju ga uhapsiti i predati nadležnoj vlasti. Ako se suprostavi, mogu ga ubiti bez ikakvih posljedica.
- IV. Odsada unaprijed, kad se neki bjegunac skloni s jedne strane na drugu, ona strana kojoj pribjegne ne smije ga zaštititi.“

Očito je da je kroničar imao pred sobom cijeli ugovor o grahovskom pitanju i ugovor o pograničnim stražama i kretanjama, te da je odatle u skraćenom i sažetom obliku zapisao njihov sadržaj.⁴⁹

⁴⁸ Str. 187.

⁴⁹ Ugovor u cjelini donosi Vuksan D., Spomenica Petra II. Petrovića – Njegoša – vladike Rada 1813 – 1851 – 1925. Cetinje, 1926, str. 172 – 173.

Prateći tako događaje u Crnoj Gori, posve je prirodno, da je te iste školske godine kroničar zabilježio⁵⁰ i Njegoševu posjetu Splitu, 16 siječnja 1844 god., o kojoj se dosada nije znalo.

„Utorak (16) bio je ovdje na proputovanju sa parobrodom Crnogorski Vladika. Dočekan na obali od gospodina Savjetnika, okružnog kapetana, bio je od njega praćen pri posjeti najznačajnijih stvari ovog grada. Slijedećeg jutra prosljedio je svoje putovanje istim parobrodom. Ogromni stas ličnosti i narodna odjeća u kojoj bijaše odjeven potaknuli su divljenje i privukli poglede znatiželjnih.“

Njegoš je tada odlazio preko Trsta u Beč, da od ruskog poslanika isposluje i dalje rusku godišnju pomoć, a od austrijskog dvora da dobije izvjesne povlastice, te da obojicu zamoli za posredovanje kod Porte zbog vraćanja otoka Lesendro i Vranjine, koje mu je bio oteo skadarski vezir.

Na prolazu kroz Gruž, on je sklopio ugovor sa gruškim brodograditeljima, da mu dođu sagraditi ratne brodove, što je Austrija odmah omela.⁵¹ Dok je dakle u toj dalmatinskoj luci htio da izvrši jedan novi i koristan pothvat u obrani svoje zemlje, dotle je u Splitu želio pregledati povijesno umjetničke spomenike. Njegoš je vjerojatno putovao tada parobrodom „Baron Kübeck“ austrijskog Lloyda, koji je 1842 godine plovio u redovitoj pruzi od Kotora do Trsta tičući Dubrovnik, Korčulu, Hvar, Split, Šibenik, Zadar i Lošinj Mali.⁵² Splitski kotarski poglavar Eduard Griez de Ronze, koji ga je dočekaao na obali, vršio je ovdje tu dužnost od 1843 godine. Njegoš ga je poznaavao, jer je on izvjesno vrijeme do 1841 godine bio član komisije za razgraničenje između austrijskog kotorskog okruga i Crne Gore, a zatim je 1842 godine bio određen da ponese i preda Njegošu, koji ga je cijenio,⁵³ austrijsko odlikovanje. Znao je hrvatski jezik i bio je po zvanju najprije profesor.⁵⁴

Griez de Ronze će biti Njegošu pokazao Dioklecijanovu palaču, njeno pročelje, carev mauzolej pretvoren u stolnu crkvu, Eskulapov hram i peristil, a možda i Zlatna vrata, koja još ne bijahu otvorena, te ostale dijelove grada koji će se baš u vrijeme njegovog upravljanja poljepšati. Tako je pjesnik bio jedan od prvih naših, a i stranih istaknutih ličnosti, koji su pregledali ovaj značajni antikni spomenik.

⁵⁰ Str. 188.

⁵¹ Milović J., Izvještaj o radu u Državnom arhivu u Zadru 1948-1950, Istoriski zapisi, knjiga VII, sv. 7-9, str. 417. Cetinje 1951.

⁵² Prema oglasima u „Gazzetta di Zara“ te godine.

⁵³ Milović J. o. c. (20) str. 64.

⁵⁴ Kronika splitske gimnazije, str. 178.

Prema Carrarinom pisanju, Njegoš je drugi put bio u Splitu 1846 godine⁵⁵ i to, kako Paton piše,⁵⁶ na povratku iz Beča, gdje je te godine boravio.⁵⁷

Tada su ga posjetili već spomenuti arheolog i pisac, tadašnji ravnatelj arheološkog muzeja Franjo Carrara skupa sa engleskim putopiscem A. Patonom, koji se već 12 listopada⁵⁸ 1846 godine bio dogovorio u Beču sa Carrarom zbog puta kroz Dalmaciju i odlučio da s njim otputuje. Ulomak njihova razgovora sa Njegošem zabilježio je Carrara u već spomenutom članku nakon njegove smrti.

Na jednom od tih Njegoševih putovanja preko Trsta i kroz Dalmaciju posjetio ga je i jedan drugi dalmatinski pisac, Jakov Ćudina, kasniji autor knjige „Storia del Montenegro (Crnagora) da tempi antichi fino a nostri“, koja je tiskana u Splitu 1882 godine. Jakov Ćudina je rođen u Filipjakovu kod Zadra, bio je đak splitske gimnazije. Od 1847 do 1848, živio je u Trstu kao nastavnik hrvatskog jezika i književnosti na nautičkotrgovačkoj akademiji, prevodio je Preradovićeve pjesme na talijanski i proučavao naš folklor⁵⁹. Godine 1848/1849 uređivao je u Zadru „Gazzetta di Zara“.

Pišući o Njegošu on spominje: „Bio sam prijateljski povezan sa glasovitim pokojnikom, koji mi je bio osobito sklon, budući da sam prvi preveo u talijanskim stihovima i upoznao Italiju sa nekoliko njegovih prekrasnih pjesama“.

Kao uspomena na to čuva se i danas u gradskoj knjižnici u Splitu prvo, beogradsko izdanje Njegoševa „Srpskog ogledala“, broširani primjerak modrih korica na kojima pečat „dr Giacomo Chiudina“ označuje da je on bio vlasnik knjige. Na prvom listu je zapisano „Dono fattomi dal Vladicca nel Vapore“ (dar koji mi je poklonio Vladika u parobrodu). Pjesnik je, dakle, bio mladom Ćudini poklonio taj primjerak, te i taj sitni podatak kao i ostali ovdje izneseni svjedoče, da je njegova pojava bila zapažena ne samo u službenim krugovima, već i među intelektualcima Dalmacije onog vremena.

⁵⁵ Carrara F., o. c. (47). Taj članak je objelodanio i J. Ćudina u svojoj knjizi *Storia del Montenegro...* str. 96. Split 1882.

⁵⁶ Paton A., *Highlands and Islands of the Adriatic...* vol. 1, str. 99. London 1849.

⁵⁷ Milović J., o. c. (51) str. 418. Cetinje 1951.

⁵⁸ Carrara to spominje u svom neobjelodanjenom već spomenutom bečkom dnevniku i putopisu.

⁵⁹ Nije dakle Talijanac, kako je zabilježeno u svečanom broju „Pobjede“, izdanom prigodom stogodišnjice Njegoševe smrti. Cetinje 1951.

*Istoriski zapisi: organ Istoriskog društva Narodne Republike Crne Gore.
God. V, knj. VIII, sv. 412 (1952), str. 221237.*

NJEGOŠ U SPLITU

Petar II Petrović – Njegoš (1813-1851), vladika i gospodar Crne Gore, putovao je prilično često. Možda češće negoli drugi tadašnji vladari s razloga što su ga političke, vojne i prehrambene teškoće njegove zemlje na to silile. Skoro sva ta njegova česta putovanja odvijala su se na relaciji Kotor – Trst – Beč i trajala su katkada i po više mjeseci, jer brzih prevoznih sredstava tada još nije bilo. Tek 13. juna 1837. Austriski Lloyd osniva svoju prvu parobrodsku prugu na Jadranu. Do tada se putovalo samo privatnim jedrenjacima koji su, ukoliko je to prostor dozvoljavao, uz trgovačku robu prevozili i putnike. Tako je i Njegoš polazeći 1833. i 1836. godine za Rusiju putovao od Kotora do Trsta jednim bokeškim jedrenjakom. Ova su putovanja redovno trajala i po desetak dana, prema tome kakvo je vrijeme na putu bilo. A i prvim parobrodima Austriskog Lloyd-a trebalo je tada od Kotora do Trsta punih sedam dana. Osim toga, ni željeznička pruga Trst – Beč nije bila još potpuno gotova, te se od Trsta do Celja putovalo poštanskim kolima, a dalje željeznicom do Beča.

Skoro na svim dužim putovanjima prva usputna stanica za Njegoša bila je Kotor, druga Trst, treća Beč. Vladika se redovno u svakom ovom gradu zadržavao po koji dan, a u Beču katkada i po više mjeseci. Spuštajući se niz „kotorske strane“ njegove su misli obično bile zaokupljene potrebama i teškoćama Crne Gore, zbog kojih je i išao na put. To je njegov đakon Đurašković slikovito i istinito izrazio riječima: „Jaše ka primorju a jednako se osvrće za svojim kršem“.

U Kotoru i po svoj Boki Njegoš je imao mnogo prijateljskih veza sa familijama naših uglednih pomoraca. U Kotoru je često bio gost u kući Ilije Lumbardića i kotorskog vlastelina Netovića. Tada bi se oko Vladike redovno skupilo odlično društvo. Od katolika dolazili bi i konti Ivanovići iz Dobrote. Kad bi pak ljeti Njegoš silazio na kupanje čekala ga je u Prčnju kuća Filipa Lukovića, a u Perastu dvori Đorđa Đuranovića.

U Trstu, svojoj drugoj usputnoj stanici, Njegoš je isto tako podržavao prisne veze sa nekim našim trgovcima. I oni su ga rado primali i častili i u svemu mu bili pri ruci. To su: Spiridon Gopčević, Marko Kvekić, Milenko Vučetić i lični Vladikin prijatelj učitelj Dimitrije Vladislavljević.

Treća usputna stanica bila je Beč, gdje je Njegoš opet imao svoje društvo, ali potpuno druge vrste. On je u Beču bio stekao širok krug

prijatelja i znanaca »in litteris« kome su pripadali: Vuk Karadžić, Branko Radičević, Ljuba Nenadović, Jovan Subotić, Stanko Vraz, Imbro Tkalac, češki književnik Ludvig A. Frankl i još mnogi drugi. Njegoš je u štampariji Mehitarista u Beču i štampao neka svoja djela.

Lako bi se sama po sebi mogla nametnuti misao: zašto odmah poslije Kotora na skoro svima Njegoševim putovanjima kao druga usputna stanica dolazi Trst, te su Dubrovnik i Split bili prolazeni i kao zaboravljeni. Iako je naizgled ovo moglo biti tako, opet je stvarnost potpuno druga bila. Njegoša su sa Kotorom i Bokom vezivali ne samo lični i prijateljski već i državni interesi, jer je za njegovog prethodnika Petra I Svetog Boka – iako samo kratko – pripadala Crnoj Gori. Veza je, dakle, bilo raznovrsnih: i nacionalnih, i vjerskih, i državnih, što je sve trebalo vrlo vješto podržavati, jer je austrijska tajna služba Njegoša u stopu pratila. Iz Trsta je pak Njegoš nabavljao žito za prehranu Crne Gore. Gladne godine nizale su se često jedna za drugom, te se trebalo boriti ne samo protiv Turaka već i protiv gladi. Osim žita, Njegoš je u Trstu nabavljao praha, sumpora i ostalih vojnih potrepština.

Ni Dubrovnik ni Split nijesu mogli u ovom pogledu Njegošu ništa pomoći.

Treba uz to imati na umu da je u Dubrovniku stalno boravio Jeremija Gagić (1783-1859), ruski konzul za Crnu Goru. Ma koliko da je Gagić lično poštivao Vladiku i štitio interese Crne Gore, opet je, po zvaničnoj dužnosti, morao dostavljati Azijatskom departmanu u Petrograd skoro svaku Njegoševu riječ i misao. Njegoš je bio ponosan i osjetljiv na svoju ličnu slobodu, te mu je radi toga bilo mnogo prikladnije da sa Gagićem održava pretežno pismenu vezu. To je značilo: dolaziti u Dubrovnik samo kada je to bilo od prijeke nužde, kao prigodom sklapanja ugovora sa hercegovačkim vezirom Alipašom Rizvanbegovićem – Stočevićem 24 septembra 1842 godine.

Vijesti o prvoj Njegoševoj posjeti Splitu imamo iz tri razna izvora. Prvi je izvor Kronika splitske gimnazije, pisana tajlandskim jezikom, koja se čuva u Muzeju grada Splita. Gimnazija u Splitu osnovana je bila 1817 god. kojom godinom i počinje njena kronika i ide dalje sve do 1850 godine. U kronici je bilježeno sve važnije što se tokom jedne godine dogodilo u svijetu i u Splitu. Tako je pod 16 januarom 1844 u kronici zabilježeno da je toga dana doputovao parobrodom Crnogorski Vladika i da je istim parobrodom slijedećeg dana prosljedio dalje za Trst. Kroničar bilježi i to da je Vladika nosio narodno crnogorsko odijelo i da je svojim visokim stasom i ponositim držanjem privukao na sebe pozornost mnogih prolaznika. U

kronici se spominje da je Njegoš tom prigodom bio pozdravljen i dočekan od splitskog okružnog kapetana, koji ga je proveo po gradu i pokazao mu starine i ostale znamenitosti.

Splitski okružni kapetan bio je tada Eduard Griez de Ronze. On je Njegoša poznavao od ranije, jer je 1841 g. bio član jedne komisije za razgraničenje između Austrije i Crne Gore. Koncem marta 1842 g. Griez de Ronze dolazio je pak posebno na Cetinje da Njegošu preda skupocjeni briljantni naprsni krst kao poklon austriskog cara prigodom završetka rada iste komisije.

Drugi izvor jesu podaci iz dnevnika „Odlazak“ i „Dolazak“ Lučkog ureda u Gružu – Dubrovnik 2 – prema kojima je parobrod Austriskog Lloydja »Baron Stürmer« na povratku iz Kotora stigao u Gruž 14 januara 1844 sa 12 putnika, među kojima je bio i Njegoš sa svoja dva pratioca, i da je 15 januara krenuo dalje za Split. »Baron Stürmer« bio je parobrod starog tipa, od samih 127 tona nosivosti i sa 22 člana posade, a pokretao se na kotače.

Treći je pak izvor pjesma koju je 1926 godine pronašao Dušan Vuksan u Državnom arhivu na Cetinju i koju je Njegoš tom prigodom baš u samom Splitu napisao. Pjesma je sva ispisana Njegoševom rukom na posebnoj listi hartije i datirana je i potpisana ovako: „U Splitu 5/17 januarja 1844. Vldka Černogorski P. P.“ U njoj Njegoš opisuje svoje putovanje počinjući stihom:

„»Stürmer« leti na kolima...”

Sva tri spomenuta izvora slažu se, dakle, u tome da je Njegoš 16 januara 1844 stigao u Split na parobrodu »Baron Stürmer« i da je sutradan, 17 januara 1844 istim parobrodom prosljedio dalje za Trst. Iz teksta pak same pjesme, koja je puna vedrog raspoloženja i divljenja prema moru, može se zaključiti da je Njegoš ovom svojom prvom posjetom Splitu bio u svakom pogledu zadovoljan, što ga je i pobudilo da tragove svoga pjesničkog stvaranja ostavi i u ovom gradu.

Dok je prva Njegoševa posjeta Splitu uslijedila 16 i 17 januara 1844 prigodom njegovog proputovanja iz Kotora za Trst, druga je posjeta uslijedila poslije tri godine dana, za vrijeme jednog Njegoševog povratka iz Beča odnosno iz Trsta za Kotor. Tada Eduard Griez de Ronze nije više bio okružni kapetan u Splitu, jer je u međuvremenu u istom svojstvu bio premješten u Kotor, gdje je zamijenio čestitog Gavrila Ivačića.

Vijesti o drugoj Njegoševoj posjeti Splitu sačuvali su nam: Milorad Medaković, Njegošev ađutant na ovome putu, i dva strana naučnika: Andrew Archibald Paton, dobar poznavalac Balkana i član Geografskog društva u Londonu, te Francesco Carrara, italijanski publicista i direktor Arheoloških spomenika u Splitu.

Pošto, međutim, u pogledu datuma ove druge Njegoševe posjete Splitu ne postoji potpuna saglasnost svih navedenih izvora, potrebno je radi utvrđivanja tačnosti prethodno ispitati gdje je Njegoš bio i šta je radio pred kraj 1846 i s proljeća 1847 godine.

1846ta bila je opet gladna godina. Pismom od 16 jula 1846 Njegoš javlja Gagiću: „da tako teške godine ne pamti sadašnji naraštaj; njive ni svoga sjemena nijesu donijele; narod je cio bez žita, ovo je gore nego kuga“. Radi nabavke žita, Njegoš je 20 septembra 1846 u pratnji Milorada Medakovića krenuo iz Kotora za Trst, gdje se zadržao nekoliko dana. U Trstu je prodao neke svoje lične dragocjenosti i nabavio žita, koje je već u oktobru počelo da pristiže u Crnu Goru i odmah bilo razdijeljeno gladnima. Iz Trsta je tada Njegoš otišao za Beč, u namjeri da pođe do Petrograda radi pokretanja pitanja Vranjine i Lesendra. Pošto u tome nije uspio, on je zimu 1846/47 iskoristio u Beču radi štampanja svog „Gorskog vijenca“. U februaru 1847 Vladika ostavi Beč i preko Trsta, gdje je ponovo nabavio žita i otpremio ga u Crnu Goru, ode za Mletke. U Mletačkom državnom arhivu, a uz pomoć književnika Nikole Tommaseo, Njegoš je prepisao razna dokumenta, koja su se odnosila na istoriju Crne Gore i na Šćepana Malog. Iz Mletaka se vratio u Trst i odmah krenuo za Kotor, gdje je stigao 26 marta 1847, a 28 marta prije podne proslijedio dalje za Cetinje.

Vratimo se A. A. Patonu i Fran. Carrari da bismo mogli utvrditi i njihovo kretanje tokom zime 1846 i proljeća 1847 godine. Znamo da su se oni obojica našli u Beču 12 oktobra 1846 i dogovorili da zajednički proputuju Dalmaciju i da Paton ode sam dalje za Crnu Goru. Njegoš, zadržan u Trstu zbog prodaje dragocjenosti i nabavke žita, nije po svoj prilici do 12 oktobra 1846 još bio stigao u Beč, jer bi ga Paton tu bio lako pronašao i ne bi trebalo da ga ide tražiti čak do Cetinja. Znamo i to da se pred kraj 1846 Paton obreo na Cetinju tražeći Njegoša. Naravski, nije ga našao, jer je Njegoš baš tada bio još u Beču. Paton se sa Cetinja vratio natrag, u Split, gdje je Carrara stalno boravio, i tu je i ostao.

Kako Carrara navodi, druga Njegoševa posjeta Splitu uslijedila je 1846 godine. Svrnjujući pak već iznesene podatke o kretanju Njegoša pred kraj 1846 i početkom 1847 godine, odmah možemo posumnjati u tačnost ovog Carrarinog navoda. Jer, ako je Njegoš, kako je već rečeno, 20

septembra 1846 krenuo iz Kotora za Trst, a vratio se u Kotor 26 marta 1847, njegova druga posjeta Splitu mogla je uslijediti samo između 16 i 22 marta 1847 godine, a nikako prije toga. Jer da je uslijedila prije toga, ne bi Paton pred kraj 1846 g. išao na Cetinje da traži Njegoša. Ovo stanovište uz ostale naše književne historičare – prihvaćaju kao tačno: dr Lazar Tomanović, Milorad Medaković, dr Nikola Banašević i dr Vido Latković. Prema tome, može se smatrati utvrđenim da je druga Njegoševa posjeta Splitu uslijedila između 16 i 22 marta 1847 god., što se, uostalom, slaže i sa Patonovim riječima: „Mladi Vladika bio je divovskog stasa, jer, iako ga nijesam vidio u Crnoj Gori, imao sam prilike da docnije u Splitu malo razgovaram s njim, prigodom njegovog povratka iz Beča“.

Vijesti koje je Njegoš za vrijeme ovog putovanja dobijao sa Cetinja nijesu bile utješne. Nešto glad a nešto tursko mito podrivali su mir i slogu između pojedinih plemena. Iako su Njegoša na Cetinju čekale nove i teške brige, on je i prigodom svoje druge posjete Splitu bio pun vedrog raspoloženja i odmah stekao simpatije Patona i Carrare, koji su uz druga službena lica bili došli na parobrod da ga pozdrave.

Sa Cetinja su već bili izvijestili Vladiku da je A. A. Paton dolazio u Crnu Goru i želio da ga vidi. Zato, čim je čuo njegovo ime, zagledao se u Patona i rekao: „Vi ste bili u Crnoj Gori. Molim Vas recite mi šta ste tamo znamenito vidjeli?“ U daljem razgovoru sa Patonom Vladika mu je rekao: „Znate li Vi gdje postoji prava sloboda? U Crnoj Gori, čije ključeve ja držim“.

Carrara pak u svojim zapisima spominje da se Vladika potom obratio i njemu riječima: „A Vi, koji Dalmaciju opisujete (tada je baš izlazio iz štampe jedan Carrarin opis Dalmacije) zašto ne dođete da posjetite i opišete Crnu Goru. Ja ću Vam biti pri ruci da upoznate cijelu zemlju, i Vi ćete se uvjeriti da Crnogorci nijesu varvari“.

Potrebno je bilo sve gornje navesti, pošto je ovo bio prvi Carrarin susret sa Njegošem. Do tada je Carrara bio indiferentan prema Njegošu, jer je bio pod uticajem franjevca Inocencija Čulića, koji se u svojim pismima iz Dubrovnika, izražavao o Vladici ne samo nepovoljno već i nekulturno.

Koliko je pak ovaj prvi Carrarin susret sa Njegošem odlučno i jako djelovao i na njega samoga svjedoče ove Carrarine riječi: „Ja ga (misli na Njegoša) nijesam mogao nikad shvatiti iz knjiga i izvještaja drugih (misli na pisma fra Inocencija), ali držim da sam ga shvatio i jasan pojam o njemu dobio, razgovarajući s njim“. Tako je ova druga Njegoševa posjeta Splitu urodila i tim da je Francesco Carrara od indiferentnog posmatrača postao vatreni pobornik Njegoša.

Carrara se još jednom sastao sa Njegošem, i to u Beču jula 1851 godine, tri mjeseca pred Njegoševu smrt. Malo je ko kao Carrara, napisao o Njegošu tako lijep i sažet nekrolog: „Petar Petrović II, vladalac, prvosveštenik, vojskovođa i bard Crne Gore ne živi više. Njegova je lira slomljena, njegova sablja ostaje još izvučena...”

1850 i 1851 godine Njegoš je kao težak bolesnik više puta prošao parobrodom preko Splita, iz Trsta za Kotor i obratno. Vlasti su redovno slale službena lica da ga pozdrave i vojnu muziku da ga zabavi, ali je Vladika već toliko bio oslabio da nije više mogao izlaziti na kopno...

Literatura:

Dr Lazar Tomanović: Petar II Petrović – Njegoš kao vladalac

Dr Vido Latković i dr Nikola Banašević: Savremenici o Njegošu

Isidora Sekulić: Njegošu – knjiga duboke odanosti

Risto Dragičević: Članci o Njegošu

Dr Cvito Fisković: Nekoliko bilježaka o Njegošu i Crnoj Gori iz prve polovice 19. stoljeća

Dušan D. Berić: Dalmatinska štampa o zadnjim godinama života i smrti Njegoša

Dr Petar Popović: Crna Gora u doba Petra I i Petra II

„Stvaranje“, julavgust, 1951: P.P. Njegoš

Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. XV, br. 1112 (1960), str. 992995.

SVJEDOČANSTVA TRAJNE VRIJEDNOSTI

Na temu Njegoš ne bih improvizirao. Ali kad je već o Njegošu riječ, trebalo bi zapravo jedanput ozbiljno i temeljito ljudski progovoriti o njegovom pogledu na svijet, jer se baš o ovom maglenom pojmu kod Njegoša neobično mnogo govorilo i pisalo, a govori se i piše i danas. Uporno i postojano i dalje. Što se tiče Njegoševa odnosa spram ove čudne njemačke riječi Weltanschauung, on je bio tipičan romantik. U tom pogledu, dakle, pjesnik svog vlastitog vremena. Pjesnik koji je otkrio da osim čovjeka i njegovih pogleda na svijet nema tu, oko čovjeka, nikoga tko bi imao, ili mogao imati, neke poglede na ovaj naš ljudski svijet. Da je ovaj svijet u kome živimo svijet čovjeka – i da je svako drugo, nadljudsko ili izvanljudsko, promatranje ovoga svijeta isprazna igra riječi – to je Njegošu bilo jasno, čini se, od prvoga dana njegove poetske svijesti. I u tome smislu on, bez obzira na sve dekorativne elemente kojima je drapirao svoju misao stoji pred nama kao romantik koji je imao smionosti da se opre čitavom jednom misaonom vrhunarnom načinu mišljenja onoga perioda. O tome da čovjek na ovome svijetu životari bijedno osamljen i Njegoš je pošeo razmišljati već davno, moglo bi se reći na početku svoga puta. I otevši se tako poznatoj idealističkoj shemi da refleksivno fiktivno zamišlja ljudsko postojanje na zemlji kao sjenku neke božanske vrhunaravne svrhe, on je smisao zbivanja počeo otkrivati isključivo u čovjeku samom. I tako se oslobodio i oprao od mutne i nečiste vrhunaravnosti. A upravo ovo oslobođenje, ova katarza, od svih svrhovitih bića višega reda predstavlja, po mom subjektivnom mišljenju, osnovnu formulu za poimanje njegove poetske misli. Ne treba zaboraviti da je Njegoš bio i sam član i predstavnik visoke crkvene hijerarhije. Pa upravo ovaj kontrast, da je on čovjeka osjećao kao gordo i ponosno biće koje je pozvano pod zvijezdama da izvrši prometejske misije u ljudskom smislu, predstavlja ako hoćete tajnu njegove pjesničke riječi. Njegoš je, kao što sam rekao, na početku, tipičan romantik već i po svojim sumnjama, koje su ga đavolski mučile usred njegovih najsretnijih inspiracija.

Da li je ovo suviše ljudsko, ovo krvavo, ovo sasvim jalovo i isprazno obmanjivanje o višem smislu ljudske egzistencije usred svemirskog ništavila samoobmanjivanje, ili se tu zaista krije neki dublji smisao ljudskih napora pod zvijezdama? – to su bila pitanja koja su ga trajuno mučila i na

koja on nije umio da odgovori. Ova stara raspra o smislu života uopće, a ljudskog posebno, vladala je već i prije Njegoša svim filosofijama svijesti i svijeta, a da li su vrata neke apsolutne istine otvorena ili zatvorena – to Njegoš nije odgonetao, kao što nisu to, uostalom, učinila ni pokoljenja pred njim. Međutim, bez obzira na sve skrivene ili i prozirne finese ove misaone problematike, Njegoš se nije izgubio u fantastičnoj retorici svoga vremena, naslutivši neku višu, jedinstvenu vezu između teološke i naučno egzaktne slike svijeta. A pošto se on poetski tim pitanjima bavio u ono vrijeme kod nas gotovo jedini, mislim da će mu oba djela ostati u historiji naše književnosti kao svjedočanstvo trajne vrijednosti.

Krleža je drugi dobitnik Njegoševe nagrade – za roman Zastave 1966. godine. Navedeni tekst je odgovor na pitanje Jevrema Brkovića (RadioTitograd) koje će od dva Njegoševa djela, Gorski vijenac ili Luča mikrokozma ostati duže u vremenu

Pobjeda. God. XXIII, br. 2553 (2. X 1966), str. 9.

CRNOGORSKI AUTORI

PETAR DRUGI PETROVIĆ NJEGOŠ KAO VLADALAC

...

VI. Ovoliko za sada, da znamo, kakav je položaj zauzeo vladika prema događajima ove znamenite godine, i kud je smijerao njegov proglas na Boku i Dubrovačku. Kao da ga je Grije odma razumio, jer je tražio od vladike da mu ga razjasni, odakle se vidi, da nije nimalo mio bio austrijskoj vladi. Vladika je odgovorio, da je proglasu bio uzrok „posvednevne vijesti, koje su ovamo dopirale, da se hoće bokeljci talijancima predati“; pa dalje nastavlja: „Da li Elačić ćesarski nije? Da li od svoga cara postavljen nije za bana od Dalmacije, Hrvatske i Slavonije? Naprotiv ja sam mislio, da će rečeno objavljenije vama prijatno biti, jerbo ono ističe iz onijeh čuvstva, koja sam ja svagda pitao k praviteljstvu austrijskome i koja će u meni nepokolebima ostati u svakom otnošeniju, kao što me i do sada znate.“ Tako se vladika morao opravdati za onaj proglas; i u samoj stvari, prvi mu je smjer zbilja bio, da zaustavi mletačku propagandu kroz Boku. Medaković piše: „Mlečani se pobune, a to se rasprostire po svoj Dalmaciji, pa dopre i u samu Boku, a i sve je to bilo gotovo, da se otrgne ispod ćesarije i da se stave pod zaštitu sv. Marka. Mlečići su bili razapeli jake mreže po svoj Dalmaciji i Boki; a nekoliko mletačkih brodova ukažu se oko zaliva bokokotorskog; a svi Bokelji bjehu voljni, da se pridruže novoj mletačkoj republici, negdašnjoj carici na moru. I Bokelji i Dalmatinci očekivahu da će se oni sa tom republikom obogatiti.“ Strahovanje vladichino od mletačke republike dakle je imalo osnova, jer osobito ondašnje veliko brodovlje bokeljsko, taj jedini ali veliki izvor bokeljskog dobrostanja, uzdisalo je za zaštitom negdašnje pomorske carice, koju zaštitu Austrija nije znala ni kašnje pružiti mu, te mu već odavna ni traga nema, i negdašnja bogata Boka odavna je počela siromašiti. Osim toga pod republikom sv. Marka Boka je velike slobostine uživala, i kroz prve trideset godina pod Austrijom bila je već iskusila blagodati, kojijema se mogla nadati iz Beča! Ali su Petru IIom lebdili pred očima viši narodni interesi; i njegova riječ morala je u ono mutno doba u Boki biti poštovana tako, da se mletačka propaganda nije mogla s njom u koštac hvatati. Otuda ona mržnja slavnoga Tomazea, koji je bio pored Manina na čelu obnovljene republike, odista iz obzira prema Dalmaciji, mržnja koja izbija na nekijem mjestima u njegovijem spisima,

prvih godina poslije neuspjeha one revolucije, protivu Crne Gore i našega velikoga pjesnika, o kojemu su svi savremenici hvalom i poštovanjem pisali; dočim o srpskome narodu uopće, kako o njegovoj prošlosti tako o njegovoj budućnosti Tomazeo piše najvećijem simpatijama. Ovu je Tomazeovu mržnju odista još više podžigala bezuslovna odanost vladčina Rusiji, koju je slavni dalmatinac mrzio i kao revnosni katolik i kao pravi republikanac. U to znamenito doba bilo je i prepiske između Tomazea i vladike. Došavši na vladu uskrsnute republike 22 marta, odma je pisao vladici. Mi to pismo pred nama nemamo, ali se njegova sadržina ogleda u ovome vladčinom odgovoru od 21 aprila: „Primio sam vaše pismo od 31 marta, koje me veoma udivilo. Nije mi nužno bilo napominjati dužnosti k čovječestvu, jerbo su one sveti amanet, koji je priroda dala svijema osviještenima ljudima. Ko obožava svobodu, i ko je upravo svobodan, on podobnome sebi ne želi ni tvori obide, jerbo gazi obožajemu svetinju nogama. Zla kleveta! Bog, znade kada će se pleme slovensko ispod njene gadne anateme osvoboditi, i kada će ga zora istine obasjati; osobito pak protivu ovoga svobodnoga gnjijezda kleveta vječno grmi. Je li krvavije stranice u svemirnoj istoriji od crnogorske? Je li strašnije, viteškije i duže borbe među nejednakošću jošte svijet vidio, nego što je vidio borbu crnogorsku poslije padenija carstva na Kosovu? Zloba i kleveta sve su ovo od svijeta, koliko su mogle, krile i naopako ga predstavljale iz ova četiri uzroka: prvo, što smo slavjani koje kleveta po svuda goni; drugo, što su naši susjedi svagda bili neprijatelji svobode, protivu nje su tvrđi kordon držali nego protivu čume; treće, fanatizam trostruki, pakleno sjeme nesloge, koje je našem narodu više zla učinilo no sve inoplemene sile i oružje; četvrto, što su crnogorci u gdje kojima nepristojnostima učenici turski, te urade gdješto po običaju turskome. Da! cijela se gotovo Evropa danas služi jednim šiboletom; isti šibolet upotrebljavaju crnogorci evo četiri vijeka i po: on priliči čovjeku da nije buran i krvav. Žica, koja cijelo vaše pismo prolazi iz dvije je struke upredena; ja ih obje dobro vidim. Budite zdravo i veselo.“ (D. A.) I potpisuje se „vaš obični prijatelj,“ pa je ono „obični“ izbrisao. Dakle veliki filozof ne diplomatiše s velikijem pjesnikom, nego čujuć za veliki upliv vladčin u Boki odista traži silom svoga uma i imena da savlada vladiku, osuđujući držanje Crne Gore pa i njegovo. To je morala biti pouka vladici od slavnoga šibeničanina, koji je težio vazda da utiče na jugoslovenstvo. Ali mu je vladika muški odgovorio, pobjedivši ga slavnom istorijom Crne Gore; i odma poslije toga izdaje onaj proglas na bokelje i dubrovčane.

Mi imamo i odgovor, što je skupština prvaka bokeljskijeh poslala vladici na taj njegov proglas. Taj odgovor, potpisan od načelnika svih bokeljskijeh opština, glasi: „da mi nikakvo protivljenje nemamo sojediniti se svijema državama slavenosrpskijema, kad one postanu samostalne i bez tuđeg upliva, pod *ćesarskom krunom*.“ A istoga dana 1/13 juna sa iste skupštine pošao je odgovor i narodnome saboru u Zagrebu, u kom se naglašuje – „toliko kraljevina dalmatinska, koliko njoj za sada skupčano oružije bokokotorsko pripada po položaju, po istoriji, po jeziku i po plemenu većeg broja slavenosrpskoj narodnosti. Bez sumnje, kad bi nastojeći događaji koraćali, da se države slavenosrbske, to jest jugoslavenske, ujedno sojedine pod štitom *ćesarovijem* bez upliva nikakve tuđe narodnosti, kao na priliku: talijanske, mađarske, njemačke i tako dalje, Boka kotorska protivna biti neće, da se želja vaša ispuni, što se sojedinenija našega tiče. Ali današnja obstojateljstva, a navlaštito ona, što ste vi ugarskoj kruni podložni, ne dopuštavaju, da mi za to sojedinenije žrtvujemo nezavisnost naše narodnosti, koja je nama priznana u novome ustavu carstva austrijskoga. Kad ovakva jugoslavenska država pravilnim putem postane samostalna bez tuđeg upliva, kad se zbude ono, što svi želimo, t. j. osnova slavenskoga carstva pod *ćesarskim štitom*, kad u najposlje jednaka prava budu slobodno među rečenima državama ugovorena i postavljena, okružije bokokotorsko od svoje strane radosno će sebe u tome sojuzu pripisati. Naprotiv toga, ako države hrvatska i slavonska žele i mogu s nama u sadružestvo doći pod ustavom 25 aprila ove godine, da s nama ujedno u novomu konstitucionalnomu životu uđu, okružije ovo ništa radosnije zahtijevati ne može. Toliko za sad na pozive hervatskog naroda imamo čest vama predstaviti, ostajući bratinskim privrženijem“ i. t. d. Oba ova odgovora bokeljskijeh prvaka ne mogu se uzeti kao izraz opće narodne volje u Boki, jer kao što je bilo elemenata, koje je privlačila novoobnovljena republika sv. Marka, tako ih je bilo, koji su težili k Crnoj Gori. Medaković piše: „U ovoj istoj godini počnu dolaziti i bokelji na Cetinje, moleći vladiku da ih primi pod svoju vlast i da im on bude gospodar, navodeći da su oni pod ćesarskom upravom osiromašili i da im je oduzeto sve što su imali; oduzeo im je ćesar sva stara prava, koja su negda pod vlašću Crne Gore i pod mletačkom republikom uživali.“ I zbilja Grbalj, jedna od najvećih općina bokeljskijeh, što se pruža na podnožju Lovćena od Budve do Kotora, otkáže plaćati državne poreze. Grije sa vojskom krene na Grbalj, ali ga grbljani dočekaju junački i potuku vojsku, koju su gonili do blizu Kotora. Kod tvrđave Trojice bijahu vojnici lićani, koji zaustave grbljane rijećima: „Nemojte, braćo, dalje, jer moramo braniti grad!“ Među grbljanima je bilo i

crnogoraca, ali bez znanja vladicina, koji odbijajući svaku odgovornost od Crne Gore za tu pobunu, kori Grija, što je s oružjem pošao da Grbalj pokori, jer „umalo da taj postupak nije prouzrokovao opšte vozmuštenije i opustošenije te provincije“, i moli ga: „ako su ve grbljani malo uvrijedili, da upotrebite blaga sredstva i tihim načinom njih u poznanije dovedete“. No usljed ovoga krvavoga sukoba, Grije je bio premješten iz Kotora, i vladika već u oktobru čestita baronu deGetaldiju što je uspio s đeneralom Rajhom da smiri stvar grbaljsku. A da je Petar II htio, tada je mogao osvojiti Boku, ali su ga dalji pogledi zadržavali. Prije svega, on je žudio da s banom Jelačićem u dogovoru bude, i što više, da s njim zajedno radi; zato je i pisao 17 novembra guverneru dalmatinskome: „Istina je, da su crnogorci spremni, da budu u pomoći svojoj braći Hrvatima, jedno po jednoplemenosti, a drugo po njihovoj prirodnoj naklonosti vojničke trudove snositi. Videći ja, da moja sabrača srbi i hrvati pokazuju se na javno, da pravcem idu naklonjeni k narodnosti i k poretku, i mene je ista misao oduševljavala, koja i crnogorce, *ako ustanak srba i hrvata ne bi bila slijepa podstreka*, koja bi na opšte poruganije pred svijetom služila. Kad bi ovo posljednje bilo, Bože me sačuvaj od toga učestija, tada bih ja njih za najposljednji narod u svijetu držao, tada bi mi se mrsko bilo njihovijem bratom nazvati, ako su oni najsramotniji put *izdajstva zakonitosti svoje sreće* izabrali; pa kad bih ja u tome njihovim učesnikom bio, onda bih se krio od sunca i ljudih.“ Dakle je Petar II i carskom namjesniku u Zadru pisao, da je voljan pomagati ustanak srba i hrvata uslovom, ako to nije *slijepa podstreka i izdajstvo zakonitosti svoje sreće*, jer „tada bih ja njih za najposljednji narod u svijetu držao“ i „kada bih ja u tome njihovim učesnikom bio, onda bih se krio od sunca i od ljudih“. Onda je ovaj uslov dosta uvijen bio carskom namjesniku, ali je nama danas dosta jasan.

Isti dan, kada je ovo vladika pisao carskome namjesniku u Zadru, 19 novembra, Jelačić piše vladici, iz glavnoga stana u Beču, sljedeće dosta karakteristično pismo: „Svijetli vladiko! Ovaj čas razumio sam, da je od strane vaše na mene od dužeg vremena bilo upravljeno pismo, kojim ste mi ruku pomoći u narodnom mom predprijatiju pružili; meni je veoma žao, da ja počitajemo pismo vaše primio nisam, i na isto još odavna odgovoriti ne moga, za to dolazim vam ovim moju najsrdačniju izjasniti blagodarnost na ljubavi vašoj, tim više što ste mi pomoć baš u ono magnovenje ponudili, kad sam ja za svetu stvar naroda moga iz carevine austrijske oružje digao, jer to je pokazalo iskrenu i susjednu ljubav vašu prama meni i domovini našoj, to je zasvjedočilo da ste uvažili razloge koji me na taj korak pobudili jesu. Što se pak tiče ponudite pomoći prinužden se smatram, izjasniti vam, da ja

takovu bez dozvoljenja diplomacije primiti i pribaviti u stanju nisam, a i nužдне korake kod pečiteljstva bez osnovnog izjasnenja vašeg ništa ne mogu – v. proćem budući se je vid preduzeća moga preobrazio, nadati se je da će se zadatak moj skorim riješiti, među tim za svaki slučaj uzdržajem sebi upotreblenije zasvedočene ljubavi vaše i molim da mi tu nigda ne uskratite, preporučujući se u susjednu ljubav, ostajem s visokopoćitanijem i iskrenim pozdravom“. (D. A.) Jelaćić odgovara na pismo, koje veli, nije primio! Ponuđenu pomoć ne može primiti bez odobrenja diplomacije, a i potrebite korake ne može učiniti bez *osnovnog izjasnenja* vlašćina....Vidi se, da se Jelaćić u velikoj neprilici našao prema vlašćinoj namjeri. To je Petar II razumio, ali se još nada; pa, kao što je pokušavao u Skadru kod Osmanpaše Skopljaka tako u blažem obliku pokušava u Zagrebu kod bana Jelaćića, kom ovako piše 20 decembra 1848: „Vaša Svjetlost! Svakomu se napretku tvojemu radujem kako sopstvenome svome, jerbo je tvoj napredak narodni, a to se zna i moj, kako tvojega sabrata. – Svijetli bane! Trudno li je tvoje sveto zvanije, *no veličanstveno i divno. Tebe je tajna sudbina na ćelu južnih slavjana postavila*, tebe sreća s divnima naprednostima vjenćaje. Ali se vidi, *sve tvoje izopaćuju – spasa si prestol, dinastiju i sve njezine posljedovatelje, učinio si im uslugu, kakvu im niko jošće nije učinio od njina postanka, pa tvoji zadužnici poslje nekoliko dana mjesto zahvale nameću Dalmaciji stari gvozdeni jaram – a Dalmacija je tvoja banovina*. – Dalmacija za divnim bratstvom ne ćezne, ali što je sirota kriva, kad ne vidi dalje od nosa? Ali sada, ili hoće ili neće, morati će se trsiti talijanstva. Svaki narodoljubac, *ćijeli narod naš u tebe je oćima upro i k tebe ruke prućio, kako nebom poslanome Mesiji. Tvoj je zadatak velik, njim Evropa novi vid dobiva, on miće gadnu ljaću sa lica silnih Slavjana, koji do dana današnjega ništa drugo nijesu bili do prodani i ćalosni robovi i nadnićari drugih naroda. Oh, dragi bane, već zemlja od ove mrske nepravde stenje, duće su blagorodno mislećih slavjana u vjećnoj mucu, stide se svijeta i ljući zbog ovoga niskoga stanja*, u kojemu smo sprema drugih naroda evropskih, našom sobraćom – radi ćega mimo proće narode ovaj zli narok nas prati, rašta smo *privikli robovati, rašta svoje sile ne poznajemo*, rašta neko slijepo zadahnuće upravlja slavjanima, *te se samovoljno u tuće verige veću*. – Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda, pod anatemom tiranstva i špionstva, svobodan, ali što mi je bolje? *Kada gledam okolo sebe milione moje braće, će stenju u tuće lance*. Veoma me je obradovalo potonje tvoje pismo od 7. Xbra, nek' ih bude tuga – može im biti nazvati te banom dalmatinskim, neka imenuju kako hoće, samo neka je Dalmacija u tvojoj ruci da se jednom sastavimo. Nesnosno mi je ono, što ti prvo zvanije i mjesto u carstvu

obećao pa odstupiše – *od svašta će odstupiti* – i što se snažnom mišicom ne uzmogne držati, ono sve treba za ništa smatrati. Želio sam, da mi je moguće bilo, poslati vam u pomoć nekoliko crnogoraca, i gotovi su svagda na tvoj glas i na korist obštu. *Ništa me do sada na svijetu nije interesovalo toliko, koliko tvoj posao*, radi toga bi veliku zadužbinu učinio da me češće udostojiš tvojim neocjenjenim pismom. Svako malo i veliko moli ti boga za zdravlje i za srećan uspjeh, a ja više od svakoga, koji s najvišim poštovanjem ostajem“. (D. A.) Jeli treba tumačiti misli u ovom pismu vladčinom? Uloga, koju gospodar nezavisne Crne Gore namjenjuje Jelačiću u južnom slovenstvu, uloga Mesije, u koga je čitav naš narod oči upro, da Jevropi dade nov vid, i da makne gadnu ljagu sa lica slovena, prodanih i žalosnijih robova i nadničara tuđijeh, s čega su duše blagorodno mislećijeh slovena u vječnoj mucu, stideći se svijeta i ljudi – ta uloga rječito nam govori, i rječito je govorila Jelačiću, što od njega očekuje čuvar kovčega posljednje iskre srpske nezavisnosti i nosioc srpske državne misli, na kakvo li ga djelo pozivlje genije srpski! Iz ovoga pisma ko ne čuje gromki glas prestavnika narodne slobode i nezavisnosti: ne budi prodani nadničar tuđinu, koji te vara, od kojega ništa nećeš imati, što snažnom mišicom ne izvojuješ! – I nije ovo bio zanos pjesnika, nego račun državnika bistrog pogleda u onoj velikoj mutljivini, vapaj patriote svijesnoga i nenadmašnoga. Mi ćemo k rasvjetljenju ovoga pisma banu Jelačiću donijeti još jedno upravljeno u isto doba (20 novembra) jednom slovenu u Trijestu. To pismo glasi: „Drag mi je poziv, kojim me braća slavjani prijateljski pozivlju za svojega sočlana u njihovom zboru. Osnovateljima istoga zbora služio na veliku čest, *ako on bude slavjanski*. Naše stvari svekolike imaju veliku glavu i slabe noge, te ne mogu obstati, pa ja se i tome društvu bojim, da ne pođe tragom za pragskim. *E siromasi slavjani, što bi Evropa bez robova, da joj nije njih?* Ta morao bi „mein Herr“ zbaciti rukavice, a „efendum benum“ pobaciti čibuk, pa se i jedan i drugi pobratimiti sa trudoljubijem, da im njina sreća u narok nije poklonila slavjane. *Da, naše je pleme imuće drugih naroda kao proča životinja, i ko ima više stada, on je bogatiji. Ko se ikoliko sumnjao, da nijesu slavjani rođeni za robstvo, neka danas njino poslovanje vidi. Može li što gadjije na svijetu biti od njine sljepoće?* Ja se svagda čudim i nigda se načuditi ne mogu, *kako nekima ljudima može postidno robstvo toliko drago biti!* Oni su podobni paščetu, jerno se pašče trza da dobije svobodu, no kako istu dobije, *na novo k verigama trči, da ga svežu*. Kuda bi ta sreća za mene samoga i za ovu šaku naroda slavjanskoga, da je naše veliko pleme pravoga vjeroispovjedanija osvijješćenih ljudi, ta i našima bi od vjekova za svobodu mučenijama ubrzo konac donijelo; ali badava, slavjani jednako za robstvom

teže. Pozdrav ti bratski sa svima prijateljima, koje imaš u Trijestu i sa pravim slavjanima“. Sve riječi, koje peku kao žeravica, koje šibaju kao knut, koje nemilostivo rasijećaju rakranu kao ljekarski nož. Mi nećemo naći ovakvih ukora, ovakvog žigosanja svoga naroda, a iz prevelike ljubavi prema njemu, kod najsmjelijeg revolucionara, ako ne kod ljutog Gveracija. Ovo je posljednje srestvo, da se besvijestni narod iz mrtvog sna trgne, da se ustojalo blato kao bijesnijem uraganom pokrene. Ali je sve zabadava bilo. Na uranku 1849, licem na Đurđevdan, naš veliki pjesnik otvara srce svoje srodnoj duši, drugom srpskom pjesniku, potomku nezavisnijih gospodara slavne dubrovačke republike, i ovako tuguje: „Počitajemi grafe Počiću! Hvala ti na bratskoj uspomeni, na krasnom daru, kojim si me obdario; ta ovo nijesu talijanke no kitne i gizdave srpkinje, koje će svakom rodoljubu dušu ograšiti. Što je tvoj umotvor, on blista u svetom hramu našijeh muza čistijem vjeroispovjedanijem narodnim. Dubrovnik je jedinstvena dika književnosti naše, a ti si dika njegova. *Ej kukavni srbi, svačija ih sablja siječe, istrijebiti ih ne moga; nikakvi ih tiranski lanci ne mogoše održati da robuju, a glupi ih misioneri sa svojim lažima okužiše i utriješe: razlučiše srbe puke i nevine, svaki na svoju stranu; otuđiše brata od brata; krvavu sablju među srbima izvadiše, i odtiskoše rijeke bratske krvi, te provreše.* Bog znade, hoćeli se srbi kada od ove strašne rane izliječiti. Dragi grafe, danas su nastala vremena od poslovanja za one, kojima ništa svoje nije urađeno; ja sam se u početku nešto nadao, nego danas vidim, da je za sada jugoslovenstvo idealna riječ, koja samo praznijem glasom lijepo zveči. Što je banovina (trojedna kraljevina) i vojvodstvo, to su mrtve istorijske riječi, drugo ništa. Jugosloveni sile svoje ne poznaju, pa i zasluge svoje ne vide, s toga oni sebe i predaju slijepo u bezuslovno robstvo tuđinu; ovo je vječna muka za one, koji su njihovi, i za one duše, koje ovo osjećaju – nego sve jedno biva, kad naša braća ne umiju razumjeti, što je dična svoboda. Po naredbi mojoj, do koji dan dostaviće se g..... imena ovdašnjih prenumeranata na Dubrovnik, cvijet narodne književnosti. S Bogom, g. Počiću, bratski ti pozdrav sa svim narodoljubicima“. (D. A.) Sa srodnom dušom čistoga vjeroispovjedanija narodnoga, to jest srpskoga, vladika se hladno razgovara, konstatirajući uzrok robovanja narodnoga, a to je vjerski razdor; ali on znade, da ima i drugih naroda, koji različite vjere ispovijedaju, pa im to ne smeta da jednodušno cijene i ljube svoju slobodu, za to zaključuje teškom osudom, da *naša braća ne umiju razumjeti što je dična sloboda.*

Kad je Među Puciću pisao ovo pismo, vladika je bio dobio od Jelačića pismo iz Pešte od 1 aprila, kakvom se nije nadao; naime, Jelačić ga

moli, da stane na put prelasku crnogoraca u Boku, namjerom neprijateljskom. „Pa ako bi которани po savjet k vama došli, nastavlja dalje – recite im, molim vas, kako je za korist našu potrebno u Boki kotorskoj mir držati i želje svoje *zakonitim putem* vladi podnjesti, kod koje ću ja svagdar znat narod moj zastupati, i što *prava korist* njegova zahtijeva zadobiti. Ovo će biti od vas novi *dokaz visokog ponjatija o našim interesima, i čvrste ljubavi među braćom jugoslovenskom*“. (D. A.) Evo kako se Jelačić odzivaio velikoj misli vladicinoj! Vladika je ostao ne samo razočaran nego i uvrijeđen ovijem opomenama u obliku prijateljskijeh savjeta; i tek 3 juna odgovara banu, da ga je njegovo pismo udivilo; crnogorci nijesu prelazili u Boku oružanom rukom: „daže i najmanjih nemirah veoma se malo događalo, kojijeh je svagda po nešto bivalo, kano među naoružanijem općinama, koje su privikle narušavati često puta domaće spokojstvije. Ja sam svagda iz svih sila nastojavao, kako što i danas nastojim, da nevredimo spokojstvije ostane među Bokom i Crnom Gorom. *Mene je k ovome interes Crne Gore vodio, mene je na ovo zaklela iz djetinstva najsvetija sveza i ljubav bratska. Dragi Bože, ove će riječi vam cio narod bokeski jednijem glasom potvrditi.* Što se pak tiče upлива mojega bratskoga savjeta na bokelje, *on je istina dosta jak,* i ja sam ga gotov u svako doba na polzu sabratsku upotrebiti, nego u tom slučaju, *ako se bokeljima učini olakšica, shodna njihovom bjednom stanju; onda čisto se uzdam, da će jedna moja riječ sva komešanja bokeska utamaniti; ako li svi tereti nesnosni, od neko doba na Boku nametnuti, ostanu bokeljima na vrat, ja se u tom poslu ne bih mogao miješati,* jerbo bih postupio protiv sopstvene časti.“ U istom smislu odgovara i grafu Štadionu još prije nego Jelačiću, odakle se vidi, da su mu obadvojica u istom smislu pisali, sa jednog istog izvora, prigovarajući vladici za njegov uticaj među bokeljima i žaleći mu se na raspoloženje duhova u Boki. Vladika obojici priznaje taj svoj uticaj otvoreno i potpuno, i on jednome i drugome odgovara, da će ga on uložiti, ali *tek uslovom, da se s Boke dignu tereti, koje prije nije snosila;* inače da se on neće miješati, jer mu to njegova čast ne dopušta! A grofu Štadionu još nadostavlja: „Istina je, ja sam ljubitelj blagorazumne slobode, koja diči i oblagorođava čovjeka; to je naš žertvenik, kojemu se najblagorodniji proizvodi ovoga gorskoga gnijezda još od pamtivijeka prinose; nego je i to istina, stotine puta osvjedočena, da sam ja najviši neprijatelj anarhije, koja je gora nego kuga; ta mene je anarhija više glavobolje dala no ikome u Evropi. Ja nemam pričine biti neprijateljem Austrije; *i ako je dosadašnja njezina politika na naslov Crne Gore mrzila,* ali se nikada nije pokušavala protivu naše svobode.“ Tako otvoreno Petar II iznosi pred oči ministru austrijskome svoj

karakter, biće Crne Gore i ponašanje Austrije prema njoj. A Jelačiću i Štadionu postavlja uslov ulaganja svoga uticaja u Boku, da se uzrujani narod smiri, uslov koji odgovara potpuno duhu velikoga našega pjesnika.

Ona saglasnost savjeta i prebacivanja od strane Jelačića i Štadiona ubija konačno svaku nadu vladčinu u bana trojedne kraljevine, i prekida konačno njegove odnose sa nesuđenijem Mesijom jugoslovenskijem...

Petar II Petrović – Njegoš kao vladalac, Cetinje, 1896, str. 176 – 185.

VEZE VLADIKE RADA SA HRVATIMA

Crna Gora u doba Petra II Petrovića Njegoša, okružena gotovo sa svih strana turskom imperijom, mogla je da opšti s Evropom samo preko jednog uzanog kanala – preko Boke Kotorske, ali je taj kanal bio u rukama Austrije, koja ga je, s računom, dobro čuvala. Misao velikoga pjesnika »Gorskoga vijenca« o oslobođenju i ujedinjenju našega naroda bila je u njegovoj duši neprekidno budna, ali prilike nijesu dopuštale, da Vladika vidi taj svoj san ostvarenim. O ovoj svojoj misli vodio je Vladika veliku prepisku sa srpskim knjaževima i s Alipašom Stočevićem do 1848. godine, a potom s knjazom Aleksandrom Karađorđevićem i s banom Jelačićem. Ali na ujedinjenje i oslobođenje trebalo je još dugo čekati; ovu ideju zatalasao je živo tek hercegovački ustanak, a ostvario balkanski rat 1912/13. donekle, i na pošljjetku evropski rat 1914/18. u cijelosti.

Izuzevši prepisku s banom Jelačićem, koja je imala političke ciljeve, ostale veze Vladicine s Hrvatima bile su više slučajne, a i njih nije bilo mnogo.

Prva veza s jednim Hrvatom bila je s kapetanom Oreškovićem. Kapetan Orešković bio je ađutant đenerala Mamuze, vojnog guvernera dalmatinskog i služio je u Zadru. Orešković je rodom iz Perušića, u Lici. Godine 1837. bio je poslan u Kotor, kao vojni ekspert pri razgraničenju Crne Gore s Austrijom. Pri ovom poslu upoznao se Orešković s Vladikom i zavolio ga. Osim sastanaka bilo je među njima i prepiske. U Vladichinoj arhivi sačuvana su četiri pisma Oreškovićeve, a izgleda, da su bila Vladicina najmanje dva, ali se, na žalost, od njih konceptat nije sačuvao.

Prvo pismo Oreškovićevo je od 28. avgusta 1837., ali je prije ovoga moralo biti još jedno njegovo pismo i Vladichin odgovor, koje je oboje izgubljeno. U pismu od 28. moli Vladiku, da bi došao u Krivošije, gdje je bilo razgraničavanje, jer se boji »da brez Vašeg i našeg dohodka ništa se neće moći učiniti, budući da se prosti ljudi u takvoj prilici neće moći razumiti i brez da bi mi blizu bili, da bi se s jedne, ali druge strane lako ikakva smutnja mogla učiniti«. U izgubljenom prvom pismu mora da se žalio Vladići, da mu ne ide od ruke »srbsko pismo«, jer u ovome kaže: »Ja sam jako osramoćen kroz Vašu falu mojega srbskoga pisma. Već znadem, da ne može dobro pisano biti, ali ja mislim, kako Francezi kažu »pour parler

bien, il faut commencer à parler mal«, i za to Vas molim, da milostivo oprostite kako početniku, koji dobru volju imade.«

U drugom pismu od 13. oktobra, po nagovoru Vukovu, moli Vladiku, da se ne ljuti na Vuka radi njegove knjige »Montenegro und die Montenegriner«, na koju se Vladika dobro naljutio, o čemu je Vuka izvijestio Kolar.

Treće pismo je od 27. oktobra i odgovor je na Vladičino, kojim je tražio intervenciju za neke Crnogorce. Vladičino pismo je primio »s onom iskrenom radosti, koju samo istinsko i vjerno prijateljstvo ćutati može, i želio bi samo iz srca takovo ćučenje Vama u svem i očito moći doiskazati. Ja, zajista, s velikom blagodarnosti spoznajem dobrotu Vašu i biće mi svagda velika milost Vami pisati i Vaša pisma moći primati: to za moju dušu najbolja će hrana biti, koju bi ja želiti mogao.«

Potonje pismo je od 16. decembra, u kom se oprašta s Vladikom. Pismo završava: »Primate moje visokopočitanje i obdržite me u Vašoj milosti i prijateljstvu. Pozdravite moga pobratima Georgija¹ i sve Vaše senatore, kapetane, serdare i ostale glavare, i kad uveče kod vatre viteške pjesme i hrabrena crnogorska djela pojali budu, neka se kadkad spomenu i Vašega pokornoga sluge i iskrenoga prijatelja – Oreškovića«.²

U biblioteci Vladičinoj čuva se nekoliko hrvatskih knjiga: Katančićev prevod sv. pisma staroga i novoga zavjeta; Danica, Ilirska god. I.; Vrazove Narodne pesni ilirske I.; Drobnićev Ilirskojemackotalijanski mali rječnik i Kukuljevićev Arkiv I. Kako su ove knjige došle u biblioteku Vladičinu, ja ne znam, a ne znam ni da li su kupljene, ili poklonjene i da li je oko njih bilo kakve prepiske. Jedino se to može utvrditi za Vrazovu knjigu, na kojoj je njegova posveta.

Nema sumnje, da je Vraz propratio svoju knjigu i s jednim pismom i da mu se Vladika zahvalio na knjizi, ali, na žalost, niti je sačuvano Vrazovo pismo, ni kopija Vladičina odgovora.

Treću priliku, da se pozabavi s jednim Hrvatim imao je Vladika godine 1843. kad je molio austrijske vlasti, da pomiluju jednog vojnog bjegunca. Pismo je pisano 7. juna, a upućeno je tadanjem gubernatoru dalmatinskom đeneralu Turskom. Kako je ovo pismo i samo sobom interesantno, a nije dosad ni štampano, donijećemo ga ovdje u cjelosti: »Pri

¹ Brat Vladičin od strica, predsjednik senata.

² Oreškovićeve pisma štampana su u članku »Vladika Rade, Vuk i kapetan Orešković«, Letopis Matice Srpske knj. 321, str. 212 i d.

koncu 1841. godine neki Adam Adžija, rodom iz Gospića u Liki, vjeroispovjedanija katoličeskoga, pređe u Tursku, u Hercegovinu, bez pasoša od svoje vlasti. Tek što je taj nerasudni korak učinio, odma se pokajao, zašto je opazio, a u posljedstvu i sam iskusio, kakovi žalostni život moraju Hristijani u Turskoj provoditi, i premda je revnostno nastojao svoju pogrešku zagladiti svojim povratkom u Austriju, no to nije mogao u dještviije proizvesti ne izloživši svoj život očevdnoj opasnosti. Najposlije dade mu se slučaj, a to je bilo prije nekoliko dana, te dobjegne u Crnu Goru i meni se predstavi, moleći me, da ga u kakovu god službu primim. Razumijevši ja od njega, da je oficirski sin, da je nekoliko godina kao carski kadet u Austriji služio, i da je od službe uvoljen bio, a pri tom videći ga još mlada i zdrava, pa ne i bez nauka, ja ga posovjetujem, da se on vrati u svoje Otečenstvo i da se primi opet službe bilo militarke, bilo kakve građanske, obećavši mu, da ću ga i ja za to preporučiti Vašemu Visokoprevoshoditeljstvu, na koje on rado i dragovoljno pristane. Ovo je pobuditeljna prilika, a od ove još veća, što poznam Vašu istinočovjekoljubivu dušu i milostivo srce, koje je gotovo svagda u bijedi nalazećem se čovjeku pomoći, te se sada usuđujem predpomenutoga Adama Adžiju preporučiti Vašemu visokom pokroviteljstvu, i pitam se nadeždom, da moja molba neće ostati bez vnimanija.

Polzujući se ovom prilikom čest imam najaviti Vam najotmenije moje visokopočitaniye i potvrditi se Vašega Visokoprevoshoditeljstva – P. P. Njegoš«.

Što je đeneral Turski odgovorio Vladici i da li je pomilovao Adžiju, ja ne znam, jer odgovor Turskoga nije sačuvan.

Dolazimo na najinteresantniju prepisku Vladičinu, prepisku s banom Jelačićem. Prepiska je vođena u vrijeme od 6. oktobra 1848. do 3. juna 1849., i nije bila obilna; u svem šest pisama: tri Vladičina i tri Jelačićeva.³

Prvo pismo pisao je Vladika. Ovo pismo nije sačuvano, ali se zna, da mu je tu Vladika ponudio pomoć u ljudima. Pismo je moglo biti pisano oko 6. oktobra 1848., jer je sačuvano pismo od toga dana tršćanskom trgovcu Vukoviću, u kome mu Vladika piše: »Ako bi naša braća Hrvati kćeli koga od Crnogoraca zvati u pomoć, trebaće brodova iz Senjske Rijeke za njih odpraviti, da Crnogorce prevezu i trebaće nekoga naznačiti u Rijeci, ko će Crnogorce upraviti kud sljeduje i o njihovima neobhodimostima promišljati«.

³ Izgubljena su dva pisma Vladičina (od 6. oktobra 1848. (?) i 3. juna 1849.) i jedno Jelačićevo od 7. decembra 1848.).

Sadržaj izgubljenoga Vladičina pisma, vidi se iz odgovora bana Jelačića od 19. 11./1. 12. 1848. koji glasi: »Svijetli Vladiko! Ovaj čas razumio sam, da je od strane Vaše na mene pre dužeg vremena bilo upravljeno pismo, kojim ste mi ruku pomoći u narodnom mom predprijetanju pružili; meni je veoma žao, da ja počitajemo pismo Vaše primio nisam i na isto još odavna odgovoriti ne mogo, zato dolazim Vam ovim moju najsrdačniju izjasniti blagodarnost na ljubavi Vašoj, tim više, što ste mi pomoć baš u ono magnovenje ponudili, kad sam ja za svetu stvar Naroda moga i Carevine Austrijske oružje digao, jer to je pokazalo iskrenu i susjednu ljubav Vašu prama meni i Domovini našoj. – to je zasvedočilo da ste uvažili razloge, koji me na taj korak pobudili jesu. – Što se pako tiče ponudite pomoći, prinuždeno se smatram objasniti Vam, da ja takvu bez dozvoljenja Diplomacije primiti i pribaviti u stanju nisam, a i nužne korake kod pečiteljstva bez osnovnog izjasnjenja Vašeg činiti ne mogu. – V pročem, budući se je vid preduzeća moga preobrazio, nadati se je, da će se zadatak moj skorim riješiti. – međutim za svaki slučaj uzdržajem sebi upotrebljenje zasvedočene ljubavi Vaše i molim, da mi tu nigda ne uskratite. Preporučujući se u susjednu ljubav ostajem s visokopočitanijem i iskrenim pozdravom – Jelačić Ban.«

Na ovo pismo odgovorio je Vladika 20. decembra: »Vaša Svjetlost! Svakomu se napredku Tvojemu radujem kako sobstvenome svome, jerbo je tvoj napredak narodan, a to se zna i moj kako tvojega, sobrata. – Svijetli bane! trudno li je tvoje sveto zvanije, no veličestveno i divno. Tebe je tajna sudbina na čelu južnih Slavjanah postavila, Tebe sreća s divnim naprednostima vjenčaje, ali se vidi, sve Tvoje izopačuju. Spasa si prestol, dinastiju i sve njezine posljedovatelje, učinio si im uslugu, kakvu im niko jošte nije učinio od njina postanja, pa Tvoji zadušnici poslije nekoliko dana mjesto zahvale nameću Dalmaciji stari gvozdeni jaram – a Dalmacija je Tvoja banovina – Dalmacija za divnim bratstvom ne čezne, ali što je sirota kriva, kad ne vidi dalje od nosa? Ali sada ili hoće, ili neće, morati će se trsiti talijanstva. Svaki narodoljubac, cijeli narod naš u Tebe je očima upro i k Tebi ruke pružio, kako Nebom poslatome Mesiji. Tvoj je zadatak velik, njim Evropa novi vid dobiva, on miče gadnu ljagu sa lica silnih Slavjanah, koji do dana današnjega ništa drugo nijesu bili, do prodani i žalostni robovi i nadničari drugih narodah. Ah dragi Bane! već zemlja od ove mrske nepravde stenje, duše su blagorodno mislećih Slavjanah u vječnoj mucu, stide se svijeta i ljudih zbog ovoga niskoga stanja u kojemu smo sprama drugih narodah Evropejskih našom sobračom – radi čega mimo proče narode ovaj zli narok nas prati, rašta smo privikli robovati, rašta svoje sile

ne poznajemo, rašta neko slijepo zadahnuće upravlja Slavjanima, te se samovoljno u tuđe verige vežu – ja sam, istina je, s ovom šakom naroda, pod anatemom tirjanstva i špijonstva, svobodan. Ali što mi je bolje? kada gledam oko sebe milione moje braće, đe stenju u tuđe lance. Veoma me je obradovalo potonje Tvoje pismo od 7ga Xbra, nek ih bude tuga – može im biti nazivati Te Banom Dalmatinskim, neka imenuju kako hoće, samo neka je Dalmacija u Tvojim ruci, da se jednom sastavimo. Nesnosno mi je ono, što Ti prvo zvanije i mjesto u Carstvu obećашe, pa odstupiše – od svašta će odstupiti – i što se snažnom mišicom ne uzmogne držati, ono sve treba za ništa smatrati. Želio sam, da mi je moguće bilo poslati Vam u pomoć nekoliko Crnogoracah, i gotovi su svagda na Tvoj glas, a na korist obštu. Ništa me do sada na svijetu nije interesiralo toliko, koliko Tvoj posao, radi toga bi veliku zadužbinu učinio, da me češće udostojiš Tvojim neocijenjenim pismom. Svako, malo i veliko, moli Ti boga za zdravlje i za srećan uspjeh, a ja više od svakoga, koji s najvišim počitanjem ostajem Vaše Banske Svjetlosti predani sluga – P. P. Njegoš«.

Slijedeće pismo pisao je Jelačić Vladici 1. aprila 1849.: » Preosvećeni Vladiko! Velike me brige taru i k tegobam vojevanja svaki dan dohode nova zapletenja politička u Slavjanstvu Carevine naše. Među ova spadaju i neredi, koji se u Boki Kotorskoj događaju. Moja dužnost, kao vladatelja od Cara postavljenog u Dalmaciji ište, da sve puteve upotrebim koji vode miru i redu, neophodnoj polugi blagostanja i cvjetanja narodnog. U ime ljubavi naroda našeg Vas, dakle, molim, da što je u Vašim silama, nastojite prepriječiti prelaz Vaših ljudi s namjerenjem neprijateljskim u Boku. Pa ako bi Kotorani po savjet k Vama došli recite im, molim Vas, kako je za korist našu potrebno u Boki Kotorskoj mir držat i želje svoje zakonitim putem Vladi podnijeti, kod koje ću ja svagdar znat narod moj zastupati i što prava korist njegova zahtijeva zadobit. – Ovo će bit od Vas novi dokaz visokog ponjatija o našim interesim i čvrste ljubavi mađu braćom jugoslavenskom. – Ja Vas iskreno i srdačno pozdravljam. Vaš prijatelj – Jelačić Ban«.

Vladiku je ljuto zaboljelo ovo pismo. On se nadao, da će Jelačić ujediniti sve južne Slavene u austrijskoj carevini, a kad tamo on hoće da postavi granice među Bokom i Crnom Gorom. Ipak mu je Vladika odgovorio 3. juna i to je potonje pismo između njih: »Crnogorci nijesu prelazili u Boku oružanom rukom, daže i najmanjih nemirah veoma se malo događalo, kojijeh je svagda po nešto bivalo, kano među naoružanim općinama, koje su privikle narušavati često puta domaće spokojstvije. Ja sam svagda iz svih sila nastojavao, kako što i danas nastojim, da nevredimo

spokojstvije ostane među Bokom i Crnom Gorom. Mene je k ovome interes Crne Gore vodio, mene je na ovo zaklela iz djetinjstva najsvetija sveza i ljubav bratska. Dragi Bože, ove će riječi Vam cio narod bokeski jednjem glasom potvrditi. Što se pak tiče upliva mojega bratskoga savjeta na Bokelje, on je, istina, dosta jak i ja sam ga gotov u svako doba na polzu sabratsku upotrijebiti, nego u tom slučaju, ako se Bokeljima učini olakšica, shodna njihovom bijednom stanju; onda čisto se uzdam, da će jedna moja riječ sva komešanja bokeska utamaniti; ako li svi tereti nesnosni, od neko doba na Boku nametnuti, ostanu Bokeljima na vrat, ja se u tom poslu ne bih mogao miješati jer bih postupio protiv sopstvene časti.«⁴

Šišićev zbornik, Zagreb, 1929.

⁴ Sva pisma koja se citiraju u ovom članku, čuvaju se danas u Cetinjskom Državnom Arhivu. Potonje pismo je izgubljeno i navedeno je po knjizi: Dr. L. Tomanović, Petar II. Petrović Njegoš kao vladalac. Cetinje, 1896. str. 184.

NjEGOŠ I 1848

I

Revolucionarni val 1848 zahvatio je čitavu Evropu. U narodima, iscjepkanim u više državica, kao u Njemačkoj i Italiji, dotadašnja forma društvenog uređenja bila je smetnja za dalji razvitak. Mlada talijanska buržoazija, koja je oružanim ustankom otpočela novu eru svoje istorije, ujedinjenje ondašnjih talijanskih državica u jednu nacionalnu državu, bila je napredna sila sve dok se taj proces, 1870 godine, nije završio. Međutim u Njemačkoj, gdje je industrijski proletarijat bio već razvijen, tih godina je buržoazija postala kočnica društvenog razvoja jer se stavila na čelo kontrarevolucije i vatrogasca narodnih ustanaka u Njemačkoj.

U to doba, u porobljenim zemljama (kao sto su bile porobljene zemlje pod Austrijom i Turskom), kao i u zemljama koje su bile rascjepkane u niz državica sa feudalnim sistemom vladavine, glavno pitanje buržoaske revolucije je bilo ujedinjenje na principu narodnosti.

Vijest o Pariskom ustanku, februara 1848, dala je krila bečkom proletarijaru i porobljenim narodima austrijske monarhije da i oni pođu tim putem. Tada se i u Njemačkoj i u Austriji javlja kao pitanje buržoaske revolucije pitanje ujedinjenja Njemačke, pitanje otcjepljenja Mađarske od Austrije, pitanje oslobođenja Poljske i Čehoslovačke od Austrije, i pitanje oslobođenja Južnih Slovena od Austrije i Mađarske.

Pod uticajem ideja 1848, u to doba se javlja jak sveslovenski pokret u slovenskim zemljama porobljenim od Austrije. Po svojim počecima i ideji sveslovenski pokret je bio napredan, ali snage reakcije su ga nadmašile preuzimajući rukovodstvo i stvorile od njega branioca trošne reakcionarne austrijske monarhije. Tako je sveslovenski pokret 1848 godine odigrao kontrarevolucionarnu ulogu u razvoju ondašnjeg društva.

Kada se raspravlja o ovom pitanju mora se početi sa Njemačkom i Austrijom.

Njemačka, uoči 1848 godine, zbog naročite uloge proletarijata u pretstojećoj buržoaskoj revoluciji, prema riječima Engelsa, postaje centar revolucionarnog pokreta u Evropi.

13. marta 1848. izbio je ustanak u Beču, i Meternich je bio primoran da se povuče, a Car je dao obećanje da će dati demokratski ustav i formirati liberalnu vladu. Car se bio povukao u Innsbruck.

Na glas bečkog ustanka, izbio je ustanak u Milanu. Ustanički vođe uspijevaju da iz Milana protjeraju austrijsku vojsku sa generalom Radeckim.

18. marta 1848. izbio je ustanak proletarijata u Berlinu, koji je u krvi ugušen. Njemačka buržoazija, koja je, kao što smo već rekli, s obzirom na razvijenost industrijskog proletarijata u Njemačkoj, bila kočnica društvenog razvoja, pokušava iskoristiti revoluciju u svoje svrhe. Ona krade od ustanika osnovnu revolucionarnu parolu ujedinjenja svih njemačkih država u jednu nacionalnu državu, i sa tom parolom operise pred masama. 18. maja se sastao u Frankfurtu na Majni pruski parlament koji na dugo i široko raspravlja o donošenju zajedničkog ustava za cijelu Njemačku. Ali baš to raspravljanje je postalo signal opasnosti za Slovene u Austriji. Sloveni su rezonovali: ako dođe do ujedinjenja njemačkih 35 država u jednu državu, ostaće Sloveni njemački robovi.

Oganj revolucije je žario sve zemlje austrijske monarhije: Mađare, Južne i Zapadne Slovene, i Talijane u Sjevernoj Italiji, ali kada su se snage reakcije, poslije prvog teškog udara, pribrale, nastao je nad pobunjenim narodima pogrom. Prvo su se snage reakcije pribrale u Francuskoj i juna 1848. ugušile pariski ustanak. Ohrabrena pobjedom kontrarevolucije u Parizu, evropska reakcija se bijesno bacila na svoje pobunjenike.

Vindišgrec, koji se poslije martovskog ustanka u Beču bio povukao u Mađarsku, pokupio je carsku vojsku i sa velikom snagom napao Prag. Potom, ugušivši ustanak u Pragu, pomognut snagama Bana Jelačića, sa 70.000 vojske udari na Beč i u krvi uguši bečki ustanak. Od 26. do 28. oktobra 1848. u Beču je trijumfovala kontrarevolucija.

U proljeće 1848. izbio je u Mađarskoj ustanak. Seljaci su počeli uzimati zemlju, proglašena je mađarska nezavisnost. Na čelu revolucije se stavio liberalni građanin, advokat Lajoš Kossuth. Car Nikola I, prozvani „žandarm Evrope“, pošalje na poziv austrijskog cara 100.000 vojnika te uguši mađarsku revoluciju. U ugušenju revolucije su učestvovali i trupe Bana Jelačića.

II

Da malo rasmotrimo političke koncepcije Slovena u austrijskoj monarhiji revolucionarne 1848.

Kao što se javila u Njemačkoj ideja ujedinjenja Njemačke u jednu nacionalnu državu, tako se ista misao javila i kod Slovena. Samo kod Slovena pod Austrijom, ta misao je bila dosta neformirana. Ta neformiranost je dolazila otuda što Sloveni u to doba nijesu imali jednog revolucionarnog pokreta sa jasnim programom, niti su imali jedno revolucionarno vođstvo koje bi ih povelu u bolju budućnost. Pored toga snage reakcije, carizma u Austriji i Rusiji bile su vrlo jake, dok su snage revolucije bile slabe.

Položaj slovenskih naroda pod Austrijom i Mađarskom bio je očajan. Sa strane njemačkih šovinista vladao je nesnošljiv teror nad zapadnim Slovenima u Češkoj, Poljskoj i Lužici.

U to doba se među Slovenima javljaju, uglavnom, dvije koncepcije slovenstva i jugoslovenstva: 1) da bi se spasli mađarskog i njemačkog terora potrebno je očuvati Austriju a u njoj izvojevati ravnopravnost, i 2) oslobođenje Slovena ispod tuđinskog jarma ma s koje strane dolazio.

Slovenska misao je zaljuljala sve slovenske zemlje koje su bile pod Austrijom. Naročito jaka aktivnost među Slovenima Poljske i Češke, osjeća se u vrijeme zasijedanja njemačkog Frankfurtskog parlamenta pod rukovodstvom njemačke buržoazije. Sloveni Austrije su počeli da pripremaju Slovenski kongres u Pragu. Sveslovenski kongres je trebao donijeti definitivnu odluku o sudbini Slovena u Austriji. Na pripremi Sveslovenskog kongresa su radili svi slovenski prvaci: i reakcionarni i napredni. Prevagu su uzeli reakcionarni. Po svojoj zamisli, Kongres je trebao da bude slovenski, da povede Slovene u borbu za njihovo oslobođenje od tuđina, ali eksponenti austrijske monarhije su uspjeli da Kongres izgubi svaku revolucionarnu crtu i da se razvija u smislu izjave lojalnosti prema austrijskoj monarhiji i da se postavi na poziciju odbrane integriteta austrijske monarhije. Otuda je Sveslovenski Kongres u Pragu 1848 g., odigrao kontrarevolucionarnu ulogu.

Jedan od najjačih autoriteta reakcije na Kongresu je bio Palacki. Palacki je tražio da Kongres bude u znaku lojalnosti Austriji, a Sloveni koji žive van Austrije da mogu prisustvovati Kongresu kao gosti. 31 maja 1848 načinjen je proglas za Kongres Slovena iz Austrije. U proglasu je pobijedila misao Palackog koju je još jače pomagao Šafarik koji je tražio da se u proglasu istakne što više lojalnost Austriji radi toga što Njemci na Frankfurtskom zasijedanju traže izvjesne djelove Austrije a to ugrožava Slovene u Austriji.

Kongres je održan u junu 1848. Na kongresu su učestvovali: Česi, Slovaci, Poljaci, Lužički Srbi, Hrvati i Srbi. Slovenci nijesu vidno zapaženi.

Najrevolucionarniji stav na Kongresu, ali bez perspektiva, imao je budući anarhista Bakunjin (1814-1876), ruski plemić i bivši artiljerijski oficir, koji je živio i radio sa poljacima te je na kongresu bio sa poljskom delegacijom.

Pod uticajem Bakunjina, Ljudevit Štur je iznio svoje gledište:

»Naše ujedinjenje je naša snaga, a naša snaga je slabost naših neprijatelja. Ujedinimo li se, nećemo biti sluge Njemaca, Mađara, Turaka, Talijana, Tatara, nego bićemo ono što ćemo sami htjeti, bićemo slobodni, jer do sada smo bili sve, samo to ne; do sada smo bili Njemci, Mađari, Turci i Vlasi, samo ne Slaveni. Budemo li Slaveni, bićemo i Česi, Poljaci, Hrvati itd.«

U svojim daljim izjavama Štur postaje sve konkretniji. Dok u citiranoj izjavi zaobilazi Austriju, dalje je vješto pominje dok se najzad u potpunosti ne izjasni o njoj kao smetnji ujedinjenja Slovena. Samo što Štur tu svoju misao ne produbljuje, ne razradjuje, već ostaje samo na goloj konstataciji.

Opirući se tezi Palackog i Šafarika, Štur kaže:

»Zar naš cilj ima da bude očuvanje Austrije? – Naš je cilj očuvanje nas. Najprije treba da služimo sebi, a onda drugima. Do sada je postojala Austrija, a mi smo trunuli. Što bi naš svijet rekao kada ne bismo težili za čim višim nego da očuvamo Austriju? Padom Austrije ne padamo mi.

... Njemci imaju protiv nas stare antipatije i skloni su da se pobrate sa Mađarima. Ako se slože i ako očuvaju prevagu u Austriji, što će biti onda s nama?»

Na kraju Štur predlaže da se napusti lojalnost Austriji i apeluje:

»Ostavimo brigu za Austriju, jer što je ona? Austrija je kvitesenca servilizma, špijunstva i sličnog rada.

... Najveće je ruglo, da upravo mi hoćemo da očuvamo austrijsku državu. Kad bismo to htjeli, onda bismo morali poći protiv Talijana, Poljaka, a možda i protiv nas samih.«

III

Na Sveslovenski kongres pozvan je i Ban Jelačić. Hrvatski Sabor je poslao za Kongres svoje delegate sa instrukcijama. Delegati su imali da na Kongresu objave gledište Hrvatskog Sabora:

»Da smo mi gotovi i kadri svemoguće žrtve za postignuće austroslavljanskih interesa učiniti i da mi želje i tegobe nezavisnosti narodne svih slavenskih naroda u austrijskom carstvu živećih slavenskih plemena podupirati i potpomagati hoćemo, očekujući istu uzajamnu ljubav i od njih sroču našeg naroda.«

Srbi i Hrvati iz Austrije su na Praškom Kongresu učestvovali kao jugoslovenska sekcija. Oni su smatrali da Ban Jelačić iskreno želi slobodu Jugoslovena, te je njihov stav, kroz usta hrvatskog delegata Mate Topalovića, bio:

»Nećemo ni iz Pešte ni iz Beča primati zapovijedi, nego priznajemo za glavare samo svoga Bana i svoga Kralja.«

Nadalje je Jugoslovenska sekcija objavila: da su Srbi iz Vojvodine, na Saboru održanom od 1. do 3. maja 1848 izabrali Rajačića za svog Patrijarha a Stevana Šupljikca za Vojvodu te da se pošalje Caru delegacija da ovaj izbor odobri. Rajačić je 5. juna 1848 instalirao Jelačića za Bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, iako je Car 11. maja 1848, postavio za kraljevskog povjerenika u Hrvatskoj mađarskog generala Hrabovskog, što je Jelačić odbio da primi. Jugoslovenska delegacija u Pragu je molila da se pošalje delegacija Caru da prizna Jelačića za Bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Car je to kasnije priznao.

Da bi dokazao vjernost Caru i Austriji, Jelačić je aktivno učestvovao u gušenju revolucije u Beču a 5. januara 1849, sa Vindišgrecom ušao je u pobunjenu BudimPeštu.

To su krupni istorijski grehovi sveslovenske reakcije revolucionarne 1848/49 godine.

Antislovenski stav Jelačića potvrđuju njegove vojne operacije sa Vindišgrecom u ugušenju bečke i mađarske revolucije, a antislovenski stav patrijarha Rajačića se naročito vidi prema njegovoj izjavi austrijskom caru u Insbruku 1848:

»Mi smo samo za cjelokupnost austrijske monarhije i za najvišu dinastiju stupili u rovove. Moje uvjerenje je i vječna i požrtvovana predanost najvišem tronu. Knićanin je svoje ime u istoriji spasenja Austrijske Imperije proslavio i obesmratio.«

Knez Aleksandar Karađorđević se slagao sa koncepcijom Rajačića „da bi se Srbi u Austriji bar toliko uzvisili da budu priznati kao narodnost“ (knez Aleksandar – P. P. Njegošu, 29. maja 1849).

IV

Društvene snage Srbije pod knezom Aleksandrom Karađorđevićem bile su isuviše slabe da bi mogle uticati na pokret Slovena u Austriji. Omladinski pokret, sa programom oslobođenja Srpstva od domaćih i tuđih neprijatelja, bio je tek u povoju. Vlada Aleksandra Karađorđevića je bila u suprotnosti sa društvenim napretkom Srbije. Za tu vladu, odnosno, za društveno uređenje Srbije pod Aleksandrom Karađorđevićem, Svetozar Marković u „Srbiji na Istoku“ (1888) kaže:

»Knez (Aleksandar Karađorđević) je bio sasvim običan glup seljak, upravo nije mogao ni da pojmi gdje se nalazi i kako je tu došao. I što je najgore i najništavnije: srpski velikaši i zapovjednici puzili se pred pašama i konzulima (austrijskim) kao i knez. Politika unutrašnja i spoljna, zakoni i vandžamenti – sve se udešavalo intrigom i »vnušenijem« stranaca, a vrlo se često u gospodskim salonima preko žena, špijona i lakeja koji su samo po milosti ovoga ili onoga nosili titulu i uniformu srpskog činovnika. Ovo puženje i uvijanje repićem pred stranom gospodom, pred siledžijama i neprijateljima srpskog naroda, nije se vršilo iz osjećanja političke slabosti zbog državnih razloga, već prosto s toga što je taj lakejski, ropski duh prešao u krv srpskoj »višoj klasi« i knezu i ministrima i svom činovničkom i trgovačkom svetu koji se je vrtljao po »višim krugovima«. To je bila civilizacija toga doba. Klanjanje činu i zvanju bilo je »nobl«, time se je dobijalo poštovanje kod »stranih dvorova«, a s time i druga »odličja«.

»Takvo je bilo stanje u Srbiji, kada se iz sredine srpske omladine čuo prvi energičan protest što Srbija nema ni unutarne ni spoljne slobode. To je bio prvi glas iz sredine onog kolena, koje nije učestvovalo u onoj sramnoj prodaji narodne slobode i čovečanskog dostojanstva za dukate, titule i vandžamente. Mi razumemo »družinu srpske mladeži« i njen rad zajednički »Neven sloge« koji izađe u Beogradu 1848 g. Novo koleno javljalo se na pozornicu javnog života sa drugim idejama i drugom težnjom. Ono je htelo oslobođenje od spoljnih neprijatelja i slobodu unutarnju. Njegov prvi glas iskazivao je ove dve želje.«

Opšti revolucionarni val 1848. prešao je preko Srbije isto kao preko Austrije. Preteča srpskog socijalizma Svetozar Marković, u istoj knjizi o tom kaže:

»Slobodnjački pokret naroda koji beše tada zahvatio celu Evropu, zahvatio je i srpski narod u AustroUgarskoj pa je dodirnuo i Srbiju. Ali baš ta prilika pokaza najočiglednije kako je strašno bio utučen srpski narod dugovremenom birokratskom sistemom vladavine. Niko tada i ne

pomišljaše u Srbiji, da je to najudesnija prilika za konačno oslobođenje od Turske.«

Na adresu čitavog porobljenog Srpstva, čiju je narodnu snagu dobro procijenio, Njegoš upućuje u pjesmi „Pozdrav štitu Srbobrana“, sljedeće stihove:

„Ej Srbine viteško koljeno
Ko te tlači, majka ti žalosna!
Rašta svoje sile ne poznaješ,
Rašta mišce udar ne izmjeriš
Koji može vraga satrijeti
I verige gadne istrzati
U kojim te još sljepilo veže!“

V

U to doba, u Crnoj Gori su se javljali pokušaji stvaranja moderne države, ali pošto su produktivne progresivne snage bile toliko slabe, jačih društvenih promjena nije bilo. Kao zemlja, Crna Gora je bila slobodna i igrala je vidnu oslobodilačku ulogu u potsticanju porobljenog srpskog naroda, i Jugoslovena, da zbacе tuđinski jaram i dođu do nacionalne slobode. Veliki događaji koji su prethodili 1848, i sama 1848, duboko su se i pravilno odrazili na genijalni Njegošev lik.

Još 1847, Njegoš priprema Jugoslovene na velike događaje koji pretstoje. Lijepo se to vidi iz Njegoševe pjesme „Pozdrav rodu iz Beča 1847“ u kojoj se nalaze i ovi stihovi:

„Koje srce za svojost ne tuče
Zaludu se u prsa budilo
Samo što se mrtvom krvlju truје.
Lepo, lipo, lijepo i lijepo
Listići su jednoga cvijeta
U pupolj se jedan odnjihali.“

A zatim:

„Ne pita se, ko se kako krsti;
No čija mu krvca grije prsi
Čije ga je mljeko zadojilo.“

Njegošev stav prema revolucionarnoj 1848 uvećava njegov istorijski značaj u vrijeme kada su Južni i Zapadni Sloveni bili vatrogasci nacionalnih revolucija u Austriji i Mađarskoj. Sadržina Njegoševog jugoslovenstva se očituje u borbi za oslobođenje ispod tuđinskog jarma, za razliku od jugoslovenstva Bana Jelačića, koje se ogleda u težnji za ujedinjenje svih Južnih Slovena pod Austrijom, za očuvanje Austrijske monarhije, i sveslovenstva Šafarika, Palackog, Štura i dr. za okupljanje svih Južnih i Zapadnih Slovena u Austriji u sklopu austrijske monarhije.

Njegoš je tražio načina da dođe do Jelačića, u kojeg je, sve do njegovog pohoda na Beč i Peštu, vjerovao, da mu ponudi pomoć za ustanak, ali Jelačić je sve to odbio i opomenuo Njegoša da bude korektan i da se ne miješa u austrijske stvari. Niz dokumenata to potvrđuje od kojih ćemo navesti samo neka.

Njegoš je bio odlučan da pomogne ustanak u Hrvatskoj i Vojvodini, ali je na kraju ostao očajan i razočaran, jer snage reakcije to nijesu dozvolile.

1848 pod Njegoševim uticajem počinje revolucionarno strujanje u Boki i Dubrovniku. Crnogorci napadaju Dobrotu (u Boki) i razoružaju tvrđavu na kojoj su bili topovi. Ban Jelačić mu povodom toga piše u aprilu 1849:

»Velike me brige taru i k tegobom vojevanja svaki dan dohode nova zaplitanja politička u Slavjanstvu Carevine naše. Među ove spadaju i neredi, koji se u Boki Kotorskoj događaju. Moja dužnost, kao Vladatelja od Cara postavljenog u Dalmaciji ište da sve puteve upotrebim koji vode miru i redu, neophodnoj polugi blagostanja i cvjetanja narodnog. U ime ljubavi naroda našeg Vas dakle molim, da što je u Vašim silama, nastoite preprečiti prelaz Vaših ljudi s namjerenijem neprijateljskim u Boki. Pa ako bi Kotorani po savjet k Vama došli recite im, molim Vas, kako je za korist našu potrebno u Boki Kotorskoj mir držati i želje svoje zakonitim putem Vladi podneti kod koje ću ja svagdar znat narod moj zastupati i što prava korist njegova zahtjeva zadobit.«

U oktobru 1848, Njegoš preko svojeg sekretara Dimitrija Milakovića piše nekom Vukoviću u Trst:

»Ako bi naša braća Hrvati kćeli koga od Crnogoraca zvati u pomoć, trebaće brodova iz Senjske Rijeke za njih otpraviti, da Crnogorce prevezu, i trebaće nekog naznačiti u Rijeci ko će Crnogorce upraviti kud sljeduje i njihovim neobhodnostima promišljati.«

Njegoš u najboljoj namjeri nudi Crnogorce Jelačiću za oslobodilački ustanak koji treba da bukne u Hrvatskoj, dok Jelačić to izvrđava govoreći da nije dobio pismo, a na kraju dodaje:

»Što se pak tiče ponuđene pomoći, prinuđeno se smatram objasniti Vam, da ja takvu bez odobrenja Diplomacije primiti i pribaviti u stanju nisam, a i nužдне korake kod pečiteljstva bez osnovnoga izjašnjenja Vašega činiti ne mogu.« (Pismo Jelačića Njegošu 19 nov.1 dec. 1848).

Njegoš se jasno izrazio protiv Jelačićeve i Rajačićeve kontrarevolucionarne akcije u Austriji i Mađarskoj, kao i protiv odluka Praškog Sveslovenskog Kongresa. Njegoš je bio za ustanak u Turskoj i Austriji. To je sadržina njegova jugoslovenstva.

Njegoš savjetuje Jelačiću ustanak preporučujući mu da se ne oslanja na obećanja, već da snagom dođe do svojih prava. Za austrijsku vladu kaže:

»Od svašta će odstupiti, i što se snažnom mišicom ne uzmogne držati, ono sve treba za ništa smatrati. Želio sam da mi je moguće bilo poslati Vam u pomoć nekoliko Crnogoraca, i gotovi su svagda na Tvoj glas a na korist opštu. Ništa me do sada nije interesovalo toliko, koliko tvoj posao...« (Pismo N. 56 od 20 dec. 1848. Njegoš Jelačiću)

Njegoša boli robovanje Slovena tuđinu s toga piše Jelačiću, u koga još vjeruje, iako sa kolebanjem, da je hrvatski a ne austrijski patriota:

»Tvoj je zadatak velik, njim Evropa novi vid dobiva, on miče gadnu ljagu sa lica silnih Slavjanah, koji do dana današnjega ništa drugo nijesu bili, do prodani i žalosni robovi i nadničari drugih naroda. Ah dragi Bane! Već zemlja od ove mrske nepravde stenje, duše su blagorodno mislećih Slavjanah u vječnoj mucu, stide se svijeta i ljudih zbog ovoga niskoga stanja u kojemu smo sprama drugih naroda evropskih našom sabraćom – radi čega mimo proče narode ovaj zli narok nas prati, rašta smo privikli robovati, rašta svoje sile ne poznajemo, rašta neko slijepo zadahnuće upravlja Slavjanima te se samovoljno u tuđe verige vežu – ja sam, istina je, sa ovom šakom naroda, pod anatemom tirjanstva i špijonstva, slobodan. Ali što mi je bolje? Kad gledam oko sebe milione moje braće, đe stenju u tuđe lance.« (Njegoš Jelačiću 20 dec. 1848.)

Njegoš je već krajem 1848. vidio kuda idu Sloveni u Austrougarskoj pod raznim vođama od Jelačića, Rajačića i Šupljikca, do Praškog Kongresa, i počeo se pomalo razočaravati. Tom razočarenju je davao i vidnog izraza u svojim pismima i izjavama.

Njegoš je u ono doba bio razočaran u carističku, intervencionističku rusku diplomaciju koja je sabotirala oslobođenje Slovena nasuprot težnja

velikog ruskog naroda i drugih naroda slovenskog stabla. Očajan na takav postupak Njegoš piše 1848 povodom toga:

»... O nesrećna Crna Goro! Gola, sirota, ona ne pripada čovječanskom rodu, nego je ili pala s neba ili iskočila iz pakla, usljed čega svak je se tuđi; našim podvizima u borbi za slobodu, za slavljanstvo i za hristijanstvo nema blagodarne simpatije, naša krv, naša stradanja i mučenja ne zaslužiše čovječjeg saučešća.«

1848. godine tršćanski Sloveni biraju Njegoša za člana Tršćanskog Zbora. Strahujući da i Tršćanski Zbor ne pođe putem Praškog Sveslovenskog Kongresa, Njegoš piše nekom Srbinu u Trstu ovo značajno pismo:

»Drag mi je poziv kojim me braća Slavjani Trijestinski pozivaju za svojega sočlana u njihovom sboru. – Osnovateljima istoga Sбора služiće na veliku čast, ako on bude Slavjanski. Naše stvari svekoličke imaju veliku glavu, a slabe noge, te ne mogu opstati, pa ja se i tom društvu bojim da ne pođe tragom Praškijem. E siromasi Slavjani, što bi Evropa bez robova, da joj nije njih? Ta morao bi najzad her zbaciti rukavice, e efendume benume pobaciti čibuk, pa se i jedan i drugi pobratimiti sa trudoljubljem da im njihina sreća u narok nije poklonila Slavjane. Da, naše je pleme imuće drugih naroda kao proča životinja i ko ima više stado, on je bogatiji. Ko se ikoliko sumnjao da nijesu Slavjani rođeni za ropstvo, neka danas njihino poslovanje vidi. – Može li biti gadnije na svijetu što od njihine slepoće? Ja se svagda čudim a nikada se načuditi ne mogu, kako nekima ljudima može postidno ropstvo toliko drago biti! Oni su podobni pašetima, jerbo se pašće trza da dobije slobodu, no kad istu dobije ponovo verigama trči da ga svežu. Kuda bi ta sreća za mene samoga i za ovu šaku naroda Slavjanskoga, da u naše veliko pleme pravoga vjeroispovijedanja osviješćenih ljudima, to i našima bi od vjekova za slobodu mučenijama ubrzo konac donijelo; ali badava, Slavjani jednako za ropstvo teže.« (20. novembra 1848).

Stav Njegošev prema mobilizaciji Srba u Vojvodini za račun Austrije je također 1848 i 1849 usamljen. U odgovoru na već citirani stav kneza Aleksandra Karađorđevića u pismu Njegošu 29 maja 1849, Njegoš odgovara:

»Vojvodstvo na slabe noge stoji, pa i da je sasvim oslobođeno od Mađara, za Srbstvo nikakvog napretka kako Srbi za sebe ne vojuju nego za tuđina. Hvala Vašoj Svjetlosti i Vašoj Srbiji do neba za blagorodna i velika Vaša požrtvovanja; kuda bi ta sreća srbska, mjesto Vojvodstva, da se onda na Bosnu okrenulo, danas bi se u rukama imalo ono što se ne bi moglo lako izgubiti. Da jednom može buknuć entuzijazam silnoga našega naroda u

Turskoj, s nadobnim mjestopoloženijem Srbima ne bi niko mogao vrha glave doći; meni se vidi da mi ovo svagda možemo uraditi samo ako šćeti bude Vaša Svjetlost i Vaša Srbija...« (Njegoš knezu Aleksandru Karađorđeviću 14 aprila 1849).

Ali sam knez Aleksandar nije imao tako genijalne pojmove o važnosti narodne revolucije u porobljenim slovenskim zemljama.

Sav očajan što ni s jedne strane nema podrške za ostvarenje velike misli narodnih ustanaka u porobljenim slovenskim zemljama, sto ga razne sile reakcije sa strane ometaju u oživotvorenju bratske slovenske zajednice, 1851 Njegoš, dajući svoju sliku jednom engleskom lordu u Napulju, kaže:

»Kad dođete u bogati London, i kad pokažete ovu sliku svojim prijateljima, nemojte im kazati: ovo je vladalac, nego kažite: ovo je mučenik jednoga za slobodu mučenog naroda. Kažite im: Srbi bi mogli pobijediti Turke, ali ne mogu da umilostive vas hristijane.«

...

Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. I , br. 1 (1946), str. 3949.

O VEZI BRAĆE MAŽURANIĆ S NJEGOŠEM

O saradnji Hrvata s Njegošem na nacionalnokulturnom napretku Jugoslovena interesovali su se kako Hrvati tako i Srbi. Dušan Vuksan pokušao je da u celini obradi ovo pitanje. On je postavio problem, ali ga nije rešio

¹. I posle njega ovaj problem nije niko u celini obradio. Najviše se pisalo o vezi Jelačića s Njegošem². I ovo pitanje nije rešeno, jer nije iskorišćena celokupna građa do koje se moglo doći. Da bi se obradilo pitanje veza Hrvata sa Njegošem, treba pregledati celu štampu koja je izlazila u Hrvatskoj za vreme Njegoša. Osim toga, treba prikupiti arhivsku građu koja je objavljena i onu koja je razasuta po raznim arhivskim skupinama. Iz prikupljenog materijala mogao bi se obraditi takav rad iz koga bi se stvarno saznala veza Hrvata s Njegošem. Rešenjem ovog problema učinio bi se dobar napredak u rešavanju pitanja formiranja jugoslovenske misli, naročito pri kraju prve polovine XIX veka. U nizu pitanja koja spadaju u problem veze Hrvata s Njegošem spada i pitanje veze braće Mažuranić s Njegošem. Ovo pitanje je vrlo važno, ne samo zbog ličnosti braće Mažuranića i značaja njihovog nacionalnog rada, već i zbog toga što s njihovim nacionalnim radom stvarno nastaje početak saradnje Hrvata sa Njegošem na opštem pitanju oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena. Ovo pitanje istoričari nisu obrađivali možda zato što se o njemu vrlo malo zna. Ali, iako ima malo podataka o tom pitanju, treba da se o njemu raspravlja. Zbog toga nešto malo podataka što smo mogli prikupiti

¹ Dušan Vuksan, *Veze Vladike Rada s Hrvatima*, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, 511 – 516.

² Anonim, *Vladika Petar II Petrović – Njegoš i ban Jelačić*, Dubrovnik (Dubrovnik) 1901, br. 43; I. S. Mamuzić. Još dva priloga o Njegošu i Hrvatima . *Zapisi* (Cetinje) 7, 1930, 91 – 93; Alfred Makanec, *Prepiska vladike Petra Petrovića Njegoša i bana Jelačića godine 1848 – 1850*. *Novosti* (Zagreb) 1934, božićni br.; Ferdo Šišić, *Vladika Rade i ban Jelačić*. *Narodne novine* (Zagreb) I.V. 1934 (v. „Zetski glasnik“ (Cetinje, 27.V. 1939); Pavao Butorac, *Boka Kotorska prema narodnome pokretu u revolucionarnoj godini 1848*. *Rad JAZU*, 260, 1938, 119 – 168; Marin Franičević, *Njegoš i Hrvati* Napried (Zagreb) 7.VI 1947.

daju se u jednoj celini, želeći da njima budu postreknuti i drugi, koji su na boljem mestu i imaju bolju mogućnost, kako bi skrenuli pažnju na ovo interesantno pitanje, i tragali za novom građom, posle čega bi se dao pravilan sud o tom pitanju.

Po tradiciji Mažuranići vode poreklo od Jankovića, koji su posle kosovske bitke preko Bosne prebegli u Primorje. Neki od njih stigli su u Novi Vinodolski. Tu je živio Ivan Petrov Mažuranić koji je imao pet sinova: Josifa, Petra, **Antuna, Ivana i Matiju**. Josif je ostao na imanju i bavio se zemljoradnjom, a Petar je umro kao gimnazista. Antun (1805 – 1888) bio je književnik i profesor u Zagrebu. Ivan (1814 – 1890) bio je pesnik i radio je kao službenik, a docnije bio je ban. Matija (1817 – 1881) bio je izučio kovački i stolarski zanat. Braća Antun, Ivan i Matija vaspitavani su u duhu porodičnih uspomena, narodnih pesama i Kačićevih dela. Oni su od samog početka radili ne samo na kulturnom jedinstvu „slovinskoga“ naroda već i na njegovom političkom jedinstvu. Kad su pristali uz Gaja, napustili su „slovinsko“ ime i prihvatili ilirsko.

Krajem tridesetih godina prošlog veka pronosili su se glasovi o pokretu u Bosni i Hercegovini protivu Turaka, o uspesima Srbijanaca i o Njegoševim namerama da pomogne borbe za oslobođenje.³ Ove vesti izgleda da su pobudile braću Mažuranić da rade na nacionalnom oslobođenju. Taj rad mora da je bio smišljen i sa jasno određenim ciljem. On je zamišljen najkasnije 1839. Izgleda da su oni smatrali, da treba podići ustanak hrišćana u susednim jugoslovenskim pokrajinama pod turskom upravom. Ovakvu akciju smatrali su da će i Njegoš pomoći, ili su možda već bili o tome obavješteni, pa možda je bila i obećana pomoć od strane Njegoša onima koji pristupe akciji. O tome nam jasno svedoči pismo koje je Matija uputio 22 jula 1839 iz Novog svome bratu Antunu u Zagreb, gde se nalazio i Ivan na studijama. Pismo je kao dokumenat vrlo važno, i ono se sada objavljuje u celini. Ono je pisano latinicom i glasi: „ U Novom na 22 jula 1839. Dragi brate! Ja sam sad svakojako nakanil pojt u Cernu Goru, da kod vladike oružje primim. Ja sam našim doma još sega prolitja povidal, da ste mi rekli u Riki, kad vam budem što od potrebe, da ćete pisat po me i da neka gori dojdem; u tom ih je osvedočil i abat Marzljak. Ako ću ja sad pojt od kuće, moram pojt pod imenom Zagreba. Prosim vas da pišete po me; vi ćete me svetovat i opraviti. Ne bi se ja ni spravljal u Cernu Goru, ali zaman

³ Dr M(ilutin) M(ažuranić), Matija Mažuranić (1817 – 1881) brat pjesnika i bana, Zagreb 1927, 3 – 7.

kad ovaj svit nije za me stvoren. Ako poginem, to i želim da zla više ne patim. Ako ostanem živ, biću volje mudriji, i znaću unapridak odoliti zloj srići. Uostalom ćemo se razgovoriti kad k' vam dojdem. Dokli vaše pismo pride sino tim toga ćemo mi pokositi. Ako vašega pisma kroz petnaest dan ne bude, kada pomorem pokositi, ja ću pojt ovuda po moru do Kotora pak u Crnu Goru. Ostajem vaš brat Mitij“.⁴

Iz ovoga pisma saznajemo da je u Rijeci bio učinjen dogovor između braće Mažuranića o zajedničkom radu, i da se Matija bio saglasio da ide u Crnu Goru da od Njegoša primi oružje. Interesantno je da Matija na prvom mestu kaže da će ići u Crnu Goru da „oružje primi“. To znači da možemo pretpostavljati da je ranije bila uspostavljena njihova veza s Njegošem, i tom prilikom da je postignut sporazum o zajedničkom radu, zašto bi Njegoš dao nešto oružja. O ovome se može samo pretpostavljati i ništa više, jer nemamo nikakvih činjenica koje bi stvarno mogle da nam posluže kao dokaz za pretpostavke. Ipak mora se istaći spremnost Matije da ide u Crnu Goru, a za ovakav poduhvat morao je ranije razmišljati i rešiti se, pošto je predviđao opasnost na putu koja mu je pretila životu.

On je želeo „da zla“ više ne trpi, pa je bio spreman da pođe na taj nesiguran put, jer nije više mogao izdržati pod austrijskom upravom.

Izgleda kao da je Matiji gorelo pod nogama. On postavlja rok od petnaest dana, do koga roka može čekati na odgovor, a ako do toga vremena ne dobije neko novo uputstvo što se tiče njegova puta u Crnu Goru i nacionalnog rada, o kome su se dogovorili u Rijeci, on izjavljuje da će poći morem u Kotor, a odatle u Crnu Goru. Ovde se vidi odlučnost Matije da ide po svaku cenu Njegošu. On ne beži ni pred opasnošću od smrti. Nažalost Matija nije pošao u Crnu Goru ovog puta. Najvjerovatnije je da mu je brat u odgovoru dao nove instrukcije po pitanju rada na oslobođenju, i kad da ide. Po tim instrukcijama mora da je krenuo, mesto u Crnu Goru, u Bosnu i da otuda dođe u dodir sa Njegošem. Osim toga, morao je na tom putu da izvidi stanje hrišćana pod Turcima, kao i to da li bi se moglo što uraditi na izvođenju njihovih namera⁵. Sam Matija pokušava da dâ objašnjenje zašto je otišao tada u Bosnu. On kaže da je tada bilo malo „izobraženih domorodacah“ koji su znali o Bosni više no o Americi, Kini itd. i postavlja

⁴ Original pisma čuva se u Arhivi Ivana Mažuranića u Zagrebu, ul. Jurijevska 5. Nedavno je arhivu otkupila Sveučilišna biblioteka u Zagrebu, kako sam čuo, i ona se sada tamo nalazi. Prve četiri rečenice pisma objavljene su ranije. Tade Smičiklas i Franja Marković, *Matica Hrvatska od godine 1842 do godine 1892*, Zagreb, 1892, 125.

⁵ Dr M. Mažuranić, 7.

pitanje: „Ima li to uvijek tako biti?“ Zbog toga se odlučio „štogod bude, sam glavom ići u bosansku pokrajinu“⁶. Svakako da ovde Matija nije dao glavni razlog zašto je tada pošao u Bosnu. On nije ni mogao reći stvarni razlog, jer političke stvari nije smeo ni objaviti tada u Zagrebu. Svakako da je on otišao u Bosnu u sporazumu sa braćom da bi tamo radio na nacionalnom poslu.

Matija je 31 oktobra 1839 stigao u Karlovac, a otuda je otišao preko Siska i Kostajnice u Dubicu, gde je pokušao da pređe u Bosnu. Pošto su mu Turci omeli da ovuda nastavi put u Bosnu, on se reši da ide preko Zemuna u Beograd. Iz Zemuna je ilegalno prešao u Beograd 20 novembra. Tu mu je data dozvola da može ići dalje, pa je preko Smedereva, Kragujevca, Čačka, Požege, Užica i Mokre Gore prešao srpsku granicu 5 decembra. U Sarajevu Mustafpaša Babić, zvani Hrnja (Hrnjaković), zadržao ga je kod sebe u službi „na kapii“. Uskoro je morao pratiti pašu u Travnik. Otuda se vratio u Sarajevo krajem januara 1840. Paša je nameravao da ga vodi sa sobom u Fojnicu, jer je želeo da poseti tamošnjeg biskupa. Pošto se Matija bio prehladio na putu u Travnik, pobjao se novog puta i zato zatraži da mu paša da dozvolu da može otići iz Sarajeva. Paša mu je dao dozvolu i on odlazi u Srbiju, žaleći što nije mogao „ono postići“ zbog čega je bio došao u Bosnu. Matija je došao u Srbiju preko Zvornika i Rače. U Šabac je stigao 3 februara, a u Beograd 6 februara 1840. Pošto je stigao u Beograd, nestalo mu je novaca, pa je tu morao da radi kod nekog majstora „kao kalfa“ sve do 18 septembra, kad se razboleo od groznice. Pošto je ozdravio rešio se da ode u svoj zavičaj. Otišao je iz Beograda 13 decembra, a u Zagreb je stigao 7 januara 1841. Kad je prešao granicu, austrijske vlasti su ga optuživale što je odlazio u Beograd (bez dozvole).⁷ Po dolasku u Zagreb „poznanja i iskustva“, koja je u Bosni „pribavio“⁸ napisao je po nagovoru braće, i „pošto su sva tri brata rukopis pregledala i sve politično izbacila iz njega“, izdat je pod anonimom „iz političkih obzira“⁹.

Godine 1841 posetili su našu zemlju ruski slavisti Sreznjevski, Prajs i Nadeždin. Sa njima su bili Vuk i D. M. Knežević, rodom Jugosloven, koji je bio u to vreme na službi u Odesi kao prosvetni prokuror. .

⁶ Jedan Domorodac (Matija Mažuranić), *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu učinjen 1839 – 40*, Zagreb 1842, str. XIII – XIV

⁷ Isti, 1 – 46. U Arhivu Ivana Mažuranića čuva se pasoš s kojim se Matija služio na putu u Bosnu. Svi datumi prelaska granice koji su zabeleženi u njemu odgovaraju onim koje Matija navodi u svojoj knjizi.

⁸ (Matija Mažuranić), str. XIV.

⁹ Isti, str. IX

Svi su oni proputovali i kroz deo Slovenije, Hrvatske, Dalmacije i Crne Gore. Sreznjevski je stigao u te krajeve preko Zagreba, gde se u martu upoznao sa viđenim Ilircima, među kojima je bio i sam Gaj.¹⁰ Mora da mu je tada Sreznjevski rekao ko će sve od slavista posetiti Dalmaciju i Crnu Goru i kakav je njihov cilj. Tada se i Gaj odlučio da i on pođe na put po Dalmaciji i u Crnu Goru. Sa njim je pošao i Antun Mažuranić, profesor gimnazije u Zagrebu.¹¹

O ovoj poseti pominje Sreznjevski¹², Prajs¹³ i Nadeždin¹⁴. Poslednji jedino govori o tome da je i Gaj s Antunom Mažuranićem bio na Cetinju. On je opisao porodicu Kneževića, čiju je postojbinu ovom prilikom posetio u društvu Vuka i D. M. Kneževića. U jednoj napomeni, u tom radu, Nadeždin piše: „Dr Ljudevit Gaj, poznati slovenista i patriot, koji je živeo u Zagrebu i tamo izdavao svoju znamenitu „Ilirsku danicu“, koja je uistini bila danica umstvenoga i književnog rođenja Slovena Hrvata. S njim smo se slučajno susreli u Senju, otkuda je on, kao i mi preduzeo put duž Jadranskog Mora u Crnu Goru. S njim je zajedno putovao Anton Mažuranić, profesor gimnazije iz Zagreba. Krenuvši i mi i oni u jedan dan iz Senja, mi smo se posle jednako to sustizali to mimoilazili, dokle se, na povratku iz Crne Gore nismo poslednji put susreli u Dubrovniku, i tu se oprostili i rastali konačno. Kod nas Smičiklas spomenuo je samo, da je godine 1841 posetio „dapače i

¹⁰ В. Ламанскій, Путевія письма И. И. Срезневскаго къ матери его Елене Ивановне Срезневской (1839 – 1842). Живая старина (СПБ) 1, 1893. 35.

¹¹ Isti, 143.

¹² Isto. Vidi još В. А. Францевъ, И. И. Срезневскій и Славянство. Петроградъ 1914.

¹³ В. Ламанскій, Письма П.И. Прейса М. С. Куторге, И.И. Срезневскому, П. О. Шафарику, Куршату и друг. Живая старина (СПБ) 3, 1891, 34.

¹⁴ Н. И. Надеждинъ, Родъ Кияжевичей, Одесса 1842. Ova knjiga je odavno bila vrlo retka. To je zapazio i Stojan Novaković pa je zato u celini preveo (Godišnjica NČ 26, 1907, 5-21. Navedena napomena je na str. 7 ovog prevoda). Zna se da je Надеждин objavio belešku o svome putu (Записка о путешествіи по южно-славянскимъ странамъ. Журналъ мин. народ. просвещенія 1842. ч. XXXIV, отд. II, str. 87-106), ali je nije bilo moguće pregledati, te se ne može znati da li ima nešto i tamo o putu Antuna na Cetinje. Takođe nije pregledano ni njegovo predavanje o tom putu, koje je objavljeno (Записки императорскаго одесскаго общества истории и древностей (Одесса), т. I). В. А. Францев (южно-славянское путешествие Н. И. Надеждина въ 1840-1841 г. г. *Zbornik filologicky* (Prag) 10, 1834/35, 122), kada govori o Antunovoj poseti Cetinju poziva se na prevod beleške objavljen u Godišnjici Nikole Čupića.

Kod nas je nešto prevedeno iz saopštenja ruskih slavista o njihovom putu po našoj zemlji. To se nalazi kod Košutića (Nova pisma iz Petrograda, Beograd 1896) i kod Andre Gavrilovića (Slovenska putovanja, Beograd 1922).

Antun Mažuranić Crnu Goru zajedno sa dr Ljudevitom Gajem¹⁵. Sam Gaj nije ništa zabeležio o svom putu. Nije poznato da je Antun Mažuranić štogod ostavio napisano. Zašto su oni prećutali o ovom putu možemo se samo domišljati.

Treba podvući da je Antun putovao na Cetinje pošto se Matija povratio iz Bosne. Svakako da je ovaj put bio u vezi s planom braće Mažuranića koji potiče iz 1839.

U Njegoševo vreme bile su naročito ojačane nesuglasice među kaluđerima rimokatoličke crkve, zbog načina uprave biskupa Barišića¹⁶. Od proleća 1840 otpočinju franjevci da pripremaju bunu uz pomoć Iliraca. Za ovo i slične akcije optuživao ih je i sam Barišić u Rimu¹⁷. Optuživani su naročito oni franjevci koji su učili škole u Hrvatskoj i u Mađarskoj, gde su se napajali liberalizmom i panslavizmom. Godine 1841 zabranjeno je odlaženje iz Bosne na školovanje u te zemlje¹⁸.

Kratko vreme pošto je Matija Mažuranić izdao svoju knjigu 1842 otišao je on ponovo u Bosnu, gde se ovoga puta kloni muslimana. „Zadaća je njegova ostala za uvijek tajnom, ali se bar u obitelji znade, da je bio u doticaju s pravoslavnim sveštenicima i katoličkim franjevcima, i da se borio u ustaničkim četama¹⁹. Zna se da je Matija govorio, da se ne treba uzdati ni u koga „nego u Boga i u Rusiju“, niti od drugoga što dobrog očekivati. On je bio za jedinstvo Južnih Slovena i Zapadnih Slovena. Mrzio je Austriju, ali smatrao je da treba Tursku razbiti tako da Rusija dobije Carigrad, a Austrija Solun i Balkan. Tada bi se mogli ujediniti Jugosloveni unutra u Austriji, i bili bi dosta jaki da sačekaju njenu propast²⁰. Matija je ostao u Bosni sve do 1848 godine²¹. Dok je Matija bio u Bosni neki fratri su bili skloni da se otcepe od pape. „Fratri bosanski vidjevši da će otuda najveća sreća za otečestvo i narod njiov roditi, kad ono što rođenu braću razdeljuje, uklone, namjerili su **liturgiju grčku** (pravoslavnu istočnu) **primiti, za poglavicu crkvenog ili patrijarha carigradskog ili vladiku crnogorskog uzeti**“,

¹⁵ Smičiklas i Marković, 125.

¹⁶ O radu Barišića u Bosni vidi raspravu Fra Radoslava Glavaša, Život i rad fra Rafe Barišića, Mostar 1900.

¹⁷ Fra Leonardo Čuturić, Franjevići među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća, Sarajevo 1926, 121.

¹⁸ Dr Gavranović fra Berislav, Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881 godine, Beograd 1935, 33.

¹⁹ Dr M. Mažuranić, 8.

²⁰ Isti, 15 – 16.

²¹ U Arhivi Ivana Mažuranića sačuvano je pismo koje je Matija pisao iz Bosne 15 avgusta 1848, u kome obaveštava brata o stanju hrišćana u tom kraju.

javljale su novine²². Ovo su sigurno želeli franjevci nacionalisti, i verovatno da je u ovu akciju bio upleten i sam Matija, koji je, kao što je već rečeno, bio u vezi sa pravoslavnim sveštenicima. Otuda se može izvesti pretpostavka da je on, dok je bio drugi put u Bosni, imao neke veze sa Crnom Gorom i Njegošem, jer imamo dokaza da je njegov rad u Bosni bio dobro poznat u Crnoj Gori. O tom svedoči njegov sin Vladimir, u književnosti Fran Mažuranić²³. On je posetio knjaza Nikolu na Cetinju, i tom prilikom knjaz se obradovao što je mogao vidjeti sina Matije o kome je mnogo slušao od svojih starih predaka²⁴.

Kada se zna da je on želeo 1839 da ode u Crnu Goru, onda zašto da ne učini to docnije, jer je imao mogućnosti da se prebaci iz Bosne, kao što se docnije prebacivao više puta i u Beograd²⁵.

Po svoj prilici braća Mažuranić spremali su neku nacionalnu akciju po planu koji je morao imati vezu sa Ilirizmom. Mora da su oni želeli da izvrše neki određeni ilirski zadatak. Uspostavljanje veze sa hrišćanima u oblastima pod turskom upravom, u Crnoj Gori i Šumadiji bio je najteži posao. Matija, kao zanatlija mogao je najlakše da se nezapaženo kreće kroz te krajeve, a verovatno da je zbog toga dobio zadatak da on učini pokušaj uspostavljanja veze. Vidi se da je i on sam bio voljan da to uradi. On je želeo prvo da ode na Cetinje, ali dospeo je u Šumadiju, pa onda u Bosnu. Ako on nije mogao da stigne u Crnu Goru, za vreme prvog puta u Bosnu, učinio je to njegov brat Antun 1841. Kakav je bio cilj Antunu da poseti Njegoša ne zna se. Takođe se ne zna, da li je i kada Matija odlazio u Crnu Goru za vreme svog drugog boravka u Bosni. Pored toga ne može se tvrditi da on

²² Serb. novine 30-VI 1843. Kada se govori o odnosima franjevac a s Njegošem, mora se naročito voditi računa o odnosu Grge Martića s Njegošem. Martić je objavio jednu iskrenu pesmu posvećenu Njegošu (Поздравъ светло́мъ господару Петру Петровићу, владики црногорскомъ у Бечу се находе́мъ). To je bilo 1844 (Серб. нар. листь (Pešta) 9-III-1844). U toj pesmi slavi se Njegošev rad za „rod“ i „otečestvo“, koji je dika Crne Gore i Slovenstva. Martić se još jednom osvrnuo na Crnu Goru 1847 (Народна песма херцеговачка посвећена слави црногорској. Серб. нар. листь 1847, стр. 7 – 8).

²³ Dragutin Tadijanović, *O Franu Mažuraniću*, Republika (Zagreb) 1950, 241-244.

²⁴ Dr M. Mažuranić, 8.

²⁵ Isti, 13.

nije stupio na neki način u vezu sa Njegošem. Moglo je to biti preko nekog izaslanika, ili na neki drugi način. Iako je ovo teško dokazivati, jer nemamo za to podataka, a ne zna se rad Matije u Bosni za vreme drugog boravka tamo, ne treba prestati na proučavanju ovoga pitanja. Kada bi se ispitao rad Matije u Bosni, onda bismo dobili odgovor i na pitanje koje nas interesuje. Zato treba tragati za podacima koji bi osvetlili zagonetni rad Matije. Po političkim idejama koje je Matija imao mogao je raditi u Bosni u sporazumu sa predstavnicima one grupe ljudi koji su iz Beograda vodili propagandu za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslovena, u kojoj grupi bili su i predstavnici Ilirizma. U toj propagandi učestvovali su i neki franjevci u Bosni. Dolazak Matije nekoliko puta u Beograd nije bez neke veze sa tom propagandom. Ako bi se utvrdilo da je stvarno imao vezu sa propagandom koja je vođena iz Beograda, onda bi se lakše moglo verovati da je bio i u vezi sa Njegošem, jer je Cetinje bilo posle Beograda glavno mesto odakle su politički agenti očekivali naređenja za pokret protiv Turaka. Ako li je pak, dobijao samo uputstva iz Zagreba i u tom slučaju imamo pravo verovati da je imao vezu s Njegošem. On je Jugosloven i panslavista. Njegova smelost i preduzimljivost dozvoljavaju da se veruje, da je on morao nekako ostvariti svoju želju iz 1839. Uspesi daljeg proučavanja pitanja: 1) rezultati Antunove posete Njegošu, 2) rad Matije u Bosni i njegovi odnosi prema Beogradu i Zagrebu i 3) odnos franjevacu prema Njegošu doprineli bi da se bolje osvetli i pitanje veze braće Mažuranića s Njegošem.

Istorijski zapisi: organ Istorijskog društva Narodne Republike Crne Gore. God. IV, knj. VII, sv. 79 (1951), str. 353359.

JEDNA POSJETA NJEGOŠU 1841. GODINE

U maju mjesecu 1841. godine bili su Njegoševi gosti na Cetinju poznati pruski botaničar dr. Wilhelm Ebel, ruski dvorski savjetnik Aleksandar Vladimirović Čevkin, ruski tajni savjetnik Dimitrije Knežević, carsi ruski dvorski savjetnik Nikolaj Nadeždin, Ljudevit Gaj, Antun Mažuranić, brat pisca »Smrt Smailage Čengijića« Ivana Mažuranića, i Vuk Karadžić.

To je bio po Ebelovu mišljenju za ondašnje malo Cetinje »jedan dotada nečuveni broj« stranaca.

Važno je saznati, kad su ovi visoki Njegoševi gosti došli u Crnu Goru i zbog čega.

Wilhelma Ebela privukla su u našu zemlju botanička istraživanja. On se pentrao po Crnoj Gori od 29. maja¹ do 9. juna 1841. Rezultate svojih tadašnjih botaničkih istraživanja iznio je docnije u svome putopisu »Zwölf Tage auf Montenegro«, koji je izdao u Königsbergu 1842.

U sporazumu s austrijskim državnim kancelarom K. W. L. Metternichom ruska vlada je poslala u avgustu 1839. u Kotor svoga izaslanika Aleksandra Vladimirovića Čevkina radi razgraničenja između Crne Gore i Austrije. Čevkin je povremeno odlazio iz Kotora Njegošu na Cetinje, da bi se s njim dogovarao o samom razgraničenju. Na taj se način Čevkin našao i ovoga puta na Cetinju.

26. maja 1841. došli su, prema izvještaju kotorskog okružnog poglavara Gabriela Ivačića² od 4. juna 1841. direktoru zadarske policije i vladinu savjetniku Augustu Martincu, parabrodom u Kotor Ljudevit Gaj, Antun Mažuranić, Vuk Karadžić, Dimitrije Knežević i Nikolaj Nadeždin. Ljudevit Gaj i Antun Mažuranić uputili su se, kako nam Ivačić javlja, iz Kotora na Cetinje 26. ili 28. maja 1841., a Vuk Karadžić, Dimitrije Knežević i Nikolaj Nadeždin dva dana kasnije.

¹ Sve datume navodimo po novom kalendaru.

² Pismo Gabriela Ivačića od 4. juna 1841. g. direktoru zadarske policije Augustu Martincu, Zadar, Državni arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 259 (busta X^a. c. XII/5. 5. 1841).

Ljudevit Gaj i Antun Mažuranić došli su u Dalmaciju³ i Crnu Goru radi proučavanja srpskohrvatskog jezika i »ilirske književnosti«. Oni su bez sumnje na svom putu imali u vidu i buđenje narodne svijesti i narodno jedinstvo.⁴ Austrijske vlasti budno su pratile kretanje kroz Dalmaciju Ljudevita Gaja, Antuna Mažuranića, Vuka Karadžića, Dimitrija Kneževića i Nikolaja Nadeždina. 2. juna 1841. Gubernijalno predsjedništvo u Zadru zadužilo je sve dalmatinske okružne poglavare, da nadziru ove strance i da mu odmah dostave sve, što bi bilo od interesa u vezi s njima.⁵

Zadarska policija je ubrzo potom saznala, da je Gaj u Zadru razdijelio mnogim svojim poznanicima nekoliko primjeraka »ilirske pjesme« »Poziv u kolo ilirsko«, koju je sastavio Pavle Štoos i koja je štampana u Zagrebu. »Iako se ta pjesma odnosila samo na jezično ujedinjenje svih Južnih Slavena, čiji su jezici srodni«, austrijske su se vlasti ipak pribojavale, da bi ta pjesma mogla da izazove »nepotrebna uzrujavanja i da pojača uznemiravanja«, koja su već postojala u susjednim turskim pokrajinama. Ljudevit Gaj je u Zadru posjetio zamjenika dalmatinskog guvernera; njemu je predao jedno preporučeno pismo od generala Nugenta, jedan primjerak »naprijed spomenute ilirske pjesme«, »ilirski prijevod« izvještaja o putu kralja saksonskog Friedriha Augusta kroz Dalmaciju i Crnu Goru i oglas na »svoj ilirski rječnik«.⁶

Prema izvještaju Francesca Rossia Sabatinija od 13. juna 1841. okružnom dubrovačkom poglavaru baronu karlu Roszneru, pod br. 106/p., Ljudevit Gaj, Antun Mažuranić, Vuk Karadžić, Dimitrije Knežević i Nikolaj Nadeždin razgovarali su na svome putu kroz Dalmaciju poglavito o »ilirskom jeziku«, o »ilirskoj književnosti« i nijesu se obazirali na političku podvojenost naroda, koji govori »ilirski«. Obavještenja, koja su tražili, odnosila su se samo na lokalne dijalekte, opisivanje mjesta i etimološke korjenove srpskohrvatskog jezika. Na Korčuli su Ljudevit Gaj i Antun Mažuranić posjetili predsjednika opštine Matiju Kapora, da bi pregledali

³ Prema izvještaju Giuseppe-a ursića od 13. jula 1841. Giovanni-u Naveršniku stigli su iz Hrvatske u Obrovac 17. maja 1841. g. Dimitrije Knežević, Nikolaj Nadeždin, Ljudevit Gaj, Antun Mažuranić i Vuk Karadžić. [Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841)].

⁴ Poznato je, da su Ivan i Antun Mažuranić još 1839. slali u Bosnu svoga brata Matiju, koji je u svom spisu »Pogled na Bosnu« (1842) prikazao na jezovit način život tamošnjih hrišćana.

⁵ Koncept pisma Gubernijalnog predsjedništva od 2. juna 1841. dalmatinskim okružnim poglavarima [Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841)].

⁶ Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841).

njegovu zbirku starih i numizmatičnih predmeta. Kapor im je poklonio za uspomenu rukopis na »ilirskom jeziku« fantastične drame »Captislave« junija Palmotića (1652) i kopiju istorije kraljeva Dalmacije i hrvatske, takodje na »ilirskom jeziku«, koju je bio izvadio iz jednog rukopisa vatikanske biblioteke i koja je bila štampana u prijevodu Marka Marulića. Kao uzdarje Gaj je dao Kaporu svoju sliku i ove štampane stvari: 1. »Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter vom Grafen Janko Drašković – Agram 1838 bei Dr. Gaj«, 2. »Poziv u kolo ilirsko di Paolo Stoos – Agram 1840«, 3. »Putovanje kralja saksonskoga iz tarsta u Dalmaciju i Černugoru – Agram 1838 – Dr. Gaj«, 4. »Početak, napredak i vrednost Literature ilirske od Dragutina Seljana – Agram 1840 – Dr. Gaj«. Soprintendant Ernesto Burović dao je na poklon Ljudevitu Gaju i Antunu Mažuraniću »jednu knjižicu ilirskih narodnih pjesama«.⁷

Na osnovu razgovorâ, koje su vodili Ljudevit Gaj i Antun Mažuranić u Kotoru i Crnoj Gori, njihovo putovanje, po Gabrielu Ivačiću, nije imalo nikakav drugi cilj, nego da upoznaju razne »dijalekte ilirskog jezika«, koji se govore u predjelima kroz koje su oni prošli. Ivačiću se činilo da je Ljudevit Gaj upoznao Njegoša u Beču i da je isključivo zbog njega pošao iz Kotora na Cetinje.⁸

Cilj dolaska Vuka Karadžića, Dimitrija Kneževića i Nikolaja Nadeždina iz Beča u Dalmaciju i Crnu Goru bila su takođe naučna istraživanja. Oni su se na svom putu bavili i lingvistikom; nastojali su, osim toga, da prikupe što više »karata i starih rukopisa na slavenskom jeziku«. Gabriel Ivačić nam priča, da im je Njegoš dao »neke interesantne dokumente« (Sembra egualmente che motivi di erudizione abbiano prodotto il viaggio dei due consiglieri russi e del linguista Caradich, la raccolta cioè di antichi manoscritti. Le loro ricerche in questo circolo rimasero affatto inutili, ma sento che più felici siano state a Montenero, ove dal Vladica vennero loro rimessi alcuni interessanti documenti.) Oni su, zbog velike budnosti austrijskih vlasti, imali u Kotoru manje sreće sa prikupljanjem starih rukopisa.⁹

⁷ Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841) »pr. 15/6. 1841. 383/p.«

⁸ Pismo Gabriela Ivačića od 10. juna 1841. Gubernijalnom predsjedništvu Zadar, arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841) »pr. 16/6. 1841. 1376/p.«

⁹ Kopija pisma Gabriela Ivačića od 4. juna 1841. Augustu Martincu, Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841).

Eto zašto su došli na Cetinje, maja mjeseca 1841., Wilhelm Ebel, Aleksandar Vladimirović Čevkin, Ljudevit Gaj, Antun Mažuranić, Vuk Karadžić, Dimitrije Knežević i Nikolaj Nadeždin.

Augsburške novine »Allgemeine Zeitung« od 7. avgusta 1841. (broj 219) zabilježile su dolazak Vuka Karadžića, Dimitrija Kneževića, Nikolaja Nadeždina, Aleksandra Vladimirovića Čevkina i Wilhelma Ebela u Crnu Goru.¹⁰ Nijednom riječju nijesu spomenule Ljudevita Gaja i Antuna Mažuranića.

Posjeta Wilhelma Ebela, Ljudevita Gaja, Antuna Mažuranića, Vuka Karadžića, Dimitrija Kneževića i Nikolaja Nadeždina Dalmaciji i Crnoj Gori 1841. od velikoga je značaja kako u naučnom, tako i u političkom pogledu.

Posjeta Wilhelma Ebela Crnoj Gori bila je plodonosna. Ebel je na svom dvanaestodnevnom putu kroz našu zemlju skupio materijal za svoje djelo »Zwölf Tage auf Montenegro«, koje se 1842. pojavilo u Königsbergu.

Dolazak Ljudevita Gaja na naše strane važan je i u jezičnom i u političkom pogledu. On je svojom posjetom Dalmaciju »jače vezao uz nacionalni pokret u Zagrebu«. I sam Gaj je imao veliku korist od tog puta. Na svome povratku iz Boke Kotorske u Rijeku on je pričao 30. juna 1841.¹¹ u Šibeniku Karlu Nataliju, da je na ovom svom putovanju prikupio dosta »djelâ«, koja će mu poslužiti za rasvjetljavanje književnosti Slavena (»avermi detto essersi proveduto in questo suo viaggio di non pochi scritti, tendenti ad illustrare la letteratura slava, e la memoria di quelli che vi si distinsero«).¹²

Dolazak Antuna Mažuranića na Cetinje 1841. od značaja je i za postanak »Smrti Smailage Čengijića« Ivana Mažuranića. Poznato je, da je u jesen 1840. poginuo na Mletičku u Drobnojcima Smailaga Čengi. Njegova je glava odmah donesena na Cetinje; s nje je oguljena koža, koja je tada ispunjena pamukom, a lubanja je stavljena pored lubanje Mahmudpaše Bušatlije. Novica Cerović »skide sa Smailage oružje: uzme mu dva konja,

¹⁰ Beilgade zur »Allgemeine Zeitung«, Augsburg, Nro 219, 7. August 1841. str. 1748-1749. Pisac članka u »Allgemeine Zeitung« od 7. avgusta 1841. je, po svoj prilici, Wilhelm Hoppe, koji je često s pohvalama pisao u tim novinama o Crnoj Gori i o Njegošu.

¹¹ Karlo Natali javio je Giovanni-u Naveršnigu 3. jula 1841., da je Ljudevit Gaj stigao u Šibenik 30. juna i da se 1. jula ukrcao na brod za Rijeku, Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841).

¹² Pismo Karla Natalija od 3. jula 1841. Giovanni-u Naveršnigu, Zadar, Državni arhiv, Spisi namjesništva za Dalmaciju 259 (b. X^a. c. XII/5. 5. 1841).

Brnjaša i Gavrana, pa to sve preda vladici. Vladika obdari lijepo Novicu, učini ga senatorom i daruje mu jedan mlin. Vladika zadrži oba hata i oružje Smailagino: štuc, dvije male puške i sablju; a Smailagin sat povrati Novici». ¹³ Njegoš je Smailagine stvari čuvao kod sebe kao ratne trofeje i pokazivao ih je, po svom starom običaju, strancima, koji su mu dolazili u posjetu na Cetinje. Splitski komesar Eduard Griez, koji se zadržao u Crnoj Gori od 29. marta do 1. aprila 1842. radi predaje Njegošu krsta s briljantima austrijskog cara Ferdonanda I., napominje u svom dnevniku od 7. aprla 1842.: »Sa glave Smailage bila je najprije skinuta koža, i ta se ispunjena koža još i sad – dosta čudnovato – čuva u spomenutom magazinu za žito. Vladika pravda ovaj varvarski običaj time, što Turci isto to rade i jer bi oni, kad bi Vladika prestao da vrši odmazdu, pripisivali to njegovu strahu od evropskih hrišćanskih sila«. ¹⁴ Griez je tada vidio na Cetinju i »alata« i »vranca« Smailage Čengića. Kad je Njegoš 1842. pokazao Griezu kao austrijskom državljaninu glavu i konje Smailage Čengića, zar se on mogao u maju 1841. savladati, a da ih ne pokaže svojim prijateljima Ljudevitu Gaju, Antunu Mažuraniću, Vuku Karadžiću, Dimitriji Kneževiću i Nikolaju Nadeždinu! On je morao s njima nadugo i naširoko razgovarati o pogibiji Smailaginoj. Antun Mažuranić je bez sumnje sve to ispričao svome bratu Ivanu, a Ivan je, inspirisan tim kazivanjem svoga brata Antuna, stvorio »Smrt Smailage Čengijića«. Ivan Mažuranić. Uostalom, spominje u svom pjevanju »Kob«: Smailaginu »čalmu«, Smailaginu »glavu«, »okovanu sablju«, »zlačano oružje«, »zlatno odijelo«. On to sve stavlja u tom svom pjevanju u »jednu izbu malu«, koja se nalazi na polju cetinjskom »nadamak Lovćengore«. To nam jasno pokazuje, da je Ivan Mažuranić dobro znao, gdje su se nalazile glava i stvari Smailage Čengića poslije Smailagine pogibije.

Vuk Karadžić je na svom putu kroz Dalmaciju i Crnu Goru prikupio dosta narodnog blaga, pribilježio mnogo starih narodnih običaja i s velikom marljivošću proučavao korjenove srpskohrvatskih riječi. On je imao koristi od ovoga puta i zato, što je dobio od Njegoša na poklon mnoge interesantne dokumente iz Cetinjskog arhiva.

Posjetom ovoliko istaknutih ličnosti Crnoj Gori 1841. porastao je ugled Njegošev kako kod njegova naroda, tako i kod civilizovane Evrope. I crnogorski je narod ovom posjetom dobio mnogo u očima zapadnoga svijeta. Prema izjavama Vuka Karadžića dopisniku »Allgemeine Zeitung«

¹³ Medaković, P. P. Njegoš, Novi Sad, 1882. str. 94.

¹⁴ Split, Biblioteka Arheološkog muzeja.

od 7. avgusta 1841. ni Crnogorci nijesu 1841. zaostajali za evropskim nacijama »što se tiče opšteg pokreta od gorega ka boljemu«. Oni su bili pošli naprijed »u tolikom stepenu, da se ni u kom slučaju nijesu smjeli nazvati u novom izdanju Brockhausove enciklopedije »slobodnim razbojničkim narodom«.

Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanostin i umjetnosti u Zadru. Sv. II, 1955, str. 297301.

NJEGOŠ I HRVATI

O literarnoistorijskom fenomenu Njegoš dosta se pisalo i još uvijek se piše. Pozamašna literatura od preko tri hiljade i sto raznih studija, monografija, rasprava, članaka i novinskih priloga, svjedoče o živom interesovanju Jugoslovena i stranaca za Njegoša i njegovo djelo. Interesovanje pokoljenja za djelo „pustinjaka cetinjskog“ nije doživljavalo plime i osjeke, već je bilo gotovo sastavni dio života naše nauke o književnosti. Suština radova o Njegošu zavisila je često od idejnih polazišta tumača i istraživača njegovog djela, od toga što je ko u Njegošu želio da nađe, za šta je ko u njemu tražio oslonac i potporu. Njegošev vladličanski položaj pružao je mogućnosti raznim reakcionarnim strujanjima i literarnim kritičarima, u prvom redu našem pravoslavlju i njegovoj hijerarhiji, da Njegoša stavljaju u svoje „zabrane“ i proglase ga „svojim“ ideologom, umjetnikom i čovjekom, a njegovu filozofsku misao poistovjećivali su sa idealizmom i raznim njegovim vidovima. Ako interes za Njegoša nikad nije splašnjavao, bilo je određenih vremenskih razdoblja kad se njegova živa, pregnantna riječ izopačivala, misao umrtvljivala, a njegov ljudski, državnički zamah izvitoperivao. Pa, ipak, i najljući Njegoševi protivnici priznavali su mu pjesničku veličinu.

Od Njegoševih književnih djela najviše je komentarisano „Gorski vijenac“, duh njegov i estetska vrijednost, a od Njegoševih državničkih akata naročito su privlačili pažnju njegovi napor da organizuje društveni život u Crnoj Gori, obezbijedi njezine granice i poveže je sa okolnim hrišćanskim življem – katoličkim jednako kao i pravoslavlim. I ocjenjivanje njegove aktivnosti na planu povezivanja Crne Gore sa ostalim jugoslavenskim pokrajinama imalo je, ponekad, primjesa tendencioznosti i dosta proizvoljnog, što je, opet, zavisilo od istorijskog momenta i političkog oportuniteta istoričara i literarnih kritičara. U tim ocjenama bilo je dosta subjektivnog, prećutkivana su fakta i zamagljivane istine u tolikoj mjeri da se pravo stanje stvari nije moglo nazreti. Najnovija istraživanja, međutim, i posebno objavljivanje, trenutno prisutne, Njegoševe prepiske, – omogućuju svestranije sagledavanje istorijskih uslova i Njegoša u njima, a samim tim i bolje razumijevanje njegovih državničkih poduhvata. Njegova pisma, upućivana prijateljima, poznanicima i službenim ličnostima – otkrivaju Njegoša rodoljuba, nacionalnog borca i preteču našeg ujedinjenja, u istinu

ostvarenog nepun vijek poslije njegove smrti. Naše jedinstvo on je priželjkivao onda kada su pojmovi nacije i nacionalnosti bili tek u povoju. Na povezivanje sa okolnim brdskim plemenima, kao i sa Srbima i Hrvatima, Njegoš nije bio upućivan samo ondašnjim položajem Crne Gore i njenom iscrpljenošću borbama protiv dindušmana, već ga je na te veze upućivalo osjećanje narodnosti i razvijena, snažna, misao jugoslavenstva. Začudo, on – vladika, poglavar pravoslavlja u jednom kraju, pokrajini čiji je historijski razvitak bio specifičan, uslovljavajući na izvjestan način separatističke tendencije, nije dozvolio da ga dotadašnji crnogorski život uvuče i zatvori u granice omeđane i branjene ognjem crnogorskog oružja, već je pružao ruku i Hrvatima i Srbima, podstičući ih, na taj način, na borbu protiv okupatora i onih sila koje su ometale jugoslovensko jedinstvo. Svojom akcijom i mišlju Njegoš nije isticao svoje nacionalne supremacije na račun susjednih mu slovenskih pokrajina, već je, nadrastajući pojmove nacije i države brisao vjerske, jezičke i državne granice između Crnogoraca, Hrvata i Srba. U tom smislu on je 1848. godine poručivao A. Karađorđeviću, preko M. Bana, da je spreman, za račun srpstva, odreći se svoje uprave nad Crnom Gorom (pri čemu bi nad „srpskocrnogorskim“ pravoslavljem zadržao duhovnu vlast), a banu Jelačiću – je iste godine pisao, u ime jugoslovenstva, da želi susjedstvo sa Hrvatima „da se jednom sastavimo“. No, njemu je lakše bilo podizati mostove narodnog jedinstva prema Srbima nego prema Hrvatima. Tu su tradicije činile svoje, pravoslavlje i Pečka patrijaršija, zatim Karađorđe i njegove akcije. Između Hrvata i Crnogoraca, međutim, do Njegoša nije bilo nikakvih kontakata, nikakvih planova za zajedničku akciju i saradnju i tek je Njegoš morao da čini pionirske pokušaje ostvarivanja veza između Hrvata i Crnogoraca. Tim vezama je povoljne uslove stvarao Gaj i idejne osnove ilirizma.

Njegoševe veze sa Hrvatima nijesu ostale nezapažene literarnim historičarima i proučavaocima Njegoševog djela. Međutim, gotovo svi radovi u kojima se to pitanje tretiralo svodili su svoju suštinu na prikazivanje Njegoševih odnosa prema banu Jelačiću i događajima iz 1848. godine. Svodeći Njegoševe odnose sa Hrvatima na njegov odnos prema 1848. godini – kritičari su problem djelimično zahvatili, više su fragmentarno oživljavali historijski trenutak i time ostajali na periferiji istine. Ni u jednom od tih radova nemamo kompleksnu sliku o stvarnim vezama Njegoša i Hrvata. Jedan od prvih koji su o tim vezama pisali bio je dugogodišnji urednik cetinjskih „Zapisa“ Dušan Vuksan. On je u jednom radu, objavljenom u Šišićevom zborniku 1929. godine, Njegoševe veze sa Hrvatima sveo na njegove susrete sa kapetanom Fridrihom Oreškovićem,

jedno pismo (Njegoševo) austrijskim vlastima u Dalmaciji povodom jednog prebjeglice, hrvatskog porijekla, u Crnu Goru i odnose sa banom Jelačićem (D. Vuksan: Veze vladike Rada s Hrvatima, Šišićev zbornik, Zgb. 1929. g.). O interesovanju iliraca, odnosno Hrvata za Njegoša i Crnu Goru, u tom radu nema ni jedne riječi, pa je očito da je istina o vezama između Njegoša i Hrvata ostala samo u nagovještaju. Jer, kad je riječ o Njegošu i Hrvatima ne smiju se imati na umu samo Njegoševi kontakti sa Hrvatima, već se mora pratiti i interesovanje Hrvata za Crnogorce i njihov način života i borbe za opstanak. Tako je došlo ne samo do interesovanja Crnogoraca za Hrvate, već i obrnuto – Hrvata za Crnu Goru i njezine stanovnike. Jedan od prvih Hrvata, koji je posjetio Crnu Goru, Njegoševog doba bio je slavonski ilirac, pjesnik Mato Topalović. On je sa zanosom probuđenog rodoljuba, kao mlad čovjek, 1833. godine, putovao po Srbiji, Crnoj Gori, Dalmaciji i ostaloj Hrvatskoj želeći da te krajeve potpunije upozna i tako izvuče određene zaključke korisne po ilirizam i njegove koncepcije. Topalović je utiske sa tog putovanja pjesnički uobličio u pjesmi „Pjesma tužne i vesele Slavonije“, u kojoj je kroz alegorične razgovore vila Srpkinje, Ilirkinje, Dalmatinke i Slavonke izrazio svoje slovensko rodoljublje i utirao puteve bratstvu i jedinstvu našeg naroda.

Kad je Gajev pokret, poslije prvih brojeva „Danice“ i „Novina“ dobio vidnije organizacione konture dolazilo je do smišljenijih veza između Hrvata i Crnogoraca. Interesovanje Hrvata za Crnu Goru i njene stanovnike kulminiralo je u Gajevoj posjeti Njegošu i Mažuranićevom poetskom oblikovanju borbe Crnogoraca protiv tirjanstva, datom u spjevu „Smrt Smailage Čengića“. Koliko je ilircima odgovaralo povezivanje sa Njegošem i Crnogorcima, s obzirom na istorijski trenutak, toliko je njihove simpatije prema Crnoj Gori mamio i Njegoš, i svojom ličnošću i svojim političkim vidicima. Svi Hrvati koji su imali prilike da se sa Njegošem sretnu oduševljeni su bili njegovim pogledima na pitanja daljeg razvitka jugoslovenske ideje. Osjećanje ponosa zbog doprinosa Crne Gore borbi protiv muhamedanstva jačalo je u Njegošu uvjerenje o potrebi solidarisanja sa oslobodilačkim pokretima jugoslovenskih naroda čim se za to ukaže pogodan momenat i kao da je smatrao obavezom, a i pravo, da to čini. Takav stav je pokazao i prema ilircima. Iako je u Gajevom pokretu, u početku, bilo dosta maglovitosti, dosta nepreciznih stavova i malo određenog političkog kursa, Njegoš je bio od samog početka uz pokret i ilirce, naslućujući u njemu početak procesa zbližavanja Hrvata, Crnogoraca i Srba. Mlad, ambiciozan, istina zaokupljen sređivanjem unutrašnjeg života u Crnoj Gori i stalnim čarkanjima sa Turcima, ali i sa pretenzijama da pruži pomoć

okolnim plemenima i jednorodnim pokrajinama, Njegoš je sa osjećanjem ushićenja i nestrpljivosti primao sve vijesti iz okolnih pokrajina, koje su nagovještavale borbu za oslobođenje i mogućnost međusobnog zbližavanja. On je takav utisak ostavio na svakog Hrvata koji je imao prilike da se sa njime sretne i porazgovara o pitanjima koja su ih, uzajamno, tištala. Bliskost i toplinu u susretima sa Njegošem, njegovu jugoslovensku orijentaciju osjetio je i I. Kukuljević – Sakcinski, koji je 1837. godine, u Beču, rado posjećivao crnogorskog vladiku i bio rado viđen gost u vladčinim prostorijama. Evo šta je zapisao u svome dnevniku o susretima sa Njegošem: „Sa vladikom crnogorskim sam razgovarao od svakojakih i drugih stvari, najviše od blagostanja Crne Gore, Srbije, Bosne, Ercegovine, kao i cijele Ilirije, u čemu sam priliku smatrati imao oštri i prigodan um njegov kano i čeznuće za junaštvom i junačkim činima.“ Mnogo više oduševljenja jednog Hrvata Njegošem i emotivnijeg opisa dodira sa njime, kao i dragocjenije podatke sa stanovišta hrvatstva, nailazimo u pismu Stjepana Pejakovića, koje je ovaj pisao Ljudevitu Gaju iz Beča 16. II 1847. godine (Građa za povijest književnosti Hrvatske, knj. 6, Zgb. 1909. g. izdanje JAZU).

Pejakovićevo pismo Lj. Gaju, za nas i pitanje koje razmatramo, važno je sa nekoliko razloga. Prije svega iz pisma se vidi Njegošev odnos prema Gaju, zatim, što je od osobite važnosti Njegošev stav prema ilirskom pokretu i borbi Hrvata u cjelini. Ono, jednim dijelom, ukazuje i na porijeklo hrvatskih knjiga u Njegoševoj biblioteci. Naoko sitan, ali je neobično dragocjen Pejakovićev podatak da je Njegoš kudio Zoru dalmatinsku. Taj iskaz je važan i sa stanovišta vladčinog odnosa prema težnjama ilirizma i kao dokaz njegovog stava prema pitanjima književnog jezika i pravopisa, važnim i za Gajeve ilirce koliko i za Vukove reforme. Zora dalmatinska bila je regionalni list sa dosta ograničenim nacionalnim vidicima i promjenljivim književnoprosvjetnim pravcem. „Urednici Zore dalmatinske, po riječima prof. Barca, imali su pred očima u prvom redu Dalmaciju“, a nijesu propagirali one ideje koje su Gajev pokret nosile. Drugim riječima, Zora nije težila integraciji sa Hrvatima, a preko njih i sa jugoslovenstvom, već je ostajala po strani od onih pitanja koja su smatrana krupnim za dalju borbu hrvatskog naroda. I u pitanjima pravopisa Zora je bila konzervativna, jer je „već od početka izlazila starim dalmatinskim pravopisom“. Radikalizam Njegošev u pitanjima pravopisa i nacionalizam u smislu prižanja podrške Gajevom pokretu, došli su do izražaja i pri njegovoj ocjeni pomenutog lista. I to je još jedan, makar indirektan dokaz o Njegoševom stavu prema pokoljenju iliraca.

Kraj Pejakovićevog pisma Gaju stilski je neprecizan i malo nejasan. Izražavajući uvjerenje da će mu Gaj odgovoriti, želju za odgovorom potencira time što bi rad bio da zna je li Gaj „vladiki list poslao i drugo koješta“. Pitanje je sada šta treba da znači izraz „drugo koješta“, treba li ga shvatiti u smislu „rad bih bio znati jeste li vladici poslali uz novine i još šta drugo“ ili drugačije „javite mi o tome, a i o drugim događajima iz Hrvatske“? Nije svejedno šta je Pejaković mislio. Jer, u slučaju da je imao na umu prvo alternativno mišljenje, podstakao bi njegošologe i proučavaoce Gaja na dalja istraživanja dosta oskudne dokumentacije o odnosima između ovih velikana. Malo je čudnovato, i zagonetno, zašto je toliko malo dokumenata o vezama između Gaja i Njegoša. U Njegoševim sabranim djelima, na primjer, nema ni jednog jedinog pisma Ljudevitu Gaju (Pisma, Prosveta, Bgd. 1951, 1953, 55. g.). Ni najnovija istraživanja Milovića, Durkovića, Kićovića i drugih nijesu ništa novo donijela van onoga što se o Gaju i Njegošu već znalo. A da je vezâ među njima bilo više, možda i prepiske, to je van sumnje.

U nastojanjima da ilirski pokret ojača i zagrije za njega susjedne jugoslovenske pokrajine, Gaj je putovao po slovenskom svijetu i održavao veze sa njegovim prvacima. U maju 1841. godine on je sa Antunom Mažuranićem, iz Dalmacije i Dubrovnika, banuo na Cetinje. „Na Cetinju, u konaku starog manastira, dočekao ga je Njegoš srdačno, toplo, bratski. Gaj je već mnogo znao o Crnogorcima. Rečitost ga nije bila napustila. Crnogorcima je rekao da je Crna Gora „ilirski Šparta“. Osim Njegoša, niko ga nije mogao razumeti. Njegoš se osmehnuo: znao je, možda samo on, da Crna Gora prevazilazi Špartu, ali da će se njena istorija zaboraviti. Zagrlio je Gaja: osetio je da taj čovek iz Zagreba radi svom svojom snagom, da se istorija njegovog celog naroda zapamti. Tako intiman doček i susret mogao je da rezultira samo iz uzajamnih bratskih osjećanja vođa jednoga naroda, istina podijeljenog vjerom i jednom stranom silom, ali vođa koji svoju energiju utrivaju u borbu za narodno oslobođenje. Cetinjski susret zbližio je Gaja i Njegoša. Nemamo podataka o tome da li je poslije tog susreta dolazilo do kakvih organizovanih kontakata između njih, ali da se Njegoš nije oglašavao o Gaja i njegova dostignuća u to ne treba sumnjati. U Gaju je on gledao najpotpunijeg tumača istinskih narodnih želja i stremljenja i najkompetentnijeg predstavnika onih narodnih snaga koje su zahtijevale radikalniju izmjenu društvenog života Hrvatske i njenog političkog položaja. Kad je došlo do sukoba među ilircima, Njegoš nije stao na stranu nijedne od ilirskih frakcija, jer njega je interesovao pokret kao cjelina, a manje ličnosti iza kojih stoje određene struje, a rad im nije nagovještavao

renegatstvo, otpadništvo od pokreta. Jedino takvim stavom prema pokretu kao cjelini može se tumačiti zašto Njegoš nije uzimao u zaštitu Gaja kad je ovaj došao u sukob sa svojim saradnicima. Međutim, krajem četrdesetih godina, kada je ilirizam jenjavao, a Gaj kao njegov inspirator počeo doživljavati neuspjehe, čak bio politički i skršen, Njegoš je gotovo oplakivao Gajevu sudbinu. Ali, uzroke Gajevu padu Njegoš je nalazio u spoljnim faktorima, djelimično i u perfidnoj igri koju je oko Gaja pleo knez Miloš Obrenović. Takav Njegošev stav prema Gaju da se vidjeti iz pisma Stanku Vrazu od 20. X 1848. godine. „Ja sam se čudio, piše Njegoš, što se to s našim Gajom uradilo, dok mi sada raskazu sve potanko kakva je zbilja nesreća slijepoga demona kod vas donijela da svoje zlobno i otrovno sjeme i kod vas posije i da porok baci na opštega ugodnika naše narodnosti. Zar je kod vas nepoznat Miloš ? Ta, ljudi, bog budi s vama, ono je pakosni i laživi nesrećnik kojega grde svi poroci najgadnijega tiranina“ (Pisma, Bgd, 1955. g.).

Kapetan Fridrih Orešković bio je jedan od prvih Hrvata sa kojima se Njegoš sretao. On nije bio ilirac u onom smislu kako to govorimo o gajevcima, pa ipak, radi kompleksnijeg sagledavanja problema koji tretiramo, Njegoševe veze sa njime zaslužuju našu pažnju. Orešković je bio porijeklom Ličanin. Diplomata po službi i oficir po zvanju, on je bio povjerljiva ličnost u službi bečke carevine. Perfidna politika Austrije dobro je poznavala jugoslovenska i opšteslovenska osjećanja vladike crnogorskoga, pa je željela, pri razgraničenju sa Crnom Gorom, da tamo uputi ličnost prema kojoj Njegoš neće biti zatvoren i „zakopčan“, kako bi pratila vladčin odnos prema sebi. Tako je, za tu svrhu, Orešković bio najpogodnija ličnost. Uz to, on je bio i ađutant vojnog guvernera Dalmacije. Pri susretima sa Njegošem Orešković je imao na umu svoj položaj vojnog obavještajca i tom je cilju podređivao svaki susret sa vladikom i ostalim crnogorskim predstavnicima. Njegošu se vrlo vješto predstavio kao „sokrat“, čak i nosio i Vukovo pismo kao „propusnicu“ i Njegoš je dosta naivno nasio njegovim laskanjima i porijeklu. Stekao je toliko povjerenja kod Njegoša da je desetak dana bio njegov gost na Cetinju. Uspješno obavljan posao razgraničavanja učvršćivao je veze i prijateljstvo među njima u tolikoj mjeri da je Njegoš tražio od njega, po rastanku, i određene usluge. Njegoš je Oreškoviću posvetio i odu „Gospodinu kapetanu Oreškoviću na uspomenu“ u kojoj Oreškovića hvali, ističući da mu dušu krasi „veličajna otličija“, sjeća se susreta sa njime „te zahvalno izgovara ime takvog prijatelja“. Njegoš je do kraja bio otvoren pred Oreškovićem i gajio je prema njemu osjećanja kakva se inače gaje prema prijateljima i

bliskim saradnicima. Iz Oreškovićevih memoara može se vidjeti da je Njegoš ovom Ličaninu povjeravao i planove čisto vojne prirode, ne sluteći pri tome da se pred njim nalazi oficir jedne vojne sile koji prikuplja, uzgredno, špijunske podatke. U susretima sa kapetanom Oreškovićem, Njegoš nije smatrao da pred sobom ima austrijskog vojnika, već Hrvata „sonarodnika“ sa kojim može iskreno da razgovara. Međutim, „Memoari“ nam u Oreškoviću otkrivaju službenu ličnost ćesarskog oficira, koji je isključivo kao vojnik gledao na Njegoša i njegove Crnogorce. U njegovom portretiranju Njegoša osjeća se rječnik vojnog lica, koje zbog službe carevini, zaboravlja bratske obzire, uskraćuje divljenje i škrtari u pohvali. Vjerovatno je, da je takav Oreškovićev stav prema Njegošu rezultirao i iz činjenice što je svoje memoare pisao izričito na zahtjev kancelara Meterniha, te su, možda, imali da posluže i kao osnova za dalje izgrađivanje austrijske politike prema Njegošu i Crnoj Gori kao državi.

Od ostalih veza između Njegoša i ličnosti sa područja Hrvatske Gajeva doba, do bana Jelačića, zanimljivi su dodiri između Njegoša i „ilir iz Štajerske“ Stanka Vraza. Porijeklom Slovenac, ali osjećanjima ilirac, Vraz je prema sebi probudio ljubav jugoslovenski orijentisanog Njegoša i uspio da tu ljubav sačuva nepomućenom do kraja života. Prikaz njihovih odnosa predstavlja posebnu temu, ali se i ovdje moraju dati neki podaci. Vraz je prvi Jugosloven koji je u VI knjizi „Kola“, 1847, a zatim u „Danici“ od 15. maja iste godine skrenuo pažnju hrvatskim čitaocima na veličinu pjesničkog djela P. P. Njegoša. Donoseći na uvodnom mjestu pomenutog broja „Kola“ Njegoševu pjesmu „Gospodinu Simi Milutinoviću – Sarajliji“, Vraz je dao komentar uz tu pjesmu (mijenjajući čak i neke pjesnikove izraze!) i na taj način postao naš prvi nješkošolog. Njegov „počitatelj“ Njegoš upućivao mu je bratske pozdrave i otkrivao mu intimne treptaje srca uzmućene 1848. godinom. Vraz je Njegošu poklonio i svoje „Narodne pesni ilirske“.

Odnos Nješkošev prema Hrvatima najpotpunije je došao do izražaja u zbivanjima 1848. godine. Svi njegovi dotadašnji kontakti sa Hrvatima vodili su onome što je pokazao u ovom istorijskom trenutku.

Za prosuđivanje i pravilno ocjenjivanje Nješkoševih odnosa prema pokretu u Hrvatskoj od 1848. godine moraju se znati neki, politički važni, momenti njegovog vremena. To je prije svega činjenica da se pokret javio u Hrvatskoj i Vojvodini koje su bile u sastavu teritorijalnog integriteta jedne velesile sa kojom se Crna Gora graničila i, drugo, moramo imati na umu položaj Dalmacije u konstelaciji političkih snaga i strujanja čiji je uticaj onda bio jak u našim zapadnim krajevima. Neposredna neprijateljstva

Hrvatima i Srbima dolazila su ne toliko iz Beča koliko iz Pešte, pa je i ta činjenica zamagljivala vidike i duhove dovodila u nedoumicu. Druga važna činjenica je položaj bana Jelačića kao visokog vojnog rukovodioca bečke carevine. I, iznad ostaloga, Njegoševa želja za stvaranjem Jugoslavije. Njegoš se najiskrenije uključio u nacionalni pokret Hrvata 1848. godine. Dokaza za to ima dosta. Međutim, Njegošev idealizam bio je utoliko nesrećan, i po njega tragičan, što se sukobio sa političkom koncepcijom bana Jelačića, koja je sa Njegoševim planovima imala malo dodira. Čini se da su i Njegoševi planovi bili nejasni i neprecizno formulisani. Za njega je glavno bilo da na planu oslobođenja i ujedinjenja djeluju zajednički i Hrvati, i Crnogorci, i Srbi, ali u pismima nigdje ne nailazimo direktnih predloga kako da se borba odvija i jedinstvo ostvari. Čim je borba počela, on je preduzeo akciju za odašiljanje vojne pomoći Hrvatima i djelovanje na planu povezivanja pokrajina sa jednorodnom braćom. U sili oružja gledao je osnovnu snagu kojom se mogu rješavati vitalna pitanja nacije. U to ga je uvjeravalo i iskustvo Crnogoraca sa Turcima, pa je banu Jelačiću poručivao da ono „što se mišicom ne uzmogne držati – sve treba za ništa smatrati“. Zbog toga je banu odmah ponudio vojnu pomoć. Dušan Vuksan u pomenutom radu kaže da je Njegoš u pismu od 6. X 1848. godine (koje je izgubljeno) Jelačiću „ponudio pomoć u ljudima, jer je sačuvano pismo tršćanskom trgovcu Vukoviću“. (Na pismo o kome je riječ poziva se i Petar I. Popović u djelu „Crna Gora u doba Petra I i Petra II“, SKZ. Bgd,1951). Međutim, sačuvano je jedno drugo pismo iz Njegoševe blizine, koje nas nedvosmisleno uvjerava u to da su Crnogorci, odmah poslije izbijanja borbe u Hrvatskoj, ponudili Hrvatima pomoć i stavljali im do znanja da su u tome iskreni do kraja. Pismo je pisao Njegošev vicesekretar Filip Vuković Metelu Ožegoviću, jednom od najbližih Jelačićevih saradnika, a objavio ga je Ferdo Šišić u „Narodnim novinama“, Zgb, 1. IV 1934. godine. Čuva se u arhivu JAZU u Zagrebu, a glasi:

„Vaše Visokorodije!

Po našem razgovoru u Zagrebu mi sve očekujemo odgovor na odluku svijetloga bana; naša je vojska pripravna i jedva čeka da krenemo. I tako smo nestrpljivi da smo kćeli i bez odgovora jedna hiljada krenuti, nego ne nađosmo priličnih brodova, do dva mala, koji ne mogu uredno više od 500 ljudi povesti; tako opet nađosmo za priličnije da Vašemu Visokorodiju to ja objasnim i da Vas zamolim, ako ste odgovor od svijetloga bana primili, da mi nekoliko vojske pošaljemo, da biste izvolili nam odmah objaviti i za bržu uspjehu brodova iz Senjske Rijeke poslati. Ako li pak još nemate odgovora od svijetloga Bana, ali da takovi Vam nije mogao doći, da nama

isto date na znanje. Ipak, ako Vi sami hoćete da Vam vojske pošaljemo, tako izvolite samo nama pisati, brodove s Rijeke poslati, kako bi na taj način vojska prije tamo prispjeti mogla i naredbu na Rijeki dati za vojsku kad dođe“. Pismo završava „prite voopšte bratinski pozdrav“, a označeno je sa 30. X 1848. godine. Kako je pismo pisao Njegošev vicesekretar, van svake je sumnje da je Njegoš za pismo znao i Šišić zaključuje da se može uzeti da ga je banu pisao sam vladika. Što adresat pisma nije bio ban Jelačić, već M. Ožegović, može se tumačiti time što je Jelačić već 11. X bio prešao Dravu sa svojom vojskom, te mu se prema tome, na Cetinju nije znala tačna adresa i boravište njegovog glavnog stana. Ožegovićeva bliskost banu, međutim, bila je garancija da će pismo ipak doći onome kome je namijenjeno – Jelačiću.

Vojničku pomoć Hrvatima Njegoš je direktno pomenio i Jelačiću u onom znamenitom pismu od 20. XII 1848. godine: „Želio sam, da mi je moguće bilo poslati Vam u pomoć nekoliko Crnogoracah i gotovi su svagda na tvoj glas a na korist opštu“ (Pisma). O svojoj želji da Hrvatima pruži oružanu pomoć u 1848. godini Njegoš govori i generalu J. A. Turskom, u pismu od 17. XI 1848. godine. „Istina je, kaže Njegoš, da su Crnogorci spremni da budu u pomoć svojoj braći Hrvatima, jedno po jednoplemenosti, a drugo po njihovoj prirodnoj naklonosti vojničke trudove snositi. Videći ja da moja sobraća... Hrvati pokazuju se najavno da pravcem idu naklonjeni k narodnosti i k poretku i mene je ista misao oduševljavala koja i Crnogorce“ (Pisma). Nije bitno koliko je Njegoš nudio, kao pomoć, Crnogoracah – hiljadu, kako tvrdi V. Popović u pismu V. Karadžiću od 2. IX 1848. godine, tri hiljade kako tvrdi J. Gagić, ili deset hiljada, kako kaže A. Makanep. Nije bitno ni to da li je ta vojska mogla šta učiniti. Važno je da je Njegoš iz daleke Crne Gore pružao Hrvatima ruku pomoći kako to radi brat bratu. Koliko li je ljudskog bola i bratskog saosjećanja unio u onu jednu jedinu rečenicu u pomenutom pismu Jelačiću! „Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda... svobodan, ali šta mi je bolje kad gledam okolo sebe milione moje sabraće de stenju u tuđe lance?“ Što nije došlo do šire saradnje između Njegoša i Jelačića, krive su mnogobrojne okolnosti, o čemu ćemo drugom prilikom opširnije govoriti.

Njegoš je intimno doživljavao pokret kod Hrvata u doba Ljudevita Gaja i posebno onaj iz revolucionarne 1848. godine. Svoj internacionalizam u okviru jugoslovenstva, u danima 1848. on je ispoljavao i kao pjesnik. Koliko li je samo nostalgičnih osjećanja i jugoslovenske vidovitosti u pjesmi „Pozdrav rodu na novo ljeto“ iz 1847. godine. Iako vladika Njegoš

poziva Jugoslovane na nacionalno jedinstvo i bratstvo bez obzira ko kakva vjerska osjećanja ispoljava:

Ne pita se ko se kako krsti,
No čija mu grije krvca dušu,
Čije ga je ml'jeko zadojilo
Čist put osta sili vjerovanja;
Para vatrom živom poćerata –
Svak uz svoju neka leti zraku;
Prostora je dosta k žertveniku,
Svi uz jednu – ne biva ćeskote.

Njegoš je bio iskreno razočaran što sa Jelačićem nije uspostavio oružanu saradnju. On nije bio tašt niti slavloljubiv kada je pisao prijateljima da je obolio zbog slabog hoda jugoslovenskih poslova; sa koliko se snage, psihičke i fizičke, bio angažovao u pokretu Hrvata (Garašaninu, 5. VII 1850. godine, Pisma).

Gajevom pokoljenju Njegoš nije bio poznat samo kao nacionalni radnik, već i kao pjesnik. Možda su ga Hrvati, prije drugih, upravo zato visoko i ocijenili kao pjesnika što je Njegoš – pjesnik bio isto što i Njegoš – vladar: rodoljub, humanista. Nije slučajno što su hrvatski listovi i književni časopisi donosili vijesti o Njegošu i štampali njegove priloge najviše u doba 1848. godine. U tome ne treba tražiti samo dokaze slovenske uzajamnosti, karakteristične za vrijeme, nego i uočavanje Njegoša opštejugoslovenskog opredjeljenja. Svojim idejama usmjerenim priložima u „Danici“ i „Kolu“ Njegoš je hrabrio Hrvate, a nuđenjem oružane pomoći stavljao im je do znanja da nijesu sami. Uslovljenošću trenutka, ničim drugim, može se tumačiti zašto je Gaj u „Danici“ od 8. I 1848. godine štampao Njegoševu pjesmu „Pozdrav rodu na novo ljeto“, a ne godinu dana ranije kad mu je, iz Beča, poslao po S. Pejakoviću. Gaj je imao istančan politički instinkt, osjećao je bilo vremena, pa je našao pravi momenat kad će u svojoj štampi donijeti onako programatsku, aforistički sažetu, pjesmu kakva je ova Njegoševa. U originalnom rukopisu ona se i danas čuva u trezorima Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

Pokoljenje iliraca, koje je neposredno doživljavalo Njegoša i njegovu politiku prema Hrvatima i jugoslovenstvu u cjelini duboko je osjećalo kolika je bila Njegoševa briga prema njihovom nacionalnom buđenju i borbi za slobodu. Nekim piscima iz doba ilirizma Njegoš je bio i umjetnička inspiracija. Ivan Trnski „posljednji ilirac“ štampao je u

„Glasonoši“ 1864. godine priču „Sijerak na jugu“ i u njoj slikao vladiku kao pomiritelja pravoslavlja i katolicizma. Duh priče je karakterističan koliko za mentalitet iliraca i Njegoša, toliko i za njihove međusobne veze. Stav Hrvata prema Njegošu i njihovu ljubav prema njemu kao glasonoši ideje bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda, najsintetičnije je izrazio P. Preradović u svom emotivno snažnom sonetu posvećenom Njegošu:

Crne Gore s visokog vidika
Grob ti s'jeva na sve četir' strane
I, ti buduć svega roda dika
Roda svemu klanjaju se grane.
A u rodu na vječna vremena
Svježa će ti ostat uspomena
I svjež gorski v'jenac ti na l'jesu!

Interesovanje Hrvata za Njegoša nije omeđeno dobom Gajevog pokreta i revolucionarnom 1848. godinom. Ono je bilo jako i kasnije, kao što je i danas...

Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. XXI , br. 78 (1966), str. 794804.

IMBRO IGNJATIJEVIĆ I PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ

Godine 1847. upoznaje Imbro Tkalac u Beču kod Vuka Stefanovića Karadžića Petra II Petrovića Njegoša. Dostojanstveni stas i otmjeni lik Njegošev osvajaju ga. On stiče visoko mišljenje o piscu „Gorskog vijenca“, „Luče mikrokozma“ i „Lažnog cara Šćepana Maloga“, u njemu cijeni prije svega jaku i izrazitu duhovnu ličnost i osjeća prema njemu veliku naklonost.

To čini čast i Tkalcu i Njegošu.

Učenik i sljedbenik Štrosmajera i Račkoga, Imbro Ignjatijević Tkalac (1824-1912) studirao je na univerzitetima u Beču, Minhenu, Hajdelbergu, Berlinu, Parizu i Rimu. Kao vrstan znalac stranih jezika on je s pravom uživao glas jednoga od najučenijih Hrvata svoga vremena. Poslije položenog doktorata on postaje docent za sanskrit i slavistiku na Hajdelberškom univerzitetu. Po izbivanju revolucije 1848. g. napušta Njemačku, vraća se u Hrvatsku i aktivno sarađuje u radikalnodemokratskim listovima „Slavenski Jug“ i »Südslawische Zeitung«, a i u njemačkim listovima »Grenzbote« i »Nationale Zeitung« i u francuskom listu »Siècle«. Za vrijeme Bahova apsolutizma on je izabran za tajnika Trgovačkoobrtničke komore za Hrvatsku i na tom je položaju ostao od 1851. do 1861. Za to vrijeme on objavljuje niz stručnih članaka sa ekonomskom tematikom i dvije obimne studije na njemačkome jeziku »Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und die europäische Civilisation« (Lajpcig, 1856) i »Das Staatsrecht des Fürstenthums Serbien« (Lajpcig, 1858).

Poslije pada Baha Tkalac odlazi u Beč i 1861. g. počinje izdavati, uz saradnju svoga prijatelja Delfinija, najprije dnevnik a zatim nedjeljni list »Ost und West«

¹ koji je izlazio do 1865. g. Preko lista »Ost und West« Tkalac je htio upoznati evropsku javnost s nacionalnooslobodilačkim težnjama podjarmljenih naroda u Austriji i s političkim, ekonomskim i kulturnoprosvjetnim prilikama kod balkanskih naroda. On naravno izaziva

¹ J. Matasović, Pogovor (*Dr Imbro Ignjatijević Tkalac, Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*, u prevodu i s napomenama dra Josipa Matasovića, Srpska književna zadruga, Beograd, 1926, (kolo XXXIX, br. 194, knj. II, str. 180).

listom »Ost und West« oštru reakciju tadanje vladajuće klase u Austriji. Mihailo Polit Desančić priča² : „Kad su izašli prvi brojevi toga velikoga nemačkog lista, bili su prijatno iznenađeni Hrvati i Srbi, pa i Slovenci i Česi... Tkalčevi članci u »Ost und West« pravili su senzacije... Ali, sve bečke nemačke novine najčešće su napadale »Ost und West«. Na posletku bude Tkalac optužen zbog veleizdaje“. Tkalac smjelo istupa u listu »Ost und West« protiv centralističke politike Šmerlingove vlade i odlučno traži temeljito društvenopolitičko preuređenje austrijskih zemalja na temeljima federacije. Zato ga državni tužilac u Beču osuđuje 1. marta 1863. g. kao „veleizdajnika“ i „političkog zločinca“ na osam mjeseci „teške robije u okovima i gubitak doktorske titule i kaucije“. U tamnici Tkalac gubi zdravlje i očnji vid. Pošto je izdržao kaznu, ilegalno napušta svoju zemlju i nikada se više u nju ne vraća. Kao politički izbjeglica u Parizu on objavljuje brošuru „Pitanje austrijsko, kome, kako i kada valja riješiti ga?“ On tu, između ostaloga, kaže³: „Nikoji narod u Austriji nema toliko računa sa dinastijom habzburškom što ga imademo mi Hrvati i Srbi. Nikojeg naroda pravo i sloboda i narodnost nije toliko tlačena kao što je naša: više od polovice naroda našeg lišena je svakog prava čovječjeg i pretvorena u roblje gore nego li crno roblje u Americi; više od polovice zemlje naše (Krajina) oteta nam je i pretvorena je u ergelu da se djeca grade i rađaju samo za vojsku carevu, i k tome još ne o državnom nego o domaćem trošku hrane... Treba srušiti i razoriti ovaj posljednji bedem feudalnosti srednjovječne, osnovane na samovolji jednog čovjeka, na gospodstvu jedne porodice i na ropstvu svih naroda, jerbo nam slobode bez potpune nezavisnosti od Austrije nema, jer za nas spasenja nema dok Austrije ne nestane, dok se današnja Austrija, kolijevka reakcije evropejske, ne poruši i razori...“

„Tkalac propagira revolucionarnu misao da Austriju treba razoriti u isto vrijeme kada i Tursku, a na njihovim ruševinama podići novu, slobodnu i nezavisnu državnu zajednicu Južnih Slavena⁴. On savjetuje Srbima i Hrvatima⁵: „No zato treba da se Srbi i Hrvati ne zavađaju unaprijed o hegemoniji u Južnom Slovenstvu, nego da se jednakim i istim pravima i

² Mihailo Polit Desančić, *Imbro Tkalac* (1824-1912), *Branik*, 8. I 1912.

³ Dr I. I. Tkalac, *Pitanje austrijsko, kome, kako i kada valja riješiti ga? Poslanica braći Hrvatima i Srbima*. U Parizu, pečatao Viktor Goupy, 1866, str. 90.

⁴ Kosta Milutinović, *Prvi ideolozi federalističke misli kod Južnih Slavena*, *Rad JAZU* 330, Zagreb, 1962, str. 131.

⁵ Dr I. I. Tkalac, *Pitanje austrijsko, kome, kako i kada valja riješiti ga? Poslanica braći Hrvatima i Srbima*. U Parizu, pečatao Viktor Goupy, 1866, str. 91.

dužnostima dogovorno na čelu ostalim narodima stave, i zajedno s njima na zajedničkog neprijatelja vojuju, i ne prestanu dok se zajednička sloboda svih njih ne postigne...”

Tkalac je bio „prvi među hrvatskim građanskim političarima i javnim radnicima koji je ne samo jasno uvidio nego i otvoreno rekao da je hrvatsko historijsko i državno pravo preživjelo i prerašteno prirodnim pravom hrvatskog naroda na svoju nacionalnu slobodu i svoju državnu samostalnost. Istovremeno Tkalac je isto tako odlučno ustao i protiv pozivanja na srpsko i bugarsko historijsko pravo i na stalno pozivanje na historijske granice cara Dušana i cara Simeona”⁶. On traži da se primijene prirodno pravo i princip narodnog samoopredjeljenja. Zajedno s Mihailom Politom Desančićem i Svetozarom Miletićem, on se nalazi u prvim redovima „idejnih boraca za južnoslavensku federaciju i balkansku konfederaciju po ugledu na republikansku i demokratsku Švicarsku.”

Njegoš ima mnogo srodnosti sa Tkalcem. On se zapravo nije bavio izučavanjem političkih koncepcija i državnopravnih teorija, pa ipak je osjetio da je preživjelo istorijsko pravo i da je anahronizam pozivati se na okamenjene istorijske granice srednjovjekovnih južnoslovenskih država: Dušanove Srbije, Krešimirove Hrvatske i Simeonove Bugarske. On ne gleda natrag u prošlost, nego naprijed u budućnost, nepokolebljivo vjeruje u žive narodne snage, a ne u stare srednjovjekovne povelje i izbljedge papire, sanja i pjeva o oslobođenju svih Južnih Slovena ispod turske vlasti, pokušava da pokrene na akciju Srbijance, pa oni „od tuda“, a on „odovud, da se na Kosovu sastanu“, sa najiskrenijim željama prati svoga „sobrata“ bana Josipa Jelačića u 1848. i 1849. g., nudi mu vojničku pomoć, zalaže se za ujedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom 1848, kao veliki patriota nastoji da probudi kod pograničnih turskih paša ljubav prema pradjedovskoj vjeri i narodnosti, vodi dugu prepisku sa svim susjednim glavarima turskim, s Alipašom Rizvanbegovićem i s Mehmedom Spahijom Lekićem štaviše se i pobratimi, kao političar i državnik radi svom silom na pripremanju uslova za buduću veliku južnoslovensku zajednicu, ljuti se što sve evropske sile, „štaviše i Rusija, uzimaju u zaštitu varvare Turke, koji će tek poslije 100 godina naličiti na druge narode“, jednome se engleskome lordu žali u Napulju 1851. g. da Englezi drže „mrtvu tursku ruku pod našom gušom“.

⁶ Kosta Milutinović, *Prvi ideolozi federalističke misli kod Južnih Slavena*, Rad JAZU 330, Zagreb, 1962, str. 133.

Njegoš i Tkalac su se i lično poznavali. Tkalac je upoznao Njegoša u Beču 1847. g. On ga je posjećivao „svakoga dana za vrijeme svoga kratkoga boravka“ u austrijskom glavnom gradu i s njim vodio duge razgovore o raznim problemima. Pod pseudonimom »H. F.« (Hector Frank) Tkalac je štampao u berlinskom listu »Berliner Tageblatt und Handelszeitung« septembra mjeseca 1896. g. tri podliska: »Das Fürstenhaus von Montenegro«, »Ein montenegrinischer Selbstherrscher« i »Schwiegereltern«. „Ovi podlisci su potekli povodom proševine i vjenčanja tadašnjeg italijanskog prijestolonasljednika Vitorija Emanuela s crnogorskom kneginjicom Jelenom.“ U prvome se napisu govori, između ostaloga, i o Petru II Petroviću Njegošu, u drugome o knjazu Danilu Petroviću, a u trećemu o knjazu Nikoli. Članak o Njegošu preveo je sa njemačkog na srpskohrvatski dr M[ilenko] R. V[esnić] i svoj je prevod objavio u prilogu „Imbro pl. Tkalac o pjesniku *Gorskoga vijenca*“ u dubrovačkom listu „Srđ“ za 1903. g. (godina II, str. 132134)⁷. Dr Vesnić nije na žalost dovoljno poznao njemački jezik. Pri prevođenju izostavljao je pojedine riječi iz originala, proizvoljno je dodavao svoje izraze; poneka je mjesta u tekstu pogrešno i razumio. Njegov prevod je naučno neupotrebljiv.

Pošto je za nas svaka zabilješka od Njegoševih savremenika od važnosti, mi ćemo ponovo prevesti s njemačkog na naš jezik taj podlistak⁸ i pokušaćemo da objasnimo pojedina Tkalčeva zapažanja o našem velikome pjesniku.

Evo toga Tkalčeva dopisa na našem jeziku:

„Njegov nećak i nasljednik Rade, koji se kao kaluder i vladika zvao Petar II (18301851) bio je neobično interesantna, značajna ličnost. Svakako je bio najljepši čovjek koga sam u svom životu vidio: divovski stas sa najsavršenijom skladnošću udova, sa klasično lijepim licem sa ozbiljnim a ipak blagim izrazom, sa ženskim malim nježnim rukama, a pritom sa dvostruko upadljivim visokim glasom u srazmjeri prema njegovom ogromnom tjelesnom sklopu. Bio je pustio punu bradu koja je bila kratko podsjećena i stalno je išao u crnogorskoj narodnoj nošnji; nikad ga niko nije vidio od njegova posvećenja za vladiku u sveštениčkoj mantiji. Njegova

⁷ Dr M. R. V., *Imbro pl. Tkalac o pjesniku Gorskoga vijenca, Srđ*, list za književnost i nauku, Dubrovnik, 1903, godina II, str 132. – Vesnić je objavio studiju „Imbro Ignjatijević – Tkalac“ 1913. u „Godišnjici Nikole Čupića“ (knj. XXXIII).

⁸ Dr Žarko Muljačić snimio je u Minhenu Tkalčeve podlistke »Das Fürstenhaus von Montenegro«, »Ein montenegrinischer Selbstherrscher« iz berlinskog lista »Berliner Tageblatt und Handelszeitung« i njihove nam je snimke ljubazno stavio na raspolaganje

vanredna muška ljepota privukla je najveću pažnju na dvorovima u Petrogradu, Beču i Napulju: najotmjerenije dame na ovim dvorovima ludovale su za ovim duhovnim knezom, a on je malo umio ili nije bio dovoljno u stanju da odoli njihovom iskazivanju poštovanja i zavođenjima tako da je dobio sušicu koja ga je pokosila u njegovoj četrdesetoj godini.“

„Vladika Rade, tako ga je narod volio da zove, bio je čovjek neobične duhovne obdarenosti. Svoje manjkavo naučno obrazovanje upotpunjavao je ozbiljnim svestranim vlastitim učenjem; učio je ruski, francuski i italijanski i bio je dobro upućen u ove književnosti. Naročito su bili i ostali njegovi književni ideali grčka književnost, koju je upoznao u ruskim i francuskim prevodima njenih klasičnih pisaca, i Dante. Posjedovao je značajan pjesnički talenat; opjevao je u divnim junačkim pjesmama ratnička djela svoga naroda, napisao je dubokomisaonu filozofsku poučnu pjesmu „Luču mikrokozma“, dalje pravu tragediju „Lažni car Šćepan Mali“, – jednu epizodu iz istorije Crne Gore – i jednu dramsku pjesmu izvanredne pjesničke snage i ljepote u slobodnome obliku poput Geteova „Geca fon Berlihingen“ „Gorski vijenac“ u kome se prikazuje oslobođenje Crne Gore ispod Turaka 1696.⁹ i koji je pored maloga epa Ivana Mažuranića „Smrt Smailage Čengijića“, najveće pjesničko remekdjelo novije srpskohrvatske književnosti¹⁰. Da je jednom čovjeku s takvom obdarenošću i obrazovanjem, bez obzira na njegovo žarko rodoljublje, postala njegova vlastita zemlja suviše tijesna, da je on zbog toga volio da putuje u inostranstvo kad god je mogao i da je običavao da se naročito često i dugo zadržava u Veneciji, to ne treba da nas iznenađuje, ali isto tako to ne može

⁹ Još istoričari nijesu tačno utvrdili kad je bila istraga poturica u Crnoj Gori. Važno je ovdje napomenuti da je Njegoš smatrao da se ona desila „pri svršetku XVII vijeka“.

¹⁰ Tkalac je priredio dva izdanja Mažuranićeva epa „Smrt Smail-age Čengijića“ s opsežnim uvodom (1859.). U jednom svom pismu Tkalac priča „kako je uopće nastao taj Mažuranićev ep, jer je to znao iz drugovanja s Mažuranićem, koji se bio doselio u Karlovac 1840. god.“ „Pjesmi“ – kaže Tkalac – „bila su dva povoda sasvi različita. Prvi je dolaz jednoga Crnogorca u Karlovac na povratku u Crnu Goru. Ne sjećam mu se imena, no još mi je pred očima, kako je jedne večeri u našoj staroj čitaonici pričao o zulumu i smrti Čengića i koliko nam je srce ganuo svojim živim govorom i opisom borbe, u kojoj je i on prisustvovao. . . Naravno je, da je pričanje ovog čovjeka duboko dirnulo blagu i umjetničku čud Tvog oca; tako u čitaonici kao i u vašoj kući dugo i često se razgovaralo o ovom Crnogorcu i mukama jadne raje pod Turcima i ludoj politici evropskoj. – Ne znam, kada je Tvom ocu došla misao, da piše Čengića. . . Može biti da je odma poslije polaska onog Crnogorca naumio pjesmu spjevati, no tek kad je Tvoj ujak Demeter Mitra moljaka Ivana, da mu za njegov almanak „Iskru“ što napiše, a Tvoja majka, Roza, Prica i ja mu dosađivasmo, da zadovolji Mitra, viđesmo, da je zaista počeo pisati, no vrlo sporo. . .“ (Dr Imbro Ignjatijević Tkalac, *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*, knj. II, str. 105-107).

obesnažiti prigovor njegovih podanika da je on pretjerano zanemario upravu svoje države i svoje crkve.“

„Ja sam upoznao Vladiku Rada 1847. g. pri prolasku kroz Beč kod našega zajedničkoga prijatelja Vuka Karadžića¹¹. Vuk je znao da skloni Vladiku da u Beču štampa dramu „Gorski vijenac“, a meni je dao da pročitam odobrene tabake za štampu. Ova me divna pjesma očarala i Vuka sam zamolio da me predstavi pjesniku. Nije bila banalna učtivost što sam s Vladikom sa zanosom govorio o njegovoj pjesmi i što sam se obradovao što sam ga lično upoznao. Moje ushićenje očito je učinilo jak utisak na toga ozbiljnoga čovjeka koji je bio navikao na sve vrste poštovanja jer me ljubazno pozvao da ga posjećujem svakoga dana za vrijeme svoga kratkoga boravka u Beču. Kako sam bio mlad, to mi je veoma polaskalo i rado sam se odazvao tome pozivu. Biće da mu je Vuk govorio o meni sa prijateljskom pristrasnošću i duhovni se knez, po svoj prilici, samo zato ponašao prema meni s izuzetnom ljubaznošću, htio bih reći, kao da sam mu bio ravan. Morao sam mu pričati o Berlinu i Parizu, o svojim studijama i svojim slavnim profesorima. Ponekad bi on uzdahnuo: „Kako si sretan što možeš u svojoj mladosti da učiš sve ono što je dobro i lijepo od izvrsnih ljudi! Šta bih ja za to bio dao da mi je takva sreća bila pala u dio! Šta sam ja mogao da naučim u našoj Crnoj Gori i u ruskoj bogosloviji (u teološkom zavodu)? Istina, ja stalno učim i nastojim da nadoknadim ono što nijesam mogao da naučim u svojoj mladosti, ali je moje sve znanje krnje jer mi nedostaje naučna podloga“. Jednom sam mu odgovorio: „Vaša uzvišenosti, što se

¹¹ Tkalac je upoznao Vuka Karadžića u Beču u oktobru mjesecu 1843. g. O susretu s Vukom on iznosi u svojim „Uspomenama“, između ostalog, i ovo: „Prvi posjet bio je Kopitaru, koji je u ono vrijeme bio prvi „kustos“ kod carske biblioteke. Nađem ga namrgođena i zle volje. Kad pročita pismo starog svog prijatelja, ružno se njegovo lice nešto ublaži. . . Najedanput Kopitar me zapita: „Poznajete li Vuka“? Ja odgovorim da sam pročitao Vukove knjige, no da ga ne poznajem lično, i on mi primijeti: „Vi morate poznati tog rijetkog čovjeka; ja idem sutra do njega i upoznaću Vas s njim. Nema drugog Vuka. Zapamtite to!“ – Sutra dan odem s Kopitarom Vuku. Vrata nam otvoriti sama gospođa Vukova s kojom se on pozdravi, ma mene joj ne predstavi. Unidemo u sobu Vukovu. „Evo Vam, gospodine Vuče, jednog mladog Hrvata, koji čita Vaše knjige.“ S ovim riječima Kopitar me predstavi Vuku koji sa svog legendarnog kanabeta ustane da nas pozdravi. . . No Vuk. . . počne razgovarati se sa mnom, a Kopitar sluša i samo gdjekad šta primijeti. Razgovor je već dugo trajao, i kad se oprostismo, Vuk me pozove da ga opet posjetim. – Lako je razumjeti da sam za kratkog mog boravljenja u Beču što češće Vuku dolazio. . .“ (*Dr Imbro Ignjatijević Tkalac, Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*, u prevodu i s napomenama dra Josipa Matasovića, Srpska književna zadruga, kolo XXXIX, broj 194, Beograd 1926, knj. II, str. 83.)

mene tiče, ja bih rado dao u zamjenu sve ovo što sam naučio za jedan takav pjesnički talenat kao što je Vaš. Čovjek može da uči koliko hoće, ali izvornost i veličina duha, to je nešto više nego što to može da pruži stečeno znanje“. – „Ti si očito Vukova mišljenja“, odgovorio je smijući se, „koji isto tako kaže, da je glava starija od pisaćeg pera. Pa dođi na jednu godinu u Crnu Goru i ako po njenom isteku još uvijek budeš tako mislio, onda ću i ja možda u to povjerovati“.

„Pozivu da provedem godinu dana u Crnoj Gori nijesam se, razumije se, mogao odazvati, ali sam prihvatio poziv da tamo pođem na izlet koji sam napravio u jesen 1850¹². O toj svojoj prvoj posjeti Crnoj Gori, koja je bila kratka, jer se Vladika, čija je grudna bolest u međuvremenu bila uzela velikoga maha, spremao na put u Napulj da tamo provede zimu, – podnijeću možda jednom drugom prilikom opširan izvještaj. Neka ovdje bude samo rečeno da boravkom u Napulju nije bolest prestala i da je pjesnikfilozof Crne Gore umro tačno godinu dana kasnije, 12. novembra 1851. u svome zavičaju¹³; njega su duboko ožalili i oplakali svi oni koji su imali sreću da upoznaju toga čovjeka puna duha i plemenitosti“.

Imbro Tkalac ima veliku moć opažanja. On uočava u ovome svome članku nekoliko bitnih Njegoševih osobina. Na nj ostavlja spoljašnja pojava našega velikoga pjesnika dubok utisak: Njegoš je po njegovom mišljenju bio najljepši čovjek koga je u svom životu vidio: „divovski stas sa najsavršenijom skladnošću udova, sa klasično lijepim licem sa ozbiljnim a ipak blagim izrazom, sa ženskim malim nježnim rukama, a pritom sa dvostruko upadljivim visokim glasom u srazmjeri prema njegovom ogromnom tjelesnom sklopu“.

Vuk Stefanović Karadžić, knjeginja Melanija Meternih, Edvard Mitford, Ser Henri Lejard, Hajnrih Štiglic, Gustav Riter fon Frank, I. I. Sreznjevski, Aleksandar Popov, Frančesko dal Ongaro, I. G. Vilkinson, A. A. Paton i mnogi drugi naši i strani putopisci tvrde isto da je Njegoš bio ogromna stasa i jaka tjelesna sklopa i da je na sve koji su ga prvi put vidjeli učinio utisak „veličanstvena izgleda“.

Imbro Tkalac tvrdi da je Njegoš „stalno išao u crnogorskoj narodnoj nošnji; nikad ga niko nije vidio od njegova posvećenja za vladiku u sveštениčkoj mantiji“.

¹² Nijesam nikako mogao utvrditi da li je Imbro Tkalac „u jesen 1850“ posjetio Njegoša na Cetinju.

¹³ Njegoš je umro 19/31. oktobra 1851. g. u 10 sati ujutro.

Istina je da je Njegoš često nosio crnogorsko odijelo. Oblačio je naravno i vladličansku odeždu. Mi ga vidimo u vladličanskim haljinama na slikama iz 1833. i 1837. g. Mantiju je obukao i 1838. g. kad ga je posjetio na Cetinju saksonski kralj Fridrih August II. I povodom raznih crkvenih svečanosti morao je oblačiti sveštenečke haljine. On je, uostalom, bio duboko religiozan čovjek.

Po Tkalčevim izjavama Njegoševa je „vanredna muška ljepota privukla najveću pažnju na dvorovima u Petrogradu, Beču i Napulju; najotmjenije dame na ovim dvorovima ludovale su za ovim duhovnim knezom, a on je malo umio ili nije bio u stanju da odoli njihovom iskazivanju poštovanja i zavodnjama tako da je dobio sušicu koja ga je pokosila u njegovoj četrdesetoj godini.“

Sve do 1849. g. Njegoša je uglavnom služilo zdravlje. Za njegovu sušicu saznalo se tek 1849. g. On je nju dobio u Crnoj Gori. Tkalčevo proizvoljno tvrđenje da je naš pjesnik „malo umio ili nije bio dovoljno u stanju da odoli“ zavodnjama najotmenijih dama na dvorovima u Petrogradu, Beču i Napulju lišeno je svake realne osnove.

Tkalac ističe da je Njegoš bio „čovjek neobične duhovne obdarenosti“ i da je „svoje manjkavo naučno obrazovanje upotpunjavao ozbiljnim svestranim vlastitim učenjem; učio je ruski, francuski i italijanski i bio je dobro upućen u ove književnosti. Naročito su bili i ostali njegovi književni ideali grčka književnost, koju je upoznao u ruskim i francuskim prevodima njenih klasičnih pisaca, i Dante“.

Fridrih Orešković kaže o Njegošu u jednom svom izvještaju od 10. jula 1840. g. generalu i zastupniku građanskog i vojnog guvernera Dalmacije vitezuh Johanu fon Turskom: „Vladika ima veliku želju za znanjem i neprestano nastoji da nadoknadi svoje obrazovanje koje mu nedostaje; on govori prilično tečno francuski, a sada uči i njemački jezik i da crta topografske karte“.

Tkalac nas obavještava da je Vuk Karadžić znao da skloni Njegoša da u Beču štampa svoju dramu „Gorski vijenac“ i javlja da mu je Karadžić „dao da pročita odobrene tabake za štampu“.

Ovo bi bio dokaz da je Njegoš davao na čitanje korekture „Gorskoga vijenca“ i Vuku Karadžiću koji je 1847. g. živio u Beču. Milorad

Medaković tvrdi¹⁴: „Ponio je bio Vladika sa sobom iz Crne Gore svoje novo djelo „Gorski vijenac“ u rukopisu i pečata ga kod Mehitarista u Beču. On sam držiše drugo popravljjanje i potonje pregledanje“.

M. Đ. Milićević priča međutim u svome djelu „Knez Miloš u pričama“, između ostaloga, i ovo¹⁵: „Na kraju godine 1846 boravio je u Beču i crnogorski vladika Rade (Petar II) pesnik, i baš tada je pisao svoj znameniti spev „Gorski vijenac“. . . Vladika je, međutim, svaki dan pisao svoj slavni spev. Što bi danju napisao, to bi uveče čitao Vuku Karadžiću, A. Jovanoviću i još nekim Srbima, koji su k njemu dolazili.“

Tkalac saopštava da je u Beču morao pričati Negošu „o Berlinu i Parizu, o svojim studijama i svojim slavnim profesorima. Ponekad bi on uzdahnuo: „Kako si sretan što možeš u svojoj mladosti da učiš sve ono što je dobro i lijepo od izvrsnih ljudi! Šta bih ja za to bio dao da mi je takva sreća bila pala u dio! Šta sam ja mogao da naučim u našoj Crnoj Gori i u ruskoj bogosloviji...? Istina, ja stalno učim i nastojim da nadoknadim ono što nijesam mogao da naučim u svojoj mladosti, ali je moje sve znanje krnje jer mi nedostaje naučna podloga“.

Važno je ovdje navesti razgovor Fridriha Oreškovića koji je on vodio s Njegošem u Beču u februaru 1837¹⁶: „Još odranije“, tako nam javlja Orešković, „Vladika je znao da sam se obrazovao u Francuskoj, i to u Vojnoj školi u San Siru; sad je to iznio, upitao me koliko sam živio u Parizu i zaključio je svoja pitanja sljedećim: „Bilo bi mi vrlo prijatno kad biste mogli da sad sa mnom putujete. Pošto temeljno poznajete [francuski jezik] i pošto se snalazite u Parizu, pružili biste mi veliku pomoć. Gospodin guverner mi je ionako obećao da će Vas, prilikom ispravljanja naših granica, dodijeliti komisiji; na taj bismo način zajedno putovali odavde za Pariz... Neka Vam samo g. guverner da odsustvo“. S najvećim raspoloženjem doviknuo je tada Njegoš Oreškoviću: „Monsieur le capitaine, mi ćemo se

¹⁴ V. M. G. Medaković, *P. P. Njegoš, posljednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad, 1882, str. 129, 130.

¹⁵ M. Đ. Milićević, *Knez Miloš u pričama, K o l o, list za zabavu i književnost*, Beograd, 1. januara 1889, broj 1, str. 1 – 3.

¹⁶ Izvještaj Fridriha Oreškovića od 9. februara 1837. dalmatinskom guverneru Vencelu Fertu fon Lilienbergu, Beč, Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung, Haus-Hof und Staatsarchiv. – Uporediti ovdje i naš članak „Njegošev boravak u Beču 1836. i 1837. i njegov pokušaj da pođe u Pariz“ (*Istoriski zapisi*, Cetinje, 1954, I, str. 103, 104).

zajedno šetati po Palais royal; mi ćemo da slušamo u poslaničkoj Gradskoj upravi kako govore mudre glave i slično tome“. Orešković je pripitao Njegoša da li su njegovi pasoši za Pariz u redu i podsjetio ga je da ih mora na vrijeme nabaviti da se ne bi u Beču zadržavao, „pošto je izdavanje pasoša za inostranstvo uvijek skopčano sa vrlo mnogim nezgodama“. Njegoš je odgovorio Oreškoviću: „Ne znam kakve bi mogle biti nezgode. Uputiću svoj pasoš za Pariz i tim će biti sve svršeno“. Potom je Njegoš „utonuo u misli, neko vrijeme išao po sobi gore dolje i najzad se obratio gospodinu Karadžiću s pitanjem: Vjerujete li da bi moglo nešto da stane na put mome putovanju?“ Pošto je ovaj odgovorio odrečno i pošto je Orešković nastojao da razlozima, zasnovanim na razumu, razbije nepovjerenje koje se jasno ocrtavalo na njegovom licu, Vladika je, pošto je opet izvjesno vrijeme išao ćutke po sobi gore dolje, rekao: „Na kraju su oni još u stanju da mi stave prepreke na put, ali s kakvim pravom? Mogu me taman tako spriječiti da se vratim u Crnu Goru; isto tako me mogu odmah ovdje zadržati... Ja sam slobodan čovjek; ja ne pripadam ni Rusiji, ni Austriji, ni Turskoj; ja nikome ne pripadam. Ja sam samostalan slobodan čovjek i bila bi najveća zloupotreba sile, ako bi htjeli spriječiti moje putovanje. Ko mi može zabraniti da radi svoga zadovoljstva proputujem čitavu Evropu? Ako primijetim i najmanje ustezanje, vratiću se u Crnu Goru, pisaću u Pariz, i zatražiću pasoše direktno od francuske vlade, a onda ću vidjeti ko će me u mome putovanju spriječiti.“

Pavle Popović s pravom žali što Njegoš 1837. g. nije posjetio Pariz¹⁷: „Mi smo danas gotovi srditi se na kneza Gorčakova što je osujetio ovu Njegoševu želju. Njegoš je činio mnoga putovanja, ali je pri tom izostavio dva mesta na kojima bismo ga mi rado videli i koja bi njegovu književnoistorijsku fizionomiju osvetljavala na interesantan način. Jedno bi bio put u Srbiju, kojom prilikom bi se u jasnim crtama ispoljile njegove literarne simpatije, kao što bi i ostale pisce obeležio u njihovoj pravoj boji; drugo bi bio put u Francusku i Pariz, pri čemu bi on mnogo naučio i neka od svojih književnih shvatanja verovatno izmenio“.

U vezi s Tkalčevom izjavom da je Njegoš „učio ruski, francuski i italijanski“, da je bio „dobro upućen u ove književnosti“ i da su „njegovi književni ideali bili i ostali grčka književnost, koju je upoznao u ruskim i

¹⁷ Pavle Popović, *Petar II Petrović Njegoš u Beču u godinama 1836-1837*, *Srpski književni glasnik*, Beograd, 1. novembar, 1910, knj. XXV, broj 9, str. 680.

francuskim prijevodima njenih klasičnih pisaca, i Dante“, – htjeli bismo ovo dodati:

Njegoš je na Cetinju bio sam upućen na učenje stranih jezika¹⁸. Morao je učiti ruski. Učio ga je iz knjiga samostalno. Usavršavao ga je za vrijeme svojih višemjesečnih boravaka u Rusiji 1833. g. i 1837. g. Rus Jegor Kovalevski, koji je lično poznao pjesnika, piše: „Vladika je bio jedan od najobrazovanijih ljudi našega vremena. Osim svoga maternjeg jezika, on je lijepo govorio i pisao francuski i ruski; govorio je talijanski i nešto njemački“. Veliki dio knjiga iz Njegoševe biblioteke koje se čuvaju na Cetinju na ruskom su jeziku. U njegovoj biblioteci čuvaju se i grčki i rimski klasici na ruskome.¹⁹ Na Topli, u školi savinskog kaluđera Josifa Tropovića, Njegoš je po svoj prilici učio talijanski. I od svog sekretara Dimitrija Milakovića koji je dosta dobro poznao talijanski jezik i koji mu je na Cetinju pisao zvanična pisma na tome jeziku, Njegoš je mogao učiti talijanski. I 1851. Njegoš je „svakako dosta tečno govorio talijanski“. Ljubo Nenadović nam kazuje da je naš pjesnik na jednom večeru u Napulju neprestano govorio francuski i da je imao običaj „u sred francuskog govora katkad po čitav smisao na talijanskom jeziku iskazati. Kad nađe u talijanskim rečima jači izraz on se njime posluži“.

Za vrijeme svoga boravka u Beču u januaru i februaru 1837., Njegoš se ozbiljno posvetio učenju francuskoga jezika. I za vrijeme svoga boravka u parizu 1837. g. on je „svaki dan određivao po jedan čas za vježbanje iz francuskog jezika“. Na svom povratku iz Petrograda u Crnu Goru on se zadržao u Trstu od 22. jula do 17. avgusta 1837. Tu mu je Francuz Antid Žom dao „nekolike lekcije“ iz francuskoga jezika. Pošto mu se dopala Žomova nastava, on ga poziva na Cetinje za svoga učitelja francuskoga i talijanskoga jezika. Žom dolazi u Crnu Goru 22. januara 1838. g. i tu ostaje do otprilike 10. jula 1839. Za to vrijeme Njegoš je dosta dobro naučio francuski. Vuk Vrčević tvrdi da je Njegoš bio u stanju da „Volterova sočinjenja u naš jezik bez natege prevodi“. Siprijan Rober napominje da mu je izgledalo prilikom razgovora s Njegošem da Njegoš više voli francuski jezik nego sve ostale jezike kojima se služi i dodaje da Njegoš sa strancima razgovara samo francuski. I Englez Gardnar Vilkinson, koji je 1844. g. bio u

¹⁸ N[ikola] Banašević, *Njegoševo učenje stranih jezika, Zapisi*, Cetinje, oktobar 1929, knj. V, sv. 4, str.194.

¹⁹ Dušan D. Vuksan, *Biblioteka Vladike Rada, Cetinje i Crna Gora*, Beograd, 1927, str. 192-219.

Crnoj Gori i s velikim razumijevanjem pisao o Crnogorcima i njihovom gospodarstvu, dodaje da je Njegošu bilo najmilije da sa strancima razgovara francuski.

Njegoš je učio i njemački i njim se mogao služiti. Bivši austrijski oficir Danilo Kokotović pobjegao je 14. marta 1840. g. iz Kotora na Cetinje i odmah je postao Njegošev učitelj njemačkoga jezika i situacionog crtanja.

„ Pored svih nedaća koje su ga snalazile, i kao čoveka i kao poglavicu zemlje, Njegoš je besprimernim uzdizanjem nad svojom sredinom, postigao takve rezultate u svom samoobrazovanju da bi morao izazivati divljenje i kad ne bi bilo njegovih pesničkih tvorevina. Savladati, kolikotoliko u ondašnjoj cetinjskoj pustinji, skoro sve velike evropske jezike, nije bila obična stvar. Ali je Njegoševo interesovanje, rekli bismo, išlo još i dalje. Ne možemo reći da li je i koliko učio koji klasični jezik. Izgleda da je mogao nešto malo latinski naučiti. . . Što će više začuditi, Njegoš se, pri kraju svoga života, interesovao i za novogrčki i turski jezik“²⁰.

Tkalac bilježi u svome izvještaju o Njegošu, između ostaloga, i ovo: „Ti si očito Vukova mišljenja koji isto tako kaže da je glava starija od pisaćeg pera“²¹. U ovo Tkalčevo tvrđenje ne treba ni trenutak posumnjati. U „Srpskim narodnim poslovicama“ , koje je izdao Vuk u Beču 1849. g., sretamo izreku: „Glava je starija od knjige“.

Na kraju svoga napisa o svojim razgovorima s Njegošem u Beču 1847. g. Tkalac je obećao da će „možda jednom drugom prilikom podnijeti opširan izvještaj“ o svojoj prvoj posjeti Crnoj Gori u 1850. g. „koja je bila kratka, jer se Vladika, čija je grudna bolest u međuvremenu bila uzela velikoga maha, spremao na put u Napulj da tamo provede zimu“.

Dr Vesnić upitao je Tkalca 1903. g. da li je gdje „izišao opis njegovog prvog puta u Crnu Goru“²². Tkalac mu je sa žaljenjem odgovorio „da nije dospio napisati ga, da je za to sad već i suviše ostario, a da su mu i bilješke s toga puta jednim slučajem nesporazuma uništene. . .“

²⁰ N[ikola] Banašević, *Njegoševo učenje stranih jezika, Zapisi*, Cetinje, 1929, knj. V, sv. 4, str. 201.

²¹ Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*, Beč, 1849, str. 41.

²² Dr M. R. V., *Imbro pl. Tkalac o pjesniku „Gorskoga vijenca“, „Srd“*, Duborvnik, 1903, str. 134.

Zaista je velika šteta što Tkalac nije objavio nagoviješteni „opširni izvještaj“ o svojoj prvoj posjeti Crnoj Gori. On je imao oštro posmatračko oko, umio da zapazi bitno i karakteristično, znao da zapodjene razgovor s ljudima i da s nekoliko poteza živopisno prikaže pojedine likove²³.

Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. XXII, br. 910 (1967), str. 10741085.

²³ Trebalo bi, po našem mišljenju, prikupiti, prevesti na srpsko-hrvatski i objaviti sve napise Imbra Tkalca koje je on štampao u stranim listovima bez potpisa ili pod pseudonimom „Hektor Frank“ jer su oni, bez sumnje, karakteristični i važni za proučavanje devetnaestoga stoleća. – Sabrali smo sve putopise na njemačkom jeziku koji govore o Petru II Petroviću Njegošu i preveli na srpsko-hrvatski jezik; objavićemo ih u zasebnoj knjizi.

NJEGOŠ I VRAZ

*Gora s gorom sastat se ne može,
ali čovjek može sa čovjekom.*

U ovim danima tihe i baš zato dostojanstvene proslave sto pedesete godišnjice Njegoševa rođenja, kad se svaka izgovorena riječ itekako mora pronaći i odmjeriti, kad se nove generacije naučnih radnika, književnika i običnih čitalaca suočavaju s Njegoševom istinom, pronalazeći u njoj minulo i zauvijek trajno da se i sada prepoznamo i bolje znamo, da se na svoj način zapitamo zajedno s pjesnikom, kao što će se ljudi i budućnosti zapitati: »Što je čovjek, a mora bit čovjek!« – preispitujući, koliko se zna i umije, potvrdu koju je vrijeme donijelo o Njegoševoj umjetničkoj snazi i životnoj istini, neminovno se mora pomenuti i prvi kritičar naš koji je o Njegošu odmah progovorio, reklo bi se njegoševski, što znači: trajno, čestito, umno.

Bio je to pjesnik Stanko Varaz.

Zanimljivo je, a vjerujem i poučno, da Vraz nije slučajno, i nije iz prijateljskih ili bilo kakvih drugih pobuda, pisao godine 1847. u Zagrebu, u *Kolu*, oduševljeno o pjesniku *Luče mikrokozma* i *Gorskog vijenca*. Pisao je da potvrdi svoju teoriju, svoj stav iznesen u prvom broju *Kola* 1842. kada su ga itekako uzbuđivale naše književne prilike i neprilike, kada je morao reći: »Treba da se osvijestimo i da riječ zametnemo o stvarima našega knjiženstva, i vrhu njih da se trijezno razgovaramo ne gledeći na prijateljstvo, srodstvo i druge okolnosti«.

Jeste, bio mu je Njegoš prijatelj. I bio mu je srodnik, ali srodnik po onoj pjesnikovoj deseteračkoj, čistoj i razumnoj istini: da se gora s gorom sastati ne može, ali čovjek može sa čovjekom. Kakav je to sastanak? Prije svega duboko i prisno razumijevanje, iskreno ljudsko suočavanje u kome nema zataje i nema smišljenih razgovora. Njegoš ne kaže da se čovjek mora sastati s čovjekom, nego da se može sastati.

Ima u toj istini bezbroj tomova napisanih knjiga, romana, pjesama i drama, političkih memoara i poslanica iz svih vremena i za sva vremena, jer je ta misao najzbitije izrečena da se kaže u nekoliko riječi koje združuje bolna sudbina čovjekova.

Njegoševa misao da se sastati „čovjek može sa čovjekom“ živi u cjelokupnom njegovom djelu; živi u onom čudesnom jauku da mu suza

nema roditelja, u onom životno i poetski oslikanom: *Nada mnom je nebo zatvoreno – Ne prima mi plača ni molitve*; u istinitoj i stravičnoj istini o pjesnikovoj zabavi i zabavi njegovih zemljaka, da im je razgovor jedina zabava; razgovor sa živima i s mrtvima; a kada toga nema, onda se razgovara sa samim sobom. Sve u uvjerenju da se čovjek može sastati s čovjekom.

Sve je to Stanko Vraz odmah osjetio, a kao čovjek koji je veoma dobro poznao evropsku literaturu i naše ondašnje pokušaje i skokove, koji je uz znanje imao itekako razvijen ukus i smisao za prave književne vrednote, nije se mogao oglušiti u trenutku kada se Njegoš javio, iako su se drugi, po imenu poznatiji i pozvaniji, itekako oglušili.

O odnosu Vraza prema Njegošu pisano je poprilično, iako ne i potpuno. Mogla bi o tome da se knjiga jedna zanimljiva i dragocjena napiše.

U ovom trenutku dovoljno je da se pomene ono što je Vraz u svoje vrijeme i u pravi čas rekao, da se objasni zašto je tako rekao i da se s tim združi jedno Njegoševo pismo koje se čuva u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Dovoljno, da se i u tome osjeti kako se sastaje čovjek s čovjekom, kako se ljudski razgovara. I vrednuje.

U petoj knjizi *Kola*, 1847. godine, u rubrici *Pregled knjigopisni*, među kratkim ali istovremeno i dragocjenim bilješkama u kojima se znalo istaći prave umjetničke vrijednosti, trezveno i razgovijetno, Vraz piše veoma oštro o knjizi Đorđa Maletića *Kralj Dečanski, epos u 8 pjesama*, iznoseći otvoreno da se kod nas pobrkao pojam kritike „te danas pod njom u nas većina ne razumijeva drugo, nego opadanje, korenje, psovanje, obeščašćivanje, riječju: samo sramotu“.

Čita to čovjek danas i misli da li je bila potrebna ili nije takva oštrina u ono vrijeme, dali je Vraz malo i zalutao pišući o pojavama koje će vrijeme neumoljivo obezvrijediti, kad najednom, u tom „kritičeskom pregledu“ ovakav kraj.

„Dapače, čini se, da je krivi taj pojam o kritici već zavladao i kod istih sudija književnih; jerbo kojim drugim načinom možemo si protumačiti čudno pojavljivanje, da (dočim se o ‚kralju Dečanskom‘ i. g. već napisala čitava knjiga) nijedan srpski list ili časopis do pukih naslova nije dosad ništa spomenuo za prekrasne pjesni *Luču mikrokozma* i *Vijenac gorski!*, za pjesni narešene silom dubokih i visokih misli! za pjesni pravog vrućeg poetičkog nadahnuća! za pjesni, kakvih nema svakolika dojakošnja umjetna poezija naša!!! Dvije ima već godine, što je prva izašla, a sve još ni jedne riječce o cijeni njezinoj! Valjda su ju radi toga mučke mimoišli kritici srpski, što na

njoj nijesu našli bolnog mjesta, koje bi napipali, ljute svijetu pokazivajući rane? Eto vam, braćo draga, tuge, što nas kolje! Eto nemarnosti, što nas pred svijetom sramoti!“

U ovih nekoliko rečenica rečeno je o Njegošu više nego što će se kasnije i studijama izricati.

I što je još značajnije, ovaj trenutak može samo da prihvati u cjelini Vrazovu ljutnju koja se u ocjenu pretvorila.

To je, zaista pravi susret kritičara s piscem. I, naravno, ona istina Njegoševa da se čovjek može sastati s čovjekom.

Znao je dobro Stanko Vraz kada je rekao da se kod nas nije nikada ranije tako snažno pisalo kao što Njegoš piše. I osjetio je nepogrešivo silinu „dubokih i visokih misli“. Pročitao je pažljivo i doživio spontano što i dva cigla stiha mogu da kažu, kao na primjer:

*Kome zakon leži u topuzu,
tragovi mu smrde nečovještvom.*

I prisno osjećao nesrećnog gospodara još nesrećnije Crne Gore, a srećnog pjesnika koji priziva:

*provedri mi više Gore Crne,
uklon' od nje munje i gromove
i smučeni oblak gradonosni!*

Osjećajući sve to, dobro je znao da je to nauk čovjekov ne samo nad sudbinom najbližih i zavičaja, nego i nad sudbinom čovjekovom.

Jer, što drugo najumnije glave u svijetu od postanka govore i priželjkuju nego da se smučeni oblak, da se oblak gradonosni, uništavajući, oblak koji se danas i u atomske gljive pretvara, razbije, da se provedri iznad izmučenog čovjeka!

A Njegoš piše Vrazu, dvadesetoga oktobra 1848. godine, s Cetinja, i bratski ga pozdravlja, i kaže mu: „Usrdna ti hvala za divni dar koji si mi poslao. Ko je udaljen od svjesnih ljudi i od literaturnoga svijeta, toga i mala stvar ograši, pa još kad je dar bratski.“

Što mu to šalje Vraz? Mogao mu je poslati samo *Kolo* s bilješkom. Njegoš se obradovao pa ga i mala stvar u trenu „ograši“, ogrije, razvedri, zanese.

Njega, koji je osamnaestoga avgusta pisao Stevanu Knjčaninu: „Vaistinu još mi treba kakova dva mjeseca pa da stupim u četrdeseto ljeto života moga – mlogo u ovijem nevoljama života.“

Vratimo se opet Njegoševom pismu upućenom Vrazu. Samo ovim rečenicama: „Čudna vremena! – potresa – događaja – preobrazovanja – uzdignuća, pa i vremena nestrpljenja! Noći se molim da što dobroga snim,

danju da mi dobro u novinama donese. Sto puta je lakše onome ko se bori no onome koji čama kod kuće. Da Vam mogu što na mucu pomoći, najsvetiju bih dužnost pod nebom ispunio. I da je iole sporazumijevanja bilo, moglo se s našega kraja veće pomoći no se ikomu čini, pa pomoći bez muke i pjevajući. Ide li naša stvar na te strane pravcem? Hoće li se naš narod svijetu pokazati blagorodnim i dostojnim samostalnosti svoje ili će vječno obožavati tuđe verige, koje im već tolika vijeka gotovo prepiliše vrat i satriješe narodnost?“

Zaista, Njegoš i Vraz su se morali razumjeti.

Svjedočanstva o tom razumijevanju više su nego dragocjena.

Vjesnik (Zagreb). God. XXIV, br. 5933 (25. VIII 1963), str. 6.

NJEGOŠ I STANKO VRAZ

Stanko Vraz je jedan od prvih kritičara koji je uočio pravu vrijednost Njegoševu. U 1842. on je znao za Njegoša. 15. oktobra ¹ iste godine obraća se Vrazu jednim pismom pravoslavni sveštenik u Dubrovniku i urednik „Srpskodalmatinskog magazina“ Đorđe Nikolajević. On mu, između ostalog, javlja: „Bio nam je ovih dana u Dubrovniku vladika černogorski; ... vladika se bavi s jednom poemom koju ćemo brzo moći čitati; znaćete da je on jedan od najboljih srpskih poeta“.²

Vraz u *Kolu* (IV, 1847, str. 97) unosi *Luču mikrokozma* u bibliografiju za 1845. U 1847. godini daje svoje mišljenje o *Luči* i *Gorskom vijencu* (*Kolo*, knj. V, 1847, str. 92). Ne može da ih se nahvali: „Nijedan dosad sàrbski list ili časopis do pukih naslovah nije dosad ništa spomenuo za prekrasne pèsni „Luču mikrokozma“ i „vienac gorskij!“ za pèsni narešene silom dubokih i visokih mislih! Za pèsni pravog vrućeg poetičkog nadahnutja! za pèsni, kakvih neima svakolika dojakošnja umètna poesija naša!!! Dvè ima već godine, što je pàrva izišla, a sve još ni jedne rěčce o cèni njezinoj! Valjda su ju rad toga mučke mimoišli kritici sàrbski, što na njoj nijesu našli bolnog mèsta, koje bi napipali, ljute svètu pokazivajući rane? Eto vam, bratjo draga, tuge, što nas kolje! Eto nemarnosti, što nas pred svètom sramoti!“

U šestoj knjizi *Kola* za 1847. godinu objavljuje posvetu *Luče* s komentarom. Želi da pokaže duboke misli u njoj: „Ovaj komad iz pohvaljene pèsni 'Luče mikrokozma' izvadismo, budući isto dèlo u nas slabo poznato, da vide naši štoci barem od prilike, kakvo je, i od ovog izvadka da sudit mogu na lice i dušu čitavog dèla. Kus ili komad ovaj čini onde i posvetu i uvod, pa je istim mèrilom i duhom složen, kojim i ostala knjiga. Ak opet glede na jezik ne slažemo se posve s preuzvišenim pèsnikom, opet smo ostavili, prepečatavajući posao njegov, rěč uz rěč kako je u knjizi pečatano do cigle tri: s o č i n j a v a, v o z d i g n u t i v e l i č e s t v o, koje izvedismo pred naš zapadni jugoslavenski svèt s krojem narodnjim. Pod ostale po formi nam tuđe rěči [crkvenoslavenske i ruske] metnusmo opaske, tumačèci ih naški. A to nadamo se da nam se neće uzeti na zlo.“

¹ Ovaj datum je, po svoj prilici, po starom stilu.

² Pavle Popović, *Vraz prema Njegošu*, Cetinje i Crna Gora, Beograd, 1927, str. 181.

U *Kolu* VI za 1847. Vraz bilježi: „G o r s k i v i e n a c... Najkrasnije delo u ovoj struci što imamo; preporučamo ga i svima i svakom. Drugi put obširnije o njemu“.

Milorad Medaković piše 1/13. aprila 1847. s Cetinja Vrazu, moli ga da „kroz novine“ zagrebačke objavi da se *Gorski vijenac* pojavio „kako bi se [on] lakše rasprodati mogao“, a 18/30. iste godine obavještava ga da je „knjigotržac, zagrebački F. Župan primio sto komada [G o r s k o g v i j e n c a], pa sad umro, nego neka Vraz gleda 'koliko se više uzmože da te knjige ne propanu“. Medaković se i 22. novembra (4. decembra) 1847. obraća pismom Vrazu i šalje mu *O g l e d a l o s r p s k o i L u č u* i moli ga da ih proda i rasturi.³ „Od *O g l e d a l a i L u č e m i k r o k o z m a*“, javlja mu Medaković, „odvojte po pet egzemplara za Maticu, i primite u vaša rodoljubivovatrena njedra . . . koje vam prinosi vladaoc ovi samostalni gorah . . . Vi njega i sav narod sa najvećim oduševljenjem ljubite i uznosite“.

U 1848. godini Vraz se zainteresovao za Njegoševu biografiju. On je molio Medakovića da mu saopšti „glavne crte“ Njegoševe. Medaković mu nije na pismo odgovorio. Zato mu se Vraz još jednom obratio. Tek onda mu je dostavio Njegoševu biografiju. Tu biografiju je 1927. g. pronašao i objavio Pavle Popović. Ona glasi:⁴ „On se rodio 1813. godine, 1. novembra, u mjestu Njegušima, od oca Tome i majke Ivane, koji i danas blagoprijatno svoj život provode.“⁵ U godini 1825. pošalje ga njegov sveti stric u Novi (Castel Nuovo) u manastir Savinu da prvopočetni plod nauke okusi. Probavivši tu godinu dana, na poziv svoga strica povрати se opet u svoje otečestvo. 1827. dođe Simo Milutinović u Crnu Goru za sekretara, i tako ga Simo pored svoje dužnosti mimogred obučavao, pri kom je svoju radostnu zabavu nahodio videći krasni napredak mladića. 1830. godine, 18. oktobra, predstavi se njegov stric, koji ga u testamentu naimenuje nasljednikom, i tako sjutradan (19. oktobra) okupljene gomile naroda, s velikom pucnjavom, proglase ga gospodarem crnogorskim i brdskim. 1831. krene se na Kom (u manastir), i tu bude toržestveno u tri dni na tri čina proizveden i bude arhimandrit. 1833. krene se u Petrograd, i na dan Preobraženija Gospodnja, 6. avgusta, u preobraženskoj crkvi za arhijereja proizveden. 1834. nabavi

³ Pavle Popović, *Vraz prema Njegošu*, Cetinje i Crna Gora, Beograd, 1927, str. 182.

⁴ Ibid, str. 184.

⁵ Jedni naučnici tvrde da je Njegoš rođen 1811. godine, a drugi 1813. Iz ove Njegoševe biografije jasno se vidi da je on rođen 1/13. novembra 1813. Njegoš je morao saopštiti Medakoviću datum i godinu svoga rođenja.

učitelja jednog Franceza za franceski jezik, i učio godinu dana;⁶ poslje nekoliko godine počne i talijanski, a ruski je od prije znavao“.

Ne zna se zašto je Vraz tražio od Medakovića Njegoševu biografiju. Sigurno je želio objaviti u svome časopisu *Kolo* ili u nekom drugom listu.

Ljubomir P. Nenadović priča da se Njegoš često dopisivao sa Vrazom. „Kad sam mu gođ“, saopštava Nenadović da mu je Njegoš rekao, „na njegova pisma odgovarao, uvijek ispod riječi: „Dragi gospodine Vraže', dodao sam: vrug mi nije mio nigda a Vraz vazda“.⁷

Sačuvano je u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu Njegoševo pismo od 20. oktobra (1. novembra) 1848. godine Vrazu. Donosimo ga ovdje novom transkripcijom:

„Pročitajemi g. Vraz, bratski te pozdravljam.

Usrdna ti hvala za divni dar koji si mi poslao. Ko je udaljen od svjestnih ljudih i od literaturnoga svijeta, toga i mala stvar ograši, pa još kada je dar bratski.

Čudna vremena – potresa – događaja – preobrazovanja – uzdignuća, pa i vremena nestrpjenja! Noći se molim da što dobroga snim, a danju da mi što dobro u novinama donese. Sto putah je lakše onome ko se bori no onome koji čama kod kuće. Da Vam mogu što na mucu pomoći, najsvetiju bih dužnost pod nebom ispunio. I da je iole sporazumjenja bilo, moglo se s našega kraja veće pomoći no se ikome čini, pa pomoći bez muke pjevajući. Ide li naša stvar na te strane pravcem? Hoće li se naš narod svijetu pokazati narodom blagorodnim i dostojnim samostalnosti svoje ili će vječno obožavati tuđe verige, koje im već tolika vijeka gotovo prepiliše vrat i satriješe narodnost?

Ja vidim strašne pogriješke. Meni se čini da se od pravog cilja daleko odstupilo. Bože daj da se varam. Ako se sada sagriješi, dugo ćemo taj grijeh kajati. Onaj silni i napredni Vaš napreg i podvig, ako se na zlo okrene, teško našem narodu. Ona blagorodna, usrdna i velika vaša žrtva, ako se prinese vražjem oltaru, iznevjerena je naša narodnost. Ja sam strepio i pitao se nadom doklen nije B[an] lišen glavnoga načalstva, a sada, čini mi se, vidim što je.

Jošt nešto. Ja sam se čudio što se to s našim g. Gajom uradilo, dok mi sada raskažu sve potanko kakva je zbilja nesreća slijepoga demona kod

⁶ Francuz Antid Žom došao je 22. januara 1838. iz Trsta na Cetinje. On je tu ostao gotovo godinu i po dana i poučavao našega pjesnika iz francuskog i talijanskog jezika, a potom je pošao za Rusiju.

⁷ Lj. P. Nenadović, *O Crnogorcima*, XIV pismo.

Vas donijela da svoje zlobno i otrovno sjeme i kod vas posije i da porok baci na opštega ugodnika naše narodnosti. Zar je kod vas nepoznat M....? Ta, ljudi, Bog budi s vama, ono je pakostni i laživi nesrećnik kojega grde svi poroci najgadnijega tirjanina.

Zbogom, g. Vraz, bratski ti pozdrav sa svim narodoljupcima od tvojega počitatelja

V[ladike] P. P.

NjEGOŠA“.

U 1849. godini Vraz pominje Njegoša dva puta. „U pismu Macunu (8. mart i 20. april), on pita: 'Imate li G o r s k i v i j e n a c, prvi naš poetični umotvor?' U pismu Muršecu (uoči Božića), preporučuje O g l e d a l o i L u č u, kao podstrek za rad na slovenskoj misli i upoznavanju“.⁸

I Njegoš, i Vraz bili su 1850. teško bolesni. Tuberkuloza je tada uništavala njihova pluća. Njegoš je išao na liječenje u Kotor, Prčanj, Italiju i Beč. Vraz se liječio u Rogaškoj Slatini i Rimskim Toplicama. Vraz je saznao 1850. da je naš pjesnik smrtno bolestan. On ga mnogo žali. Htio bi mu pomoći, pa mu preporučuje da i on dođe u Rogašku Slatinu i u Rimske Toplice:⁹ „Biću zaista sretan i presretan ako mogu šta doprinijeti k ozdravljenju toga slavnoga sina roda slavjanskog“. On želi da ta njegova poruka što prije dođe do Njegoša, „jerbo se ona tiče njegova zdravlja, do kojega, sudim, da je ne samo svakome čestitome Srbinu već i svakome pravome Slavjaninu stalo koliko do svojega posebnoga“.¹⁰

Ni Vraz, ni Njegoš nijesu mogli naći lijeka za svoju grudnu bolest. Obojica su umrli od nje 1851. godine.

Staze ka Njegošu. Titograd: Univerzitetska riječ, 1983, str.298 302.

⁸ Pavle Popović, *Vraz prema Njegošu*, Cetinje i Crna Gora, Beograd, 1927, str. 187.

⁹ Ibid, str. 187.

¹⁰ Ibid, str. 187.

BIBLIOGRAFIJA

HRVATSKI AUTORI

1. TKALAC, Imbro Ignjatijević: IMBRO PL. TKALAC O PJESNIKU GORSKOG VIJENCA . U: *Srđ* (Dubrovnik). God. II, br. 1 (16. januara 1903), str. 132134.
2. ŠIŠIĆ, Ferdo: VLADIKA RADE I BAN JELAČIĆ . U: *Zetski glasnik*. God. VI, br. 4243 (1934), str. 2.
3. FRANIČEVIĆ, Marin: NJEGOŠ I HRVATI. U: *Pisci i problemi*. Beograd: Kultura, 1948, str. 95 – 104.
4. OREŠKOVIĆ, Fridrih: MEMOARI O ISPRAVLJANJU GRANICE IZMEĐU DALMACIJE I CRNE GORE / *predgovor napisao, preveo i saopštio Jevto M. Milović*. Cetinje : Istorijski institut NR Crne Gore, 1949, str. 9 26.
5. PEJAKOVIĆ, Stefan: NJEGOŠ U BEČU 1847. U: *SAVREMENICI o Njegošu / [izabrali i redigovali Vido Latković i Nikola Banašević]*. Beograd : Novo pokolenje, 1951, str. 128129.
6. HORVAT, Josip: SLOŽILA SE TROJKA: NJEGOŠ, HERKALOVIĆ I GAJ. U: *Ljudevit Gaj*. Beograd: Nolit, 1959, str. 118133.
7. BERIĆ, Dušan P.: DALMATINSKA ŠTAMPA O ZADNjIM GODINAMA ŽIVOTA I SMRTI NJEGOŠA. U: *Istoriski zapisi: organ Istoriskog društva Narodne Republike Crne Gore*. God. V, knj. VIII, sv. 13 (1952), str. 4761.
8. FISKOVIĆ, Cvito: NEKOLIKO BILJEŽAKA O NJEGOŠU I O CRNOJ GORI IZ PRVE POLOVICE 19 STOLJEĆA. *Istoriski zapisi: organ Istoriskog društva Narodne Republike Crne Gore*. God. V, knj. VIII, sv. 412 (1952), str. 221237.

9. BONAČI, Ivan: NJEGOŠ U SPLITU. U: *Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. XV, br. 1112 (1960), str. 992995.*
10. KRLEŽA, Miroslav: SVJEDOČANSTVA TRAJNE VRIJEDNOSTI. U: *Pobjeda. God. XXIII, br. 2553 (2. X 1966), str.9.*

CRNOGORSKI AUTORI

1. TOMANOVIĆ, Lazar: PETAR II PETROVIĆ – NJEGOŠ KAO VLADALAC, Cetinje, 1896, str. 176 – 185.
2. VUKSAN, Dušan D.: VEZE VLADIKE RADA SA HRVATIMA. U: *Šišićev zbornik, Zagreb, 1929.*
3. MARTINOVIĆ, Niko S. : NJEGOŠ I 1848. U: *Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. I , br. 1 (1946), str.3949.*
4. DURKOVIĆJAKŠIĆ, Ljubomir: O VEZI BRAĆE MAŽURANIĆ S NJEGOŠEM. U: *Istorijski zapisi: organ Istorijskog društva Narodne Republike Crne Gore. God. IV, knj.VII, sv. 79 (1951), str. 353359.*
5. MILOVIĆ, Jevto: JEDNA POSJETA NJEGOŠU 1841. GODINE. U: *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanostin i umjetnosti u Zadru. Sv. II, 1955, str. 297301.*
6. PIŽURICA, Krsto: NJEGOŠ I HRVATI. U: *Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. XXI , br. 78 (1966), str. 794804.*
7. MILOVIĆ, Jevto M.: IMBRO IGNJATIJEVIĆ I PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ. U: *Stvaranje: časopis za književnost i kulturu. God. XXII, br. 910 (1967), str. 10741085.*
8. MILAČIĆ, Božo: NJEGOŠ I VRAZ. U: *Vjesnik (Zagreb). God. XXIV, br. 5933 (25. VIII 1963), str. 6.*
9. MILOVIĆ, Jevto M.: NJEGOŠ I STANKO VRAZ. U: *Staze ka Njogošu, Titograd, 1983, str. 298302.*

BIOGRAFIJE

PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ (Njeguši, 1. 11. 1813 Cetinje, 19. 10. 1851) – crnogorski vladika i vladar (1830-1851), pjesnik, književnik i filozof

Na krštenju je dobio ime Radivoje, a u monaštvu Petar. Školovao se u Cetinjskom manastiru i u Boki. Neposredno poslije smrti strica Petra I, po testamentu postaje njegov zakonski nasljednik 1830. godine. Formirao je 1831. godine Praviteljstvujušći senat crnogorski i brdski, Gvardiju i Perjanike. Promijenio je sastav centralnih i lokalnih organa vlasti u čitavoj zemlji. Uspio je da stvori jak državni aparat koji je odlučno sprovodio odluke centralne vlasti. Petar II je od 1833. godine uveo opštu poresku obavezu, potom je ustanovio državnu blagajnu i budžet od poreza i pomoći koju je dobijao od Rusije. Podigao je Biljardu 1838. godine i u njoj smjestio Senat i svoju rezidenciju.

Njegoš je već na početku svoje vladavine odlučio da radi na unapređivanju prosvjetnih prilika u Cnoj Gori. 1833. godine je kupio štampariju, a prvu svjetovnu školu u Crnoj Gori otvorio je 1834. godine. U štampariji je publikovan prvi crnogorski godišnjak i časopis *Grlica* (1835-1839).

Petar II Petrović Njegoš spadao je u najobrazovanije vladare i državnike svoga vremena. U originalu je čitao Volterova djela, Igoa, Bifonovu *Prirodnu istoriju*. Održavao je veze sa poznatim književnicima svoga doba: Vukom Karadžićem, Ivanom Mažuranićem, Stankom Vrazom, Petrom Preradovićem, Ljudevitom Gajom i drugima. Savremenici ističu da je Njegoš odlično vladao francuskim i italijanskim i koristio se njemačkim jezikom. Petar II je u svojoj ličnosti sjedinio pravoslavnog mitropolita, državnika, pjesnika i filozofa. Poezijom se bavio od svoje 14 godine. Prve pjesme napisao je pod uticajem epske narodne poezije koja je ostavila snažan trag na njegovo cjelokupno stvaralaštvo. Napisao je blizu osamdeset lirskih i epskih pjesama. Njegoševo najzrelije filozofsko djelo je *Luča mikrokozma*. Djelo je štampano 1845. godine u Beogradu. Tokom boravka u Beču 1846. i 1847. godine, Njegoš je u štampariji jermenskog monaškog reda Mehitarista objavio svoje najveće i najznačajnije književno djelo *Gorski vijenac* (1847), a dramsko djelo *Lažni car Šćepan Mali* objavljeno je u Trstu 1851. godine

Petar II je sa svojim savremenicima, uglednim ličnostima toga doba, vodio korespondenciju; njegovu prepisku čini preko 1 700 pisama.

Djela su mu doživjela brojna izdanja. Od 1834. do 1996. pojavilo se više od 400 jugoslovenskih izdanja Njegoševih djela. *Gorski vijenac* je

preveden na mnoge svjetske jezike: italijanski, francuski, engleski, njemački, ruski, španski, švedski, japanski, kineski ...

Bibl.: *Lijek jarosti turske*, Cetinje, 1834; *Pustinjak cetinjski: skupljene pjesme*, Cetinje, 1834; *Luča mikrokozma*, Beograd, 1845; *Ogledalo srpsko: narodne pjesme o crnogorskim bojevima*, Beograd, 1845; *Gorski vijenac*, Beč, 1847; *Kula Đurišića i čardak Aleksića 1847. godine*, Beč, 1850; *Lažni car Šćepan Mali: istoričesko zbitije osamnaestoga vijeka*, Trst, 1851; *Slobodijada: epski spjev u deset pjesama*, Zemun, 1854.

ISTORIJSKI leksikon Crne Gore / [autori Šerbo Rastoder ... et al.]. Podgorica : Daily Press, 2006). Knj. 5 : PerŽ., str.9991002.

Racković, Nikola: Leksikon crnogorske kulture. Podgorica : DOB Društvo za očuvanje crnogorske duhovne baštine, 2009, str. 594595.

MATIJA BAN (Petrovo Selo, Dubrovnik, 1818 – Beograd, 1903), književnik

Svršio je franjevačku gimnaziju u Dubrovniku, napušta red, zatim, nakon službovanja u Dubrovniku, odlazi u Tursku, gdje radi kao učitelj jezika na grčkim školama. Od 1844. je u Srbiji, radi kao profesor na beogradskom liceju i šef presbiroa srpske vlade za koju je vršio različite diplomatske misije. Pisao je tradicionalne didaktičke pjesme: *Različne pjesme I, II* (1853; 1861) s panslavističkom notom, zatim članke, pedagoške rasprave i drame. Poznatije drame su: *Mejrima*; *Miljenko i Dobrila*; *Smrt kneza Dobroslava*; *Kralj Vukašin*; *Knez Nikola Zrinski*.

OPĆA enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 1, ABzu / [glavni urednik Josip Šentija]. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977, str. 407.

Matija Ban je 1846. Njegošu posvetio pjesmu P.Petroviću Njegošu II, vladici i gospodar crnogorskomu prigodom njegovoga velikodušnoga požertvovanja u godini 1846, kada su Crnogorci gladom patili

LJUDEVIT GAJ (Krapina, 8. VII 1809 – Zagreb, 20. IV 1872), hrvatski preporoditelj, vođa ilirskog pokreta i književnik

Odrastao je u obitelji u kojoj se govorilo njemački pa su njegovi prvi radovi objavljeni na njemačkom. U isto vrijeme je pisao pjesme na kajkavskom. Na školovanju u Karlovcu upoznao se sa štokavskim narječjem i Kačićevom pjesmaricom, a preko Jambrešićeva rječnika pojam ilirstva kao zajedničkoga naziva za „Veliko slovensko carstvo, svih južnih Slovena“. Sa tim zametkom osnovnih misli odlazi na studije u inozemstvo gdje razvija svoju preporodnu djelatnost. U doba modernoga kulturnog i političkog formiranja južnoslovenskih naroda Gaj je prihvatio misao o autohtonosti južnih Slovena kao potomaka starih Ilira, što mu je pružilo opravdanje za ujedinjenje južnih Slovena. Prijateljstvo sa J. Kollarom u Pešti i veza s P. J. Šafarikom također su utjecali na Gaja pa Kollarovu misao o jednom slavenskom narodu i jeziku koja se sastoji od 4 narječja Gaj učinio podlogom svojih razmišljanja u spisu „Kratka osnova horvatsko slavenskog pravopisanja“(1830). U njemu je iznio prijedlog svoje pravopisne reforme da svaki glas treba da se piše jednim i uvijek istim slovom. Pravopis je izradio na načelu slavenskih nacionalnih pisama, preuzevši češke dijakritičke znakove (č, š, i). Iako je svoj prijedlog namijenio svojim kajkavcima, ipak je, uz misao o približavanju Slavena uopće, izrazio željom da preko jedinstvenog pravopisa svi južni Sloveni dođu do zajedničkog jezika. Spis je bio objavljen uoči pojačanog mađarskog pritiska i borbe protiv njega, uz stalnu opasnost od germanizacije. Tako se Gaj kada se vratio u Zagreb našao na čelu kruga mladih književnika i odmah predao molbu za pokretanje novina koje su trebale imati jaki slavenski i ilirski pečat. Odobrenje je dobio tek 1834. g. pa je pokrenuo „Novine hrvatske“ i njihov književni prilog „Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska“. U desetom broju prvi put primijenio je novi pravopis, a u 28om prešao na štokavštinu, pa se s pravom početak preporoda stavlja u 1835. Krug oko njega prihvatio je štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, koji je bio već afirmiran u dubrovačkoj književnosti, kao književni jezik hrvatskog naroda mjesto datadašnja tri dijalekta a nadao se da bi to mogao biti književni jezik svih južnih Slovena. Gaj i njegovi gramatičari V. Babukić i A. Mažuranić zamislili su takav književni jezik koji bi spojio stariju jezičnu tradiciju s novim jezičnim tendencijama. V. Stefanović Karadžić koji se borio za štokavski književni jezik ijekavskog izgovora u Srba u potpunosti se oslonio na novoštokavski ijekavski govor. 40 godina su se vodile rasprave između iliraca i Karadžića. Gaj nije htio tiskati u „Danici“ Karadžićev članak, koji se zalagao da njegov jezik i pravopis bude zajednički. Da se razriješi to pitanje u Beču su se 1850. sastali: ilirci D. Demetar, I. Kukuljević, I.

Mažuranić idr., te Karadžić. Oni su preporučili da se služe Karadžićevim tipom jezika. Gaj nije bio pozvan pa se distancirao od tog dogovora u „Narodnim novima“, uz pitanje da li taj dogovor vodi jedinstvu ili razdoru.

Do zabrane ilirskog imena 1843. Gaj je razvio veliku djelatnost i bio središte hrvatskog književnog i duhovnog okupljanja. Gaj se Mađarima suprotstavio kao program narodnjaka: Da Bog živi konstituciju ugarsku, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku. U političkoj borbi predstavio se odličnim taktičarom i agitatorom. Prva politička pobjeda je bila nad mađaronima u Zagrebačkoj županiji pri izboru magistrata. Pojačan pritisak mađarona i diplomatski Porte, jer Gaj budi Bosnu, utjecali su na političku odluku da se ukine ilirski pokret. Od tada on održava tajne veze sa emisarom spoljske emigracije u Beogradu Fr. Zachom i društvom koje je izabrano radi jugoslovenske propagande. Iste godine bio je član trijumvirata sa Kukuljevićem i Vraniczanijem dok Jelačić nije preuzeo vlast. Predvodio je delegaciju koja je kralju donijela Narodne zahtjeve a kasnije preuzeo diplomatske poslove. Materijalne nevolje prisilile su ga da i novine stavi u funkciju Beča (1849) čime se stavio na stranu oktroiranog ustava kojim je zaveden apsolutizam. Kao politički nepouzdan bio je pod nadzorom policije, a kasnije pritvoren zbog veze sa Srbijom. Zadnji njegov pokušaj da utječe na politički život je spis „Misli o nagodbi Hrvatske i Slavonije s vladom“ 1864, u kojem je branio politiku Samostalne narodne stranke i izmirenje načela centralizacije i federacije u budućem ustavnom uređenju Austrije.

OPĆA enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Knj. 3, FocIw. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977, str. 8889.

JOSIP JELAČIĆ, grof (Petrovaradin, 16. X 1801 – Zagreb, 20. V 1859), ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski 1848 – 1859.

Potječe iz hrvatske plemićke porodice koja je od XVI stoljeća dala brojne oficire krajiškoj vojsci. Školovao se u Theresianumu (1810 – 1819). Kao oficir služio u Galiciji (1819 – 1824, 1826 – 1830) i na Krajini, 1831 – 35. boravio je u Italiji, istaknuo se u okršaju s bosanskim Turcima kod Velike Kladuše (17. X 1835); 1837. promaknut je u čin majora, a 1841. imenovan pukovnikom Glinske regimente. Odlikovao se 9. VII 1845. u sukobu s Turcima kod Podzvizda. Pod utjecajem Ljudevita Gaja pristao je uz narodni pokret.

Budući da se uspostavom mađarske samostalnosti u ožujku 1848. iz temelja promijenio državnopravni odnos Hrvatske prema Ugarskoj i budući da je mađarski nacionalizam podjednako ugrožavao i interese bečkog dvora i narodni pokret u Hrvatskoj, najpreča je briga obaju bila usmjerena na organiziranje takve vlasti u Hrvatskoj koja bi imala i snažnu vojničku podlogu. Kako u Hrvatskoj nije bilo bana niti je Sabor zasijedao, bilo je prijeko potrebno sazvati Sabor i imenovati bana, koji bi, instaliran od Sabora, raspolagao punom vlašću.

Jelačić je 1848. godine izabran za bana. Banska je čast sama po sebi uključivala također promaknuće u čin generala i zapovjednika obiju banskih regimenata, a zatim u čin podmaršala i vrhovnoga zapovjednika u Hrvatskoj i Vojnoj krajini.

Krajem 1848 (2. XII) Jelačić je imenovan gubernatorom Rijeke i Dalmacije, pa je tako prvi put poslije mnogih stoljeća, barem formalno, ujedinjena u banskoj vlasti većina hrvatskih zemalja.

Početkom 1849. još je Petar II Petrović Njegoš gledao u njemu Mesiju Južnih Slavena i žalio što se njegove namjere „izopačuju“, a obećanja koja su mu dana odozgo ne ispunjuju. ... Sumnja u njegovu privrženost idealima slobode i slavenstva rasla je s pobjedama austrijske vojske. ...

Godine 1849. Strossmayer je, poglavito njegovim zauzimanjem, imenovan đakovačkim biskupom; 1851. pokrenuo je s uspjehom akciju za osnivanje hrvatskoga kazališta; 1852. ishodio je podizanje Zagrebačke biskupije na nadbiskupiju, neovisnu o ugarskom episkopatu, i do kraja se protivio uvođenju njemačkoga jezika kao službenoga. Ali je u toj neravnoj borbi naposljetku klonuo i postao nakon 1854. samo sjenom Bachovih birokrata.

ENCIKLOPEDIJA Jugoslavije. 6, JapKat / [glavni urednik Jakov Sirotković ; ilustracije i likovnografička oprema Željko Čurčić]. [2. izd.]. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1990, str.2426.

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (Varaždin, 29. V 1816 – Hrvatsko Zagorje, 1.VIII 1889), političar, književnik i historik

Gimnaziju je učio u Varaždinu i Zagrebu; a 1833. stupio u vojsku. God. 1836. postao je oficir u Beču, 1840. premješten je u Milano;

1841. podnosi ostavku na oficirsku službu, vraća se u Hrvatsku i postaje jedan od vođa Ilirskog pokreta. God. 1845. postaje veliki sudac Varaždinske županije, 1861. veliki župan zagrebački, 1867. smijenjen je i otad se više ne bavi politikom. Kukuljevićeva politička djelatnost obuhvata dva različita perioda: do 1850. i od 1860. do 1867. Pod Bahovim apsolutizmom (1851-1860) bio je onemogućen politički rad. U prvom razdoblju on je radikalni pobornik oslobođenja Hrvatske i od Austrije i od Mađarske i beskompromisni ideolog južnoslovenskog ujedinjenja revolucionarnim putem.

Tražio je uvođenje hrvatskog jezika u javni život i samostalnu hrvatsku vladu, a svoje je djelovanje prožimao ilirskim shvaćanjima o suradnji i budućnosti južnih Slovena. 1843 je u Hrvatskom saboru održao prvi politički govor na hrvatskom jeziku tražeći da se ovaj postepeno uvede u javni život. Plod njegovog nastojanja bilo je proglašenje u Saboru hrvatskog jezika službenim (1847).

U revoluciji 1848. godine Kukuljević se nalazi među radikalnim demokratama... On je i istaknuti publicist, njegove članke prevode gotovo svi inozemni slavenski listovi. Na njegovu inicijativu dolazi do sazivanja Slovenskog kongresa u Pragu. Do kraja 1849. godine Kukuljević ostaje privržen oslobodilačkoj borbi, ističući svoje vjerovanje u narod i posebno u Vojnu krajinu. Kukuljevićev politički rad u drugom razdoblju (poslije ugušene revolucije i Bahova apsolutizma, koji ga je držao pod policijskom prismotrom) u suštini je protivnosti s njegovim ranijim antiaustrijskim, slobodarskim i demokratskim držanjem. Za velikog župana zagrebačkog izabran je 1861. godine i ostao na toj funkciji do 1867. godine.

Kukuljević je pisac stihova, drama, pripovijesti, putopisa, političkih i kulturnohistorijskih članaka i rasprava. Ali njegov pjesničkopripovjedački rad ima samo kulturnohistorijsku vrijednost. Njegov rad na historiji ima golemo značenje. Osnivanjem Društva za povjesnicu jugoslavensku, uređivanjem časopisa *Arhiv za povjesnicu jugoslovensku* (dvanaest knjiga, 1851-75), objavljivanjem izvora i svojim vrijednim monografijama Kukuljević je položio temelje moderne hrvatske historiografije. Velika je njegova zasluga na prikupljanju rukopisa i knjiga, te ostale kulturnohistorijske građe.

ENCIKLOPEDIJA leksikografskog zavoda. 3, Heliodor Lagerlöf / [glavna redakcija Nada Bogdanov ... et al.]. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967, str. 690-691.

ANTUN MAŽURANIĆ (Novi Vinodolski, 13. VI 1805 – Zagreb, 18. XII 1888), književnik

Stariji brat pjesnika Ivana Mažuranića. Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, klasičnu gimnaziju na Rijeci i u Zagrebu, pravo i filozofiju studirao na Akademiji znanosti u Zagrebu (1826 – 1830). Znao je grčki, latinski, njemački, francuski, talijanski i ruski. Bio je prvi urednik Gajeve *Danice ilirske*. G. 1841. putovao je s Lj. Gajem po Dalmaciji, boravio s V. Karadžićem i Gajem kod Njegoša na Cetinju. Bavio se naučnim radom i publicistikom, proučavanjem starih glagoljskih tekstova i dijalektologijom. Začetnik je proučavanja i izdavanja dubrovačkih klasika. U vrijeme revolucije bio je banski povjerenik u Vinodolu (29. XI 1848 – 6. I 1852), potom profesor gimnazije u Zagrebu (1852/1861), zatim ravnatelj gimnazije na Rijeci (1861/1868).

Sarađivao je u *Danici ilirskoj* (1835/1838), *Kolu* (1842/1843), *Programu zagrebačke gimnazije* (1852, 1853, 1855), *Gospodarskom listu* (1855), *Nevenu* (1855), *Narodnim novinama* (1859), spomenici *Slava preporoditeljem* (1885).

Iz bibl.: *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, Zg 1839; *Zakon vinodolski od leta 1280. S priloženim izgledom glagolskoga pisma u rukopisu*, Zg 1843; *Osmana Gundulićeva rječnik* (sa I. Mažuranićem), Zg 1844.

LEKSIKON pisaca Jugoslavije. 4, MNJ / [redakcioni odbor Živojin Boškov... [et al.] ; glavni urednik Živojin Boškov]. Novi Sad : Matica srpska, 1997, str. 265

IVAN MAŽURANIĆ (18. VII 1814, Novi Vinodolski – 4. VIII 1890, Zagreb), pjesnik i političar

Srednju školu učio u Rijeci, Zagrebu i Szombathelyju, a pravo u Zagrebu. Nastavnik na gimnaziji u Zagrebu, odvjetnik u Karlovcu. God. 1841/48. službenik gradskog vijeća u Karlovcu. U revoluciji 1848/49. narodni zastupnik i perovođa Hrvatskog sabora; glavni redaktor saborskih zaključaka i zakona. God. 1850. imenovan vrhovnim državnim odvjetnikom, 1860. predsjednik je hrv. Dvorskog dikasterija, 1861/65. dvorski kancelar, 1871/73. predsjednik Hrvatskog sabora, 1873/80. hrvatski ban («ban pučanin»).

Mažuranić je počeo pisati pjesme već kao gimnazijalac u Rijeci. Od 1835. do 1841. bio je suradnik Gajeve *Danice*. Gundulićeva *Osmana* (XIV i XV pjevanje) dopunio je 1844. godine, a svoje najveće i najznačajnije pjesničko djelo, ep *Smrt Smailage Čengića*, objavio je 1846. godine.

U Mažuranićevu radu godina 1849. znači prijelom. Do te godine on je jedan od najsposobnijih vođa radikalnodemokratske, karlovačke grupe Ilirskog pokreta. Kao pobornik potpunog oslobođenja Hrvatske Mažuranić je u to vrijeme glavni ideolog narodnog jedinstva Hrvata i Srba. Na ostvarenju toga cilja on radi i svojim člancima u naprednoj štampi (1848. član je redakcije revolucionarnodemokratskog *Slavenskog juga*; iste godine objavljuje svoju čuvenu brošuru *Hrvati Mađarom*).. Slobodarskim duhom ispunjen je i njegov ep o Smailagi. Kada je 1849. austr. Kontrarevolucija uz pomoć carske Rusije ugušila oslobodilačke pokrete u Habsburškoj Monarhiji, Mažuranić je kao činovnik bečke vlade zauzimao najviše položaje u državnom aparatu i do kraja svoje karijere vodio popustljivu politiku zastupajući ideju o potrebi sporazuma Hrvata i dvora...

Za njegova banovanja izvršena je reforma pravosuđa, političke uprave i školstva, a 1874. osnovano je Sveučilište u Zagrebu, prvo kod Južnih Slovena.

OPĆA enciklopedija Jugoslavenkog leksikografskog zavoda. Knj. 5, L Nigh. 3. izd. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1979, str.385386.

MATIJA MAŽURANIĆ (Novi Vinodolski, Hrvatska, 4.II 1817 – Feldhof, Austrija, 17.IV 1881), putopisac, sakupljač narodne poezije

Mlađi brat Ivana i Antuna Mažuranića. Živio je u Novom Vinodolskom, Beogradu i Sarajevu. U Bosni je ostao od avgusta 1847. do jeseni 1849. godine. Potom je živio u Carigradu (1849 – 1852). Od 1852. godine do smrti živi u rodnom gradu.

Bibl.: *Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu krajinu, učinjen 18391840*, putopis, Zagreb, 1842; *Zbornik Matije Mažuranića*, narodne pjesme, Novi Sad, 1966.

LEKSIKON pisaca Jugoslavije. 4, MNJ / [redakcioni odbor Živojin Boškov... [et al.] ; glavni urednik Živojin Boškov]. Novi Sad : Matica srpska, 1997, str. 277.

PETAR PRERADOVIĆ (Grabrovnica, 19. III 1818 – Fahrafeld, Beč, 18. VIII 1872), pjesnik

Završio je vojnu akademiju i kao oficir, a kasnije i kao general –major služio u Milanu, Zadru, Pešti, Cremoni, Zagrebu, Glini, Temišvaru, Aradu, Beču itd. Pisati je počeo u Milanu na njemačkom jeziku, ali i ti prvi stihovi pod utjecajem Ivana Kukuljevića otkrivaju Preradovićovo rodoljublje. Prva Preradovićeva pjesma na hrvatskom jeziku je poslanica Spiri Domitroviću, no njegov književni rad počinje s pjesmom *Zora puca, bit će dana*, koju je napisao u Zadru za „Zoru dalmatinsku“ (1844). Prva zbirka *Prvenci* objavljena je 1846, a *Nove pjesme* 1851. Pisao je tematski raznovrsnu poeziju: rodoljubive, ljubavne, pjesme slavenstvu i jeziku, epske i refleksivne.

Preradović je potkraj života prevodio Dantea, Manzoni i Byrona. Svojim izrazom, plodnošću i raznolikošću Preradović, uz Mažuranića i Vraza, spada u prvi red hrvatskih preporodnih pjesnika.

ENCIKLOPEDIJA leksikografskog zavoda. 5, PSjöström / [glavna redakcija Nada Bogdanov ... et al.]. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969, str. 275.

Petar Preradović je 1870. godine napisao pjesmu Petru Petroviću

Njegošu (NJEGOŠU, pjesnici / izabrao i priredio Slobodan Kalezić. Cetinje :Obod, 1975, str. 87)

MEDO PUCIĆ (Dubrovnik, 1821 – 1882), pjesnik i publicist

Komornik na talijanskim dvorovima i odgojitelj kneza Milana. Poznanstvo sa Janom Kolarom urodilo je poezijom zadojenom sveslavenskom idejom (*Slavjanstvo, Bosanske davorije, Karađurđevka*), koja je oblikovala i politički profil pjesnikova. Izučavao književnost i političku historiju Dubrovnika; izdao *Slavjansku antologiju* s pjesmama dubrovačkih pjesnika XV i XVI stoljeća. Objavio mnogo dokumenata dubrovačkog arhiva (*Spomenici srpski I, II*). Pisao rasprave o Slavenima u talijanskim časopisima (*Studi sugli Slavi*), prevodio naše i druge slavenske pjesnike na talijanski i obratno.

ENCIKLOPEDIJA leksikografskog zavoda. 5, PSjöström / [glavna redakcija Nada Bogdanov ... et al.]. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969, str. 328.

IMBRO IGNJATIJEVIĆ TKALAC (Karlovac, 6. V 1824 – Rim, 4. I 1912), političar i književnik

Filozofiju i pravne znanosti studirao je u Beču, Berlinu, Parizu, Rimu, Münchenu i Heidelbergu. Godine 1848. postaje docent za sanskrt i slavistiku na Heidelberškom sveučilištu, ali je izbijanje revolucije prekinulo njegovu nastavničku karijeru. U jesen 1848. vraća se u Hrvatsku, gdje surađuje u radikalnodemokratskim listovima *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung*. God. 1851. izabran je za tajnika Trgovačkoobrtničke komore za Hrvatsku u Zagrebu, na kojem položaju ostaje 10 godina. God. 1861. napušta Zagreb i u Beču pokreće list *Ost und West*. Zbog oštrog pisanja protiv Austrije izvrgnut je progonima i suđen na 6, a zatim na 8 mjeseci teške tamnice u okovima. Tkalac 1863. godine emigrira najprije u Rusiju i u Pariz, a zatim u Italiju.

Tkalčevo djelo *Uspomene iz Hrvatske* dragocjeno je za razvitak hrvatske memoarske književnosti.

Iz bibl.: *O urođenju, promicanju i obnovljenoj kršćanskoj vjeri u Slavena* (1848); *Hrvati, Srbi i Mađari – njihovi međusobni odnosi i odnosi prema Njemačkoj* (1848); *Istok i Zapad 1849 – politički pregled* (1850); *Poslanica braći Hrvatima i Srbima ...* (1866); *Mladenačke uspomene iz Hrvatske* (1894).

OPĆA enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Knj. 8, Š Žva. 3. izd. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1982, str. 231

STANKO VRAZ – pravo ime Jakob Frass (Cerovec, 30. VI. 1810 – Zagreb, 24.V. 1851), književnik.

Po svojoj raznovrsnoj književnoj djelatnosti (pjesnik, kritičar, urednik, putopisac, skupljač narodne poezije i prevodilac), Vraz je jedan od najistaknutijih iliraca i PRVI hrvatski profesionalni književnik. Godine

1842 s L.J. Vukotinovićem i D. Rakovcem izdaje kritički časopis *Kolo*. U kritici se bori za evropske kriterije i protiv diletantizma, a za književno stvaranje traži da se oslanja na tekovine narodne hrvatske i slavenske književnosti. Najvredniji dio njegova rada jest ljubavna lirika. Kao pjesnik *Dulabija* i niza soneta *Sanak i istina*, on unosi u hrvatsku liriku svjež, lak i nepatvoren izraz, nasuprot deklamacijama i retorici, što je preovladavalo u pjesmama većine iliraca. U satirama i epigramima ismijava nedostatke društvenog i književnog života, posebno utilitarizam i diletantizam patetičnih tamburaša i budničara. Njegova lirika nadahnuta je romantičnom erotikom u stilu i po modi njegova doba, posvećenom imaginarnim ljubavnim idealima. Vraz je pisao i na slovenskom jeziku. A. Slodnjak objavio je njegova *Slovenska djela* u Zagrebu 1952. g. u dvije opsežne knjige, što originalnih pjesama, što prijevoda njegovih iz svjetske lirike.

OPĆA enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Knj. 8, Š Žva. 3. izd. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1982, str. 592.

DVIJE REKONSTRUKCIJE

JEZIKA GORSKOGA VIJENCA

PETRA PETROVIĆA NJEGOŠA

Ovdje će biti govora o trima interpretacijama jezika Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša: Popovićevoj (objavljenoj 1963), Marojevićevoj (objavljenoj 2005) i našoj (koja će uspostaviti odnos između jedne i druge te dati kritički osvrt i na jednu i na drugu).

Godine je 2005. u izdanju C i D-a Podgorice izišlo kritičko izdanje Gorskoga vijenca s tekstologijom. Redakciju je, komentar i predgovor napisao Radmilo Marojević. U predgovoru (na 33 stranice) kaže da je rekonstrukcija ortoepije jezika Gorskoga vijenca zasnovana na "novoštokavskoj prozodiji", tj. na prozodiji na kojoj je zasnovana i ortoepija srpskoga književnog jezika. (Time je iskazao svoj stav o pripadnosti crnogorskoga jezika srpskome jeziku. - Pokazat ćemo da je naš stav drukčiji.)

Prije svega, na jezik književnoga djela (kakav je Gorski vijenac) treba gledati kao na jezik književnosti, a ne kao na književni (standardni) jezik. Ako na nj (na jezik književnoga djela) gledamo tako, onda ga stavljamo u jedan od funkcionalnih stilova književnoga (standardnoga) jezika, koji podliježe vlastitoj normi. Ako je tako, ako podliježe vlastitoj normi, ako ne podliježe normi kojoj podliježu znanstveni (naučni), administrativno-poslovni i novinarsko-publicistički jezik, onda ima i vlastita pravila. Zašto je to tako? - To je tako zato što pripada jeziku kao sistemu, a ne jeziku kao standardu. Sve ono što se u njemu nalazi jest izbor mogućnosti koje mu pruža sistem. U tome izboru nema zabrane. Elementima se njegova izbora pristupa po načelu konjunkcije ("i-i"), a ne po načelu disjunkcije ("ili-ili").

Drugim riječima, njegovu se jeziku pristupa lingvistički, a ne sociolingvistički. Njime naime vladaju isključivo jezična, a ne i jezična i društvena pravila kakva vladaju znanstvenim (naučnim), administrativno-poslovnim i novinarsko-publicističkim jezikom. (Riječ je ovdje, dakako, o funkcionalnim stilovima.) (I u razgovornome stilu književnoga (standardnoga) jezika ima specifične slobode izbora. Zato ga ovdje izostavljamo. - Još naime nismo načistu s time što razgovorni stil u biti jest.)

Kako pak mi (u skladu s teorijom E. Coseriuja) uspostavljamo odgovarajuću vezu između sistema i govora, jezik književnoumjetničkoga djela ipak uključujemo u funkcionalne stilove standardnoga (književnoga) jezika. Podaci do kojih dolazi svojom slobodom izbora dobro dolaze drugim funkcionalnim stilovima. Posebno to vrijedi za leksik i njegove (stilske) figure.

Tako činimo i s jezikom Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša (dakako, i s jezikom ostalih njegovih djela). Specifičnosti su toga jezika i jezika znanstvenih (naučnih), administrativno-poslovnih, novinarsko-publicističkih i dr. djela crnogorskoga podneblja takve da ga (ih) moramo autonomizirati, tj. odvojiti i proglasiti čimbenicima posebnoga standardnog (književnog) jezika u okviru štokavskoga sistema.

Ono što je karakteristično za crnogorski jezik, i bilo i jest, to je jatovska jotacija. To potvrđuje i jezik Gorskoga vijenca. U njemu se **tje** ostvaruje kao **će** i **dje** kao **đe**. Usp.: (1172) **učeraste**: *u glavu mu pamet učeraste*, (1001) **pođetinji**: *pođetinji čelo namršteno*. (Za **sje** > **še** i **zje** > **že** v. poslije.)

Budući da u vezi s time ima nesporazuma, reći ćemo o tome koju više.

Nekoliko smo puta rekli da štokavski sistem ima 36 fonema (glasova). Posebno smo to naglasili govoreći o crnogorskome jeziku (usp.: Crnogorski jezik - naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika, Podgorica, 2010).

Obično se kaže da crnogorski jezik ima dva fonema (glasa) više od hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga (bošnjačkoga) jezika. Ne, i crnogorski jezik kao sistem, kao i hrvatski kao sistem, kao i srpski kao sistem i kao i bosanski (bošnjački) kao sistem, ima 36 fonema (glasova) (Pritom moramo reći to da se svaki sistem, pa onda i štokavski, mora shvaćati kao potencija (mogućnost).) Kad za sva četiri jezika (bosanski (bošnjački), crnogorski, hrvatski i srpski) kažemo da su sistemi (a jesu), onda mislimo na njih kao

pripadnike zajedničkome sistemu - štokavskome. Pritom (prema de Saussureu i Coseriuu) razlikujemo sistem i govor. Sistemom vladaju lingvističke, a govorom sociolingvističke zakonitosti. To nas onda dovodi do toga da na jezik gledamo dvojako: kao na jezik sistem i kao na jezik standard (književni jezik). Spomenuta su nam četiri jezika kao sistemi jedno, a kao standardi (književni jezici) drugo. Kao sistemi su isti (pripadaju jednome te istome sistemu - štokavskome), a kao standardi (književni jezici) različiti. Kao standardni su (književni) jezici varijeteti štokavskoga sistema. Zato kažemo da sva četiri (kao varijeteti štokavskoga sistema) imaju isti broj fonema (glasova) - 36: 30 konsonantskih i 6 vokalskih (uključujući i vokalsko **ɾ**). Konsonantski se dijele na konsonante (suglasnike) i sonante (glasnike). Konsonanti se dalje dijele na tvrde i meke te na zvučne i nezvučne. Konsonanti su **b, c, č, ć, d, ž, dž, f, g, h, k, p, s, š, t, z i ž**, a sonanti **m, n, ņ, l, ľ, r, v i ĵ**. (Ovdje moramo razlikovati foneme (glasove) od grafema (slova). Fonem (glas) **ž** ima grafem (slovo) **dž**, fonem **đ** - grafem (slovo) **đ**, fonem (glas) **ľ** - grafem (slovo) **lj**, fonem **ń** - grafem (slovo) **nj** i fonem (glas) **ĵ** - grafem (slovo) **j**. Nezvučni su fonemi (glasovi) **c, č, ć, f, h, k, p, s, š i t**, a zvučni **b, d, ž, dž, g, z i ž**.)

Svaki nezvučni fonem (glas) ima nasuprot sebi zvučni. Tako nezvučni **č** ima nasuprot sebi zvučni **ž**, nezvučni **ć** - zvučni **đ**, nezvučni **k** - zvučni **g**, nezvučni **p** - zvučni **b**, nezvučni **s** - zvučni **z**, nezvučni **š** - zvučni **ž** i nezvučni **t** - zvučni **d**. Kako vidimo, nezvučni **c, f i h** nemaju nasuprot sebi odgovarajuće zvučne (parnjake). - Ovdje moramo reći ovo: Svaki nezvučni fonem (glas) mora imati nasuprot sebi zvučni fonem (glas) i obrnuto. To zahtijeva sistem - u ovome slučaju štokavski sistem. Nezvučnost zahtijeva zvučnost i obrnuto. Nema nezvučnosti bez zvučnosti i obrnuto. Pritom treba imati na umu to da je sistem, rekli smo, potencija (mogućnost) koja se može, ali ne mora realizirati. Tako je s nezvučnim fonemima (glasovima) **c, f i h**. Kad bi bili realizirani, glasili bi **č** (za nezvučni **c**), **F** (za nezvučni **f**) i **γ** za nezvučni **h**. Kad bi postojali uvjeti (potrebe), i nezvučni bi fonemi (glasovi) **c, f i h** imali nasuprot sebi zvučne foneme (glasove) **č, F i γ**. To potvrđuje njihov kontakt sa zvučnim fonemima. Usp.: *otac bi* (to znao) > [òtačbi] (to znao), *šef bi* (to znao) > [šëFbi] (to znao) i *Čeh bi* (to znao) > [čëγbi] (to znao). Morali smo to reći da bismo razumjeli ono o čemu ćemo govoriti malo poslije.

Konsonantski se (suglasnički) fonemi dalje dijele na tvrde i meke. Tvrđi su **č**, **ž**, **š**. Meki su (nasuprot njima) **ć**, **ž**, **š**.

U posljednje se vrijeme znade čuti da su fonemi (glasovi) **ž** i **š** u crnogorskome jeziku izmišljeni, i to iz političkih razloga. Ne, nisu izmišljeni - pogotovo ne iz političkih razloga. Oni su činjenice crnogorskoga jezika. Nalaze se i u lokalnim crnogorskim govorima. (Politiku stavljaju kao uzrok, pa i posljedicu, oni kojima stanje o kojemu je riječ ne odgovara. Fonemi su (glasovi) **ž** i **š** utvrđeni lingvistički, a ne politički. To ćemo pokazati sada.)

Fonemi su (glasovi) **ž** i **š** nastali jatovskom jotacijom, tj. kontaktom **z** i **s** sa **j** iz **je** kao rezultatom refleksa glasa jata. (To **je** u crnogorskome jeziku više nije refleks glasa jata. Zato se u njemu **j** ponaša kao i svako drugo **j** koje uvjetuje jotaciju.)

Takvom su jatovskom jotacijom nastali i fonemi (glasovi) **ž** i **ć** u primjerima tipa **đevojka** [žěvōika], **ded** [žěd], **videti** [vřěti] i sl.; **ćerati** [ćěрати], **vrćeti** [vrćeti], **ćešiti** [ćěšiti] i sl.

Meki zvučni fonem (glas) **ž** ima svoj nezvučni meki parnjak **š**. Isto tako meki nezvučni fonem (glas) **š** ima svoj meki zvučni parnjak **ž**. To im omogućava da se jedan drugome izravno suprotstave. Usp.: **ženica** [žènica] (prema *zjenica*) : **šenica** [šènica] (prema *sjenica*).

To im omogućava i da se po istorodnosti zvučnosti / nezvučnosti (zvučni sa svojim zvučnim i nezvučni sa svojim nezvučnim) jedan drugome suprotstave. Usp.: **ženica** [žènica] (deminutiv od *žena*) / **ženica** [žènica] (prema *zjenica*) i **šenica** [šènica] (prema *pšenica*) / **šenica** [šènica] (prema *sjenica*).

Ta je njihova korelativnost (međuzavisnost) jedan od bitnih dokaza za njihovu fonologičnost.

Nakon toga možemo se zapitati: Zašto ostala tri standardna (književna) jezika (hrvatski, srpski i bosanski (bošnjački)) nemaju foneme (glasove) o kojima je riječ? Odgovor je: Zato što ne postoje uvjeti za njihovu pojavu. U spomenutim jezicima oni će, kao i dosad, biti potencijalni, a ne realni, kako je to u crnogorskome standardnom (književnom) jeziku.

Zvučni će pak fonemi (glasovi) **ž**, **š** i **γ** (prema nezvučnima **c**, **f** i **h**) i u njima i u crnogorskome standardnom (književnom) jeziku biti i dalje potencijalni.

I dalje, dakako, ostajemo pri tome da štokavski sistem ima 36 potencijalnih fonema (glasova). Od njih su hrvatski, srpski i bosanski (bošnjački) realizirali 31, a crnogorski 33. U svima su pak njima zvučni fonemi (glasovi) nezvučnih fonema (glasova) **c**, **f** i **h** i dalje potencijalni. Pitanje je hoće li oni ikad postati realni.

Podaci su realne fonologije (i morfonologije) unijeti u Pravopis crnogorskoga jezika. U azbučni su redoslijed fonema (glasova) unijeti i fonemi (glasovi) **ž** i **š** te njihove odgovarajuće potvrde. Uskoro će se unijeti i u odgovarajuće udžbenike osnovnoškolske, srednjoškolske i visokoškolske nastave crnogorskoga jezika. U skladu će se s time (na adekvatan način) opisati i povijest (historija) crnogorskoga jezika. Pokazat će se da je ona doista specifična i autonomna.

Samostalnost (autonomija) fonema (glasova) **ž** i **š** zahtijeva da se oni (u pismu) pojavljuju svugdje gdje im je mjesto. Ta njihova samostalnost (autonomija) zahtijeva da se pojavljuju (kao **ž** i **š**) i u kontaktima **šč** i **žd**. **Grožde** bi trebalo pisati **grožde**, **lišće** - **lišće** itd. (Meki su fonemi (glasovi) u kontaktu s mekima.) Buduća će ortoepsko-ortografska norma crnogorskoga jezika o tome vjerojatno povesti računa.

Jedna je od oštrih kritika koje se upućuju na račun gramatike crnogorskoga jezika njezina "kroatizacija". Kaže se da je gramatika crnogorskoga jezika kroatizirana. Oni koji to čine ne znaju (ili ne žele znati) da je gramatika svih standardnih (književnih) jezika o kojima je riječ ista. Ako je (štokavski) sistem isti, onda je i njegova gramatika ista. (Jedan sistem može imati samo jednu gramatiku.) Treba ovdje reći da je gramatika opis jezičnoga sistema (u ovome slučaju štokavskoga). Sve je ono što se odnosi na štokavski kao sistem isto. To je (vidjeli smo) i fonologija, i morfonologija (morfonologija je iskorištavanje fonoloških razlika na morfološkom planu), i morfologija i sintaksa. Problem je u metodologiji pristupa gramatici. Za nju se može reći da je "kroatizirana". Metodologija je pristupa gramatici crnogorskoga jezika slična metodologiji pristupa gramatici hrvatskoga jezika. Kažemo "slična" jer se one (metodologija gramatike hrvatskoga jezika i metodologija gramatike crnogorskoga jezika) u mnogočemu (ali ne i u gramatici) ne slažu. Svi koji se bavimo problematikom gramatike štokavskoga sistema moramo se osloboditi predrasude o njezinoj različitosti u standardnim (književnim) jezicima

štokavskoga sistema, tj. u hrvatskome, srpskome, bosanskome (bošnjačkome) i crnogorskome. Za nju se može reći samo to da je različita u (i sinkronijskoj (sinhronijskoj) i dijakronijskoj (dijahronijskoj)) prilagodbi spomenutim jezicima.

Budući da u Crnoj Gori ima određen broj ljudi koji nisu navikli na tradicionalan jezik, autori su Pravopisa crnogorskoga jezika uveli dubletna rješenja, tj. rješenja koja podjednako zadovoljavaju i jedne i druge (i "tradicionaliste" i "netradicionaliste"). To je dakle učinjeno po načelima konjunktivne norme, tj. po načelima norme "i-i". Evo nekoliko primjera: *bazdjeti / bažđeti, bešednik / besjednik, bezošećajan / bezosjećajan, bezućešan / bezutješan, blijeđeti / blijedjeti, briđeti / bridjeti, ćepkati / cjepkati, čukundēd / čukundjed, ćerati / tjerati, ćešiti / tješiti, đed / djed, đeca / djeca, dolećeti / doletjeti, dvošed / dvosjed, đevojka / djevojka* itd.

Nema diskriminacije ni u vezi s pojavama koje nisu pravopisne naravi. Tako se uz oblik *objekat* navodi i oblik *objekt* (i njima slične), uz oblik *arhitekta* i oblik *arhitekt* (i njima slične), uz oblik *arhaizirati* i oblik *arhaizovati* (i njima slične), uz oblik *čovječiji* i oblik *čovječji* (i njima slične), uz oblik *mučitelj* i oblik *mučilac* (i njima slične), uz oblik *akcentuacioni* i oblik *akcentuacijski* (i njima slične), uz oblik *aktuelnost* i oblik *aktualnost* (i njima slične), uz oblik *vašljivac* i oblik *ušljivac* (i njima slične) itd.

U ijekavskim jezicima postoji pravilo refleksa glasa jata po kojemu svršeni glagoli sa strukturom **-jediti** prelaze u nesvršene sa strukturom **-ijedati**. U to pravilo crnogorski jezik uključuje i svršene glagole sa strukturom **-je(s//d)ti**. Tako svršeni glagol *nasjesti* [nàs̑jesti] postaje nesvršeni *nasijedati* [nasijèdati], svršeni *odsjesti* [òts̑jesti] nesvršeni - *odsijedati* [otsijèdati] itd. Crnogorski se dakle jezik drži ijekavskoga pravila **je** [jé] > **ije** [ijè]. U drugim ijekavskim jezicima refleks **je** ostaje tu grafijski nepromijenjen. Kažemo "grafijski" jer se fonijski razlikuje od refleksa **je** u svršenim glagolima. U nesvršenim je glagolima dug. Usp.: *nasjesti* [nàs̑jesti] > *nasjedati* [nasjédati, *odsjesti* [òts̑jesti] > *odsjedati* [otsjédati] itd.

Crnogorski se jezik razlikuje od drugih (ijekavskih) jezika i u glagolskoj strukturi **-ijediti**. On i u glagolima sa strukturom **-povijediti** ima **ije**. Usp.: *ispovijediti* [ispovijèditi] (nesvršeni mu je oblik *ispovijedati* [ispovijèdati]), *propovijediti* [propovjèditi] (nesvršeni mu je oblik *propovijedati*

[propovijèdati]) itd. U drugim ijekavskim jezicima *ispovijediti* glasi *ispovjediti*, *propovijediti* - *propovjediti* itd.

I oblici pridjeva *cvijetni* i *sniježni* pokazuju da su pravila refleksa glasa jata u crnogorskom jeziku ponešto drukčija od pravila refleksa glasa jata u drugim ijekavskim jezicima. Tome je razlog, između ostalog, i "podloga" iz koje su uzimani oblici s refleksima glasa jata. Ta se "podloga" svakako razlikuje od "podloga" drugih ijekavskih jezika.

Eto, nešto smo se duže zadržali na opisu crnogorskoga jezika. Učinili smo to zato što je bilo potrebno pokazati da crnogorski jezik ima sve ono što ga čini jezikom, i to posebnim, tj. različitim od ostalih jezika (hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga (bošnjačkoga)) u okviru štokavskoga sistema. Tu različitost pokazuje i crnogorska književnost, pa onda i Petar Petrović Njegoš kao predstavnik te književnosti. U vezi ćemo s time pokazati kako na tekst Gorskoga vijenca (na njegovu izvornost) gledaju Vladimir Popović i Radmilo Marojević, tj. kako ga rekonstruiraju. Pritom ćemo se kritički osvrnuti na njihovo gledanje.

Marojević navodi genitiv množine na **-ā**, a Popović na **-ah**. (Iz onoga što Marojević kaže u vezi sa svojim postupkom (str. 37) izlazi da oblike na **-ah** smatra autentičnima.) Usp.: (1) Marojević: *Buđu vraga su sedam **бињишаā*** - Popović: *Viđi vraga su sedam **binjišah***, (34) Marojević: *мало **рукā*** - *malena i snaga*, Popović: *malo **rukah**, malena i snaga*, (597) Marojević: *од петнаест **хилѧдā Туракā*** - Popović: *od petnaest **hiljadah Turakah*** itd.

Postupak je isti i kad je riječ o genitivu množine na **-ī**. Usp.: (242) (Marojević) [*c*] *страином мишљу, **прсī** надутијех* - (Popović) *strašnom mišlju, **prsih** nadutijeh*, (414) (Marojević) *што се ради од толико **људī*** - (Popović) *što se radi od toliко **ljudih***, (898) (Marojević) *О хурије **очī** плаветнијех* - (Popović) *O hurije **očih** plavetnijeh* itd.

Razlika između Marojevića i Popovića ima i u rječotvornoj strukturi. Marojević, primjerice, piše: (408) *умимогред покрај хоџе мини*, a Popović: *u **timogred** pokraj hodže mini*, Marojević: (2745) *На **Шћепан-дан** дође ми одива*, a Popović: *Na **Šćepandan** dođe mi odiva* itd.

Najviše razlika ima u ortografiji (pravopisu). Posebno se to vidi u bilježenju imperativnih konstrukcija. U tome je Marojević mnogo "slabiji" od Popovića. Marojević piše: (429) *Хајд'те људи да што послујемо*, a Popović: *Hajte, ljudi, da što posluјemo*, Marojević: (1206) *a tu ага, браде*

ти Свечеве, a Popović: *a ti, aga, brade ti Svečeve*; Marojević: (2240) *Tu све кнеже на шалу окрећеш*, a Popović: *Ti sve, kneže, na šalu okrećeš*, Marojević: (2241) *Дану оче, оно ка умијеш*, a Popović: *Danu, oče, ono kâ umiješ*; Marojević: (2667) *Нешто си се замислио ђедо*, a Popović: *Nešto si se zamislio, đedo*, itd.

Posebno se razlikuju u postavljanju odgovarajućih znakova na kraju rečenice. U vezi s time moramo reći da treba voditi računa o razlici između rečenice kao strukturne (gramatičke) i rečenice kao komunikacijske (obavijesne) jedinice. Rečenica se kao strukturna (gramatička) omeđuje strukturnom (gramatičkom), a rečenica kao komunikacijska (obavijesna) jedinica semantičkom (smisaonom) interpunkcijom. I jedan i drugi autor (i Marojević i Popović) rabe semantičku (smisaonu) interpunkciju. No u toj se uporabi međusobno znatno razlikuju. Popović, za razliku od Marojevića, rabi znakove koji su u skladu s karakterom rečenice. I tekst je činjenica jezika kao komunikacije. Zato mora odgovarati njezinim pravilima. Navodimo jedan primjer koji će pokazati odgovara li pravilima komunikacije:

Popović (888-895):

*Malo ljudstvo, što si zaslijepilo?
Ne poznaješ čistog raja slasti;
a baviš se s Bogom i s ljudima;
bez nadanja živiš i umireš,
krstu služiš, a Milošem živiš!
Krst je riječ jedna suhoparna,
Miloš baca u nesvijest ljude,
al' u pjanstvo neko prećerano.*

Marojević (888-895):

*Мало људство, што си засл(јат)пило
не познајеш чистог раја сласти
а бориш се с Богом и с људима,
без надања живиш и умиреш,
крсту служиш а Милошем живиш -
крст је ријеч једна сухопарна,
Милош баца у несвијест људе
ал у пјанство неко прећерано.*

U Popovićevu bi se tekstu moglo prigovoriti samo granici između *Krst je riječ jedna suhoparna* i *Miloš baca u nesvijest ljude*. U Marojevićevu se tekstu međutim može prigovoriti svim granicama.

Njegoš je mnogo toga podredio strukturi stiha. Tako je podredio strukturi stiha i fonijsku realizaciju grafije **ije**. Ondje gdje je to zahtijevala fonijska realizacija stiha grafiju je **ije** ostvario bilo kao **ije**, tj. dvosložno, bilo kao **je**, tj. jednosložno. Kao **je**, tj. jednosložno, ostvario je grafiju **ije**, primjerice, u stihovima (888) *Malo društvo što si zaslijepilo* [zasljiépilo], (1299) *žali je mu snahin vijenac* [vjénac] bilo, (1540) *đe virahu kâ miši u gnjijezdu* [gnjijézdú], (2313) *ne pušta se da je zlo pobijedi* [pobjédi], (2350) *Težak*

vijenac [vǵénac], *al' je voće slatko*, (2567) *Već je troje pojalo pijevacah* [pjévācah], (2769) *oko bijele* [bǵêlē] *kule, nanijeli* itd. Takva je grafija u Popovićevoj redakciji.

U Marojevićevoj redakciji (888) *zaslijepilo* glasi *заслѣпило*, (1299) *vijenac* - *вѣнац*, (1540) *gnjijezda* - *гнѣзда*, (2313) *pobijedi* - *побѣди* (2350) *vijenac* - *вѣнац*, (2567) *pijevacah* - *пѣвацѣ* i (2769) *bijele* - *бѣле*. Kako vidimo, on je to učinio staroslavenskim ćiriličkim jatom.

Da bi se dobio deseterac, u stihu (334) *četnaest posijeci Turakah četnaest* treba (fonijski) ostvariti trosložno [četrnajst], a *posijeci* četverosložno [posijèci]. U stihu (254) *zas'ja sveta Miloševa pravda zas'ja* (kako to čini Marojević) treba pisati *zasja* (kako to čini Popović). *Zasja* je tu dvosložno, pa nije u redu kad se pretpostavlja da se mora rekonstruirati kao [zas'ja]. Takva prozodijska rekonstrukcija stih čini jedanaestosložnim. Reduciranje i u *zas'ja* dovodi do glagola *zasijati*, koji znači "posijati sjeme". Nasuprot njemu glagol *zasjati* (kakav pretpostavlja citirani stih) znači "pojaviti se sunce", što u *zasja sveta Miloševa pravda* poprima preneseno značenje.

Riječ *hajte* Marojević dovodi u vezu s riječju *hajdete*, pa ju piše s reduciranim **e**: (429) *Xajd'me људу да усто послујемо*. Popović međutim to ne čini jer, po nama, smatra da je *hajte* imperativna čestica sa značenjem "idimo" (*Hajte, ljudi, da što poslušemo*). Ta se čestica i danas takva rabi. Usp.: *Hajte, molim vas, nemojte...*

Ima li doista razloga da se **ije** u *bijel* u stihu (1870) *bijele ruke - krila labuda* piše sa staroslavenskim ćiriličkim jatom, a u stihu (2790) sa **ije**: *u y bojy kod bujere кыле?* (Tako to čini Marojević.) I ima li uopće razloga da se takva grafija unosi u Gorski vijenac? (Isto bismo pitanje mogli postaviti i u vezi s grafijom.)

I u *hristijanstvu* je (samo fonijski) reducirano **i**: ((2268) *đe se sunce hristijanstvu* [hris'tǵānstvu] *rodilo*).

Ta je riječ (*hristijanstvo*) podrijetlom iz ruskoga jezika. Isto je podrijetlo i riječi *tragičeski* (iz Posvete pod brojem 23: *Da, viteza sustopice tragičeski konac prati*) i riječi *djeistvije* (pod brojem 2298: *Ište svijet neko djeistvije*). Da bi dobio odgovarajući broj slogova (10), Njegoš je **j** u *djeistvije* pretvorio u **i**: [dǵèistvije]. (Unošenje tih riječi u Gorski vijenac govori o tome da je Njegoš bio i u kontaktu s ruskim jezikom.)

Naglasak (i, općenito, prozodiju) treba uskladiti sa stopama, dakle onako kako to njima odgovara. (Moramo reći da takav suodnos metričke sheme i naglasaka u teoriji stiha još nije opisan.) Tako bi naglasak [îspodnâs] u (167) *svud ispod nas munje sijevaju* trebao glasiti [ispòdnas], naglasak [ûzàsebe] u (1238) *svagda nosim rena uza sebe* [uzàsebe], naglasak [zàpotrebu] u (2084) *niti mi je knjiga za potrebu* [zapòtrebu] itd. Pritom treba voditi računa o tome da je naglasak crnogorskoga jezika za nastajanja Gorskoga vijenca, a i danas, specifičan. Njemu je odgovarao, i odgovara, primjerice, naglasak [čovjèka], a ne [čðvjeka]. Usp.: (617) *ka tirjanin na slaba čovjeka* [čðvjeka]. Zato metodološki nije u redu kad se izjednačuje sa suvremenim novoštokavskim naglaskom (bilo kojega tipa).

Popović se i Marojević ne slažu ni u redukciji glasova. Popović je rabi, a Marojević ne rabi. Da redukcija međutim nije formalizam, pokazuje primjer s redukcijom slogotvornoga **ř**. Usp. Popović (210) *velikaši, trag im se utr'o* i (304) *i dabogdâ trag nam se zatr'o*. Marojević i jedan i drugi oblik piše bez reduktora: *великаши, траг им се ѣмпо* i *и дабогда траг нам се зампо*. Time i jedan i drugi stih čini devetosložnim (a traži se desetosložni).

To je, čini nam se, u skladu s njegovim nebilježenjem reduktora (x') općenito. Usp., primjerice, (611) Popović: *nit' dogori, niti svjetlost gubi* - Marojević: *нѣт догори нѣти свѣтлост губѣ*, (1832) Popović: *Drž' Alija, kurvino kopile* - Marojević: *Дрѣ Алија курвино копиле*, (1842) Popović: *Bjež', Komnene, zadrta delijo* - Marojević: *Бјеж Комнене, задрта делиѣ* itd. (O tome da Marojević ne stavlja naglasak ondje gdje mu je mjesto već smo govorili.)

Njegaš rabi i nereducirani infinitiv (na **-ti**) i reducirani infinitiv (na **-t**). No reducirani infinitiv ne označava reduktorom. Usp.: (2012) *počeše se krvnički goniti* i (202) *jedan drugom vadit oči žive*.

U provedbi je sufiksa **-j-** Popović dosljedan. Tako oblik pridjeva **božji** nalazimo svugdje. Usp.: (2220) *Ko će, sinko, božju volju znati* i (2221) *ko li božja prozreti čudesa*. Marojević u takvim oblicima pridjeva (**božji**) sufiks **-j-** i nastavak **-i** kontrahira, pa **božji** bilježi sa **božř**: (390) *бѣч сам бѣжѣ ја сплѣтен за тебе*.

Smisao za tvorbu riječi Njegaš pokazuje i oblicima **Srpka** i **Srpkinja** koje rabi u Posveti. Usp.: (35) *Zna Dušana rodit Srpka, zna dojiti Obilića* i (37) *Gle, Srpkinje sada rađu; blagorodstvom srpstvo diše!* To pokazuje

(može biti i intuitivno) znanje o tvorbi oblika ženskoga spola od oblika muškoga spola sufiksom **-k-** (*Srpka*) i sufiksom **-kinj-** (*Srpkinja*). I jedan se i drugi oblik može tvoriti i od oblika muškoga spola **Srbin** i od oblika muškoga spola **Srb**. I jedan i drugi oblik ima Gorski vijenac: (488) *da je bješe Srbin ugrabio* i (1830) *Srb i Turčin ne slažu se nigda*.

Njogoš je uobičajena pravila tvorbe glagolskih oblika znao "poremetiti". To pokazuje, primjerice, oblik (113) *vidijesimo* (u njih danas ovđe *vidijesimo*). On u glagolu *vidjeti* (u njega inače *videti*) jekavski refleksi **je** ijekavizira - vjerojatno zato da bi dobio odgovarajući broj slogova. U takav tip individualne tvorbe idu i oblici (1145) *vojvoda: Sobijevski, vojvoda savojski* i (1144) *vojevoda: Leopoldov hrabri vojevoda*. Očito je i to broja slogova radi.

U Njegoševu se jeziku miješaju analitičke padežne konstrukcije (bez padežnih nastavaka) s flektivnim padežnim konstrukcijama (s padežnim nastavcima). Usp.: (64) *već je u krv ona prekupata*, (145) *na Lovćen sam vazda ljetovao*, (2215) *aljinah je na nebesa dosta* i dr.

Ima dosta toga u Njegoševu jeziku za što bismo mogli reći da su to osobine njegova lokalnoga govora. Takvi su i oblici glagola tipa *rekā* ((1380) *rekā bih, eto ga niz polje*). Takvim se oblicima Njogoš uključuje u dalmatinskoprimorski govor. Evo još nekoliko primjera: (1248) *Pa sam stoga na kraj i utekā*, (1274) *pa sam s njom bježā glavom po svijetu*, (1376) *no sam svu noć kao zaklan spavā*, (1431) *Ja nijesam ni poznā nikoga*, (1975) *Gledā sam ga đe skače s momcima*, (2264) *Penjā sam se na Sveštenu goru* itd. Da Njogoš rabi i odgovarajuće obolike na **-ao**, pokazuju primjeri (480) *iskazao* (*Nijesam vi sve još iskazao*), (826) *ismijao* (*Kako sam se sinoć ismijao*) i dr. Da takav njegov izbor može biti izazvan brojem slogova (stih), to ne poriče našu tvrdnju. U prilog našoj tvrdnji govori i oblik (183) *žā* koji nije glagolski (*a žā mi je fišek oštetiti*).

Tekst je Gorskoga vijenca i u formalnome i u sadržajnome smislu sličan tekstu usmene književnosti. Posebno se to može vidjeti u njegovim mudroslovnim dionicama, kojih ima napretek. U njima ima i gotovih izreka koje podsjećaju na poslovice. Usp.: (137) *U dobru je lako dobro biti*; (138) *na mucu se poznaju junaci*; (608) *Blago tome ko dovijek živi*; (609) *imao se rašta i roditi*; (1155) *Kome zakon leži u topuzu*, (1156) *tragovi mu smrde nečovještvom*, (2703) *ko će bolje široko mu polje* i dr.

Eto, iznijeli smo nešto što smatramo karakterističnim za jezik Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša. No to sigurno nije sve. Daljnjim bi se proučavanjem moglo doći do mnogo više i (vjerujemo) mnogo boljih rezultata. Neka ovo posluži kao poticaj za takva proučavanja.

dr. sc. Josip Silić, prof. emer.

SADRŽAJ

UVODNA STUDIJA	
Akademik dr. Radoslav Rotković: Njegoš i Hrvati	3
PISMA PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA	69
HRVATSKI AUTORI	73
Imbro Ignjatijević TKALAC:	
IMBRO PL. TKALAC O PJESNIKU GORSKOG VIJENCA	74
Ferdo ŠIŠIĆ:	
VLADIKA RADE I BAN JELAČIĆ	77
Marin FRANIČEVIĆ:	
NJEGOŠ I HRVATI	80
Fridrih OREŠKOVIĆ:	
MEMOARI O ISPRAVLJANJU GRANICE IZMEĐU	
DALMACIJE I CRNE GORE	88
Stefan PEJAKOVIĆ:	
NJEGOŠ U BEČU 1847.	98
Josip HORVAT:	
SLOŽILA SE TROJKA: NJEGOŠ, HERKALOVIĆ I GAJ	100
Dušan P. BERIĆ:	
DALMATINSKA ŠTAMPA O ZADNJIM GODINAMA	
ŽIVOTA I SMRTI NJEGOŠA	104
Cvito FISKOVIĆ:	
NEKOLIKO BILJEŽAKA O NJEGOŠU I O CRNOJ GORI	
IZ PRVE POLOVICE 19 STOLJEĆA.....	119
Ivan BONAČI:	
NJEGOŠ U SPLITU	138
Miroslav KRLEŽA:	
SVJEDOČANSTVA TRAJNE VRIJEDNOSTI	144
CRNOGORSKI AUTORI	147
Lazar TOMANOVIĆ:	
PETAR II PETROVIĆ – NJEGOŠ KAO VLADALAC	148
Dušan D. VUKSAN:	
VEZE VLADIKE RADA SA HRVATIMA	157

Niko S. MARTINOVIĆ:	
NJEGOŠ I 1848	163
Ljubomir DURKOVIĆ JAKŠIĆ:	
O VEZI BRAĆE MAŽURANIĆ S NJEGOŠEM	174
Jevto MILOVIĆ:	
JEDNA POSJETA NJEGOŠU 1841. GODINE	182
Krsto PIŽURICA:	
NJEGOŠ I HRVATI	188
Jevto M. MILOVIĆ:	
IMBRO IGNJATIJEVIĆ I PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ	199
Božo MILAČIĆ:	
NJEGOŠ I VRAZ	212
Jevto M. MILOVIĆ:	
NJEGOŠ I STANKO VRAZ	216
BIBLIOGRAFIJA	220
BIOGRAFIJE:	223
Petar II Petrović Njegoš	224
Matija Ban	225
Ljudevit Gaj	225
Josip Jelačić	227
Ivan Kukuljević Sakcinski	228
Antun Mažuranić	230
Ivan Mažuranić	230
Matija Mažuranić	231
Petar Preradović	232
Medo Pucić	232
Imbro Ignjatijević Tkalac	233
Stanko Vraz	233
 Dr.sc. Josip Silić, prof. emeritus	
DVIJE REKONSTRUKCIJE JEZIKA GORSKOG VIJENCA	
PETRA PETROVIĆA NJEGOŠA	235

NJEGOŠ I HRVATI

POVODOM 200 GODINA ROĐENJA PETRA-II-PETROVIĆA NJEGOŠA

Izdavači

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske
Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“
Matica Crnogorska - Podgorica
Skaner studio d.o.o.

Za izdavače

Radomir Pavićević
Jelena Đurović
Branko Banjević
Dragi Savićević

Urednici

Akademik prof.dr. Radoslav Rotković
Prof. Jelena Đurović

Slika na naslovnoj strani omota

“Njegoš” autor Dimitrije Popović

Grafičko oblikovanje omota

Ivan Savićević

Priprema: skeniranje arhivske građe,

prepiske Njegoša i Hrvata, prepis tekstova 10 hrvatskih i 9 crnogorskih autora
iz arhiva - CNB -, slog i kontrola izvornosti prepisanih tekstova knjige
Cetinje - Milenija Vračar.

Tisak

Skaner studio, Zagreb

Tiraž

1000

Zagreb, 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 791017

NACIONALNA ZAJEDNICA CRNOGORACA HRVATSKE

ISBN: 978-953-7239-39-8

SKANER STUDIO d.o.o.

ISBN: 978-953-7080-30-3

Knjigu sufinancira Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske

